

VALLATÁS VÁD KÜZDELEM

VERESS PÁL ÖNÉLETÍRÁSA • II

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VERESS PÁL
VALLATÁS, VÁD, KÜZDELEM

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VERESS PÁL

**VALLATÁS,
VÁD, KÜZDELEM
EGY IFJÚMUNKÁS ÉLETE**

**KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1974**

ELSŐ RÉSZ

1

AZ IFJAK VEZETŐSÉGÉBEN

Szép volt 1926 nyarának kezdete Marosvásárhelyen. Már elnyílt a hársfák sárga virága, amelynek izgató illatát a Somostető felől a Fötérig hozta el a könnyű szellő.

Estéről estére a kolozsvári Halász Lajcsi, az egyik kávéház primása vívta „hangversenypárbaját” egy vendéglő zenészeivel, a vásárhelyi Benkő Sándorral. A fiatalság a hosszú fötér közepén a zenét hallgatta vagy fáradhatatlanul sétifikálva koptatta a járdát. Szemeztek, kuncogtak a lányok s mi fiúk hármas-négyes csoportokban kitartóan kísérettük őket, ismerkedési lehetőségeket keresve.

Mikor eluntuk a hiábavaló „hajsztát”, vagy valahova eltűntek a kiválasztott, de soha meg nem ismert lányok, csatlakoztunk a hangos nagy csoportosuláshoz, amely a közismert Kovács Pistát vette körül. Hogy ki volt Kovács Pista, senki sem tudta. Egyesek azt állították, hogy kitűnő bádogossegéd volt, akit a Kultúrpalota építői hozattak le Pestről a művészi kivitelű bádogosmunkák elvégzésére. Mások szerint a magyarországi proletárdiktatúra bukása után menekült ide a horthysta pribékek elől.

Kovács Pista este 10 óra felé jelent meg a korzón. Rendszerint volt már benne egy-két „nyomás”. A részeket komázó bizalmaskodásával, ripacskodó pózolással megállt a korzó alsó részén, a sapkáját pénzgyűjtésre fordítva letette az aszfaltra, és krétával lerajzolta Horthy Miklós karikatúráját, pipával a szájában, admirálissapkával a fején. Amikor kész volt a rajzzal, akkor jött a nagy attrakció. A rajz köré nagy kört húzott, és a fej fölé írta: „Bun pentru 2 lej.” Megfigyeltem nemegyszer, sem a rajzon, sem gúnyos megjegyzésein senki sem háborodott föl. Pedig Kovács Pista „rajz-remekeit” rendszerint így mutatta be: — Nézzétek, ez itt a lovas-tengerész.

Nemegyszer álltam én is a tömegben és kacagtam nagyokat Horthyt gúnyoló megjegyzésein. Én úgy hiszem.

Kovács Pista legendáját illetően a második feltevés a helyes. Menekült vörös katona lehetett, aki azonban a honatalanságban, a mostoha viszonyok között, minthogy nem rendelkezett elegendő öntudattal — a mélyre süllyedt.

Cigánymuzsikás esti koncertek a főtéren. A fiatal himző vágyai a libbenő-tapadó könnyű kis ruhák alatt bimbozó lánytestek után. Kakaskodó — mosolyt keltő —, suta hetvenkedés a lányok előtt, s a lányok izgató, kíváncsi kuncogása, a nővel született csalogató kacarászása, sejtelmes, mindent ígérő — semmit nem adó — szemezése.

Vidáman dudorászva mentünk haza esténként nemsokkal éjfél előtt. Mellünkre szívtuk az Unumáj* és a Nagyhegy szőlők felől a városra szálló érett gyümölcsillatot. Ilyenkor oly szépnek találtam az életet. Húszéves voltam, és 1926-ot írtunk. Az időszakosan — és egyes szakmákban — fellépő munkanélküliség átmeneti jellegű volt. Az első világháború utáni kapitalista stabilizáció utolsó előtti éveiben éltünk.

A Bajkó Gabival való beszélgetés után türelmetlenül vártam bekapcsolásomat a KISZ-be. Teltek a napok, de senki sem állt velem szóba. Egy este az Otthonban megszólított Mózes Pista bácsi. — Veress Pali elvtárs, félóra múlva megyek haza, szeretném, ha elkísérne. — Ösztönösen megéreztem, hogy ő az, akire napok óta várok.

Az úton hazafelé csodálatos élményben volt részem... Mózes Pista bácsi a legtekintélyesebb vásárhelyi munkásmozgalmi vezetők közé tartozott. Világos, szép, nyugodt beszéde még most is fülemben cseng... Röviden és tömören elmagyarázta, hogy a sorozatos letartóztatások után nehezen ment a párt újrászervezése. Egyeseket ki kellett hagyni, mert nem állták meg helyüket a szigurancán, mások maguk maradtak ki, nem vállalták tovább a megpróbáltatásokat. A párt újrászervezett helyi vezetősége legfőbb feladatának tekinti az Ifjúnunkás Szövetség újjászervezését is.

Pista bácsi elhallgatott, majd kis idő múlva hozzátette,

*Unumáj — ismert szőlő és gyümölcsstermő hegyoldal Marosvásárhelyen.

hogy a párt egyelőre négyünket javasol az ifjak helyi vezetőségébe. A vezetőség kibővítése és az ifjak sejtekbe való megszervezése már a mi feladatunk lesz.

Annak hallatára, hogy a párt egyenesen a KISZ helyi vezetőségébe javasol, magyarázni kezdtem, hogy én még nem ismerem az illegális szervezet felépítését, azt sem tudom, hogyan dolgozik... de Pista bácsi leintett: — Ha akarod, hamar megtanulod, senki sem születik mindentudónak...

Észre sem vettem és máris megérkeztünk a Mózes Pista bácsi házához. Egyszerű szoba-konyhás lakás volt a Poklos-patak mellett, egy kis utcában. A ház mellett alacsony asztalosműhely állt, amelyben Pista bácsi a sztrájkok és a munkából való kizárás idején székeket, egyszerűbb konyhaberendezést készített, hogy megmeneküljön az éhezéstől. Szerényen állt a tenyérnyi műhely az udvar másik felében, mélyen őrizve féltett titkát, aminek felfedésén egy tucat szigurancaügynök heteken át hiába fáradozott.

Évekkel később tudtam meg, hogy Fónagy János és Káhána Mózes elvtársak lebukása előtt, csodával határos módon sikerült megmenteni a később felfedezett nyomda ólombetűit. Mózes Pista bácsi vállalta az értékes betűk elrejtését.

Tíz évig lapultak a párt szavát, a harcot hirdető kis „ólomkatonák” ezrei a tenyérnyi műhely padlózata alá elrejtve. (1937-ben nekem jutott az a megtisztelő feladat — minthogy tudtam a betűk hollétéről —, hogy Kolozsvárra szállíttassam a területi bizottság nyomdájába.)

De 1926-ban, azon a nyárutói estén, minderről semmit sem tudtam. Az izgalomtól kissé bódultan hallgattam Pista bácsi biztató szavait:

— Holnapután este 6 órakor itt nálam találkozunk; nézz jól körül, nehogy valakit magaddal hozz. (Egy sziguranca-detektívet.)

Amikor harmadnap délután pontosan 6 órakor beléptem a kicsi szobába, még csak Pista bácsi és Mózes Domi, a testvéröccse voltak ott, de hamarosan megérkezett Simó Gyula, aki akkor még középiskolás diák volt, Illyés Sándor, a seszínű hajú asztalos legény, egy, a Váluskútnál lakó fiatal öntővel.

Pista bácsi minden teketória nélkül megnyitotta az ülést.

— A párt javasolja, hogy akik itt ma jelen vagyunk,

alakítsuk meg a KISZ vásárhelyi vezetőségét, és válasszunk titkárt a munkák koordinálására, s akinek van mondanivalója, tegye meg a jelentését.

Válasszuk meg a titkárt, és mindenki tegye meg a jelentését?! Izzalom fogott el. Milyen jelentést tegyek én, amikor most először veszek részt ülésen? Nem sok időm volt ezen gondolkodni, mert Pista bácsi egy lélegzetnyi szünet után így folytatta:

— Ami a titkár személyét illeti, javasolom, válasszuk meg Veress Pali elvtársat, aki a vasas szakszervezet jegyzője és szaktanácsai kiküldött is, a párt jól ismeri eddigi munkáját.

E szavak hallatára úgy éreztem, elsötétedik előttem a világ, az asztalra szegeztem tekintetemet, tépett-marcangolt a kétkedés; hogy vezessek én egy szervezetet, amikor azt sem tudom, mi lenne a feladatom? A végtelennek tűnő csendben valaki megszólalt: „helyeslem”! Felnéztem... négy mosolygó szempár nézett reám, és újra hallottam Pista bácsi nyugodt, szép hangját: — Veress elvtárs, vedd át az ülés vezetését.

Az ülés vezetése nem okozott gondot, meg voltam szokva a sok problémájú ülésekkel a vasas szervező bizottságban, a szaktanácsban és a műkedvelő gárdában, de az itteni problémák? Hogyan állítsam össze a napirendet? Milyen kérdéseket vessek fel? Miket kell napirendre tűzni egy KISZ-vezetőség ülésén?

Simó Gyula észrevette zavaromat, és segítségemre jött. — Akkor hát térjünk rá a jelentésekre — mondta —, s utána állítsuk össze a munkaprogramot. — Mózes Pista bácsi helyeslőleg bólintott.

Ki tudná megmondani 45 év múltán, hogy miket tárgyaltunk, milyen terveket szövögettünk életem első KISZ-ülésén, ahol úgy csöppentem bele a „titkári székbe”, mint a légy a tejbe, legalábbis akkor úgy éreztem.

Jóformán még időm sem jutott arra, hogy alaposan át gondoljam a teendőimet, és máris meghívtak a pártszervezet helyi vezetőségi ülésére. Mózes Pista bácsi — aki a párt részéről irányította az ifjak mozgalmát — csupán annyit mondott: — Holnap délután 5 órakor légy a Sörgyár ut-

cában, megyünk valahova. Vigyázz, nehogy hozz magaddal valakit! — Ezt a *vigyázz, nehogy hozz magaddal valakit* már többször hallottam Pista bácsitól, és megmosolyogtam, túl óvatos az öreg — gondoltam magamban. Pedig nem volt igazam. Pista bácsi meg-megisméltlódó intelmei, figyelmeztetései az óvatosságra elengedhetetlenül szükségesek voltak, különösen nálunk, virtuskodó fiataloknál. Csak később értettem meg a konspirációs munka elengedhetetlen követelményeit, törvényeit, amelyek könnyelmű elhanyagolása az illegális pártszervezetek tevékenységének megbénulását és a letartóztatott elvtársak elképzelhetetlen szenvedését, sőt halálát is okozhatta.

A fűzfákkal, bokrokkal sűrűn benőtt Maros-part homokos ösvényén csendesen ballagtunk a találkahely felé. — Itt nem beszélgetünk — szólt hátra Pista bácsi —, a szemed nyitva legyen, s ha valami gyanúsat láatsz, feltűnés nélkül figyelmeztess. — Semmi gyanúsat nem vettem észre. A fürdőző fiatalok kiabáltak, hahóztak egymásnak, az idősebbek pokrócokon, lepedőkön hanyatt fekvé élvezték a délutáni nap melegét. Jól elhagytuk már a parton sütkérezőket, amikor sűrű bokrokkal, magas fűvel benőtt mélyedésből halk püsszegést hallottunk. Vajna Ákos állt a félrehajtott ágak mögött, és intett, menjünk arra. Néhány lépéssel bennebb, kis tisztáson ketten feküdtek a fűben, Soós Jóska bácsi és Benke Pali. Mózes Pistával és Vajna Ákossal ők alkották a párt helyi vezetőségét.

Jóska bácsi nevetve jegyezte meg: — Na, Kacsó Feri helyébe van egy vasasunk is (Kacsó Feri akkor még börtönben volt). — Aztán arról beszélt, hogy lefogás esetén hogyan kell viselkedni. — Ha ütnek, ordíts, káromkodj, ahogy a szájadon kifér, de ha kérdeznek, néma légy. Az igazi forradalmár inkább meghal, de pártjának árulója nem lesz soha! Te még nem voltál letartóztatva, nem kínoztak meg a pribékek, hogy kiszedjék belőled a párttitkokat, fiatalon lettél a párt tagja, de mi bízunk benned. — Jóska bácsi hozzám intézett szavai meghatottak és fellelkesítettek. Ravaszokan mosolygó arca, kissé komázó beszéde jóindulatú és atyai volt.

(Ki tudná megmondani, hányszor láttam Jóska bácsi arcán — csaknem negyven éven át — a vidám ugrató mosolyt a szélcsendes, békés napokon, és a némára csukott ajkakat a sziguranca kínzókamráiban, a börtöncellákban s internáló táborokban, ahova a sors mindkettőnket taszított.)

Ezen a pártülésen egy dolog mélyen bevésődött emlékezetembe...

Jóska bácsi, aki az ülést vezette, élesen ellentmondott Benke Palinak, aki bizakodó hangon beszélt a hazai „amszterdami” szakszervezeti vezetőkkel folytatott egységtárgyalásokról. Valóban úgy tetszett, hogy az angol—orosz szakszervezet delegációinak kölcsönös látogatásai, a harcoss és őszinte egységnyilatkozatok a hazai „amszterdami” irányzatú szakszervezeti vezetőket enyhébb hang használatára készítette.

E hírek és tények táplálta reményeket Jóska bácsi egy szuszra kimondott beszédével felborította. — Hiszek az angol—orosz bizottság őszinteségében, ismerem a bécsi konferencia határozatait, de nézzétek, Flueraş és Bartalis hogyan alkalmazza azokat... Te kicsi Veress — fordult felém szikrázó szemekkel —, mondd csak el, mit csináltak a vasasoknál. — Egy pillanatra meghökkentem, vajon mit csináltunk, ami felett Jóska bácsi úgy fel van háborodva, de a vita tartalma nem hagyott kétséget afelől, hogy nem rólunk, vasasokról, hanem „róluk” van szó, vagyis a nemrég megalakított vásárhelyi „amszterdami” vasas szakszervezetről, amelyet mi dühösen „az ellencsoport”-nak hívtunk. De mielőtt hozzáfoghattam volna az esemény elmondásához, Jóska bácsi vad gúnnyal folytatta: — Na, nézzétek, mi az értéke „náluk” az adott szónak, a megállapodásnak. Az egységtárgyalások alkalmával megállapodtunk ugyebár, hogy ott, ahol „amszterdami” irányzatú szakszervezeti csoport van, mi „egységesekek” nem szervezünk ellencsoportot, viszont ahol nekünk van szakszervezeti csoportunk, ott „ők nem szerveznek”, hogy az erőket ne forgácsoljuk szét. És mi történt? Még jóformán vége sem volt a tárgyalásnak, ők máris hozzáláltak az egység megbontásához. És hol? Itt nálunk, a Jézus Istenit, a Transsylvania gépgyárban. Ott, ahol alig három éve olyan tizenhat hetes sztrájkot vívtak a vasasok, hogy az atyaúrsten is

eltátotta a száját. És milyen eredménnyel? Ha itt volna Kacsó Feri — s nem a börtönben —, ő tudna róla beszélni reggelig. De nincs is szükség rá, mi is ismerjük a körülményeket, s ismeri az egész ország... Na, mondjátok meg, minek hívják azt, amikor Kolozsvárról s más helyről idecsődítenek vagy hús—harminc embert, s egynéhány ingadozó, öntudatlan helyi Jankóval azt felduzzasztva kettészakítják a vasasokat, s tárgyalásokat kezdenek az igazgatósággal külön kollektív szerződés kötésére?

Jóska bácsi elhallgatott, s én mint egy kotnyeles gyermek, kissé bátortalanul tovább folytattam:

— Az igazgatóság az emberein keresztül azt híreszteli, hogy az amszterdamiak kollektív szerződésében hajlandó magasabb béreket biztosítani és olyan engedményeket tenni, amiket az Egységeseknek semmi körülmények között nem fog megadni, még ha sztrájkba lépnek is.

Ahogy most visszagondolok ezekre a vitákra, félretéve minden akkori elfogultságot a „sárgáknak” gúnyolt amszterdamiakkal szemben, valóban szomorú volt a helyzet. Hús kolozsvári vasas lejött Vásárhelyre, ahol éltek munkanélküli vasasok, de nem azokat alkalmazták a Transsylvaniaiban, hanem a kolozsváriakat. A kolozsváriak — a hozájuk csatlakozott néhány vásárhelyivel — valóban megalakították az ellenszakszervezetet. Semmi közösséget nem vállaltak az Egységes vasasokkal, az igazgatóság támogatását élvezve külön tárgyalásokat kezdtek, és tagjaik részére külön kollektív szerződést kötöttek. Sajnos, ilyen egységromboló munkát nemcsak Vásárhelyen végeztek egyes jobboldali amszterdami irányzatú szakszervezeti vezetők. Persze mi, a vásárhelyi vasasok, nem sokáig túrtuk ezt az áldatlan állapotot, és egyéni agitációval, egyenként győztük meg a kisebbségben levő amszterdamiakat. Megmagyaráztuk, hogy a munkaadók, miután éket vertek a munkásságba és az egység megbontásával meggyengítették az erőnket, a nekik tett engedményeket sorra vissza fogják vonni, s akkor tízszerre nehezebb lesz új eredményeket kiharcolni. Egy része hamar megértette igazságunkat s ájtött hozzánk. Ilyen Kolozsvárról Vásárhelyre gyökerezett vasas volt a két Szabó testvér is. Közülük a fiatalabbik, Laci, olyan „Egységessé” lett, mintha sohasem lett volna amszterdami...

Az amszterdami vasas szakszervezet tiszavirág életű volt. Hamar feloszlott. A tisztábban látók bekapcsolódtak az Egységesekhez, a nehezebb fejűek egy Holuban nevű öntőmunkás vezetésével visszatértek Kolozsvárra és Aradra, ahonnan toborozták őket.

Az ülésről Vajna Ákossal mentem haza. Ő volt az „öregek” között a legfiatalabb a párt helyi vezetőségében. Vajna Ákos már volt letartóztatva, ült is csaknem két évet, nemrég szabadult a börtönből. Kereskedősegéd volt, képzett, lelkes kommunista. Nagyon összebarátkoztunk, olyan volt hozzám, mint egy nagyobb testvér. Foglalkozott velem, oktatott, felhívta a figyelmemet, mit olvassak, és megmagyarázta, amit nem értettem. Súlyos — a börtönben szerzett — betegsége ellenére nagyon tevékeny volt. Segített az Ifjúmunkás Szövetség részére tagokat szervezni. Vajna Ákoshoz fűződő szoros barátságom nagy hasznomra volt, különösen a szervezeti és konspirációs kérdések megismerése terén. Kaptam tőle egy kis broszúrát, amely világosan, példákkal bizonygatva boncolgatta a konspirációs szabályok betartásának szükségességét.

Ez a broszúra, valamint Jóska bácsi, Vajna Ákos elbeszélései a sziguranca vallatási módszereiről, a szörnyű kínzásokról, a börtön tetet-lelket emésztő kínjairól — és a lebukások alatt elkövetett hibákról kiszélesítették ismereteimet az illegális kommunista pártról, a munkamódszerről. A kínzások elbeszélése nem ingadozást, de határozottabb odaállást, mindennek a vállalását, forradalmár-kommunista meggyőződéselem erősödését eredményezte. Néha naiv, romantikus forradalmi érzelmek lobbantak föl bennem. Szégyelltem, hogy már húszéves vagyok és még nem voltam letartóztatva. Ez az érzésem még 1928 januárjában is fel-fellobbant bennem, amikor megtudtuk, hogy a KISZ Központi Bizottságának egy részét letartóztatták és egyik elvtárs nem a legszebben állta meg a helyét. Simó Gyulának azt mondtam: — Inkább engem fogtak volna le. — Nos, nem sokáig kellett várnom, mert 1928 júniusában — ennek a lebukásnak utóhullámaként — a katonaságnál tartóztattak. Amit kaptam a bukaresti főszigurancán, elég volt ahhoz, hogy örök életemre kigyógyítson a naiv heroizmusból.

A szakszervezeti mozgalom megértéséhez tudni kell a következőket:

Az első világháború alatt szétbomlott Szakszervezeti Internacionálé újraszervezésekor nem minden ország szakszervezeti mozgalma csatlakozott azonnal a második, Szocialista Internacionálé opportunistá politikájához igazodó Szakszervezeti Internacionáléhoz, amelynek székhelye Amszterdam volt. Románia szakszervezeti mozgalma is az Internacionálétól független volt. De a román szakszervezeti mozgalomban a háborút követő évek folyamán két irányzat alakult ki.

Az egyik az opportunistá vezetők s azok befolyása alatt állók csoportja, akik a tárgyalásos, békés megegyezéses „harcú taktikát” propagálták s azon dolgozták, hogy a román szakszervezetek is a Szakszervezeti Internacionáléhoz (Amszterdamhoz) csatlakozzanak.

A másik csoportosulás — s ez a szervezett munkások jóval nagyobb tömegét képviselte — szembefordult az opportunistá politikával és taktikával, osztályharcos szellemben kívánta vezetni a szakszervezeteket a dolgozók gazdasági és kulturális követeléseinek kivívásáért. Ez a csoportosulás az RKP politikai befolyása alatt állt és az 1920-ban megalakult Vörös Szakszervezeti Internacionálé politikáját és taktikáját helyezte.

A két irányzat, illetve csoportosulás az 1923 szeptemberében Kolozsváron megtartott Országos Szakszervezeti kongresszuson csapott össze. Az opportunistá—reformistá csoport, amely a Kongresszus vezető szerveiben uralkodott, a legdurvább eszközöktől — verekedés, denúciálás — sem riadva vissza, az ismert baloldali képviselőket kizárta vagy erőszakkal eltávolította a Kongresszusi teremből. A baloldal kizárása után az opportunistá vezetők — az Amszterdami Szakszervezeti Internacionálé kiküldöttje jelenlétében — kimondották a romániai szakszervezetek csatlakozását a Szakszervezeti Internacionáléhoz (Amszterdamhoz).

A kizárt baloldali küldöttek és vezetők az őket támogató szakszervezetek nevében október hó folyamán Kongresszust hívtak össze és megalakították az Egységes Szakszervezeteket. Ezek elvetették az opportunisták politikáját és

taktikáját, s osztályharcos alapon szervezték és irányították a munkásság harcát gazdasági és egyéb követeléseiért. Az Egységes Szakszervezetek vezetőszeret választottak, az Egységes Országos Szaktanácsot. Az Egységes Szakszervezetek nem csatlakoztak a Vörös Szakszervezeti Internacionáléhoz, noha annak politikai és taktikai irányelveit elfogadták és időnként kapcsolatot tartottak fenn vele.

Az Egységes Szakszervezetek — mint a nevük is mutatja — célul tűzték ki és harcoltak a romániai Szakszervezeti mozgalom egységesítéséért.

Hogy mit jelentett számomra az Ifjúnunkás Szövetségbe és a pártba való bekacsolódásom, nehezen tudnám egy-két mondattal kifejezni. Mintha a tudatomban nagy zsilipek nyíltak volna meg, amelyeken át óriási erővel tört be a céltudatos tettekretség. Megmagyarázhatatlan izgalom fogott el mindennek a láttán-hallatán. Éreztem, hogy ismereteim, felkészültségem még nem megfelelő azoknak a kérdéseknek a teljes és helyes megértéséhez, amelyekkel a mozgalomban találkoztam. Sem politikai, sem elméleti ismereteim nem álltak azon a színvonalon, hogy egyes eseményeket vagy elméleti kérdéseket megértsek és főleg megtaláljam ezeknek helyes gyakorlati megoldását.

Tudtam, hogy nagyon sokat kell tanulnom, ha osztályomnak — a munkásságnak, egész népünknek — a harcában nemcsak közkatonaként, hanem annál többként akarok harcolni. Úgy éreztem, vannak bennem olyan képességek, amelyeket kötelességem továbbfejlesztem osztályom érdekében.

Rég kinőttem már a kispolgári életformából, amelynek csak annyit köszönhettem, hogy kulturális színvonalam, általános ismereteim fejlesztéséhez megfelelő alapot szolgáltatott, de érzéseim, életkörülményeim és életcélom tekintetében minden gondolatommal, tettemmel azonosultam a munkásosztállyal és célkitűzéseivel. Ismertem már a munkásosztály történelmi hivatásának elméletét, tudatosan és büszkén vállaltam azt. Büszke voltam, hogy munkás vagyok. Többnek éreztem magam bármelyik gazdagnál, és sem vagyonuk, hatalmuk, sem kultúrájukból származó tekintélyük előtt nem hajtottam fejet. Nem irigyeltem, sőt megvettem a hatalmasokat. Velük szemben nem azt a követelést melengettem szívemben, amit nemegyszer hallot-

tam szakszervezeti üléseken egyes korlátozott szakiktól, akik, amikor egy-egy sziguranca-detektív jelenlétében bérköveteléseket fogalmaztunk meg, így szóltak: — Szaktársak, azzal vádolnak minket, hogy lázadók, felforgatók vagyunk. Nem igaz, mi csak egy nagyobb darab kenyeret követelünk! — Dühös voltam az ilyen beszédek hallatára. Én lázadó voltam, felforgató! Tudtam már, a kapitalisták uralmát meg kell döntenünk, hogy új társadalmi rendet, szocialista társadalmat építhessünk, s ezt nem egyéni érvényesülésért vagy bosszúból kell tennünk a „jóllakottak” ellen, hanem mert ezt követeli meg az emberi társadalom fejlődése.

Ezeket az igazságokat már ismertem, és noha gondolataimat, meglátásaimat az egyszerűbb dolgokról elég értelmesen ki tudtam fejezni — mégis ezeknek a tudományos megállapításoknak, igazságoknak megmagyarázására — elégtelen elméleti ismereteimnél fogva — még nem voltam képes.

Úgyesen vitatkoztam, de amikor olyannal találkoztam össze, akinek alaposabb filozófiai vagy társadalomtudományi ismeretei voltak, vitaképességem összezsugorodott. Nagyobb volt bennem az ösztönösség és az igazunkba vetett — szinte fanatikus — meggyőződés, mint a tudományos ismeret. Elég jó kritikai érzéssel rendelkeztem, hogy ezt felismerjem, és amennyire lehetőségem volt rá, rendszeresen képeztem magam.

Karl Kautskytól a *Marx gazdasági tanait* több mint egy fél éven át böngésztem. Sokszor lemondóan tettem le a könyvet, s megpróbáltam kibúvót keresni magamnak, amiért nem értem meg nehéz közgazdasági fejtegetéseit. „Hiába! nincsen kellő előképzettségem — nyögtem magamban —, sohasem fogom tudni úgy megérteni, hogy másoknak is megmagyarázhassam.”

De aztán másnap újra kézbe vettem, újra olvastam a meg nem értett részeket, mindaddig, amíg rá nem jöttem, mit nem értek, és Simó Géza bácsinak meg tudtam fogalmazni a kérdést, hogy megmagyarázhassa. Bizony, az áru féttis jellegének marxi megfogalmazását Géza bácsi magyarázatainak ellenére sem értettem meg. Nem ismertem az absztrahálás módszerét, alkalmazását a gondolkodásban.

Éveken át döngette a kobakomat „az áru fétis jellege”, sokat kellett tanuljak minden vonatkozásban, amíg megértettem, mit akart kifejezni Marx. Előbb azonban sok minden más, jóval szükségesebb dolgot kellett megtanulnom, mint az áru fétis jellege. S én tanultam is, fáradhatatlanul. Megragadtam minden alkalmat, ahol ismereteimet bővíthettem.

Sűrűn járogattam a Munkás Otthon könyvtárába, felkutattam a társadalomtudományokkal foglalkozó — s ott megtalálható — könyveket. Kivettem Sombart *A szocializmus és a szociális mozgalom* című könyvét. Átrágtam magam rajta, s csak úgy zúgott a fejem a különböző társadalmi mozgalmak, irányzatok — anarchizmus, szindikalizmus, utópista szocializmus — sokféleségétől. Rengeteg új fogalommal találkoztam, aminek értelmét nem ismertem; pauperizmus, összeomlási teória. Gondolkodók, teoretikusok nevével találkoztam újra, akikről olvastam már, de elméletükről semmit, vagy nagyon keveset és azt is zavarosan tudtam (pl. Lassalle, Louis Blanc, Proudhon, Saint-Simon).

Később, amikor megjelent Aradi Viktor *A jövő társadalma* című folyóirata, annak egyik legszorgalmasabb olvasója lettem. Még ma is emlékszem a folyóirat talán éppen első számának mottójára: „Russziát ésszel fölfogni nem lehet. Mértékkel meg nem mérheted — *Russziában csak hinni lehet.*” Jelen voltam az Otthonban tartott minden tudományos előadáson, figyeltem és begyelttem. Óriási szenzáció volt részemre Aradi Viktornak a Városháza dísztermében tartott előadása. Az előadás címére már nem emlékszem, de a tartalmára még most is igen. Az előadás lényege az volt, hogy valamely társadalmi osztály magatartása, harci eszközei *determinálják* a vele szemben álló osztály támadó módszereit és eszközeit. — Ha valaki furkósbottal támad rád — mondta Aradi —, a puszta ökölrel való védekezés hiábavaló. — A konklúzió az volt, hogy a kapitalizmus szervezett rendszerével szemben a munkásosztály csak osztályharcos szervezeteivel veheti fel a harcot és érhet el eredményeket.

Lehet, hogy e könyv egyes olvasói kételkednek majd abban, hogy 45 év után ilyen pontosan visszaemlékszem egyes jelenetekre, beszédekre, hiszen az ember sokszor

egy-két hónappal később még azt is elfelejti, kinek az előadását hallgatta. Való igaz! De minden ember életében vannak emlékek, események, amelyekre egy életen át kitörölhetetlenül visszaemlékszik. Engem nagyon izgatott Aradi Viktor rejtélyes figurája, a *Hazaárulásom története* és a *Catarina, doamna noastră* szerzője. Előadását életemnek egy olyan szakaszában hallottam, amikor az emlékek megtartására a legalkalmasabb az agy, amely akkor még nem volt túlságosan megterhelve.

De az olvasáson, előadásokra járáson kívül igyekeztem ismereteimet más helyeken is bővíteni, sőt megpróbáltam másoknak is átadni, és ezáltal gyakorlatot szereztem gondolataim, ismereteim értelmesebb, rendszerezettebb kifejtésében.

Egy este Felméri Lajiéknál részt vettem a szíjgyártó-bőröndös és a velük rokon szakmájú kisiparosok összejövetelén. Amolyan társas összejövetel volt, és vacsora után megindult a véleménycsere. Soha életemben olyan bődületes, korlátolt beszédek nem hallottam.

Ezek a kisiparos szónokok fantasztikus képet festettek a régi jólétről, az inas és mester patriarkális életéről. Az akkori idők minden baját abban látták, hogy a segédeknek igen „kinyílt a szemük”, túl sokat követelnek, s az inasokat annyiféle törvény védi, hogy a mester már meg sem meri húzni a fülüket, ha valami csínytet követnek el.

Felháborodtam ostobaságuk, vakságuk, hazug képmutatásuk felett.

A követelőző segéd és a magas adó volt minden nehézségnek az oka. Nem jók a kisipart támogató törvények — hajtogatták konokul. Egy szó sem esett arról, ami nekem 20 éves fejjel már „a kicsiujjamban volt”, ti., hogy a kapitalista termelés fejlődése lassanként kiszorít, majd csaknem teljesen megsemmisít bizonyos kisipari tevékenységet. Ilyen a nyereg-, hámggyártás, a bőröndkészítés is. Azt is tudtam már, hogy a kormány és parlament, amelynek tagjai kapitalisták, vagy azok befolyása alatt állnak, nem fog és nem is akar más társadalmi osztály vagy réteg érdekében cselekedni. Égett a nyelvem, hogy mindezt elmondjam azoknak az öreg „stuccoknak”, akik a céhrend-

szer áldásain kérődtek akkor is, amikor azt a fejlődés rég megsemmisítette.

Nem sajnáltam, hogy egy estémet ezekre a középkorban élni akaró emberekre fecséreltem. Persze túl fiatal és tapasztalatlan voltam ahhoz, hogy az öreg iparosoknak felvilágosító beszédet tartsak. Az is lehet, hogy propagandának vélték volna beszédemet s meg sem hallgatnak.

A munkáskörökben azonban már nagyon is meghallgattak. Az építők szakszervezete meghívott, hogy a fiatal munkásoknak tartsak előadást a szervezkedésről. Legnagyobb meglepetésemre sokkal többen voltak az idősebbek, mint, a fiatalok. „Öreg”, 45—50 éves kőművesek, akik az 1900-as években — a nagy építősztrájkok idején — már féltéglákkal dobálták meg a sztrájkőröket és a rendőröket. Olyan figyelmesen hallgattak, mintha most hallanának először a szervezkedésről, az osztályharcról.

Ez a rendkívüli érdeklődés felvillanyozott, és olyan lelkesedéssel beszéltem a munkásság mozgalmáról, az osztályszolidaritásról, az osztályharcos eszméről, a munkásosztály végcéljáról, a szocializmusról, hogy a hallgatóság moccanás nélkül hallgatta beszédemet. Emlékszem — az ember az ilyen nagy erőpróbákra örökké visszaemlékszik —, egy kissé belezavarodtam az ideál s az ideológia fogalmába, de aztán kivágtam magam. Beszédemet ilyenformán fejeztem be: az az ember, aki maga elé csak olyan életcélokat állít s csak olyasmért lelkesedik, ami az ő egyedüli haszna, érdeke, az akarva, nem akarva, kitépi magát a munkásosztály nagy közösségéből és egyedül marad. Ha valaki olyan életcélt állít maga elé, hogy csak magának építsen otthonát, az nagyon bizonytalan dolgot művel, mert otthonát egyedül megvédeni nem tudja, de ha harcban, kemény osztályharcban kivívjuk a dolgozók szabadságát, felépítjük a magunk közös otthonát, a szocializmust, azt meg is tudjuk védelmezni minden ellenséggel szemben.

Abban az időben szokás volt az ilyen allegorikus, rejtett beszéd, az ember nem tudhatta, nincsen-e ott egy besúgó. De a munkások nagyszerűen megértették a lényegét, amit nyíltan nem mindig lehetett kifejtetni. Ma, sok évtized távlatában az ember mosolyog ifjúkori erőlködéseinek, amikor a fogalmakat — részben a nem kellő felkészültség, rész-

ben az előadói gyakorlat hiánya, vagy nem utolsósorban egy detektív vagy besúgó jelenléte miatti izgalmában — bizony összezavarta...

De — ezt büszkén vallom ma is — olyan meggyőződéssel, olyan szuggesztív lelkesedéssel beszéltem, beszéltünk, hogy ennek nagyszerűsége mellett semmivé zsugorodott egy kis „fogalomzavar”. A fontos az volt, hogy a prolik jórészt megértették az osztályszolidaritás lényegét, az osztályharcos mozgalom végső célját, s azzal magukat azonosították.

Eszményt — ideált — állítottak maguk elé — a szocializmust —, és tudták, hogy csak elszánt és következetes forradalmi harcban — az osztályharcban — valósíthatják meg azt.

Amikor vége volt az „előadásomnak”, egy vörhenyes arcú, idősebb kőműves jött hozzám. — Maga Veress Lacinak, az építőmesternek a fia? — kérdezte, s amikor igennel feleltem, odaszólt egy másik, maga korú kőművesnek: — Gyere, Feri, nézd meg, ezt az elvtársat hordoztam az ölemben kicsi gyermek korában...

(Aki megkérdezett, Nagy Pali, a vásárhelyi építők egyik ismert vezetője volt, aki apámnál tanulta a kőművesmesterséget a század elején. Akkoriban bizony odatették telen a kőművesinast fát vágni, vizet hordani, s úgy látszik, még gyermeket pesztrálni is. Jó másfél évtizedig dolgoztam együtt Nagy Palival a munkásmozgalomban. Sajnálatos, hogy a Horthy-fasiszta rendszerben megbocsáthatatlanul kompromittálta magát s több évtizedes munkásmozgalmi múltját.)

1926-ban a párt és az ifjúmunkás szervezetek illegális konspiratív átszervezése következtében az egész országban fellendült a mozgalom. A sziguranca dühösen támadott, a legkisebb okot is felhasználta a letartóztatásokra, hogy az illegális szervezeteket széjjelzúzza. Noha ezek a letartóztatások súlyosan érintették a pártot, általában a munkásmozgalmat, bénító csapást — mint 1924-ben és 1925-ben — mégsem jelentettek. A kora tavaszi ifjúmunkás letartóztatások Nagybányán, Váradon, Vásárhelyen, a Maros völgyében, valamint Temesváron pillanat-

nyilvánvalóan pangást idéztek elő, de néhány hónapra rá új elvtársak álltak a lebukottak helyébe, és a mozgalom ment tovább a maga történelmileg meghatározott útján.

A konspirációs szabályok szigorú alkalmazása következtében Marosvásárhelyen a Fónagy János—Kahána Mócsi lebukásnál már sokkal kevesebb elvtársat tudott felfedni a sziguranca, mint a korábbi, hasonló jellegű letartóztatások alkalmával. A sziguranca dühe az Egységes Szakszervezetek Központi Tanácsa ellen fordult. Letartóztatták a gyűlésező Központi Tanácsot, de a börtönbe vettek éhségstrájkja és a kiszabadításukért indított országos mozgalom olyan vihart kavart föl, hogy a hatóságok kénytelenek voltak szabadon bocsátani a lefogottakat.

Csaknem ugyanebben az időben tartóztatták le Pavel Teacencót, a párt Központi Bizottságának egyik legbátrabb, legtevékenyebb tagját, aki háromszor szökött meg a szigurancaügynökök keze közül. Utolsó szökésekor — akkori ismereteink szerint — a Dnyeszteren való átkelésekor ölték meg a pribékek. Halálának híre futótűzként terjedt el. Mély fájdalommal, a sziguranca ellen érzett engesztelhetetlen gyűlölettel tárgyaltuk az esetet. Nem tudom, más helyen is így volt-e, de Vásárhelyen amolyan tagtoborzót kezdeményezett a párt a nagy veszteség pótlására...

Egyenként vizsgáltuk felül a legaktívabb szakszervezeti munkások politikai magatartását, és a legmegfelelőbbeket bevontuk a pártba és az Ifjómunkás Szövetségbe.

A határozatot követő első ülésen büszkén jelentettem, hogy az akció keretében testvérbátyámat, Veress Károly cukorgyári lakatost — aki néhány hete szerelt le a katonaságtól — bevontam a KISZ-be. Mikor Jóska bácsi meghallotta, hogy mit csináltam, hangosan felkacagott, és a jobb karjával olyat intett, amit a világon mindenütt megértenek.

— Na hallottátok, elvtársak — mondta vidáman —, a gyermek tanítja az apját gyermeket csinálni. Károlyt, áld évek óta a vasasok pénztárnoka, az öccse beszervezte az ifjakhoz.

Dühbe hozott ez a tréfás lekicsinylés, és elég nagy hangon odavágtam:

— Furcsa, nagyon furcsa, éveken keresztül ott volt előttem, ismertétek, beszéltek vele, tudtátok, hogy mi-féle ember, és senkinek eszébe nem jutott, hogy bevonja a pártba.

Jóska bácsi elkomolyodott és csendesen megjegyezte: — Igaz, tiszta igaza van Palinak, de azért — fordult felém békítőleg — be kell lásd, hogy egy katonaviselt legénynek mégiscsak a pártban s nem az ifjagnál van a helye.

— Belátom — mondtam tettetett bosszúsággal, de lelkem mélyén büszke voltam, hogy Karcsi bátyámat ilyen komolyan értékelik.

Azért mégis, Karcsi először megszervezte az első ifjúmunkás sejtet a cukorgyárban, és csak azután kapcsolódott be a pártmozgalomba.

Az ő szervező munkájának a nyomán lettek ifjúkommunisták: Bereczki Jóska és Feri, Gáll Laji, Fülöp Laji, Nicolae Ruja, később Vass Jancsi, Nagy Marci és még sokan mások.

Ennek a nagy szervezői kampánynak eredményeképpen több régi vasast — akik tagjai voltak a legális pártnak, de az állandó letartóztatásokat követő pangás idejében nem volt kapcsolatuk — újra bekapcsoltak a párt illegális szervezeteibe. Ez történt Gáll Kálmánnal, Vásárhely egyik legképzetebb, legaktívabb vasmunkásával is. 1926-ban újra bekapcsolták, és mi sem volt természetesebb, mint hogy Kálmán, akivel évek óta együtt dolgoztam a vasas szakszervezetben, engem szemelt ki elsőnek, akit bevonjon a pártba. Az Otthon udvarán beszélgettünk. Még most is magam előtt látom, milyen furcsa fintort vágott, amikor egy hosszú bevezető után feltette a kérdést:

— Nem gondolod, hogy most, amikor a pártot így támadja a burzsoázia, amikor a legjobbakat bebörtönzik vagy meggyilkolják, mint Tcacenco elvtársat, nekünk ott a helyünk, hogy a veszteségeket pótoljuk?

Egy pillanatig gondolkoztam, hogyan adjam tudtára Kálmánnak, hogy én már be vagyok kapcsolva, anélkül, hogy a konspirációs szabályokat megsértsem. De nem találtam más választ, mint a rövid, de mindent megmagyarázó mondatot: — Kálmán, én már be vagyok kapcsolva. — Az örökké tréfás, gunyoros Gáll Kálmán egészen közel

hajolt hozzám, és nevetve megjegyezte: — Na, nálad elkéstem, ett volna meg a fene kicsi kutyakölyök korodban. — Aztán komolyan hozzátette: — Te, bátyádnál próbálkozzak? — Nem szoltam egy szót sem, csak fejemet tagadólag megráztam. — Na, az isteneteket — mondta —, erre már megiszom Józsiásnál egy hosszúlépést. — Botját karjára akasztva, hosszú gólyalábaival furán kaszibálva megindult a kapu felé.

AZ ELSŐ SZEMINÁRIUM

Csaknem ugyanabban az időben Szabó Jenő, a *Világ* című lap szerkesztője — a lapot az idő tájt tiltották be a hatóságok —, nagy titokzatosan megkérdezte, nem volnék hajlandó részt venni egy zártabb tanulmányi kör munkájában. Amikor igennel válaszoltam, érdeklődött, ki volna olyan ismerősöm, akit meghívhatnánk a körbe.

Testvérbátyámat, Karcsit és Mózes Domit ajánlottam, s ő gondolkozás nélkül elfogadta. Simó Gyula is tagja volt a körnek, sőt kétszer-háromszor Mózes Pista bácsi is részt vett, de az ő részvétele inkább ellenőrzésszámba ment, a tanulókör munkáját illetően.

Az üléseket a mi Honvéd utcai lakásunkon tartottuk. Miután Karcsi leszerelt, nem volt lakása. Úgy határozunk — s ezt Feri bácsi és Margit néni is helyeselte —, hogy vegyünk ki ketten egy kis bútorozott szobát. Az egyszerű szoba régimódi, erős bútorokkal volt berendezve, de kedves, barátságos, tiszta kis szoba volt, s mindenki annak tartotta, aki nálunk megfordult.

Kis tanulmányi körünk tananyaga a Bucharin—Preobrazsenszkij-féle *Kommunista ABC* volt. Ebből olvasott fel Szabó Jenő kisebb szakaszokat, amelyeket aztán megvitattunk.

Nem tudok mosoly nélkül erre a szemináriumra visszagondolni. Az történt ugyanis, hogy a második ülésen a hozzászólásomban valami ilyenfélét akartam mondani: „Bucharin és Preobrazsenszkij a Kommunista ABC-ben megállapítja, hogy”... Bucharin nevét számtalanszor hallottam, annak kimondásával sem volt baj, de Preobrazsenszkij nevét semmiképpen nem tudtam kimondani. Hol Pobrazsovszkijt, hol Prebabszinszkijt mondtam. Gyulára néztem, aki sajnálkozva mosolygott, aztán Mózes Pista bácsira pillantottam, hirtelen előtött a vér, úgy tűnt, hogy Pista bácsi nevet. Ő nevet ki engem, aki az idegen eredetű szavakat úgy ejti ki, hogy csak az ismer rá, aki már tudja, hogy Pista bácsi mit akar mondani?!

Számtalanszor hallottam, hogy a memorandum szót momerendumnak vagy momerandumnak ejtette ki. Lehet azonban, hogy Pista bácsi nem is nevetett, csak nekem tűnt úgy szégyenlős erőlködésben. „Bosszút” forraltam ellene. Úgy forgattam a vitát, hogy Pista bácsinak is ki kelljen mondania a nyelvtörő nevet. A Pr két első betűt kimondta jól, de aztán amit hozzácsatolt, az inkább hasonlított Podránszky vagy Pruzsinszky két ismert vásárhelyi polgár nevéhez, mint a Preobrazsenszkijéhez. Szegény Pista bácsi megpróbálta néhányszor, törte, törte a nyelvét, de még csak megközelítőleg sem jött ki a kívánt név. Aztán lemondóan intett a kezével, és abba hagyta a próbálgatást. Kárörömmel néztem Pista bácsira, pedig lehet, hogy nem is rajtam mosolygott.

Ezekre a vitadélutánokra ma is örömmel gondolok vissza. Nemcsak azért, mert a kommunista elméletről itt kaptam életemben először minimális ismereteket és a bolsevik párt kialakulásáról, az opportunizmus (mensevikiek) elleni szervezett ideológiai harcról itt hallottam először, hanem azért is — és talán főleg ezért —, mert az ABC tanulmányozásán kívül más érdekes dolgokról is vitatkoztunk.

Szabó Jenőnek volt egy illegális irodalmi folyóirata, a *Mozgalom*, amelyet Kahána Mózes — Térítő Pál néven — adott ki évekkel azelőtt, Bécsben. A folyóiratban irodalomkritikai, elvi útmutató írásokon kívül főleg versek jelentek meg. Még ma is emlékszem egy töredékére az egyik versnek. Címe: *Építők*, Kahána Mózes írása. Nem teljes pontossággal ilyenformán végződik: De ha még egyszer rongyos tömegeink összegyűlnek a világvárosok utcáin, többé meg nem állnak.

Lehet, hogy Oszkár Kanel *Sztrájkra* című versét is itt olvastam először. Tény az, hogy Gábor Andor *Spartakusziak* című verse s a fent nevezettek egyidőben jutottak hozzám és tetszettek meg annyira, hogy mindeniket megtanultam. Sőt ezeknek a verseknek és a később olvasott Kassák-verseknek a hatása alatt kezdtem el verset írogatni néhány évvel később a börtönökben.

Hiba lenne azt hinni, hogy poéta lelkű ifjú voltam, s mint különöc ifjúforradalmár, verseket tanultam. Akármelyik munkásifjú, aki akkor vett részt a mozgalomban, el tudott mondani egy-két forradalmi verset, ha egy közös kiránduláson felszólították, hogy szavaljon valamit.

A forradalmi lelkesedés élesztésében, harcos akciók szervezésében mindig nagy szerepet játszottak a forradalmi versek és énekek. Ezt nemegyszer tapasztaltam — elég hosszú — későbbi mozgalmi gyakorlatom alatt.

Úgy emlékszem, 1926 őszén, a vásárhelyi bőripari munkások sztrájkba lépésekor, a gyűlés megkezdése előtt, nem valami nagy képességgel — de annál nagyobb lelkesedéssel — elszavaltam Oszkár Kanel *Sztrájkra* című versét. Amikor a vers végéhez értem:

Az ő igájukban... átok minden kalapácsütésre
Átok a bérükre... Átok a köszönetükre...
A föld a miénk!
Ki a gyárakból! Előre!

— többen felugrottak, öklüket rázták, és ordítottak. Az akcióbizottságnak könnyű dolga volt. Rövid vita után a jelenvoltak egyöntetűen kimondták a híres vásárhelyi bőrös-sztrájkot.

(De láttam 1930. január 15-én, a Munkásotthon megnyitásakor, amint nevetve, ujjongva meneteltek az ifjak, s a dermesztő hidegben viharként zúgott a forradalmi dal, olyan lelkesen, harcosan énekeltek, hogy kétség nem fért hozzá, halálosan komolyan gondolták az ének szövegét:

Az osztályháborúra a gárda készen áll —
Nem rettent minket vissza sem börtön, sem halál...

Halál még nem, de börtön már aznap éjjelétől várt néhányunkra...)

A *Mozgalom* című folyóiraton kívül Szabó Jenőnek volt néhány forradalmi elbeszélése, amelyeket ott, a szemináriumon felolvasott — például a *Madár* nevű orosz illegális nyomdászról szóló elbeszélést, aki revolverrel védte a szobát az oda behatolni akaró rendőrökkel szemben, míg társai a nyomdát s a betűket megmentették.

Figyelmesen hallgattuk a felolvasást, s magunk előtt láttuk a madárcú, vézna kis nyomdász golyóktól vérző testét a rápatosó rendőrcsizmák alatt.

Egy másik elbeszélés, amit együtt olvastunk el, *Ehvtárs, a levelet nem tudom átvenni* címet viselte. Sokáig a fülünkbe csengtek a kínzásoktól haldokló lett forradalmár hörgő szavai, melyeket a börtönablak vasrácsain át kiáltott:

„Ehvtárs! a levelet nem tudom átvenni, a vattatásnál mindkét karom eltörték... Holnap kivégeznek.”

Az ilyen és ehhez hasonló írások tartalma nem rémített meg. Ellenkezőleg! Fokozta gyűlöletünket a burzsoázia rendszere ellen, s forradalmi lelkesedést és bátorságot öntött belénk.

Szabó Jenő, a *Világ* című kommunista lap ismert szerkesztője, abban az időben fáradhatatlan nevelő volt, s elismeréssel kell visszagondolnom arra a sok segítségre, amelyet forradalmi tudatom csiszolásában nekem nyújtott. Milyen nagy kár, hogy ez a tehetséges és tevékeny ember olyan gyenge akaraterejű volt, hogy néhány évi értékes forradalmi tevékenység után intrikus magatartásával kompromittálta múltját és önmagát. Ez alól még a feneketlen nyomor — amibe a körülmények következtében került — sem menti fel.

Bárki elképzelheti, nem volt könnyű a helyzetem. Minden szervezeti tapasztalat nélkül, még nem kielégítő politikai és elméleti ismeretekkel kellett irányítanom az újrászervezés munkáját. Szerencsémre ott volt Simó Gyula. Nagyon összebarátkoztunk, és ő, mint az illegális szervezet konspiratív működésének jobb ismerője, a politikai kérdésekben könnyebben igazodó, meg én, akinek a tömegmunkában, főleg a szakszervezetiben, nagyobb jártaságom volt, nagyon jól kiegészítettük egymást. Úgy, hogy Ábrahám Kati és később Simi hazajöveteléig lényegében együtt vezettük az ifjúsági szervezetet.

Munkám nagy részét továbbra is a szakszervezetekben fejtetem ki. Fontos szervezeti kérdések foglalkoztatták ez időben a szaktanácsot és az összvezetőségi üléseket. Nem kisebb kérdésről, mint az eddig szakmánként létre-

hozott szakszervezeteknek üzemi és gyári szervezetekre való átszervezéséről volt szó. A kérdés már régebben felvetődött, de senki sem tudott kielégítő magyarázatot adni, hogyan működnek majd gyakorlatilag ezek a — valójában — egységfronti szervezetek.

Végre egy szaktanácsi ülésen Simó Géza* bácsi rövid ismertetőt tartott, utána elhatároztuk a kérdésnek egy összvezetőségi ülésen való megvitatását, amelyre meghívták a Marosvölgye küldötteit is.

A nagyterem szinte megtelt a különböző szakszervezetek választott vezetőivel és a marosmenti küldöttekkel. Dohányfüstben, krákogva, szenvedélyesen vitatkozva várta a több mint 150 ember a gyűlés megkezdését. Előreláthatóan éles vitákra volt kilátás. A politikailag nem elég tisztán látó, a szűk „egyleti” szellemben nevelkedett régi szakszervezeti vezetők az új szervezeti formában saját szakszervezetük érdekeinek megsértését látták. Ettől a szűklátókörűségtől még a mi egységes szakszervezetünk sem volt mentes. Ez érthető is volt, hiszen a szakszervezeti tagok a befizetett heti tagsági díjak arányában sztrájk-, munkanélküli- és temetkezési segílyt kaptak az évek folyamán felgyűlt alapokból. Senki sem látta világosan, mi lesz a szerzett jogokkal. Nem mindenik szakszervezeti vezető értette meg, hogy az üzemi és gyári szervezetekre való áttérés a nagy üzemekben és iparvállalatokban elősegíti és nagymértékben biztosítja a győzelem kilátásait. Akik nem értették meg az átszervezés szükségességét, azok nem is fogadták el sem elvben, sem gyakorlatban. Pedig nagyon sok túrhetetlen és a mozgalom, valamint a sikerek szempontjából akadályt jelentő jelenség mutatkozott mindenütt.

Az építőmunkás szakszervezetnek például volt egy alosztálya, a segédmunkások csoportja. Szinte hihetetlen, hogy az országos mozgalomban élenjáró vásárhelyi épí-

*Simó Géza (1870—1946) — polgári iskolai tanár volt Marosvásárhelyen. Már az első világháború előtt csatlakozott a munkásmozgalomhoz, 1918 után a helyi Szaktanács titkára lett, majd aktívan részt vett az Egységes Szakszervezetek munkájában. Ezért 1925-ben letartóztatták; húsz napig éhségstrájkot tartott. A két háború között előadásaiival, tanácsaival nevelte a kommunista ifjúságot.

tők 1926-ban még nem voltak együtt szervezve a nagyrészt cigányokból rekrutálódó segéd munkásokkal. Talán az országban *egyedül csak ők szervezték meg a segéd munkásokat*, foglalkoztak velük, nevelték őket, és harcaik közepette sem feledkeztek meg róluk, a segéd munkások bérezését és más követeléseiket belefoglalták a kollektív szerződésbe, de a szűk látókör, a szakmai gőg nem engedte meg a közös szervezetet. Először Földmunkás szakszervezet néven, később valamit engedve a dacból, az Építőmunkások segéd munkás alosztálya néven szervezték, lényegében mégiscsak *külön* a segéd munkásokat.

A vasasoknál ez a kérdés nem állt fenn, együtt voltunk szervezkedve, azonban más problémák álltak elő. A más iparágban dolgozó gépészek, lakatosok, esztergályosok a vasas szakszervezetbe voltak szervezve, és csak ritka esetben vettek részt az illető gyár munkásainak mozgalmában.

Ezekre — a nem vasipari üzemekben szétszórtan dolgozó szakmabeliekre — a saját szakmai szervezetek „úgy ügyltek, mint sárkány a tojására”.

Az összvetetőségi ülésen Simó bácsi világosan vázolta az átszervezés szükségességét, és olyan példákat hozott fel, amelyek előtt a legnehezebb fejű szakegyleti felfogású is meg kellett hogy hajoljon. Jól emlékszem, a Szászrégen melletti Herbus fatelepet hozta fel példának.

— Képzeljétek el — mondta —, hogy a Herbusban dolgozók két vagy három szakszervezetbe vannak szervezve. A fások külön kötnek kollektív szerződést, a vasások, a vasutasok szintén külön. A fások sztrájkba lépnek követeléseikért, a vasások meg a vasútiak viszont dolgoznak tovább, mert az ő szerződésük csak két hónap múlva jár le. A munkaadók sztrájk törő famunkásokat alkalmaznak, és ha döcögve is, de a munka megy tovább. Ugyanez a helyzet fordítva is. Szerencsére — folytatta Géza bácsi — a marosvölgyi fűrésztelepeken már csak elvétve találkozunk ilyen jelenséggel. Ott a kollektív szerződések a gyár minden dolgozóját védik, jogaikat biztosítják — már amennyiben a dolgozók harcolnak a kollektív szerződés betartásáért. Most már csak az kell, hogy az a

néhány vasas vagy más szakmabeli belépjen a famunkások szervezetébe, és bentlétükkel erősítsék a szervezetet, munkájában részt vegyenek.

Tetszett ez nagyon a fásoknak, de morogtak egyesek a vasasoknál, mert kétségtelen, a vasasok szakszervezete ilyenformán elvesztett volna jó néhány tagot.

Hosszas vita, akadékoskodás után győzött a nyilvánvalóan helyes felfogás, és kimondtuk az új szervezeti formára való áttérést.

Nekem minden olyan könnyen érthető, oly világos volt. Csodálkoztam és haragudtam az akadékoskodókra.

(Akkor még nem értettem meg, milyen igaza van Simó Géza bácsinak. De csaknem tíz évvel később, az 1935-ös Dermata üzemi mozgalmak idején — ahol a vasasok külön voltak szervezve, a bőrösök szintén, és mind a két szakma munkásai külön is kötöttek kollektív szerződést — tanultam meg a gyakorlatban, mit jelentett a párt határozata a szakszervezeteknek üzemi és gyári szervezetekre való átépítése kérdésében.)

Sajnos ez a határozat nem valósult meg. A kollektív szerződések a legtöbb üzemben az összes ott dolgozók részére kötötték ugyan (kivéve az adminisztratív és műszaki személyzetet), de a szakszervezeti különállás jórészt továbbra is megmaradt. Úgy emlékszem, Szászrégenben vagy Maroshévízen volt egy gyenge kis vasas szakszervezet, amely éveken át mint a vásárhelyi vasasok csatolt szervezete vegetált 15—20 taggal. Ezek a vasasok nem hiányoztak a marosvölgyi nagy harcokból, sőt a legtöbbjük vezető szerepet játszott a közös sztrájkokban, de a tagsági díjakat a vasasokhoz fizették, ott voltak szervezettek, noha munkájuk és érdekeik mindenben a fásokhoz kötötték őket.

Mély, erős érzés volt ez az „anya”-szakszervezethez való tartozás. Az üzemi és gyári szervezetek formája válójában csak a felszabadulás után valósult meg teljes mértékben, de még azután is idő kellett ahhoz, hogy a szakszervezetek mai formája kialakuljon.

Már a szakszervezeti vita elindulása előtt a párt és az Ifjúmunkás Szövetség is kiadta a jelszót: „...kerületi és szakszervezeti sejtek helyett az üzemekben, a gyárakban

kell kiépíteni a párt- és KISZ-sejteket.” A „Minden üzem és gyár a mi várunk” — lenini jelszó általánosan ismert és kötelező szervezeti forma lett. A kérdés azonban nem volt olyan egyszerű. A szociáldemokrata párt régi szervezeti formája a választási küzdelmekhez idomult kerületi forma volt. Sőt a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának is a választói kerületekhez kellett első-sorban igazodnia, és szervezetei ott épültek ki, ahol az emberek laktak és választottak, s nem ott, ahol dolgoztak. A párt azonban a hangsúlyt az üzemek és gyárak dolgozói gazdasági és politikai harcainak megszervezésére helyezte, amelyeket a kommunista sejtek vezettek.

Az ifjak újraszervezésénél ezek a szervezeti irányelvek már ismerték voltak — csak az alkalmazásuk ment nehezen. Mégis mi, vásárhelyi ifjak azzal büszkélkedtünk, hogy sikerült az első cukorgyári ifjúmunkás sejtet megszerveznünk. Újraszerveztük a Transsylvania Gépgyárban a korábbi lebukások következtében teljesen szétvert KISZ-sejtet, és később a Székely és Réthi Bútorgyárban, az olajfinomítóban és az Aragonit gyárakban is kiépítettünk egy-egy sejtet. Sajnos azonban még sokáig megvoltak a különálló szabó és bőrös sejtjeink, de hát a kiküszöbölésük nem volt olyan egyszerű dolog, mert ezek az ifjak a kisiparban dolgoztak.

Az első KISZ helyi vezetőségi üléseket Mózes Pista bácsinál és a mi lakásunkon tartottuk. Ez azonban konspirációs okok miatt helytelen volt, hiszen akár értem, akár Karcsi miatt figyelhették a lakásunkat, ami a biztos lebukást eredményezhette. Hozzáfogtam lakást keresni az illegális üléseink részére. Nem volt könnyű dolog, mert fiatalember ismerőseimnek nem volt erre a célra alkalmas lakásuk. Megpróbáltunk egyszer egy ilyen „legénylakáson” ülést tartani, de másnapra a fél utca kíváncsian találgatta, vajon mit csináltunk ottan.

Alaposan számba vettem idősebb munkás ismerőseimet, és Kovács elvtársat választottam ki, mint a legmegfelelőbbet. Kovács szabó volt. A szervezett munkásnak az a típusa, akinek az alakját regény vagy elbeszélés kellene hogy megörökítse... Magas, sovány és tüdőbajos

volt. Egyszer a Munkásotthon társalgójában elmesélte inaséletét; a napi 14—15 órás munka, az egészségtelen műhely, ahol nappal dolgozott és éjjel aludt (a szabóasztalon rongyokkal takarózva), a gyenge koszt, az állandó verés és megalázás azt eredményezték, hogy 18 éves korában tüdőbajos lett. Lelkes és megbízható szervezett munkás volt, hozzá hasonlót keveset láttam. A felesége olyan tiszta jellem volt, amilyennel csak szocialista-realista irodalmunk pozitív hőseinél találkozhatunk. Mindig együtt jártak az Otthonba, s így nem volt nehéz beszélni velük. Kissé zavarban voltam, amikor megkértem őket, hogy vasárnap délutánra a lakásukat adják át nekem. Mami rám meresztette a szemét — látzott az arcán, hogy valami „csintalanság”-ra gondol. A férjére nézett, aztán újra rám, arcáról hirtelen eltűnt a szigorú meglepetés. — És minek kell az magának? — kérdezte a gömbölyű asszony jóindulattal, de kíváncsian. — Néhány ifjúval szeretnék összejönni, beszélgetni — mondtam zavartan. — És miről akarnak ott beszélgetni? — folytatódott a faggatás. — Sportról — feleltem határozottan. — Ahá, sportról — mondta jelentőségteljesen Kovács mami. — Mit szólna hozzá, Józsi? — fordult az urához, majd választ sem várva folytatta: — Nagyon jó az, ha az ifjak a „sportról” tárgyalnak s nem a kocsmában kornyikálnak. Nálunk beszélhetnek, csak nagyon halalkan, mert a második szomszédban lakik Morar sziguranca-komisszár, s ő nem szereti, ha az ifjak „sport”-tal foglalkoznak.

A házaspár még egyszer egymásra nézett, aztán Mami kimondta a végszót: — Hát gyertek, fiaim, és beszélgetetek, de egyenként jöjjetek, és nyitva legyen a szemetek, mert ha meglát Morar, a feneketek nagyon megbánja...

Vasárnap délután én voltam az első a kis egyszobás lakásban. A kulcsot a megbeszélte helyen találtam, s amikor beléptem a tiszta szobáskába, kellemes illat csapta meg az orromat. Az asztalon kézimunkával letakart táblában még meleg almásrétes illatozott. Mellette egy irkálásra nagy verébféjű betűkkel írta Kovács mama: „fogyasszatok el egészséggel”.

Még kétszer-háromszor tartottunk összejövetelt a Kovács házaspárnál, aztán félbehagytuk az odajárást. Nem volt tanácsos „kísérteni az ördögöt”. Morar, a hírhedt sziguranca-komisszár tényleg a második szomszédban lakott.

(1930 nyarán letartóztattak, s az embertelen kínzások után kórházba kerültem, ahol rendőr ügyelt rám. A mellettünk levő női kórteremben feküdt mellrákkal megoperálva Kovács mami. A kórházból való távozásomkor a rendőr jóindulatú volt, és megengedte, hogy elbúcsúzzak a „nagynéném”-től.

Kovács mami a halál küszöbén is tréfálkozott. Lesoványodott, fájdalomtól eltorzult arcából ijesztően ugrottak elő nagy sárga szemei. Csontváz ujjaival megsimogatta a kötést a karomon, s torz mosollyal mondta: — Jó, hogy ti olyan erősek vagytok. Látod, milyen hamar elment Kovács bácsi? — Majd halkán hozzátette: — De megyek én is utána, szegény olyan egyedül lehet ott, biztosan szüksége van az ő „boszorkányára”. — Aztán megélnkülve folytatta: — Te, seprűnyélen megyek a pokolba vagy a mennyországba! Tyú, milyen riadalmat fogok ott kelteni. — Majd lemondóan hozzátette: — Ó, hiszen nincs is semmi a halálon túl, semmi... pedig olyan jó lenne az én öregemmel találkozni ott. Na menj, drágám, menj és üss, amíg egy gazember van a földön. Üssetek ti, míg erősek vagytok...

Elbúcsúztam a „boszorkány”-arcú, csontvázvá aszott Kovács mamitól, akinek lelki szépsége, forradalmi áldozatvállalása mint örök emlék tör át a múlt évtizedeinek sok mindent elhomályosító ködén.)

A tél elején hazajött a börtönből Ungvári Jancsi, nem sokkal később megérkezett Ábrahám Kati is. Úgy határoztunk, hogy Jancsit — akit visszavettek a Transsylvaniaiába, amíg inaséveit letölti — bevonjuk a KISZ-vezetőségbe, hogy közvetlen kapcsolatunk legyen az újrászervezett „Transsyl” ifjómunkás sejttel, a Vásárhely legnagyobb vasipari üzemében dolgozó ifjú vasasokkal. Ungvári Jancsinak olyan képességei voltak, amilyenekkel nem minden ifjú rendelkezett. Kitűnő agitátor volt, me-

rész és rámenős. Sajnos már fiatal korában kiütközött belőle fegyelmezetlensége és cinizmusa. Noha benne volt a helyi vezetőségben és a határozatokat közösen hoztuk, azokat nem mindig tartotta magára nézve kötelezőknek.

Azt csinált, amit akart, s a felelősségrevonásnál gúnyosan visszautasított minden kritikát. Széles baráti kört épített ki magának. Sohasem lehetett látni öt-hat ifjúnál kevesebbel, de néha 10—12 is volt körülötte. Ezek a fiatalok vezérüknek tekintették, ő azonban nem használta ki a mozgalom számára előnyös helyzetét. Nem törte magát, hogy a megbízhatóbbakat bevonja a KISZ-be. Az egy Szöllösi Gyuri volt közülük KISZ-tag, de az sem volt csupán Jancsi érdeme.

Mi térfásan s bizonyos iróniával „az Ungvári bandájának” hívtuk ezt a csoportot. Nem volt azonban mai „gallery”-hez hasonlítható. Mindannyian szakképzett, dolgozó munkásifjak voltak, úszók vagy futballisták, soha semmi inkorrektiséget nem követtek el. Sokszor hazafelé vonulóban munkásdalokat énekeltek. Nem az ő hibájuk, hanem az Ungvárié volt, hogy megmaradtak vidám, néha poharazó szakszervezeti ifjaknak, akik ha megharagudtak valakire, a fél városon át kergették. Jellemző Ungvári Jancsira és bandájára, hogy 1930 januárjában egy munkabaleset következtében összeégett tanuló lány temetésén mint kórus és védelmi gárda vettek részt, de utcai tüntetéseken vagy más harcos megmozdulásokban nem. Pedig keménykötésű, kisportolt ifjak voltak. Később Ungvári Jancsi önként lépett ki a KISZ-ből, egy ideig még vállalt bizonyos műszaki munkákat, de aztán eltávolodott végleg a mozgalomtól.

Nemcsak Ungvári Jancsi volt az, aki a mozgalomtól eltávolodott. Voltak olyanok is, akik be sem kapcsolódtak újra a mozgalomba, miután kijöttek a börtönből.

Egészen más volt a helyzet a szabaduló Ábrahám Kati-val és Fuchs Simonnal, akik a börtönben komolyan tanultak, onnan ismereteikben meggazdagodva, öntudatukban megerősödve kerültek ki, és az első naptól kezdve bekapcsolódtak a mozgalmi munkába. Érthető izgalommal vártam a Kati-val való ismerkedést. Az első ülést, amelyen Kati részt vett, újra a mi lakásunkon tartottuk.

Úgy állapodtunk meg, hogy Gyula hozza magával. Mindenki percnyi pontossággal érkezett, legutoljára jött Gyula Katival. Nem is tudom, milyennek képzeltem el „Az első lányt”, de amikor megláttam, az volt az érzésem, pont olyanak, amilyen ő. Alacsony, formás, kerek arcú volt, csaknem fiúsrá nyírt szőkésbarna bubifrizúrával, csillogó-lelkes barna szemekkel. Láthatóan meg volt illetődve az ismeretlen többség láttán, nevetve fogott kezét mindannyiunkkal, de mikor megszólalt, hangja izgalomtól fátyolos volt.

Azt mondtam: „Az első lány.” Nos, a Bogdanov könyvének címe sok szempontból talált reá. Határozott, lelkes és céltudatos volt. Noha alig múlt 17 éves, elvi és politikai ismereteit bátran fejtette ki. Álláspontját szilárdan fenntartotta.

Biztos fellépésével, tettekézségével azonnal megnyerte mindannyiunk tetszését. Az első ülésen elhatároztuk az agit-prop.* reszort megszervezését, amelynek első feladatként írtuk elő egy illegális ifjún munkás lap kiadását, valamint az *Inprekor* és más nemzetközi kiadványok beszerzését. Ezen az ülésen számba vettük a börtönből kiszabadult összes ifjakat és azokat is, akiket az újraszervezés folyamán kapcsolunk be. Mindannyian az újonnan szervezettek közül a legértékesebb ifjaknak a cukorgyári Berecki Jóskát, a Székely és Réthi bútorgyári Vass Jóskát és az olajfinomítóbeli Bene Jancsit tartottuk.

Az ülés után olyan boldog voltam, hogy körbetáncoltam a szobát. A két héttel azelőtt tartott pártülésen már kaptam néhány elismerő szót a sikeresen haladó újraszervezési munkáért. Vass Jóskát és Bene Jancsit én szerveztem be. Most egy alaposabb és minden szempontot figyelembe vevő kiértékelés után a megállapítás ugyanaz: „A szigurancának nem sikerült hosszú időre megbénítania Vásárhelyen a KISZ munkáját, a letartóztatottak helyébe újjak léptek, olyan fiatal 18—19 éves szakmunkások, akik a tegnap még maguk is inasok voltak és megvan a kapcsolatuk a fiatal ipari tanulókkal.”

* Agit-prop. — agitációs és propaganda osztály.

Valóban, ezek a fiatal szakmunkások — mint a szakszervezeteknek tevékeny tagjai — már valamelyes tömegszervezeti tapasztalatokkal is rendelkeztek, akik harcolni is tudtak azzal az idegenkedéssel szemben, ami nem egy szakszervezetben nyilvánult meg, a szakszervezetek mellett szervezendő ifjómunkás szekciók kérdésében. Katit kivéve, az összes KISZ-tagjaink szervezett munkások voltak. Esténként az utolsó éves inasokat is magukkal vitték az Otthonba, könyveket vettek ki nekik a könyvtárból, és megszoktatták őket az előadások (főleg a műkedvelő gárda előadásainak) látogatására.

Ez fontos dolog volt, mert azelőtt az inasok nem jártak fel az Otthonba, és a köztük való agitáció csak az üzemekben és az inasiskolában folyt, elég korlátolt lehetőségek között. Ennek a hiányosságnak a kiküszöbölése már folyamatban volt, és mind gyakrabban lehetett látni az Otthonban „tejfelesszájú” fiatalokat az előadásokon vagy az újságolvasásba merülve.

(A mai fiatalok talán nehezen értik meg, mi volt olyan *lelkesítő* és *eredményes* abban, hogy az inasok kezdtek feljárni az Otthonba, hogy olvastak és részt vettek a munkás műkedvelő gárda előadásain. Valóban ma, amikor 14 éves korában minden ifjú tagja lehet a KISZ-nek, az üzemi könyvtárból azt a könyvet veheti ki, amelyiket akarja, és a szakszervezetek klubjaiban előadásokat hallgathat, a szakszervezeti gyűléseken egyenjogú tagként megjelenhet, felszólalhat, határozhat együtt az idősebb elvtársakkal... ma nehezen érthető meg az, hogy a burzsoá-földesúri uralom idején *törvény tiltotta* a 18 évnél fiatalabb munkások szervezkedését és aktív részvételét a szakszervezeti mozgalomban. Ezzel magyarázható, hogy sok helyen még a forradalmi Egységes Szakszervezetek egyes vezetői sem nézték jó szemmel az inasok „túl korai” szervezkedését, mert tartottak a hatósági kellemetlenségektől.)

Az Egységes Országos Szaktanács elvben elfogadta a 18 évnél fiatalabb ifjómunkások (inasok) megszervezésének szükségességét a szakszervezetek mellett működő ifjúsági szakmai szekciókban, de a gyakorlatban 1929-ig majd semmi nem történt e szekciók megszervezésére. Az

a kezdeményezés — amit a vásárhelyi KISZ-csoport e téren 1927—28-ban tett — országos jelentőségű volt, és Vásárhely példát mutatott abban, hogyan kell — és lehet — a munkásifjakat már 15—17 éves korukban bekapcsolni a munkásosztály harcaiba, hogyan lehet osztálytudatossá nevelni őket már inaskorukban a szakszervezetekben, és hogyan lehet ezekkel az inasokkal sztrájkot szervezni saját bérköveteléseik alapján.

Elmerültem az újságkiadás számomra akkor teljesen ismeretlen, nagyon nehéznek mutakozó kérdéshalmazában.

Az nyilvánvaló volt, hogy a lapot nekünk kell szerkeszteniünk, *tehát nekem is*. De sohasem írtam még egy tíz soros „munkáslevelet” sem. Az ostoba Hirsch Márton éppen ezzel riasztott el csaknem három évvel azelőtt az ifjúmunkás mozgalomtól, hogy „írásos jelentést”, cikket kért tőlem a vasúti ifjak helyzetéről és problémáikról, anélkül, hogy egy árva szóval is megmagyarázta volna, hogyan csináljam.

De most nincs kibúvó — ismertem be magamban kissé nyugtalanul —, a lap első cikkét, amely az indulást bejelenti és célkitűzéseinket összefoglalja, *nekem kell írnom*. Kati mondta, ez az én feladatom. A lap összeállítását Kati és Gyula fogja végezni. Kati gondoskodik majd a vegytintával való leírásáról és „*sapirograf kocsonyán*” a lehúzásról is. Egy hét alatt meg kell írnom a cikket — életem első „vezércikkét”. Próbáltam meggyőzni magam, hogy képes vagyok erre, s addig-addig vitatkoztam önmagammal, míg végül is a cikk idő előtt elkészült. Volt abban a cikkben minden. Mély meggyőződés a kommunizmus igazságáról, lelkes felhívás a burzsoázia osztályuralmának kemény forradalmi harcban való megdöntésére, felszólítás az ifjakhoz a szervezkedésre, figyelmeztetés a fegyelmezett magatartásra és erkölcsi intelmek az ifjúkommunistákhoz méltó viselkedésre. Sőt oktató intelem is arra, hogy az ifjak ne dohányozzanak és főleg ne igyanak. (Ami az ivást illeti — bármilyen furcsának tűnik is mai fiataljainknak —, ha valamelyik ifjúkommunistáról megtudtuk, hogy vendéglőbe jár borozgatni,

felelősségre vontuk, mert a részeg ember kifecsegi a párttitkokat, ha nem hagyta abba az ivást, kihagytuk az illegális szervezetből.)

Egy hét leforgása alatt elkészült a lap anyaga. Az első számot közösen olvastuk el, mindannyian meg voltunk elégedve a lap anyagával, szellemi szintjével. Az indulást jelző cikken kívül voltak rövid helyzetjelentések néhány üzemből, amelyeket Kati és Gyula úgy írtak át, nehogy a sziguranca — ha esetleg a kezükbe kerülne a lap — ráismerjen szerzőjükre. Volt egy cikk a konspirációról és a szigurancán meg a börtönben való viselkedésről. Ezt Kati írta. Neki volt a legnagyobb tapasztalata a konspirációról, a hibákról és a sziguranca vallatási módszereiről, úgyszintén a börtönéletéről is. Mikor elolvastuk a cikket, rajongó tisztelettel néztem Katira, aki alig 17 éves korára már ismerte a sziguranca vallatási módszereit és megjárta a börtönt.

Kétségtelen, tele voltam forradalmi romantikával, és a hősi, forradalmi magatartásnál, a szenvedés tudatos vállalásánál — a munkásosztály, a szabadság és a forradalom érdekében — nagyobb, felemelőbb erkölcsi tettet nem is tudtam — és ma sem tudok — elképzelni. E felfogásom mellett az elmúlt évtizedek folyamán is kitarítottam, ide sorolom — a felszabadulás után — mindazoknak az alaptalanul megvádoltaknak a magatartását, akik minden megpróbáltatás és megalázás ellenére hívek maradtak a párthoz, meg tudták őrizni emberi méltóságukat, forradalmi meggyőződésüket.

A lap már a nyomás szakaszába került. Gyula — nem tudtam, honnan — egy sapirograf-tekerceset szerzett. Sohasem láttam még lehúzó-kocsonyát, és naiv bámullattal szemléltem Gyula bűvészmutatványát, néhány szó lehúzását egy szeletke papírra. A lehúzó-kocsonyát Kati magával vitte, hogy átadja a technikusoknak.

Hogy kik voltak a technikusok, akkor még nem tudtam. Később megismertem a két Jakab lányt, akik egyszerű házilányok voltak, semmilyen legális szervezet munkájában részt nem vettek. Kívül álltak tehát azon

a körön, akiknek írását a sziguranca összehasonlíthatta a lap írásával.

Mert a KISZ marosvásárhelyi szervezete lapjának, az *Ifjúmunkásnak* az első számait kézzel írtuk, és lehúzó-kocsonyán 8—12 oldalon, 25—30 példányszámban sokszorosítottuk, elképzelhetetlen nehézségék között.

A lehúzó lányokat meg kellett tanítani a vegytintával való írásra. A betűk jól olvasható, szép kalligrafikus betűk kellett hogy legyenek, mert a vegytinta kissé szalad a kocsonyán, és ha nem tiszta az írás, a lehúzásnál összefutnak a betűk. Gyula mindennek kitűnő ismerője volt, és a leánykák oly ügyesen megtanulták ezt a titkos nyomdász szakmát, hogy már az első munkájuk csaknem kifogástalan volt.

Amikor megkaptam az *Ifjúmunkás* első példányait, háttartalan öröm fogott el. Nézegettem a fejlapot... Milyen szerényen hangzik: *Ifjúmunkás*. Nem harsog, nem lobog a cím, csak egyszerűen így: *Ifjúmunkás*! De ebben a szóban benne volt minden. A megvert, megalázott, kiszákmányolt ifjú tömegeket láttam benne, amint emelt fővel, ütésre emelt ököllel, énekelve marsolnak. Az *Ifjúmunkás* a félenk, éhes, rongyos inasokhoz, ifjakhoz szólt, hogy átformálja tudatlanságukat büszke, osztályharcos, forradalmi tudattá. Az „ifjúmunkás” szót szimbólumnak láttam és éreztem, amelynek hivatása az volt, hogy segítsen minket az elnyomott ifjú dolgozók megszervezésében, tudatos, harcoss kommunista ifjúmunkásokká való átnevelésében.

Ámbár konspiratív szempontból megengedhetetlen volt a párt helyi vezetőségének ülésére illegális anyaggal menni, az öröm s a dicsekvés ördöge addig sarkallt, amíg magammal nem vittem egy példányt, hogy bemutassam munkánkat.

Jóska bácsi kezébe vette a lapot, bal szemét behunyta, úgy nézegette — mint amikor vakolás közben kikeresi azt a pontot a fődémen, ahol a vakolókanál malterjét egyetlen biztos csapással szétfroccsentheti —, aztán mosolygós arccal átadta Benke Palinak, s csak ennyit mondott: — Na, nézzétek, ezt a mi ifjaink csinálták. — Nem

volt ott semmi dicsérő szó, de az a hangsúly, ahogyan ki-
ejtette a „mi ifjaink”-at, abban több elismerés volt bár-
mely hangzatos dicsérő szónál. A lapot 1927 tavaszán
hoztuk ki először. Nem tudnám megmondani, mikor je-
lent meg az utolsó szám ebben az időszakban, mert 1928
februárjában bevonultam katonának. 1929 nyarára már
Katit és Gyulát felvitték a KISZ Központi Bizottságába,
Simit pedig az Országos Szaktanács mellett működő
Szakszervezeti Ifjúmunkás Szekció központjába.

Hogy 1930 nyarán újra megjelentettük, az biztos, mert
egy *Ifjúmunkás*-példány a sziguranca kezébe került,
s azzal kapcsolatban engem is letartóztattak.

Hogy őszinte legyek, a mi büszkeségünkről, az *Ifjűmun-
kásról* idővel meg is feledkeztem. Időközben növekedett
ismeretekkel más lapok kiadásában is részt vettem.

(Telt az idő. 1932 őszén Moszkvában voltam — a párt
küldött ki tanulni. Az RKP szekcióján Maria Ciobanu*
elvtársnőnek valami dokumentumra volt szüksége, de
Maja** — a bájos kis szőke Maja — nem tudta kinyitni a
dokumentumot őrző nehéz vasládát. Engedélyt kért Ma-
riától, hogy segítsek a láda kinyitásban. Maria meg-
engedte, hogy bármily eszközzel a ládát kinyithatom.
Rövid próbálgatások után a zár csattant, a láda fedelét
felnyitottam... Csak egy pillantást vetettem az ott levő
dokumentumokra, de micsoda véletlen! — a láda egyik
sarkában — a sok más értékes pártkiadvány között —
ott feküdt épen, tisztán, olvashatóan, a mi kedves *Ifjú-
munkásunk*, zsenge ifjúkorunk erőpróbalgatásának beszé-
des bizonyítéka. Életem további folyamán sok illegális
és legális pártlap megalapításánál bábáskodtam, és még
többször írtam cikkeket, de oly kedves emlék, erős kapocs,
egyikhez sem köt, mint az elsőhöz, az *Ifjúmunkáshoz*.
Oly erős ez az emlék, akár az első szerelemé.)

*Maria Ciobanu (Elena Filipovici, 1903—1937) — a bukaresti
munkásnők szervezője, az Egységes Szakszervezetek Országos
Tanácsának tagja, mint ilyen 1925-ben történt letartóztatása
után tizennyolc napig éhségsztrájkot folytatott. 1932-ben az RKP
politbűrójának tagja és a pártot képviseli a Kommunista Inter-
nacionáléban.

**Maja — Mogyorós Stella illegális neve Moszkvában.

Jóval május elseje előtt a Szaktanács megkezdte az előkészületeket Május 1. harcos megünneplésére. Felvetődött a kérdés, ki legyen e nagy jelentőségű gyűlés szónoka. Sárkány István nevét is földobta valaki. A határozat az lett, hogy Sárkány is és Simo Géza bácsi is beszéljen, így is nyomatták ki a Május 1-i felhívást.

Sárkány, a pincér szakszervezet titkára, nem volt vásárhelyi származású. Néhány éve került a városba, és demagóg magatartásával igyekezett belopni magát a valóban forradalmár, de rossz emberismerő elvtársak jóindulatába. Legendák keringtek körülötte — amelyeket maga indított el és táplált. „Sárkány, a magyar kommün emigránsa”, „Sátoraljaújhely volt vörös katonai parancsnoka”, „a horthysta terrorbíróság távollétében halálra ítélte” stb.

Szándékolt, erősen hangsúlyos felső-magyarországi kiejtéssel beszélt, barna, keményszárú csizmában, csizmanadrágban járt, kirívó „komisszáros”-an öltözködött, de medve alakjával, kerek, vörös-barna képével inkább béresbíróra hasonlított. A gyűléseken elhangzott mindig heves, türelmetlen, túlzott „forradalmi” felszólalásai egyeseknek gyanúsakká kezdtek válni. Először azt gondoltuk, hogy a megfontolt Simó Géza bácsi szaktanácsi titkári állására tör. Lehet, hogy az is céljai közé tartozott — de a legfőbb ok más volt.

Úgy öt nappal Május 1. előtt Géza bácsi megbízott, hogy segítsék összehívni egy rendkívüli szaktanácsi ülést. A szokatlan időben megtartott ülésen nem volt jelen minden szaktanácsi tag, csupán a párttagok. Géza bácsi minden bevezető nélkül rátért a tárgyra: — Elvtársak, ma délelőtt találkoztam egy tekintélyes polgári politikussal, akinek ígéretet tettem, hogy nem árurom el a nevét. Az illető azt kérdezte tőlem: „Van-e az Önök mozgalmában egy nagydarab, piros arcú, csizmás, különös kiejtéssel beszélő ember? Ha van, vigyázzanak rá, mert rendőrségi besúgó. Semmi közöm az önök mozgalmához — folytatta —, sőt a politikában ellenfelek vagyunk, de felháborít az a tudat, hogy egy szervezet tagjai — még ha ellenfeleim is — aljas provokációnak legyenek az áldozatai...” — Fölhívta a figyelmemet — folytatta Géza bácsi —, le-

gyünk elővigyázatosak valamilyen nagygyűlésre, ahol az illető fog beszélni.

Megdöbbenve hallgattuk Géza bácsi ismertetőjét, valaki egyetlen szóval törte meg a csendet: „Sárkány!” — Igen, Sárkány, az anyja demagóg istenit — káromkodta el magát Jóska bácsi. Az ülés néhány perc múlva véget ért.

(Évekkel később tudtam meg Géza bácsitól, hogy az a tekintélyes polgári politikus, aki lényegében Sárkányt leleplezte, Dr. Adrian Popescu volt, a Nemzeti Parasztpárt legismertebb vezetője Maros megyében. Adrian Popescu valóban a legdemokratább és a legjellemesebb volt az összes ismert nemzeti parasztpárti politikusok közül. Ezért a jellemes gesztusért elismerés illeti a nemes politikai ellenfelet.)

Sárkány leleplezése azért nem volt könnyű dolog. A provokátor, amikor a másnapi szaktanácsi ülésen meghallotta Botos Sándor javaslatát, hogy egyedül csak Simó Géza bácsi beszéljen a Május 1-i gyűlésen, vérvörösen, felugrott, és képmutatással Géza bácsi egészségi állapotát kezdte ecsetelni, kijelentve, hogy Géza bácsit nem szabad kitenni sem a beszéddel járó fizikai megerőltetésnek, sem egy esetleges letartóztatásnak. Géza bácsi erre a képmutató védelemre csendesen megjegyezte: — Ha a Szaktanács megbíz az ünnepi beszéd elmondásával, természetesen elvállalom. — Nem volt szavazás a javaslat felett, mindannyian szeretettel és bámulattal tekintettünk Géza bácsira, akit az alig fél éve múlt 19 napos éhségsztrájk után még csendes beszéd idején is elfogott a köhögési roham. De vállalta a súlyosabb megbetegedést, sőt az újraletartóztatást is, amely ránézve esetleg végzetessé válhatott volna.

Csendes, nyugodt szavai nagyobb hatással voltak reánk, mint a legtüzesebb forradalmi beszéd. Határtalan bátorság és fegyelmezett kötelességvállalás csendült ki belőle egy olyan pillanatban, amikor a mozgalom érdeke ezt megkívánta.

Sárkány sehogy sem akart belenyugodni a határozatba. Újra kezdte a vitát. Hivatkozott arra is, hogy a Május 1-i plakátok a harci szavakkal már ki vannak nyomva, ame-

lyen ő úgy szerepel, mint a gyűlés vezérszónoka. Számtalanszor feltette a kérdést: milyen magyarázatot ad a Szaktanács előadói megbízatásának visszavonására? Hogy milyen magyarázatot kapott, arra már nem emlékszem. A nevét levenni a plakátról már nem lehetett, de az ünnepi beszédet Géza bácsi mondta el leírhatatlan lelkesedés közepette. Sárkánynak csak a neve maradt a plakáton...

Talán egyesek fölvetik a kérdést, miért nem beszélt május elsején Soós Jóska bácsi, aki valóban nagy szónok volt. A magyarázat egyszerű: a sziguranca előre bejelentette, hogy Jóska bácsit nem engedik beszélni, s ha mégis megpróbálkozik, úgy a gyűlést feloszlatják. A párt és a Szaktanács úgy vélte, nagyobb hasznára válik a mozgalomnak egy megtartott Május 1-i gyűlés, mint egy sikertelen próbálkozás.

(Két évvel később persze ez a felfogás teljesen módosult, és a mozgalom ilyen engedményt nem tett volna. De akkor még csak 1927-et írtunk.)

Az 1927. május 1-i gyűlés Marosvásárhely munkásságának mozgalmában — a felszabadulásig — az egyik legszámtottevőbb, legimpozánsabb tömegdemonstráció volt. Már maga az a tény, hogy a Kultúrpalota nagytermében tartottuk meg a gyűlést és Simó Géza bácsi — Vásárhely legtekintélyesebb munkásvezetője — mondta az ünnepi beszédet, azt eredményezte, hogy nemcsak a munkásság, de számos demokrata érzelmű kispolgár és értelmiségi is eljött a gyűlésre.

Vásárhely népzeneészeinek nagyzenekara játszotta a nyitányt, ezt követte az összmunkás dalárda énekszám, Botos Sándor elnöki megnyitója után én szavaltam Gyayovszky Emil *A legszebb napra* című költeményét.

A gyűlés előtt nem izgultam, de amikor a fényárban úszó színpadról megláttam a tömeget — amilyen sokan talán még sohasem voltak a Kultúrpalotában —, éreztem, hogy valami ismeretlen láz járja át a testemet, ami szinte az önkívület állapotába ragadott. Néha úgy tűnt, nem is a saját hangomat hallom, amely hol harsogott, hol elhalkult... A vers végére értem, dörgő tapssal jutalmaztak az elvtársak. Mire föleszméltem, már Géza bácsi

beszélt. Beszélt, de hogyan? Magamban azt gondoltam, ha isten léteznék, így kellene beszélnie a szenvedő emberiséggel. A máskor halk, magyarázó tónus helyett most lelkesen vázolta a világ proletariátusának véres küzdelmét május elsején, május elsejéért. Sohasem hallottam addig oly logikusan megmagyarázni senkitől, mint tőle május 1 jelentőségét, harcos jellegét, a nemzetközi munkásság küzdelmét az emberibb életért, a szabadságért, a szocializmusért.

Aztán a romániai munkásosztály kegyetlen kizsákmányolásáról, jog- és szabadságfosztottságáról beszélt. Ma is visszaemlékszem egy példázatára. A marosújvári Solvay Művek 700%-os nyereségét ismertette, majd felémelt hangon, szinte szótagolva kérdezte: — Mondjátok meg, melyik juhról lehet kétszer lenyírni a gyapjút egy esztendőben? Belőlünk hét versent csavartak ki profitot 1926-ban Solvay és a hasonló részvényes urak! Tűrhetjük-e ezt tovább? — Vészes morajlásként zúgott fel a tömeg. Az oldalajtóban álltam, néztem Géza bácsit, egy dalárdista állott a hátam mögött, a fülembé súgta: látta, megtántorodott.

Valóban, Géza bácsi alig állt a lábán, pillanatnyi hallgatás után felemelte a karját, és hangosan kiáltotta a tömeg felé: — Elvtársak! Nem-fog-juk tűr-ni tovább! — Még mondott két-három mondatot, éltette május elsejét, aztán minden erejét megfeszítve elindult az oldalajtó felé. A tömeg éljenzett, tapsolt. Géza bácsi szinte félájultan a karjainkba esett.

Már korábban láttuk, hogy civilruhás rendőrök és két detektív van a színpalak mögött. Egy csoport ifjú és a dalárdisták elálltuk a kijáratot, a detektívek nem tudtak Géza bácsi közelébe férkőzni. Amint a hátsó ajtón kifelé igyekeztünk, a fülelőnkre jutott az orkánszerű hang, a dalárda és a gyűlésen részt vevők a Marseillaise-t énekelték a zenekar kíséretében.

Vége volt a május elsejei nagygyűlésnek — életem addigi legnagyobb, legszebb osztályharcos élményének —, amelynek szervezésében már *én is*, erőmhöz mérten, részt vettem.

Délután a Somos-tetőn népünnepély volt. Olyan nép-

ünnepély, amelyhez hasonlóat addig nem sokat láttak Vásárhelyen. A Somos-tető fás, bokros részein ezer meg ezer munkás és kispolgár család telepedett le. Enyhe füst és finom flekkenillat töltötte be a tetőt. Vásárhely összes cigányzenekara fent volt a tetőn, s a kioszk kicsinek bizonyult a táncolni akaró fiataloknak. Két-három helyen is a füves-szabad térségen szólt a muzsika, táncoltak a fiatalok. (Nem is nőtt ott fű egy esztendeig!)

Mindenki dalolt, nevetett, a lányok hajára, nyitott blúzaikba konfettit szórtak a merészebb fiúk. A gyerekek bámulták egynéhány ifjú hasztalan próbálkozását, hogy egy csökönyös szamarat megüljenek. A harminc-harminc legerősebb építő és vasas elszántan készült a kötélhúzás-hoz. „Kapanyél” (a legidősebb Domahídi) susmogott-pusmogott a kőművesekkel, Kacsó a vasasokkal, valami új taktikát találtak ki. Egy kerek asztal körül szemöldökükig szilvaízes fiatal inasgyerekek falták a lepényt, abban a reményben, hogy a közepén elhelyezett 100 lejest — a győztes gyorsevő díját — elnyerjék. Mindenki örült, vigadott, egyesek a népgyűlés szép sikerének, mások a májusi nap langyos simogatásának, a zöld fünek, a finom flekkenek s a jó küküllőmenti bornak, néhány órai szabadságnak s az ilyennek képzelt jövőendő életnek.

Karcsi bátyámmal együtt sétáltunk az egyik nem túlságosan zsúfolt sétányon — keresve fiatal vasas barátainkat. Az úttól nem messze letelepedett vidám társaságból valaki hangosan ránk köszönt: — Vörös május elsejét a vörösöknek! — Mindketten odanéztünk, Sárkány, a pincértitkár integetett felénk jócskán becsípett állapotban. Őző — nem erdélyi — kiejtésével még szellemeskedett is, mert a „Vörösök”-nek jelenthette a Veress fiúkat az ő akcentusán, de jelenthette általában a kommunistákat is. Visszaköszöntünk, s én a fogam közt utána sziszegtem: „*a gazember*”. Karcsi meglepetten nézett rám. Ő egyelőre a Sárkány-ügyről nem tudhatott semmit, de néhány hónapra rá — a pincér-szakszervezetben tartott pénztári rovincsolás után — amikor is kiderült, hogy Sárkány elsikkasztotta a szakszervezet pénzének egy részét — lelepleződött úgy is mint sikkasztó, s úgy is, mint besúgó.

(Alig egy évre rá a „lángfúvó forradalmár” Sárkány a szociáldemokrata pártot akarta megalakítani néhány nyomdással, pincérrel és félrevezetett jámbor kispolgárral. Karcsi bátyám kapta a feladatot a párttól, hogy néhány fiatal munkás kíséretében jelenjék meg a szociáldemokrata párt alakuló gyűlésén és leplezze le a sikkasztó-besúgót. Karcsi pőrere vetkeztette Sárkányt, s utána „kíséretével” kivonult a teremből. Az ottmaradtak száma nem érte el a huszonötöt. Sárkány azonban most már nyíltan provokált, és Karcsit másnap a sziguranca letartóztatta.)

1927 nyara két szempontból is feledhetetlen számomra. Nemcsak azért, mert vidám, kedves társasággal töltöttem a Maros partján a forró délutánokat, ahol pihenőben heves elvi vitákkal, kulturális problémákkal „fárasztottuk” magunkat, hanem azért is, mert ezen a nyárutón váltam önálló vezetőjévé egy tömegmegmozdulásnak.

Karcsi bátyám emlékezetes, csaknem végzetessé váló fürdő-kalandja óta soha a Maroson nem fürödtem. De ezen a nyáron engedtem a csábításnak, és csatlakoztam ahhoz a kis csoporthoz, amelynek tagjai között olyan mély elvtársi és baráti viszony alakult ki, hogy egyikünk sem vette azt a bátorságot, hogy konspirációs okokra való hivatkozással szétbontsa társaságunkat. A kis csoport tagjai: Kati, Márta, Jakab Erzsike és Irénke — a lányok, Gyula, néha Klein Ödön és én — a fiúk.

Munka után, még jóformán le sem nyeltem a falatot, már rohantam a Maros partjára Ritz bácsihoz, akinek elég zártkörű szabad fürdőjében kényelmesen, kellemesen — és úgy hittük, biztonságban — éreztük magunkat. Rendszerint én voltam a legutolsó, mert én délután is dolgoztam. A társaság addigra már jól kilubickolta magát, én pedig nem törtem nagyon magam a szabadban való fürdésért.

Miután elmondtam minden hírt és eseményt, ami történt a gyárban és amiket hallottam előző nap este az Otthonban, a beszélgetés hamarosan átfordult valamely politikai, ideológiai vagy irodalmi kérdésre.

A politikai kérdésekben főleg a burzsoá pártok politikáját, az egymás közti ellentéteket s a pártok vezetőinek

a leglényegesebb pénzintézetek, ipari üzemek és gyárak körül való csoportosulását, részvényeiknek egymás közti megosztását vitattuk. De megtárgyaltuk a nemzetközi politikai problémákat is. És vita folyt a Népszövetségről, kisantról, Locarnóról — amikről addig én csak alig hallottam, és jelentőségüknek, lényegüknek alaposabb magyarázatát adni még nem tudtam. Azt már persze annyi év után nem tudnám megmondani, hogy az értékelések, a levont konklúziók is helyesek voltak, de engem határozottan érdekelték az ilyen viták, és arra ösztökéltek, hogy én is tanulmányozzam a kérdéseket és alaposabban megismerkedjek velük.

Ödinek volt egy előnye velünk szemben: jó bariton hangja volt, és a börtönben tanult forradalmi dalokat szépen énekelte. Sok forradalmi verset is tudott. Tőle tanultam jó néhány dalt s egy-két verset, amelyeket addig nem hallottam. Az egyik, Bezruč verse a *Szén, szén* — nagy hatással volt rám. A vers az osztravai bányamunkások véres sztrájkját írja le. Összehasonlítottam Ada Negri olasz költőné *Tűz a bányában* című, nagyon szép, de csupán a tragédia felett kesergő versét Bezruč gyűlöletet szító, harcra hívó versével, és megállapítottam magamban, így kell írni munkásokról — munkásoknak.

De nem mindig a politikai és elvi viták álltak a beszélgetéseink központjában. Sok esetben irodalmi kérdéseket is boncolgattunk. Kati néha valóságos recenziót tartott egy-egy könyvről. Édesanyja sokat olvasott. Kati hozta neki a könyveket, és persze, lehetőség szerint haladó szellemű írók könyveit vette ki a kölcsönkönyvtárból, amelyeket rendszerint ő is elolvasott. Még most is emlékszem, Ágnes Smedley-nek egy könyvét vette bírálat alá, különösen a hősnő szerelmi vívódását kritizálta, és megállapította, kispolgári nyavalygás. Úgy hiszem, abban az időben olvastam Kollontay *Szerelem útjai* című kis könyvecskéjét, amelyben az anya szerelmi fájdalomban megy tanácsot kérni. Ma már tudom, a szerelem, a reménytelen szerelem okozta fájdalom mély és igazi emberi érzés, ami nemcsak a kispolgárnak fáj, nemcsak a kispolgár vergődik a reménytelen szerelem vagy a megcsalás okozta fájdalomban. A Kati konklúziója után nem mertem véleményt nyilvánítani — nem olvastam Smed-

ley könyvét —, de a szerelem okozta fájdalommal már találkoztam, s igazán mondom, nagyon szenvedtem én is. Azt azonban még a Kati konklúziója után sem ismerem el magamban, hogy ez a fájdalom „kispolgári nyavalygás”. De hát lehetséges az, hogy ifjak ha összegyűlnek s vitatkoznak, ne szülessenek szélsőséges, túlzó álláspontok? Még jó, hogyha csak ilyen kérdésben születik túlzás.

Úgy hiszem, abban az időben járta Európát a hinduk Nobel-díjas költője, Rabindranath Tagore, s hazánkba is ellátogatott. Amennyi sznob volt a városban, az mind Tagoréért áradozott, ájultozott anélkül, hogy egy-két jól vagy rosszul lefordított versén kívül mást olvasott vagy tudott volna Tagoréről. Én bizony a Maros-parti beszélgetésig csak a nevét olvastam az újságban. Irodalmi érdeklődési köröm nem terjedt ki odáig, és lehetőségem sem volt arra, hogy akárcsak fordításban is olvashassak tőle. Jakab Erzsike, aki figyelmesen elolvasta a Tagoréről szóló — kissé reklám jellegű — tudósításokat, sőt olvasott is tőle, kedves áradozással beszélt versei szépségéről. Úgyesen, értelmesen beszélt, de meg kell vallanom, hogy Tagore költészete akkor még messze állt az én türelmetlen, mindent, ami nem perzselően forradalmi, semmibe vevő vagy lerombolni akaró fölfogással, hogy nem nagy érdeklődéssel hallgattam Tagoréért való áradozását. Jóval később jutottam el Tagore megismeréséhez és értékeléséhez — már amennyire *A kertész*, *Az átkelés* című kis könyvecskék alapján megismerhettem. (A könyvecskéket ma is őrzöm, s néha — vegyes érzelmekkel — olvasgatom rövid versszerű elmélkedéseit.)

A fő vita irodalmi téren azonban Ady körül alakult ki.

Úgy hiszem, Gyula olvashatta már Révész Bélának évekkel azelőtt megjelent könyvét. Nem tudom, hogy az Ady-vita hullámai mikor jutottak el Vásárhelyre. Senki sem veheti rossz néven tőlem, ha az akkori irodalmi élet forrásáról semmit sem tudok mondani. Ahol Adyt vitatták — a Kemény Zsigmond társaságban és néhány értelmiségi szalonjában —, oda én, a lakatoslegény nem voltam bejáratos. A Munkásotthonban pedig nem voltak Adyt vitató estélyek. Ott az *Álmodik a nyomor* költőjéért lelkesedtek. Adynak ismertem, én is szavaltam

egynéhány forradalmi versét, és ennyivel valahogy meg voltam elégedve.

Nem kutattam — nem is gondoltam — Ady forradalmi és istenes verseinek összehasonlítására, keletkezésüknek okára, Ady lelkivilágára. Nekem Ady Ady volt, egyenlő az *Álmodik a nyomorral*, a *Dózsa György unokájával* és a *Proletár fiú* versével. Persze már a Gyula által elindított vita alatt kezdtem mást is megérteni Adyról, de meg kell mondanom őszintén, a későbbiekben, amikor Adyt a *Jóslások Magyarországról* című könyve alapján mint publicistát is megismertem, és még később, mikor az Ady-verseket a kistarcsai internáló táborban nyugodtan elolvashattam és olyan ismerőjével, mint Rajk László, megvitathattam, már benne voltunk a József Attila-korszakban. (Ha szégyen is, úgy is mindegy, bevallom, Ady tanulmányozására nekem már kevesebb idő jutott József Attilához viszonyítva — aki Rajk Lászlónak személyes barátja volt, s akinek verseiről és személyéről Rajk rajongva beszélt.)

Én kommunista forradalmár voltam, a konkrét gyakorlati kérdések foglalták le időmet és gondolataimat, nem volt időm — sem lehetőségem — Adyt elmélyülten tanulmányozni, ahogy egy irodalomtörténésznek *tennie kell*, de azért úgy érzem, nemcsak verseit ismerem, de szerepét is helyesen látom a magyar irodalomban.

Ezeknek a vég nélküli, sokszor heves vitáknak rám nézve az volt a legnagyobb jelentősége, hogy felismertem, milyen hiányosak az ismereteim — nem mondhatnám, hogy a többieké sokkal gazdagabb lett volna —, és ez a felismerés állandóan tovább sarkallt ismereteimnek minden vonalon való bővítésére, önmagam művelésére. Nem tudom már, Gyula vagy Kati mondta: egy kommunistának mindent kell tudnia. Ezt én akkor szó szerint vettem. Persze, ők is hallották valahol ezt a mondást, amelyet ma úgy fogalmaznék meg, hogy a kommunistának sok mindent kell tudnia.

Abban az évben Vásárhelyen rendkívül élénk volt a zenei élet. Kati hívta fel figyelmemet a Waldbauer-Kerpely világhírű vonósnégyes hangversenyére. Viszolyog-

tam a vonósnegyestől. Eszembe jutottak az enyedi Bethlen Kollégium önképzőkörének előadásai keretében hallott zenei erőlködések, amelyeket mi, diákok, kivétel nélkül halálosan untunk. Ennek ellenére elmentem a Kultúrpalotában rendezett hangversenyre. Nagy figyelemmel hallgattam, s megdöbbenve állapítottam meg, hogy zenei műveltségem nagyon alacsony fokon áll; nemcsak nem értem, de nem is nagyon élvezem ezt a fajta muzsikát. De nem léptem vissza. Abban az évben sorra látogattam a Vásárhelyen fellépő George Enescu, majd a finn Helge Lindberg, valamint a szászrégeni filharmonikus zenekar s aztán a vásárhelyi Metz Piroska orgona- és Kozma Géza csellóművész előadásait. A jegyek nagyon drágák voltak egy fiatal lakatoslegény keresetéhez viszonyítva, de jártam rendületlenül a koncertekre, s éreztem, ez a zene is kezd élvezetes lenni számomra, és most már sok mindent meg is értek belőle, amit addig nem értettem.

Voltak darabok, amelyeket behunytt szemmel, visszafojtott lélegzettel hallgattam végig, s úgy éreztem, hogy a dallamok felemelnek és magukkal ragadnak elérhetetlen magasságba, de voltak olyanok is, amelyeket nem értettem, fárasztottak és untattak.

Sajnos, a katonáskodás ideje s később az illegalitás és a börtön hosszú évei elszakítottak ettől az élvezettől, mielőtt alaposabban megismerhettem és megszerethettem volna.

(Sok évnek kellett eltelnie, amíg újra koncertekre járhattam és fokozatosan pótolhattam azt, amitől hányatott életem elszakított.)

PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK

1927 június elején megbukott az Averescu-kormány, és Stirbey herceg kapott megbízatást kormányalakításra. Kormánya amolyan több burzsoá párt tákolmánya volt. Egyetlen ténykedése volt csupán: kiírta a választásokat, utána lemondott, és Ionel Brătianu alakította meg liberális kormányát.

Brătianu liberális uralmát már ismerte az ország népe, legfőbb kormányzási eszköze az ostromállapot bevezetése és a dühöngő terror volt.

A választások kiírásának hírére megindult a becstelen korteskedés és a paktumozás a burzsoá pártok között. Az Országos Magyar Párt kínálhatta magát a liberálisoknak is és a Nemzeti Parasztpártnak is. Elvtelenül annak szálított volna a magyar dolgozók szavazatait, amelyik párt ennek ellenében a legtöbb parlamenti vagy szenátori mandátumot biztosít az új erőre kapott méltóságos uraknak. Amikor pedig az ígért mandátumokat nem tudták úgy elosztani, hogy legalább a legméltóságosabbakat és a leggazdagabb bankárokat kielégítsék, a szászokkal kötöttek paktumot.

A legcsúnyább belső és hírlapi veszekedések után a konctól elesett elégedetlenek felajánlották magukat a liberális pártnak, amelynek nagyon is kedvező volt Maros, Udvarhely és Csík megyékben egy-egy magyar nagyurat vagy gyárost a listájukon szerepeltetni, hogy a későbbiekben igazolhassák azokat a szemképráztató eredményeket, amelyeket urnalopásokkal a magyarlakta vidékeken elértek.

Volt azonban a Magyar Párt kebelén belül — néha azon kívül — az egykori lapok által „reform-csoportnak”, „kalotaszegieknek” vagy „Kós Károly-csoport”-nak nevezett népi irányzatú tömörülés is, amely — a mandátumlicitálással foglalkozó vezérkar árulásán felháborodva — ismét életre akarta hívni a demokratikus fölfogást és a

népi érdekeket képviselő Magyar Néppártot. Azonban egy demokratikus népi mozgalom megszervezéséhez nem elegendő csak a jószándék. Világos program, határozottság és áldozatos harc is szükséges a nép érdekeinek elárulóival szemben, a nép követeléseinek megvalósításáért. De mivel ezek a Magyar Néppárti mozgalomnál nem voltak mind meg, elmaradt a kívánt és lehetséges eredmény.

Ezeket az éles összecsapásig erősödő belső súrlódásokat a polgári demokrata és a reakciós nézeteket vallók között a Magyar Pártban akkor még nem értettem világosan, de azok az események, amelyeknek szem- és fültanúja voltam, később sok mindent megmagyaráztak és megértettek velem. A Városi és Falusi Dolgozók Blokkja ez alkalommal sokkal nagyobb apparátussal és hozzáértéssel fogott hozzá a választási küzdelem megszervezéséhez, mint az elmúlt évben, amikor a még alig megalakult Blokk — főleg a vidék felé — nem rendelkezett sem kellő kapcsolatokkal, sem képzett agitátorokkal.

A munkásság megagitálása nem volt nehéz feladat. A szakszervezeti vezetőségekkel és az üzemi bizalmiakkal karöltve a párttagok ezt a munkát könnyen tudták végezni. Azonban a Blokk programjának eljuttatása — és főleg megmagyarázása, a burzsoá-földesúri pártok leplezése, az ellenük való harc — a csendőr-terror alatt sínylődő falvakban már nehezebb volt.

A párt itt is elsősorban a gyárakra épített.

Összeírtuk azokat az elvtársakat vagy szimpatizánsokat, akik faluról jártak be dolgozni, vagy faluról származtak el és még fenntartották rokoni-baráti kapcsolataikat az otthon maradottakkal. Ezeket az elvtársakat kisebb csoportokban a Blokk irodájába hívtuk, és ott Simó Géza bácsi, Dán István vagy Szabó Jenő — akinek ezen a választáson komoly szerepe volt — alaposan előkészítették a propagandára, az ellenvélemények visszaverésére, propagandaanyagok szállítására, szétosztására, a csendőrök és a kormánypárti kortesek kijátszására.

Ebben a választási kampányban Vajna Ákos mellé voltam beosztva. Nem volt olyan nap, hogy fent ne lettünk

volna a Blokk irodájában (persze csak délután, mert napközben mindketten dolgoztunk). Részt vettem a gyűléseken, a csoportok kiképzésében, propagandaanyag átadásában, és késő este, amikor mentünk haza, a Blokk választási jelével ellátott jelszavas cédulácskákat, a „nyalókákat” ragasztottuk a kerítésekre, kapukra, veszteglő teherautókra, és mindenre, amire az enyves hátú „nyalóka” felragadt.

Karcsi bátyámnak különösen fontos szerep jutott ezen a választáson. A cukorgyárban dolgozott, ahol a segéd munkások 90%-a a szomszédos falvakban lakott (Megygyesfalva, Maroskeresztúr, Szentkirály, Názánfalva, Szentanna, Remeteszeg. E munkások segítségével — akiknek egy része nemcsak szervezett munkás, de szimpatizáns is volt — jutott el a választási propagandaanyag a falvak egy részébe. (A velük való állandó foglalkozás következtében egyesek közülük, mint pl. a názánfalvi Gheorghe Dan, a remeteszegi Karácsonyi bácsi és mások, olyan Blokk-aktivistákká fejlődtek, hogy az 1931-es parlamenti választásokon már önállóan végezték a propagandamunkát.) A vasipari üzemekben dolgozó segéd munkások választási agitációs munkájánál még jelentősebb volt a Hídvégen, Remeteszegen, a Besében, Marosszentgyörgyön, a külvárosokban és falvakban lakó építőmunkások szerepe. A remefeszegi Bardoşan család egyik tagja, Iacob, két esetben is jelöltje volt a Blokknak. Mindjárt a választási küzdelem megindulása elején tanúja voltam egy fontos politikai eseménynek, amely világossá tette számunkra, hogy a vásárhelyi magyar polgárság körében nemcsak a koncertre való vetélkedés folyik, de hogy van a Magyar Párt helyi szervezetében egy erős ellenzék (vagy talán már külön álló csoport?), amely nem ért egyet sem a Bernády csoport liberális törekvéseivel, sem pedig a hivatalos „grófi csoport” reakciós politikájával, amely a demokratikus népi, nemzeti követelések helyett csupán a földbirtokosok „optáns”-követeléséért küzd.

Az esemény így zajlott le: egy délután a Munkásotthonban levő Blokk-irodában gyűlésre jöttünk össze, amelyen részt vettek a Blokk Vásárhelyen tartózkodó Maros

megyei jelöltjei* is. Balló Albert elvtárs a Nyárádmentén szerzett tapasztalatokról számolt be, amikor az egyik örséget álló elvtárs jelentette, hogy dr. Sohmith van itt és a Blokk vezetőivel akarna beszélni. Géza bácsi elébe ment és bevezette az irodába, ahol mintegy harmincan összezsúfolódva kíváncsian vártuk, hogy előadja jövetele nék okát. Dr. Schmith, városszerte ismert és köztiszteltben álló orvos megjelenése érthetően felfokozta kíváncsiságunkat.

Az orvos minden ünnepélyes és szónokias külsőségek nélkül bejelentette, hogy a vásárhelyi magyar haladó gondolkodású demokrata értelmiségiek csoportja elítéli mind a Magyar Párt grófi csoportjának reakciós, csak egy szűk társadalmi réteg érdekében kifejtett tevékenységét, és politikáját, mind a Bernády-csoportnak — a liberális párt szekértolónak — szolgálai magatartását. Egyetértenek a dolgozóknak a szabadságért, a demokráciáért, a nemzeti egyenjogúságért, a jobb életért, a gyülekezés-, a szólás- és sajtószabadságért és az elnyomatás ellen folytatott küzdelmével, és teljes támogatásukról biztosítják a dolgozók Blokkját a választási küzdelemben.

Dr. Schmith nem sorolta fel név szerint a Magyar Párt politikájával elégedetlen értelmiségiek nevét, de mi mindannyian tudtuk, hogy küldői nem lehetnek mások, mint dr. Antalfy Endre, Molter Károly, dr. Metz István, Szíjgyártó Gábor, dr. Ziegler, dr. Turnovszki Sándor, Kádár Ferenc orvosok, tanárok és még többen mások baráti körükből. Hiszen ezek a Vásárhely legkiválóbb tanárai, orvosai és tudósai a munkásosztály iránti magatartásuknak, haladó gondolkodásuknak már akkor is tanújelét adták, amikor a Munkás Szabad Iskola kulturális programjának megvalósításában mint előadók szerepet vállaltak.

(Ez a hozzánk állás meg is látszott 1927 őszén és telén, amikor a fenti tanárok, orvosok és tudósok több mint húsz értékes előadást tartottak a Munkás Otthonban.)

Azonban az is igaz, hogy később, a terror fokozódása idejében ezek a jóindulatú és valóban haladó gondolko-

*A Blokk Maros megyei jelöltjei az 1927-es választásokon a következő elvtársak voltak: Simó Géza, Balló Albert, Gligore Moldovan, Dán István, Iacob Bardoşan, Tordai Gergely.

dású — de nem forradalmár és nem következetesen harcos — értelmiségiek nem vállalták az esetleges áldozatok, és visszahúzódtak.

Nem ítélem el érte őket, de híven az igazsághoz, meg kell mondanom, hogy az egyik közismert antiimperialista értelmiségi, amikor 1938-ban e sorok írója és Fuchs Simon a szakszervezetek nevében felkértük, hogy tartson előadást Jaurès — a nagy francia szocialista, antimilitarista vezető — meggyilkolásának évfordulóján, néhány napi gondolkodási időt kért. A válasszal örökre adós maradt. Sok értékes segítségükre emlékszem vissza a fenti értelmiségieknek, ami elismerésre kötelezi irányukba a forradalmi mozgalmat, de lényegében mégiscsak „útitársak” voltak.

A választás napján, a szavazatok összeszámlálásának idején Gyula, én és még két ifjú a szaktanács irodájában teljesítettünk összekötő szolgálatot. Kerékpárral száguldoztam egyik szavazókörzettől a másikig, hogy híreket hozzak. Úgy éjjel egy óra felé megtudtuk a fontosabb helyekről az eredményeket. A Blokk jelöltje Maros megyében nem jutott be a parlamentbe. A liberálisok a szavazatok eredményét meghamisították. Voltak többen, akik nem titkolták keserűségüket, s kissé bátortalanul, de feltették a kérdést: mi értelme van, hogy részt veszünk a választásokon?

Mennyi energiát „pazaroltunk” el a tavaly is, most is „eredmény” nélkül. Rádásul az elvtársak tízeit meghurcolták a csendőrök. Tudtam, hogy nem volt hiábavaló a fáradság, de nem voltam képes elég világosan magyarázatát adni, csupán ösztönös érzésből fakadt ez bennem, és a párt iránt érzett bizalomból, hogy értelmetlen akciókban nem vesz részt.

Harmadnap délután értékelő gyűlést hívott össze a Blokk vezetősége. Géza bácsi beszédjéből aztán mindent megértettem... — Mi nem azért akartunk bejutni a parlamentbe, mert bizalmunk van ebben a burzsoá intézményben — magyarázta Géza bácsi —, hanem azért, hogy leleplezzük az összes állami intézmények munkásellenes és demokráciaellenes jellegét. Mi a parlamentben nem akartunk együttműködni a burzsoá pártokkal, csupán fel-

használtuk volna a szónoki emelvényt, hogy lerántsuk a leplet a reakciós törvényekről és intézkedésekről, és tudomására hozzuk az országnak a munkásosztály, a dolgozó nép követeléseit. Nekünk nem parlamenti karosszékek kellenek, hanem országos fórum, ahol hangunkat hallathatjuk és harcolhatunk jogainkért, követeléseinkért. A választáson hangosan, bátran hirdettük programunkat. Újabb ezekkel ismertettük meg azt. Új barátokat, követőket, harcosokat szereztünk, s ez feljogosít arra, hogy bízzunk a holnapi sikerben.

Ez a felfogás ösztönzőleg hatott a vásárhelyi munkásságra, amely nem egészen három évi harc után képviselőit beküldte a városi tanácsba, s egy évvel később Dán Pista bácsit négy más megye választott Blokk-képviselőjével a Parlamentbe.

Megjegyezni kívánom, hogy a burzsoá pártokkal való együttműködés kérdése — parlamentben vagy azon kívül — az idők folyamán módosult. A fasiszta előretörés, de főleg a második világháború alatt pártunk népfronti politikája új alapokra helyezte a különböző pártokhoz fűződő viszonyunkat. Pártunk és a vezetése alatt működő legális tömegszervezetek nem egy esetben tettek együttműködési javaslatot magukat demokratikusnak valló burzsoá pártoknak a faszizmus elleni harcra, a demokratikus polgárjogok megvédéséért, közös platform (népfronti program) alapján közös választási küzdelemre (Hunyad és Mehedinți megyei választás, 1936). De 1927-ben még a régi merev felfogás volt érvényben, s fokozódott 1929—1932-ig, amikor a frakcióharcok lezajlottak.

Július 15-én délután munkából jövet megvettem az egyik helyi lapot, amelynek első oldala nagy betűvel hirdette: Bécsben kitört a forradalom. A bécsi fölkelést jelentéktelennek látszó esemény robbantotta ki. Fasiszta fiatalok fegyveresen megtámadtak egy munkáscsoportot és két munkást megöltek. Az osztrák reakciós bíróság a fasiszta gyilkosokat felmentette. A hír futótűzként terjedt el Bécsben és a nagy ipari centrumokban. A fasiszta gyilkosok felmentése elleni tiltakozásként a munkásság jelentős része sztrájkba lépett. Ez a sztrájk másnapra az

osztrák munkásság általános sztrájkjává fejlődött. A felfegyverzett munkásság felgyújtotta az igazságügyi palotát, felvette a harcot a fasiszta alakulatokkal és a rendőrséggel. Napokon át tartott az általános sztrájk és a fegyveres harc. A burzsoák Vásárhelyen ijedt képpel tárgyalták a fejleményeket, mi pedig örömujjongva szorongattuk egymás kezét a híreknek hallatán.

Néhány nap után a harcok elültek, a munkások eltemették halottaikat, s mi már csak az utólag érkezett felhőborító híreket tárgyalhattuk. „A sebesült munkások nagy többsége halálos vérmérgezést kapott. Megállapították, hogy a rendőrség által használt fegyverek golyói, kivétel nélkül mind rozsdások voltak.” (Maros, 1927 július.)

A bécsi fegyveres fölkelés — és szerintünk érthetetlen abbahagyása — vég nélküli vitákat eredményezett az „ausztro-marxizmusról”, Friedridh Adler, Ottó Bauer, Karl Renner és más osztrák szocialista vezérek politikai és ideológiai felfogásáról. Szocdemek, kétésfelesek, Kautsky, Heimwehr, Schützbund... csak úgy röpködtek a nevek és fogalmak hangos vitáinkban, amelyekben — ha most visszagondolok — több volt a lelkes tudni akarás, mint az alapos helyzetismeret.

Évekkel azelőtt olvastam egy kis tanulmányt az Otthon Könyvtárában, amely nem forradalmi szocialista, hanem csupán pacifista szempontok alapján taglalta Friedrich Adler tettét, aki 1916-ban egy vendéglőben lelőtte az akkori osztrák miniszterelnököt, mert őt tartotta legfőbb bűnösnek a háború kitöréséért.

Megvallom, amikor olvastam, lelkesedtem Adler bátor magatartásáért, aki tudta, hogy tettéért a bíróság halálra fogja ítélni. Azóta megalapozott véleményem alakult ki az ilyenfajta egyéni merényletek hasznosságát, politikai értékét illetően, ha azok nincsenek alátámasztva politikai tömegmozgalmakkal, háború esetén meg éppen fegyveres forradalmi akciókkal.

Ezen a nyáron még egy másik jelentős esemény is történt.

1927 augusztusában meghalt Ferdinand király, s a hatóságok, hogy minden esetleges rendzavarásnak elejét vegyék, letartóztatták az összes szakszervezeti vezetőket s azokat az elvtársakat, akiknek kommunista meggyőződése közismert volt.

A letartóztatás napjának délutánján fenn voltam az Otthonban. Senki sem tudott semmi biztosat, de bizonytalanság uralkodott az elvtársak között. Blütner — a szabók egyik vezetője — félrészletesen, és megkérdezte: — Mi a véleménye, kicsi Veress, nem fogdosnak össze minket ma éjszaka? — Oly váratlan volt a kérdés, és olyan tapasztalatlan voltam, hogy csak pislogtam és vonogattam a vállam. Blütner elvtárs — a sokszor érthetlenségig habaró beszédével — valamit mondott, amiből csak annyit értettem meg: „Bár ne lenne igazam...”

Az Otthonból aznap korábban mentem haza. Valamilyen megmagyarázhatatlan nyugtalansággal vártam Karcsit, de nem jött. Tíz óra felé járt már az idő, magamra kapkodtam ruháimat, és elindultam a Fötér felé.

A gyászfátyollal bevont villanylámpák megtompult fényében baljóslóan villogtak az őrzőkatona katonáinak szuronyai. A város olyan volt, mint éjjel a temető. Itt-ott halk neszek hallatszottak, ahogyan az emberek szinte lábujjhegyen lopakodtak hazafelé. Bántott a félelmetes csendben siető lépteim zaja.

Szorogás fogott el ebben a terrorral rémületet keltő ürességben. De hol keressem Karcsit? — ötlött fel egyre bennem a kérdés. A Fötér közepe táján jártam, önkéntelenül a rendőrség felé kémleltem, ahol szatyrokkal, pokrócokkal megrakodott asszonyok csoportja álldögált türelmetlenül. Egyesek hangosan követelöztek, mire a rendőr durván válaszolt: — Mondtam már, nincsenek itt, hiába keresik őket. — Egy fa mögé állva figyeltem a fejleményeket. Kis idő múlva egy rendőrtiszt jött ki az épületből, valamit mondott az asszonyoknak, akik této-vázva, egyesek szitkozódva, mások sóhajtozva széteszlottak.

A helyzet világos, az elvtársakat letartóztatták. Karcsit is letartóztatták — nyilallt át agyamon —, de hol és mikor? És hova vitték őket?

Visszafordultam. Az Albina téren egy építőmunkással találkoztam, aki mellém csatlakozott. Elmondta, hogy fent volt az Otthonban, amikor úgy 8 óra felé rendőrök rohanták meg az épületet. Mindenkit igazoltattak, s akinek a neve a náluk levő listán szerepelt, letartóztatták és elvitték. De hová? — kérdeztem szinte önmagamtól. Erre az építő sem tudott választ adni.

Az éjszaka nyugtalanul telt el, majd semmit nem aludtam. Azon törtem a fejem: mit kellene tennem?! Vajon mindenkit letartóztattak a párt vezetőségi tagjai közül? Senki sem menekült meg? Engem vajon miért nem vettek el?

(Akkor még nem tudtam, hogy csak a nyilvántartottakat tartóztatták le, szám szerint mintegy 75—80 elvtársat.)

Reggel hat órakor kopogtak a szobám ajtaján. A rendőrség — szaladt át az agyamon, utánam jöttek. De tévedtem. Az Aragonit gyári kisas, Karcsi volt. Kétszer is el kellett hogy mondja a szaladástól kifulladt fiú a mondókáját, amíg a lényegét megértettem. E szerint egy alacsony, tömzsi, kopasz elvtárs — akit látásból ismer, de nem tudja a nevét — megkérdezte tőle: te ifjúmunkás vagy? — Hagyd ezt, Karcsi; mondd inkább, mit mondott neked ez az elvtárs? — szakítottam félbe türelmetlenül. — Azt mondta — folytatta a gyerek sértődötten, mert nem hallgattam meg az öneki oly fontos részeket —, hogy menj Veress Palihoz, mondd meg neki, ma este 6 órára *az összes üzemek bizalmiai legyenek* az Otthon nagytermében. — Na és még mit mondott? — faggattam a fiút. — Mást nem, csupán ennyit, mert nagyon ideges volt.

Elküldtem a kicsi Karcsit, s magamra kapkodtam ruháimat. Kerékpárra ültem, és néhány perc múlva már a Transsylvania Gépgyár kapujában lihegtem. Még jóformán le sem szálltam, s máris legalább húsz szaktárs vett körül. Úgy ostromoltak a kérdésekkel, hogy azt sem tudtam, kinek válaszoljak. Szerencsémre jött Kirschner szaktárs, az öntők bizalmija, s így a sok kérdésre a válaszokkal adós maradtam. Egy bizalmi akkor tekintély volt, ha ő beszélt, nem lehetett összevissza fecsegni.

A komoly, idős, német származású Kirschner néhány szóból megértette a tennivalókat, és kiadta a jelszót: este 6-kor az Otthonban találkozunk.

Már majdnem a petróleumgyárnál jártam, amikor eszembe jutott, hogy az öntőbizalmi úgy értette: „az összes munkások”, pedig én azt mondtam: „az összes bizalmiak...” Legyen úgy — gondoltam magamban —, *annál jobb!* A petróleumgyárban többet tudtak az ügyről, mint én. Valaki látta munkába jövet, hogy Kacsó Ferit az utcán letartóztatták, azt is tudták már, hogy a leánygimnáziumban vannak az elvtársak bezárva. Sajnáltam Kacsó Ferit, hogy lefogták, de megkönnyebbültem. A kicsi Karcsi leírása reá talált, s akkor minden rendben van, de ha őt már az este lefogták volna, akkor az az üzenet lehetne provokáció is a sziguranca részéről, hogy a kint maradt ismeretlen elvtársakat is összeszedhessék a gyűlésen.

Rohantam a cukorgyárba. Gheorghe Socaciuval, Gyuricával, hamar megértettem magam, aztán fel a szabók szövetkezetébe. Szegény Blütnert az Otthonból vitték el, de volt ott még két elvtárs, akik nemcsak a kint maradt szabó és bőrös kisipari bizalmiak mozgósítását vállalták, hanem megígérték, hogy elmennek két-három nagyobb építőtelepre is. Vasasok, szabók, bőrösök, építők — már mozgósítva voltak, s még csak alig múlt reggel 8 óra. Szaladtam Mózes Domi után, aki asztalos volt, rábíztam az asztalosokat és a Székely és Réthi Bútorgyárat. S aztán, mint aki jól végezte dolgát, megkerestem Gyulát, Katit és Klein Ödit. Miután mindent aprólékosan megvizsgáltunk és elvetettük a gyűlés összehívásának provokációs lehetőségét, megállapodtunk a tennivalókban. Akkor döb-bentünk rá, hogy tudomásunk szerint egyetlen „öreg” sincs szabadon. A gyűlést mi, ifjak kell hogy levezessük, mi kell irányítsuk a másnapi akciót is, a tiltakozó delegációt a főispánhoz és a főügyészhez. És ha nem bocsátják szabadon az elvtársakat, mi kell hogy megszervezzük az üzemek leállítását is. Gyula és Kati rám néztek biztató mosollyal: „Pali, ezt te kell csináljad.”

Aznap nem mentem munkába. Csupán addig tartózkodtam a gyárban, amíg megbeszéltem egynéhány szaktársal, hogy ők is jöjjenek el a délutáni gyűlésre.

Hat óra előtt néhány perccel érkeztem meg az Otthonba. Végig a folyosókon sehol senki. A nagyterem ajtaja előtt egy csoport álldogált; már nem fért be a zsúfolásig megtelt terembe. Szabó Domi, az építők egyik bizalmija beszélt. (Mint később kiderült, Kacsó Feri neki is üzent, és így egymástól függetlenül mozgósítottuk a bizalmiakat, de a bizalmiakkal még legalább 300 munkás jött el a gyűlésre. Több mint 400-an lehettünk.)

Mikor Domi meglátott, abbahagyta a beszédet, és örömmel kiáltotta: — Megérkezett Veress Pali elvtárs. Ő majd elmondja, mi történt és mi a teendő. — A tömeg láttán izgalom fogott el, de amikor — a vastag cigarettafüstben — lassan-lassan fölismertem a sok ismerős arcot, nyugalmam visszatért. Az a tudat, hogy ebben a súlyos, nagy jelentőségű pillanatban tőlem várja Vásárhely munkássága a tennivalók meghatározását, határtalan önbizalommal töltött el.

Erős hangon ítéltem el a hatóságok terrorját vezetőink s a szakszervezetek ellen, és felhívtam a munkásságot képviselő összbizalmi testületet, hogy felháborodásunk kifejezéseképpen holnap tiltakozó tömeg-delegációt küldjünk a prefektushoz és a főügyészhez, követelve elvtársaink szabadlábra helyezését. Amennyiben követeléseinket azonnal nem teljesítik és nem bocsátják szabadon vezetőinket, úgy Vásárhely összes gyáraiban és műhelyeiben leállítjuk a munkát, tiltakozásul a durva terror ellen. Úgy hiszem, hatásosan beszéltem, mert mint egyetlen ember, hatalmas helyesléssel nyilvánította ki a tömeg egyetértését javaslatommal. A hozzászólások — eltérően a szakszervezeti gyűlések szokásaitól — villámgyorsak és rövidek voltak.

Egymás után álltak fel a Cukorgyár, Transsylvania, Petróleumgyár, az építők szabadon maradt bizalmiai, és egyetlen mondatban fejezték ki véleményüket. Nem volt ott hangoskodás, tetszelgő szónoklat, csupán rövid bejelentés: „Elfogadjuk, csatlakozunk a javaslatához.” Mindenki tudta, sietnünk kell, nehogy rajtunk üssön a rendőrség. A gyárak és a szakmák 25 tagú delegációt választottak, a delegáció vezetőjének engem és Gheorghe Socaciut választották meg a Cukorgyárból.

Fölhívtuk a gyűlés résztvevőit, bízzák meg a delegációt egy tiltakozó beadvány megszövegezésével, és a gyűlés határozatáról holnap reggel tájékoztassák a gyárak és építkezések dolgozóit.

Gyűlés után találkoztam Gyulával, Katal és Ödivel — aki a gyűlésen is ott volt. Beszámoltam a törtétekről, mindannyian örültünk a sikernek. A kezdet jó volt, de mégis izgultam a másnapi erőpróba miatt, annál is inkább, mert hazafelé tartva egy elvtárs elmesélte: — Még szállingóztak egyesek az Otthonból kifelé, amikor nagy apparátussal megérkezett a rendőrség, és a gyűlés felől érdeklődött, de senki nem tudott semmiről semmit.

Másnap reggel a delegáció tagjai és vagy harminc aszszony — a letartóztatottak feleségei — valósággal megszálltuk a megyeháza folyosóit. A szolgálatos tisztől követeltük a prefektushoz való bebocsátást. A lármára kijött egy ezredes, nagy hangon kijelentette: — A prefektus úr Bukarestben van. Mit akartok? — kérdezte gorombán. Socaciu Gyurica bátran visszautasította a tegezést, s odavágta az ezredesnek: — Ha mi önözzük Önt, ugyanezt elvárjuk a magunk részére is. — Mi az össz-munkásság megbízottjai vagyunk — kiáltottam én —, amennyiben Ön nem hallgat meg minket és nem intézkedik, hogy az önkényesen letartóztatottakat azonnal szabadon bocsássák, úgy a munkásság beszünteti az egész városban a munkát.

Az ezredes nem volt szokva az ilyen beszédhez, és ordítva vezényelte a folyosóra az őrséget. Amikor az aszszonyok meglátták a felsorakozó csendőröket, olyan lármát csaptak, hogy az ezredes jónak látta visszaparancsolni embereit.

A hangos tiltakozás után már nem tegezett. A hangja is alábbhagyott, és átvette tiltakozó memorandumunkat. Úgy tett, mintha figyelmesen olvasná, aztán kijelentette: ő ebben a kérdésben nem dönthet, de most mindjárt beszél a főügyessel, és kikéri a véleményét. Bement a szobájába, az ajtót nyitva hagyta, hogy halljuk a telefonálást: — Valami munkások vannak itt, a letartóztatottak szabadon bocsátását követelik, Önhöz akarnak menni, kérem, fogadja őket és intézkedjék.

Kijött a szobából, és pimasz pofával mondta: — A főügyész urat megkértem, hogy fogadja magukat és intézkedjék, a letartóztatottak ügye nem hozzám tartozik.

Dühösen mentünk ki az épületből, és a megyeháza előtt rövid tanácskozást tartottunk, mielőtt elindultunk volna az ügyészségre. Az volt a gyanúnk, hogy amikor az ezredes intézkedésre szólította fel a főügyészt, az azt jelentette, hogy tartóztasson le minket is. Föltevésünkben nem csalatkoztunk. A törvényszék — mire odaértünk — már tele volt rendőrökkel, és a kapuban álló detektívek készségesen kijelentették, hogy a vezetők bemehetnek, de az egész tömeg nem. Mihály Jóska Szentlászló utcai kőműves felesége, amikor meghallotta, hogy el akarnak szakítani tőlük, kiabálni kezdett: — Vigyázzanak, elvtársak, le akarják tartóztatni magukat!

Valóban, Klein Ödit, aki velünk volt a delegációban és vitatkozni kezdett egy detektívvel, tessékelték, hogy menjen be az épületbe. A helyzet világos volt, ha bemegyünk az épületbe, onnan már csak rendőri kísérettel jövünk ki. Kiadtuk a jelszót: fel a Munkásotthonba!

Jóformán még a Főtérig sem jutottunk el, már híreket kaptunk, hogy az Otthont és a nagyobb üzemeket megszállta a rendőrség és a katonaság. Az események után nem láttuk annak lehetőségét, hogy kiadjuk az általános sztrájkra való utasítást. De azért az akciónak mégis volt sikere. Több gyárban röpgyűlést tartottak, ott terrorellenes beszédék hangzottak el. A letartóztatottakhoz beengedték az élelmet és a pokrócokat. Kinyitották a bezárt szobák ajtaját, és az elvtársak beszélgethettek egymással. Igaz, mindez annak az eredménye is volt, hogy a letartóztatottak egy része éhségstrájkot kezdett.

Öt nap után valamennyiüket kiengedték. Részemre örökre emlékezetes maradt ez, mert itt mentem át a tömegakció vezetésének tűzpróbáján. Nagy jelentőségű erőpróba volt, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy csak részleges sikert értünk el.

A vásárhelyi ifjak merészsége, kezdeményezési készsége ismertté vált az egész országban, s a vezetőszervek fölfigyeltek reánk.

Lázár Ödön* 1927-ben jött haza Vásárhelyre. A börtönből való szabadulása után bevonultatták katonának. A börtönben tüdőbajban súlyosan megbetegedett, s itthon hol katonaruhában, hol civilben láttam. Különös dologgal foglalkozott. A szaktanácsi iroda egyik sarkában, egy négytenyérfnyi nagyságú asztalkára géppel írt és kézzel kitöltött kérdőíveket rakosgatott, összehasonlított és jegyzett, jegyzett. Egész oldalakat teleírt sűrű kézírással. Egy délután leültetett maga mellé, és élémbe tett egy kérdőívet. — Felelj — mondta — ezekre a kérdésekre figyelmesen és őszintén — majd meggondolta magát, az ívet visszatette és ő maga jegyezte le a válaszaimat. Egy darabig válaszolgattam pontosan, de aztán megkérdeztem: — Mondd, Ödön, mi ez? Miért írod le, mennyi az órábérem, hány órát dolgozok? Miket olvastam? Hány könyvem van otthon stb.? Nem gondolsz arra, hogy a sziguranca kezébe kerülhet, s felhasználják ellenem? — Most is látom a kissé bosszús mosolyt szája szélén, s hallani vélem oktató hangját: — Ne butáskodj, ez legális dolog, *szociográfiai* felvétel...

Észrevette csodálkozó nézésemet, s mormogásomra — azt hittem, hogy statisztika — fejét ingatva még egyszer hangsúlyozta: *szociográfiai* felmérés, amely hüen kimutatja, hogyan él fizikai és szellemi értelemben a vásárhelyi munkás.

Önfejjén vitatkozni kezdtem vele: — Gyenge felmérés lesz, nem őszinte és hiteles, hiszen nem kérdezheted meg — és ha meg is kérdeznéd, senki sem mondaná meg —, milyen illegális kiadványokat olvas. Én sem mondom meg, hogy nemcsak a Brassói Lapokat vagy a szaklapokat olvasom, hanem az *Ifjúmunkást* és másokat is, ha vannak.

Ödön megállított a beszédben. — Apropos, *Ifjúmunkás*. Nem tisztelnél meg egy számmal, hogy én is olvassam?

*Lázár Ödön — a marosvásárhelyi kereskedelmi alkalmazottak szakszervezetének egyik alapítója és vezetője, 1922-ben a helyi pártszervezet titkára, ugyanakkor az Előre című pártlap felelős szerkesztője. Többszöri bebörtönzés után 1928-ban, mint a kolozsvári monstre per egyik vádlottja, Haia Lifschitz-cel együtt negyvenkét napos éhségsztrájkot folytatott. 1934-ben súlyos betegen távozott a Szovjetunióba.

— mondta kissé gúnyos szemrehányással. Jó félórát beszélgettünk az *Ifjúmunkásról*, majd azokról a könyvekről, amelyeket Dán Pista bácsi csempészett be az országba óriási nehézségek közepette (Lebegyinszkij: *Egy hét*, Roza Luxemburg: *Levelek a börtönből* stb.).

Beszélgetésünk alatt Ödön fáradt mosollyal — az idősebb szeretetteljes nézésével — figyelt, s csendesen megjegyezte: — Hát, barátom, ti itten dolgoztok, s mint látom, egészen új ifjú gárda nőtt ki, míg mi a börtönben rothadtunk.

Beszélgetésünk után bevégeztük a kérdőív kitöltését, és Ödön fejcsoválva megjegyezte: — Szóval nem voltál őszinte? Sebaj, a lényeg azért benne van, s ez a fontos. — És meg fog jelenni? — kérdeztem sután. (Szociográfiát nem akartam mondani, mert akkor hallottam először és még idegenkedtem a kifejezéstől.) Elgondolkozva felelte, talán igen, de mint dokumentum száz év múlva is beszélni fog.

Ödönt később újra letartóztatták, a szociográfiai felvételeket Géza bácsi csinálta tovább, úgy emlékszem, Szabó Jenő is segített ebben a munkában. Cseppet sem szégyellem megmondani — csupán sajnálom —, hogy akkor még nem értettem meg egy ilyen értékes munka lényegét, és nem is vettem részt benne — noha módom lett volna rá —, csupán személyi adataimmal.

(Soha nem tudtam volna meg, ha Tóth Sándor egyetemi tanár — a Korunk történetének kiváló ismerője, nem hívja föl a figyelmemet, hogy dr. Turnowszky Sándor 1929-ben a *Korunkban* megjelentette ezt az első „munkás szociográfiai tanulmányt”, amelynek adatgyűjtését Simó Géza bácsi és Lázár Ödön végezték el. 1928—29-ben katona voltam. Ez idő alatt nem láttam a Korunkat, amelynek közösen Karcsi bátyámmal együtt szorgalmas olvasói voltunk.)

Az Aragonit-gyárban — ahol dolgoztam — eleinte nehezen ment a szervezkedés. A gyár képzett aragonit szakmunkásai — Tréger Pista, Ioan Stoica — kijelentették, mi nem szervezkedünk, mi megkapjuk a magunkét. Schönauer Jóska, aki Marosújváron tagja volt az amszterdami vasas szakszervezetnek, nem sok hajlandóságot

mutatott, hogy segítsen nekem. Az igazság az, hogy vásárhelyi viszonylatban akkor még a legjobban fizetett szakmunkások közé tartoztunk. Bántott nagyon, hogy a gyárban rajtam kívül senki sem szervezett munkás. Az is igaz, hogy meglehetősen külön éltem a fiúk társaságától, de egy esemény közbejötté változtatott a helyzeten.

Schönauer Jóska nőszülni készült, és Vásárhelyről akart vinni koszorús fiúkat. Bárczi Bélát, Lukács Zolit és engem hívott meg. A meghívást elfogadtam, és mint négy jó barát, együtt mentünk Marosújvárra az esküvőre. Bárczi Béla magával hozta a csellóját, amelyen akkor már szépen játszott.

Az esküvő lezajlott, a fiúkkal nagyon összebarátkoztam. Különösen Lukács Zolival, aki a későbbiekben aktív tagja lett a vasas szakszervezetnek. Sőt bevontam őt a KISZ-be, és a legnagyobb segítséget nyújtotta a szervezésben, a bérmozgalom előkészítésében.

Ha Marosújvárra gondolok, lehetetlen, hogy fel ne idézzem a múltból Ottika Tulbureauu bánatos, finom arcát, törékeny szép alakját. Ottikával és nővérével az esküvőt követő napon ismerkedtem meg. Gyászruhát viseltek, apjukat gyászolták, aki nemrég halt meg egy bányászerszerencsétlenség következtében. Kedvesen fogadtak, a délutánt indulásig náluk töltöttük. Béla csellózott, s az édes-síró hang megbabonázta a két leányt. Búcsúzáskor Ottika azt mondta, mikor mennek át a hídon, nézzenek le a vízbe. Azt hittük, valami babona, de megígértük. Félóra múlva személyvonatunk dőcögve-zakatolva haladt át a Maros hídján. Lenéztünk a vízbe. Alig egy hajítányira a Maros közepén kis csónak libegett, benne egy lány.

— Ottika! — kiáltottunk fel egyszerre, és integetni kezdtünk a vonat ablakából. Ottika is észrevett, fehér karját a magasba emelve, kétszer-háromszor búcsút intett, aztán az evezőlapátokat nagy lendülettel belemerítette a vízbe. Az enyhe szélben szép, formás leánytestére tapadt a könnyű gyászruha. Kibomlott, hosszú szőke haja mint egy aranyászló lobogott utána.

Így maradt emlékezetemben Ottika Tulbureanu, a tragikus véget ért bányász leánya, akivel életemben csak egyszer beszéltem, de törékeny alakja, hullámos aranyhaja elevenen él régmúlt emlékeimben.

Amíg egyedül szövögettem a szervezés szálait, lassan ment a munka, de a barátok segítségével hatványozott gyorsasággal haladtunk előre. Őszire a munkások nagy része már tagja volt a szakszervezetnek, és a „specialisták” is ritkábban hangoztatták, hogy „könnyű a vasasoknak. Őket ha elbocsátják, bárhol kapnak munkát, de hol kapunk mi?” Volt ebben egy kis igazság. A parajdi aragonit-műhely 5—6 emberrel dolgozott, az nem jöhetett számításba. A bukaresti gyár alig indult meg, s a vásárhelyi konkurrencia miatt épphogy be nem csukta kapuit.

Mégis, miután Tréger és Stoica — akikkel nagyon jó barátságba kerültem — kijelentették, hogy egyetértéssel a bérmozgalom megindításával, megszövegeztük a követeléseket, amelyek között a béremelés és a kollektív szerződés megkötése voltak a legfontosabb pontok. A heti 46 órás munkanap (szombaton csak délig dolgoztunk), öltöző szoba és más kisebb jelentőségű követelések már az akció beindítása előtt megvalósultak.

Aztán, egy szombati napon — mint a munkások megbízottja — bejelentettem a művezetőnek, értesítse Vass Jenő igazgatót, hogy tárgyalni akarunk a kollektív szerződés megkötéséről. Id. Mészáros művezető — egy végtelenül jóindulatú ember — meglepetésében alig tudott szóhoz jutni, szinte dadogta, de az istenért, Veress úr, hát nem lehetne ezt békés úton elrendezni? — „Az az igazgatótól függ — mondtam én kissé nagyképpen —, ha megadja követeléseinket, béke lesz.” Délben fél egy óra-kor megérkezett az igazgató, nagy dérrrel-dúrral leállította a gépeket és harsány hangon beszélni kezdett: „Nyugalomban és egyetértésben dolgoztunk mostanáig, s amint hallom, valakik meg akarják zavarni a munkát. Nos, hát vegyék tudomásul, hogy az igazgatóság nem tűr semmiféle beleszólást a gyár dolgaiba. Aki pedig izgatja az embereket, annak még a mai napon kiteszük a szűrét,

megértették?” — mondta fölényesen. Végignéztem a szak-
társakon, láttam, hogy egyesek az első sorból kezdenek
hátrább húzódni. Ez azonban még fokozta bátorságomat
és mielőtt az igazgató tovább folytathatta volna a leckéz-
tetést, közbevágtam:

— Az igazgató úr azt mondta, hogy nyugalomban
együtt dolgoztunk. Kérem, hallgassa meg most az „együtt
dolgozók” másik felének — a munkásoknak is a véle-
ményét. — Azzal feléje nyújtottam a papírra vetett kö-
veteléseinket.

— Az igazgató félig sem olvasta el az írást, pulykavörös
arccal rám kiáltott: ki fogalmazta meg ezt, és ki akarja?
— Mi fogalmaztuk meg — mondtam kissé idegesen —
és mindannyian akarjuk.

Az igazgató jó taktikát használt, rákiáltott Tréger Pis-
tára:

— Tréger úr, magának alig egy hónapja, hogy felemel-
tem a fizetését, és maga Iancu úr, maga is? És maguk
mind régiek, akikkel együtt kezdtük meg a munkát és
kérés nélkül javítottam a fizetésüket — ahogy megér-
demelték — és ahogyan módomban állt. Mi ütött ma-
gukba, uraim? Elvesztették a fejüket, bedültek egy...
egy (taknyost akart mondani, de meggondolta magát) if-
jonc beugratásának, aki még — merek fogadni — kato-
na sem volt? Hát tudják meg kérem, ezután is mindenki
meg fogja kapni azt, amit munkája után érdemel, de
azt, hogy nekünk itt mindenféle ifjoncok diktálnak, azt
nem tűrjük!

Királyi többesben, nagy pátosszal beszélt, a legrava-
szabb fogásokat alkalmazta, hogy az ingadozókat elsza-
kítsa a tömegtől, s ezzel megbontsa az egységet. Jó pszi-
chológus volt, tudott az arcokról olvasni, észrevette egyesek
ingadozását, sőt oktanlan félelmét — kényerük féltését —
gyenge munkás-öntudatukat. Vizsla-szemekkel, szemre-
hányó, felelősségre vonó tekintettel figyelte egyik-másik
arcát, aztán észrevéve egy alacsony, köpcös, nagy
bajuszú embert — Rácز bácsit —, szeméit az égre emel-
te és felkiáltott: — Maga az, Rácz? Maga az ott az első
sorban? Nem akarok hinni a szememnek. Hát ez a kö-
szönet, hogy magát, a munkanélküli csendőrt fölvettem,

kenyeret adtam magának? — Rácz bácsi valamit ijedten vakkantott, és lesütötte a fejét. Az igazgató, miután az arcok láttán meggyőződött, hogy az éket sikerült beverni, felém fordult, és fölényesen mondta: — Aki pedig megzavarja a munka menetét, izgatja az embereket, arra a vállalatnak nincs szüksége. Vegye tudomásul, mától kezdve el van bocsátva. — Láttam ugyan, hogy a „harc kedv” a szaktársaimnál lelohadt, de azért még mindig merészen s kissé önhittén válaszoltam: — Kérem?! tudomásul veszem az elbocsátásomat, ha a szaktársaim is tudomásul veszik, hogy megbízottjuknak felmondtak. — Megfordultam, és szörnyű csalódással állapítottam meg, hogy mindenki hallgat.

Láttam ugyan többeknek az arcán a megrökönyödést, a segíteni akarást, de mindegyik a másiktól várta, hogy beszéljen. (A kicsi Minor — a későbbi spanyol szabadságharcos — akart valamit mondani, de valaki rászólt, hogy hallgasson. Szép szolidáris tett lett volna, de eredménytelen, mert az alig 17 éves ifjú csak mint segédmunkás dolgozott a gyárban. Szavának súlya nem volt, s ha megszólal, a megvadult igazgató azonnal kiteszi a gyárból. Így bent maradt, és mint a KISZ tagja segíthetett a szervezési munkában.) Az igazgató pedig diadalmasan folytatta: — Mészáros úr! Ennek a fiatalembernek azonnal fizessék ki a kétheti felmondási időt és többé a gyárban ne lássam. — Valami megmagyarázhatatlan düh és szégyen fogott el munkatársaimnak nem öntudatos munkához illő magatartása miatt. Most már minden mind egy — gondoltam magamban —, de egyszer legalább odaszólok Vass igazgatónak.

— Attól nem kell féljen, igazgató úr — feleltem nagyon harciasán —, hogy még egyszer a gyárban meglát. Lemegyek Bukarestbe, és a jövő heti fizetésemet már az ottani gyárban veszem fel. — Ha kigyó csípte volna meg, nem szisszent volna úgy fel az igazgató. Nagyon jól tudta s tudtuk mi is, hogy a fővárosi gyár elsősorban azért sántikál, mert nincsenek képzett szakmunkásai. Tréger Pista is azért kapott egyszerre öt lej órabér-jávitást, mert megemlítette, hogy Bukarestbe hívják művezetőnek.

— Igen — ordította magából kikelve az igazgató, meglepedkezve arról, hogy elárulta magát, mennyire fél a konkurens vállalattól —, miután szakemberekké képeztük magukat, most át akarnak „vándlizni” a konkurenshez. Ez a hála?

Na, gondoltam magamban, még egyszer behúzok neki:

— Miféle háláról beszél az igazgató úr? — kérdeztem. — Hiszen két perccel ezelőtt dobott ki a gyárból, nem én akartam elmenni, pláne most, katonaság előtt.

Mikor az igazgató meghallotta, hogy katonaság előtt állok, sugdosódni kezdett Mészáros művezetővel. A gyűlésnek elég sután lett vége. A szaktársak öltözködni kezdtek. A gépek zajától elcsendesedett teremben mondatfoszlányok jutottak el hozzám: — Hazamegyek, s leköpöm a pofámat a tükörben... de te is leköpheted magad — mondta a hang. — Az úristenit, csak egy kellett volna kiálljon, hidd el, több mint a fele kiállt volna érte. — Igen — mondta az első hang —, csakhogy az az első szar volt, s mi is azok maradtunk.

Karcsi, a kicsi inas meghúzta a zubbonyom ujját: — Tessék bemenni az irodába, hívatják. — Aztán kuncogva hozzátette: — Micsoda zrí van benn, meg tetszik látni.

Az irodában Mészáros művezető fogadott, legnagyobb meglepetésemre átadta a heti fizetési borítékot, a felmondási pénz nélkül. Zavartan csak ennyit mondott: — Az igazgató úr nincs ellene, hogy a bevonulásig továbbra is dolgozzon. — Ránéztem Mészáros művezetőre, becsületes, őszinte arcáról leolvastam, mennyire zavarban van, mentegetőzve mondta: — Még engem is kezdett leckéztetni, miért nem informáltam, mi készül a gyárban. Higgycsém el kérem, megmondtam, az aragonit szakmában ez a bér alacsony, s ha az emberek elégedetlenkednek, ne csodálkozzék. Mikor ezt meghallotta, fejébe csapta a kalapját és elrohant, az ajtóból visszaszólt: „azt a fiatalembert tartsa vissza, és hirdesse ki, hétfőn bérkiigazítást fogunk csinálni”.

Vegyes érzelmekkel mentem haza. Úgy éreztem magam, mint akit jól elverték. Délután 5 órakor már Géza bácsinál voltam, elmondtam a történetet, majd hevesen

hozzátettem: nem védtek meg a társaim, én oda többé vissza nem megyek.

Géza bácsi benyúlt a fiókjába, kivett egy papírlapot és olvasni kezdte. Fel sem nézett az olvasásból, csak úgy odaszólt: — Gyere vissza félóra múlva, gondolom, addigra kiszáll a gőz a fejedből — s rám se nézve, tovább olvasott.

Negyedóra múlva visszamentem. — Nnna! — mondta lassan elnyújtva az n betűt — szóval nem sikerült egy bérmozgalom, a munkások nem védtek meg, mit gondolsz, miért, mert igen magas az öntudatuk, vagy mert igen alacsony? Szerintem igen alacsony. Ha még nem elég öntudatosak a munkások, mit kell tenni? Szerinted dühösen, fene nagy önérzettel ott kell hagyni őket. Szerintem vissza kell menni, föl kell őket világosítani és újra harcba vezetni. A munkásmozgalomban nincsen ám „haragszom rád” játék. Addig neveljük az öntudatlant, amíg öntudatosá válik, nna, mit szólsz hozzá? — Csendesen lógattam a fejemet és hallgattam Géza bácsi oktató szavait. — Hétfőn menj csak be nyugodtan a gyárba, a bér-emelést fogadjátok el — az mégiscsak a megmozdulás eredménye —, és szervezd a munkásokat a következő megmozdulásra, valószínű, az már jobban fog sikerülni.

(1930-ra, folytonos nevelő munkával, az ott dolgozók öntudata annyira megerősödött, hogy újra próbát lehetett tenni. Sem a párt, sem a szakszervezet nem volt legális, és illegális viszonyok között egy maroknyi munkás — 80 dolgozó — csaknem egy hónapon át folytatta letartóztatások és verések ellenére a sztrájkot a győzelemig.)

Az ősz folyamán hazajött Fuchs Simi is a börtönből. Grün Dezső, aki katonaságának utolsó hónapjait „szolgáltatta”, kétheti szabadságot kapott. Dezsővel Géza bácsi ismertetett össze. Vidám, jó humorú fiú volt a társalgásban, de láttam engesztelhetetlenül vadul villogni is világoskék szemét a harcban. Bátor, szókimondó fiú volt, aki nem félt véleményét nyilvánítani a kényes kérdé-

sekben (s az elmúlt 45 év alatt ebből a szempontból vajmi keveset változott).

Simi kissé filozófus természetű volt, elgondolkozott a dolgok felett, rágódott rajtuk, és vissza-visszatért fölfogása igazolására.

Dezső katonasága előtt a börtönben sok elvtárrsal megismerkedett, a tőlük hallott dolgokat jól elraktározta és elevenen adta vissza nekünk. Olyan dolgokról mesélt, amelyekről olvastam ugyan az újságokban, de mindaz az idő folyamán elmosódott emlékezetemben. Dezső megismerkedett az 1926-os Tatar Bunar-i láziadás életben maradt, megkínzott és sok évi börtönre ítélt résztvevőivel. Ismert név szerint 25 évre és életfogytiglanra elítélteket az 1907-es nagy parasztfelkelésből.

Oly plasztikusan ábrázolt egy Tatar-Bunar-i fölkelőt — akinek a csendőrök égő cigarettát sütöttek a bőrébe és úgy vallatták —, hogy képzeletemben sokáig magam előtt láttam a sebhelyektől eléktelenedett arcot. Beszélt Gurov mérnök béna lábairól, akit a vallatásnál egész életére nyomorékká vertek a hóhérok. És Jasa Bernátot is tőle tanultam meg tisztelni hősiess forradalmi magatartásáért, aki a román kommunista mozgalomban talán a legtöbb éhségstrájkot tartotta.

Erich Mánya diáklányról is tőle hallottam, akit — több év után, szabadulva a börtönből — boldogan ölelt karjai közé édesanyja. De éjjel kopogtak az ablakon, a rendőrség volt, tévedésből engedték szabadon, még van egy évi büntetése — mondták. Úgy szólt a legenda, hogy azon az éjszakán Erich Mánya fiatal diáklány teljesen megöszült. (Öt évvel később — Dezső elbeszélése után — megismertem Moszkvában Mányát és férjét, a sok évi börtönt ült Dubinszky elvtársat, mindkettő tanárom volt. A hófémér hajú Mánya arcáról még a szabadság levegője sem tudta letörölni a sok évi börtön okozta sápadtságot.) Dezsővel azonban mégiscsak egy-két évvel később kötötünk egész életünkre szóló igaz barátságot.

Miután Simit újra bekapcsoltuk a KISZ-munkába, a helyi vezetőséget átszerveztük. Kati a központtól megbí-

zatást kapott, szervezzen egy szűkebb körű rajoni aktívát, amelynek legfőbb feladata az volt, hogy a Maros völgyében és Csíkban a szétrombolt KISZ-szervezeteket újraélessze és irányítsa.

A munka nehezen ment, mert Kati mozgási lehetősége korlátozott volt, részben családi, részben konspirációs okok miatt. Pedig már voltak kapcsolataink — ha még nem is a Maros völgyével — de a szomszédos falvakkal.

Vass Jóska asztalos ifjú Ugra községben, amikor haza látogatott, rendszeresen foglalkozott két parasztfiúval. Azonban Vass Jóska maga is még kezdő volt, nem rendelkezett semmilyen szervezési tapasztalattal. Meg kellett jól ismerni a parasztfiúkat, és csak akkor lehetett szó a KISZ-be való bevonásukról — ha minden szempontból megfelelők.

Kati ilyen helyre nem mehetett ki. Abban az időben egy városi lány találkozása két alig szimpatizáns parasztfiúval — akiket még nem is ismertünk — bonyolult helyzetet teremthetett volna. Én mentem ki Ugra községbe. Úgy találtam, a fiúkat még nem vonhatjuk be a KISZ-be, még foglalkozni kellett velük.

Sokkal nagyobb jelentőségű volt a kapcsolat fölvétele Szászréggennel és egy ifjú szervezet kiépítése. A fenti okok miatt ide is én mentem ki egy vasárnap délután. Egyelőre a fiatal Novitzky vasöntőt ismertük, azaz hogy Kati ismerte a börtönből, én még nem. Piroska Lajos, Fekete Mihály és Imets Márton idősebb elvtársakat már ismertem a Szaktanácsból, öszszvezetőségi ülésekre abban az időben ők jártak be Régenből Vásárhelyre.

Úgy emlékszem, Piroska elvtárs magyarázta meg, hogy hol a lakása Novitzkynek. Aki járt valaha egy ilyen munkáskolónián, ahol vasárnap délután a férfiak ingujjra vetkőzve, egy konyhaszék köré kuporodva verik a „blattot”, míg hétszer annyian a „gibicek” harsány hatóával biztatják a vesztest, hogy ragassza csak az orra hegyére a cigarettacsikket, az asszonyok pedig hiányos ruhákban, fejüket összedugva „szapulnak” valakit — aki persze nincs jelen, az könnyen megértheti helyzetemet. Hiába magyarázták meg pontosan a házat, ahol lakott, a

sok egyforma barakkszerű ház között úgy eltévedtem, hogy azt sem tudtam, mit csináljak. Ráadásul Novitzkyt személyesen nem is ismertem. Ahogy félszegen nézdelődtem a házak között, az első pillanatra felismertek, hogy nem vagyok odavaló. Itt is, ott is rám kérdezett egy borízú férfihang vagy egy kíváncsi öregasszony: kit tetszik keresni? Nehezemre esett, hogy megmondjam, de ha hallgatok, annál rosszabb lett volna. Egy öregasszony bekiáltott a fiának: — Pista te! melyik házban lakik az a Navicka. — Nem tudom, anyám! — hallatszott ki egy álmos hang. — Nem tudod a fenét, az, akit most engedtek haza a „cukházból” — mondta mérgesen az öregasszony. A fiú álmosan kijött, de akkorra már vagy négyen álltak körülöttem, és őszinte buzgalommal úgy „megmagyarázták” a házat, azt hittem, sohasem fogom megtalálni.

De aztán rátaláltam. A fiú nem volt otthon, kuglizni ment a városba. Édesanyja bizalmatlanul fogadott, de egy fiatal asszony az anya aggodalmaskodó kérdéseibe belevágott: — Hagyja anyám, ez a fiatalember biztosan nem kuglizni akarja hívni, mert mióta hazajött, egyebet sem csinál, mint kuglizik. — Hogy mi volt a háttérben a fiatalasszony elkeseredésének, nem tudom, de ez az értesülés jól jött nekem, mert legalább tudtam, hogyan beszéljek vele.

Több mint egy órai várakozás után végre megjött Novitzky a gyermekkel, akit utána küldtek, és két barátjával. Szálfa egyenes magas fiúk voltak mind a hárman, látszott, hogy egy-két üveg sört már lenyakkintottak, de nem voltak még spiccesek sem. Hangosan, vidáman hívtak, hogy menjek velük vissza. Mikor megmondtam, hogy nem tudok kuglizni, mint valami vásott kölyök, úgy nevettek rajta. Rövid kapacitálás után magamra hagytak a „kicsi” Novitzkyval.

Egyáltalán nem volt bizalmatlan, úgy gondolom, ha nem mondom meg, hogy Kati küldött — akivel együtt voltak bezárva a zilahi börtönben —, akkor is szóba állt volna velem. Nem utasította vissza a munkát, csupán állandóan azt bizonygatta, hogy az ifjak félnek tőle, s

hogy nem fog tudni csinálni semmit. Persze hiba lenne nem venni figyelembe, hogy mindenkivel szemben, aki a börtönből jött ki, az emberek eleinte tartózkodóan viselkedtek. De hónapokkal később Novitzkynél ez már nem állt fenn. Arra kértem, adjon át valakit, akiben megbízik, és mi fogunk vele foglalkozni. Erre vállalkozott, és a következő látogatásom alkalmával ajánlott egy fatelepi ifjút. Igazi nevét már régen elfeledtem. A *Sas* illegális nevet vette fel, és rövid idő alatt öntudatos, tevékeny ifjúvá fejlődött. A katonasághoz való bevonuláskor kapcsolatot kért a helyi vezetőség antimilitarista reszortjához, hogy megfelelő utasításokat kaphasson és a végzett munkájáról jelentést tehessen.

A régeni Sas elvtárs volt az első ifjú, akivel „Ami” (Antimilitarista) munkáról beszélgettünk. Szorgalmasan olvastam az idevonatkozó anyagokat. Kívülről tudtam az 1907-es Strassburgi Kongresszus határozatait a militarizmus elleni harcra vonatkozóan. Olvastam a francia kommunista párt és kommunista ifjúmunkás szövetség hadseregbeli felvilágosító munkájáról. Tudtam, hogy a francia ifjú kommunisták lapja, az *Avantgarde*, állandóan napirenden tartja a hadseregben végzendő és végzett munkát. Mi Sas elvtárs révén igyekeztünk bevinni a hadsereg egyik egységébe a KISZ idevonatkozó gyakorlati utasításait. Sajnos egyelőre kevés tapasztalatot szereztünk, mert az antiszemita tiszték és altiszték a zsidó származású Sasból először gúnyt űztek — amit az öntudatos munkásifjú fel sem vett —, majd olyan embertelen feladatokat adtak neki, amibe belebetegedett és tüdőgyulladásban meghalt.

Halála után felkerestem az édesapját, aki szintén a régeni Forestában dolgozott. Akkor láttam először életemben, hogy micsoda osztálykülönbségek vannak zsidók és zsidók között. Mintegy 60 zsidó fatelepi munkás dolgozott a Forestában, akiket Máramaros valamelyik zsidó településéről hoztak Régenbe. A dolgozók egy része családstól jött, és ott laktak a gyár udvarán barakkokban — elkülönítve —, olyan nyomorban, amelyhez hasonlót addig nem láttam és el sem tudtam képzelni. Ekkor győ-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ződtem meg még határozottabban — saját szemeimmel látva, tapasztalva —, milyen hazug és aljas volt az a propaganda, amely az egész zsidóságot a kizsákmányolók jelzőjével illette. Úgy hiszem, hogy Sipos úrnak — a Foresta üzemek vezérigazgatójának — zsidó létére nem voltak semmilyen gátlásai a román, magyar munkások vagy zsidó hitsorsosai kizsákmányolását illetően. A nyomor, amit ott láttam, legalábbis ezt bizonyította.

MÉGIS MEGJELENT AZ IFJÚMUNKÁS

Az *Ifjúmunkás* második számának megjelenése után szomorú hírt közölt velünk Kati. A Jakab lányok édesanyja rájött, hogy mivel foglalkoznak lányai, és majdnem megsemmisítette az anyagot s a lehúzó-kocsonyát. A kocsonyát magamhoz vettem, és minthogy már nem laktam nagybátyámnál, Feri bácsiéknál, a műhelyében rejtettem el, anélkül, hogy ők tudtak volna erről. Már készen volt a harmadik szám anyaga, de nem találtunk alkalmas helyet, ahol lehúzzuk.

A véletlen kedvező megoldást hozott. Nagybátyámék rokoni látogatásra Budapestre utaztak. Megkértek, amíg oda lesznek, aludjak náluk. Szívesen költöztem át Feri bácsiékhoz. Régi mondás: „Nincs otthon a macska, táncolnak az egerek.” Úgy csináltam én is. Büszkén újságotam az ifjaknak: megoldottam a lehúzás problémáját. Átvettem a vegytintas kéziratokat és a papírt a lehúzás-hoz. A kocsonya már nálam volt. Este besötétedéskor bezártam a nagykaput, lefüggönyöztem a konyhaablakot, és hozzákezdtam a munkához.

A Kézel gyerekek körülálltak és nézték, mit csinálok, mintha valami bűvészmutatványt produkáltam volna.

Először Rudi, a 17 éves esztergályoslegény, majd Annuska állt mellém segíteni. A két kicsi — Iluska meg Feri — a kisszéken ülve bámulták. Éjfél után egy órára, unokatestvéreim segítségével, készen volt harminc darab 8 oldalas *Ifjúmunkás*. Annuska vizet melegített, lemostuk kezeinkről a vegytinta nyomokat, elrejtettem mindent a műhelybe és készültünk lefeküdni.

De lefekvés előtt egy kis „feldolgozást” tartottam unokatestvéreimnek, valahogy így: ha nem akartok rosszszat Pali bátyának úgy senkinek ne mondjátok meg, hogy mit csináltunk. Rudi csak ennyit mondott: — Ne félj, már nem vagyunk gyerekek... (Rudi öcsém a felszabadulás után lépett be a pártba, úgyszintén Ferike is,

de mind ők, mind a lányok szeretetteljes aggodással figyelték illegális tevékenységemet és rokonszenvvel kísérték a mozgalmat.)

Kommunista magatartásom nemcsak azt jelentette, hogy aktívabb és tudatosabb lettem a munkásmozgalomban. Olvasmányaim, az előadások, amelyeket hallgattam, és a viták, amelyekben részt vettem, fokozatosan formálták, fejlesztették fölfogásomat az elméleti kérdésekben, de ezzel párhuzamosan kialakult bennem egy határozott állásfoglalás az egyén és a közösség viszonyában, a szerelem, a barátság, az áldozatvállalás kérdéseiben. Meg voltam győződve, hogy egy kommunista másképpen nem gondolkozhat és nem is cselekedhet, mint én.

Az előadások közül — amelyeket abban az időben hallgattam — különösképpen nagy hatással volt reám dr. Kahána Ernő értékes fejtegetése az *Individualizmus és munkásmozgalom* című előadásában. Heteken át vitatuk Gyulával és Simivel dr. Kahána megállapításait, összehasonlítottuk felfogásunkkal, és sok esetben utána is igazodtunk.

Az illegális mozgalomba való bekapcsolódásom felfogásomat az anyagi javak kérdésében is átformálta. Talán kissé túlzottan — de a későbbi hivatásos forradalmár gondolkozásának megfelelően —, egyéni érdekeimet mindenben igyekeztem alárendelni a közösség érdekeinek — elsősorban a mozgalomnak. Ebben a kérdésben Géza bácsi felfogása volt rám nézve az irányadó és a mérce.

Sokszor tele szájjal nevettem Géza bácsi epés megjegyzéseit a „sarokház tulajdonosok”-ról. Ezek a megjegyzések azoknak szóltak, akik a legkeményebb küzdelmek és osztályösszecsapások idején is nemcsak melengették magukban a gondolatot, hogy jó volna *saját* egyszoba-konyhás házikót építeni, de mindent el is követtek, hogy felépítsék. Az a felfogás, hogy a javak gyűjtése az egyént eltávolítja a kollektív mozgalmaktól és individualistává formálja, elvileg és általánosságban helyes és igazolt megállapítás.

De ebben az időben olyan túlzott felfogás vált általánossá a mozgalomban, amely még egy saját egyszobás-

konyhás lakás megszerzését is elítélte. Pedig a konjunktúrális időkben az összekuporgatott pénzből évek hosszú sora alatt felépített kis családi házak tulajdonosai csak a legritkább esetben váltak kapzsi, más úton, más eszközökkel tovább gyűjtökké.

A kis családi házak birtoklása a legtöbb esetben fokozta tulajdonosaik függetlenségi érzését, öntudatosabb fellépését. Mozgalmi gyakorlatomban a szoba-konyhás háztulajdonosok nyújtották döntő mértékben a segítséget a mozgalomnak az ülések, konferenciák biztonságos megtartására, és ezek a lakások voltak az üldözött elvtársak legbiztonságosabb búvóhelyei is. Persze ez nem mond ellent a javak gyűjtésével kapcsolatos fenti megállapításnak, csupán annak, hogy a dolgozók keresetéből kínosan felépített szoba-konyhás lakásokat nem lehet a „javak gyűjtésének” nevezni, hogy a múltban ez az eléggé elterjedt, a legminimálisabb emberi szükségletet, vágyat kielégítő szoba-konyhás „tulajdon” elítélése ultraradikális-baloldali felfogás volt.

Nem tagadom, én is sokáig vallottam azt a felfogást, amely a munkás saját szoba-konyhás vágyait kispolgári, individualista ábrándozásnak nyilvánította.

Elég hamar kigyógyultam ebből a helytelen baloldali túlzásból, s e sorokkal is hálámat akarom leróni annak a sok-sok szoba-konyhás „háztulajdonosnak”, akik igazi kollektivisták módjára felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtottak illegális ülésekre alkalmas lakásaikkal a mozgalomnak.

Az anyagi javak kérdésében Karcsi bátyámmal a „vagyonszövetségben” mértem le felfogásom elméleti és gyakorlati azonosságát. Együtt laktunk, közös „kasszában” tartottuk fizetésünket, innen fedeztük minden kiadásunkat — beleértve a ruházkodást, házbért, étkezést és az apróbb napi kiadásokat. Közös kis könyvtárat gyűjtöttünk össze. Mindkettőnk részére a pénz elvesztette „mágikus” erejét, arra kellett csupán, hogy minimális szükségleteinket kielégítsük.

Persze, miután Karcsi megnősült és nem is laktunk együtt, ez a helyzet megváltozott. Érdekes lenne, ha most, 45 év után előkerülne egy-két feljegyzésem, ame-

lyet a Háner nénitől vásárolt fuvola tokjában tartott közös pénz mellé tettem, emlékeztetőül a rendkívüli kiadásokra. Ott bizony ilyen feljegyzéseket olvashatnánk most: „Vonatjegy Szászrégenbe és vissza”, „vonatjegy Ugra községbe és vissza”...

Noha az ifjú vezetőségnek volt néhány száz lej tartalékalapja — papír, lehúzó-kocsonya, festék vásárlására — és ezt a „vagyon” én gondoztam, soha eszembe sem jutott, hogy visszavegyem a kiutazásokból vagy más egyébből származó kiadásokat. De Simó Gyula a tanúm rá, hogy a Föld utcai Simó lakás udvarán torkon ragadtam egy ifjút, mert véleményem — s Gyula véleménye szerint is — nem eléggé indokoltan költött el 1500 lejt a helyi szervezet pénzéből. Gyula választott szét — s nagyon bölcsen —, mert egy ilyen kérdésnek nem ez volt az elintézési módja. Ezt be is láttam, de erkölcsi felháborodásomban — 20 éves koromban — bizony még a tettelegességtől sem riadtam vissza.

Jó barátságot kötöttem Simivel is. Órákon át elbeszélgettünk a nemzetközi munkásmozgalom kialakulásának történetéről. Simi akkor többet tudott ezekről a kérdésekről, mint én. A börtönben találkozott elméletileg jól képzett elvtársakkal, akik alapos munkásmozgalom-történeti ismeretekre tettek szert, és Simi már azelőtt is sokat olvasott. Bakunyin, Proudhon, Lassalle nekem egyelőre még csak nevek voltak, akikről néhány mondatnál többet nem tudtam volna mondani. Simi akkor már olvasta Lassalle levelezését a munkáscsoportok elnökeivel. Egy alkalommal felolvasta nekem az egyik levél néhány sorát, amelyben Lassalle a csoportelnököt urazza és ilyen szavakat használ: „elrendelem”, „megtiltom” — mindez elgondolkoztatott. Ezek a véleménycserék és kérdésismertetések mindkettőnk részére hasznosak voltak és barátságunkat elmélyítették, de ifjúkorom legjobb, legigazibb barátja mégis Gyula maradt.

Míg Simivel beszélgetéseink témája csaknem kizárólag a munkásmozgalom elvi és gyakorlati problémáiban merült ki, Gyulával mindezek mellett olyan érzelmi kérdésekről is beszélgettünk, amikről csak a legbizalmasabb

barátok szoktak. Üléseinkről rendszerint Gyulával mentem haza, Föld utcai lakásukig kísértem. Megtárgyaltuk az ülés lefolyását, következtetést vontunk le a már megtárgyalt dolgokról. Néha új problémákat vetettünk fel, amelyekben közös nevezőre hoztuk véleményünket. Aztán elbúcsúztam és indultam haza. Gyula belém karolt, elkísért a Honvéd utca sarkáig. Onnan én visszakísértem, és így kísérgettük egymást a Föld utca sarkától a Honvéd utcáig, sokszor éjjel 1 óráig is. Nem fogytunk ki a témákból. Lelkesen kommentáltunk minden mozgalmi eseményt, és bizakodva felvázoltuk azok pozitív hatását mozgalmunkra. De beszélgettünk érzelmi életünk „titkairól” is. Gyula mutatott egyszer egy alig két tenyérynyi nagyságú fehér selyemzsebkendőt, amelynek sarkára vörös ötágú csillagba a sarló és a kalapács volt hímezve. Úgy éreztem, nem lenne boldogabb ember a világon, mint én, hogyha ezt a zsebkendőt az a lány nekem varrta volna. Szinte látom, a fiatal olvasók szája széle hogyan húzódik mosolyra, és sajnálkozással vegyes bosszúsággal mondják: — Micsoda múlt századbeli érzélgőség, micsoda szentimentalizmus!!

Valóban kissé szentimentálisak voltunk. Sokszor boldoggá tett egy kedves mosoly, egy szál virág, egy szovjetcsillagos zsebkendő.

De tudják meg ifjú barátaim, hogy volt elvi meggyőződésünk, eszményünk, *életcélunk* is. Eszméink győzelméért — a szabadságért, a magunk és a jövő generációjának szebb, boldogabb életéért — vállaltunk bármilyen megpróbáltatást. Szentimentálisak voltunk, de nem nyafogtunk unott vagy felháborodott képpel és füstös cukrászdákban nem kortyolgattuk a konyakos feketekávét abból a pénzből, amit anyánk spórolt meg a kosztón. Szentimentálisak voltunk, de nem ordítottunk felháborodottan, ha a mozgalom érdekében ott kellett hagyjuk szülővárosunkat, munkahelyünket, megszokott életünket, a mosolyt, virágot, a zsebkendőt adó lányt. Tudatosan, fegyelmezetten mentünk az ismeretlenbe és vállaltuk a nélkülözést, letartóztatást, kínzást, börtönt és a halált is.

Mindez nem a távoli múlt heroizálása, nem színesre festett ellenőrizhetetlen kép csaknem 50 évvel ezelőtti

életünkben, elvi és erkölcsi magatartásunkról. Bárki — akit érdekel — könnyen meggyőződhetik szavaim hitelességéről, hogy Kati — a zsebkendő-varró lány — alig egy évre rá ájulttá verve feküdt a bukaresti fősziguranca vérmocskos priccén, és még a nevét is letagadta kínzó előtti. És ugyanaz a lány 15 év múlva mint partizán harcolt a fasiszta front mögött.

Az az „érzelgős” fiú pedig, aki a zsebkendőt kapta, s az is, aki a legboldogabb lett volna, ha ő kapja — a borzalmas megkínóztatásokon és a sok évi börtön-éveken kívül — (Gyula 9, én 5 évet ültem), jó néhányszor farkasszemet néztünk a halállal.

Igen, Talán túl „szentimentálisan” szerettünk, de mégis osztályunk és pártunk iránti hűségünk, odaadásunk nagyobb volt minden más érzelemnél, azért tudtunk — minden körülmények között — kitartani mellette.

Elismerem, ifjúkorunkban szentimentálisak voltunk, de én azt ma sem szégyellem.

Ősz végére a munkanélküliség olyan méreteket öltött, hogy a szaktanács csaknem minden ülésén foglalkoztunk a kérdéssel. A már korábban megválasztott munkanélküliek bizottságát — amely főleg építőmunkásokból állott — egy össz-munkanélküli gyűlésen kibővítették más szakmabeliekkel is. A munkanélküliek számának növekedésével fokozódott az elégedetlenség. November hónapban a szaktanács 700 munkanélkülit tartott nyilván csak a szervezett munkások köréből.

Részt vettem azon a gyűlésen, ahol mintegy 300 munkanélküli jött össze. A felszólalók elkeseredetten támadták a hatóságokat, amelyek „behunyt szemmel és csukott füllel” reagáltak az eddig benyújtott követelésekre. Valaki értesült arról, hogy a városi tanács munkanélküli-konyhát akar felállítani és ingyen levest osztani.

Visszautasították az ilyenfajta megoldást. Egy java-korában levő kőműves éleslátással fejtegette a munkanélküliség okait, és kimondta a mindenki helyeselte követelést. — Nekünk ne szegény-konyhát állítsanak fel, mi nem vagyunk sem dologkerülők, sem elaggottak, mi

dolgozni akarunk! Az állam és a város teremtsen munkaalalmat mindenki részére. De addig is adjanak nekünk — akik önhibánkon kívül lettünk munkanélküliek — pénzbeli segílyt és télire tüzelőfát!

Lényegében ez a felszólalás volt a gerince a gyűlésen összeállított követeléseinknek. Szót kértem én is, beszédemben vázoltam a munkanélküli ifjak helyzetét. Példákkal bizonyítottam, hogy a kismesterek, a gyártulajdonosok nagyon rákaptak az ingyenmunkára. Berger, Kaucsár, Blaga kisiparosok mellett a Transsylvania urai és Székely és Réthi is a felnőtt szakmunkások számához viszonyítva kétszer, sőt háromszor annyi inast alkalmaztak, mint évekkel ezelőtt, akiket három évi, csaknem teljesen ingyen munka után a felszabaduláskor — elbocsátanak. Az alig felszabadult fiatal szakmunkások a legalacsonyabb bérekért is elmennek dolgozni, s ezáltal — öntudatlanul — bérletörökké válnak. Akik pedig nem kapnak semmilyen munkát, azok növelik a munkanélküliek táborát.

Nagyon helyeselték felszólalásomat, de a beadványban teljesen megfedekeztek róla.

A gyűlés úgy határozott, hogy másnap a beadványt egy népes delegáció vigye föl a polgármesterhez.

Bernády polgármester ígéretet tett, hogy szorgalmazni fogja a kormánynál nagyobb arányú közmunkák beindítását, addig is megígérte a „konyha” fölállítását, amit Simó Géza bácsi — a delegáció vezetője — a munkanélküliek nevében visszautasított.

Úgy emlékszem, a nyár utóján Simó Géza bácsi levelet olvasott fel, amelyben Aradi Viktor a szaktanács segítségét kéri a Nemzetközi Munkássegély vásárhelyi szekciójának megalakításához. Addig még nem hallottam a Munkássegélyről, s nemcsak nekem, de másoknak a tudatában is összezavarodott a Munkássegély az Egységes Szakszervezetek mellett működő Segélybizottsággal és a Vörös Segéllyel.

Aradi Viktor nemsokára Vásárhelyre érkezett, és dr. Turnowszky Sándor ügyvéd házába hívott össze egy előzetes megbeszélést, amelyre én is meghívót kaptam Simó Gyulával együtt. Aradi Viktor, dr. Turnowszky,

Simó Géza bácsi, Botos Sándor, Gyula és rajtam kívül még Barabás Etus újságírónőre emlékszem vissza, noha volt még más meghívott is a megbeszélésen.

Aradi Viktor világosan kifejtette a Munkássegély szerepét és programját, amelyben ilyen célkitűzések szerepeltek:

- a mócok megsegítése — gazdasági-kulturális fel-
emelése
- árvíz sújtotta területek lakosainak segélyezése
- sztrájkolók anyagi és erkölcsi megsegítése
- munkásgyerekek nyári táboroztatása
- nehéz helyzetben levő sokgyermekes családok intéz-
ményes megsegítése.

Dr. Turnowszkyt jól ismertük Vásárhelyen. Hallottam többször előadásait a Munkásotthonban, a Szabad Iskola keretében. Nagy szónoki pátosszal beszélt. Előadásában volt egy kis hatásvadászat — igyekezett magával ragadni, megnyerni hallgatóit ügyes szónoki fogásokkal. Ahogy visszaemlékszem előadására, inkább lelkesítő volt, mint a szocializmus elméleti fejtegetése. De Leninről beszélt, a Szovjetunióról beszélt; és lehetett volna szebbet, nagyobbat, lelkesítőbbet mondani nekünk? Dr. Turnowszky volt kiszemelve a helyi Munkássegély vezetőjéül. Hogy mennyire felelt volna meg ennek a hivatásnak, nehéz lenne megmondani. 1918-ban a vásárhelyi Nemzeti tanács titkára volt, demokrata meggyőződését mindenki ismerte. Csupán azt nem tudom, miután a sziguranca gyanús szemmel nézte a Munkássegélyt, lett volna-e bátorsága valamit is vállalni? Turnowszky gyakorlatilag sohasem lett a helyi Munkássegély vezetője, sem aktív résztvevője. A családjában történt tragédia (felesége öngyilkossága) következtében olyan lelki megrázkódtatáson ment keresztül, hogy sokáig semmilyen társadalmi tevékenységben nem vett részt. Később Nagyváradra költözött.

Vásárhelyen a Munkássegély nem fejtett ki említésre méltó tevékenységet. Nem értettük meg, milyen nagyszerű lehetőségeket rejt magában ez a szervezet az illegális viszonyok között olyan kulturális és segélyző tömegmozgalmak megszervezésére, amelyeknek legális le-

hetőségét máshol nem lehetett megteremteni. Példa rá a bukaresti „Lemaître” gyári sztrájk, ahol a Munkássegély sztrájkkonyhát szervezett. Erdélyben csupán Kolozsváron, Temesváron, Váradon és kisebb mértékben Désen értették meg és szervezték meg a Munkássegélyt. Kolozsváron sok évig működött példamutató módon.

Úgy hiszem, ebben az évben ünnepeltük meg először Vásárhelyen — magas színvonalú előadással — az ifjúmunkások nemzetközi harci napját, szeptember első vasárnapján.

A gyűlésen mintegy 50—60 munkásifjú jelent meg, s 2—3 középiskolás diák (Gyula barátai); Géza bácsi tartotta az ünnepi beszédet. Megemlékezett a húsz évvel azelőtti strasbourgi kongresszusról, amelyen Lenin, Rosa Luxemburg és más forradalmi szocialisták befolyása alatt internacionalista forradalmi osztályharcos szellemben hoztak határozatokat. Ezek közül az ifjak szempontjából a legfontosabb az ifjúmunkások antimilitarista szellemenben való nevelése és szeptember első vasárnapjának az ifjúság nemzetközi harci napjává nyilvánítása. — Azóta — mondta Gézi bácsi — az öntudatos ifjúmunkások a hadseregben és kint az életben elszánt antimilitarista harcot vívnak a népeket elnyomó, országokat hódító imperialista burzsoázia és hadseregek ellen.

Példákat hozott fel a francia újoncok és katonák hősies magatartásáról, akik több helyen a kaszárnyákra kítűzték a vörös zászlót. Géza bácsi beszélt az ifjúság nemzetközi összetartásának szükségességéről a forradalmi eszme alapján. Az egész beszédből a lelegelevenebben az a rész maradt meg tudatomban, amelyben Géza bácsi a II. Internacionálé vezetőinek árulását fejtegette, az első világháború kitérésekor.

— Ezek a vezérek csak szónokoltak, de nem mozgósították a tömeget a háború kitérésének megakadályozására. Megtagadták a nagy nemzetközi kongresszusok határozatait: „Ha pedig a kapitalisták a háborút mégis kirobbantanák... azt ki kell használni a bruzsoázia uralmának megdöntésére.” — Mindezt a Munkásotthon nagytermében mondta el Géza bácsi, igaz, három ifjú ör-

ködött a kapualjban és a terem ajtajában, hogy jelt adhassanak, ha rendőrségi alakokat vesznek észre. Ez esetben a gyűlés átalakult volna jámbor ismeretterjesztő előadássá...

November 7 megünneplése szűkebb keretek között történt. A titokban összehívott szakszervezeti gyűléseken a legjobb előadók megemlékeztek a forradalom kitörésének napjáról, és állást foglaltak a Szovjetunió mellett. Nagyon keveset tudunk a Szovjetunióról, hiszen akkor legális pártlapjaink már mind be voltak tiltva, csupán az illegálisan kiadott lapokból, vagy a nagy titokban és nagy nehézségek között behozott külföldi lapokból szerezhettünk ismereteket. 1927-ben az elvtársak közül még senkinek sem volt rádiója. A burzsoá lapok ellenben oldalakon át jósolgatták a Szovjetunió közeli összeomlását, és mocskolták minden elképzelhető hamis vádakkal. A munkások azonban bíztak az első proletár hazában. Szeretettel és rajongással nézegettük a titokban hazahozott kopejkákon a sarlós-kalapácsos szovjet felségjelvényt, rajta a kibetűzhetetlen soknyelvű felírással, a szabad népek egyesülésének szimbólumát.

A titokban megtartott szakszervezeti gyűléseken keveset tudtak mondani az előadók, és mégis sok volt az, abban a „vörös rém”-ről üvöltő, reakciós, szovjetellenes világban.

Mintegy 10—12 nappal november 7 után Géza bácsi megbízott, hogy vasárnap reggel 8 órára hívjak össze néhány elvtársat „rendkívüli” szaktanácsi ülésre.

Az ülés megkezdése előtt meglepetten láttam, hogy nem mindenik szaktanácsi tag jelent meg. Vannak viszont olyanok is az ülésen, akik nem voltak tagjai a szaktanácsnak, de harcos forradalmi magatartásukat ismertem.

Géza bácsi szokásos szép, hangsúlyos szavaival megnyitotta a rendkívüli szaktanácsi ülést, amelynek egyetlen pontja volt: a téli kulturális program megtárgyalása és elfogadása. Az elvtársak érthetetlenül néztek össze, egyik-másik bosszúsán megrándította vállát. Géza bácsi olvasni kezdett, szokatlanul gyorsan felolvasta azt a

programot, amit már egyszer a szaktanács megtárgyalt és elfogadott. Amikor a végére ért, megkérdezte: — Elfogadják a programot? — El — hangzott a gyenge és bosszús válasz. — Akkor hát, elvtársak — folytatta tovább —, a mai napon megvitattuk a téli kulturális tervet. Ha bárki is érdeklődnék, hogy mit tárgyaltunk, ezt mondjuk. — Homlokára tolta a szemüvegét, s végignézett a csodálkozó arcukon, aztán minden bevezető nélkül, halk hangon, súlyos szavakkal magyarázni kezdte, mi történt november 7-én a Szovjetunióban, az Októberi Forradalom tizedik évfordulóján.

Egyszeriben megszűnt a feszingés és a türelmetlen sugdolózás, szavai szinte ijesztően hangzottak: — Trockij és egy csoport munkás, entellektüel és katonatiszt — Trockij hívei — nem vettek részt a Vörös téren tartott November 7-i nagy forradalmi ünnepen, hanem Moszkva egy másik terén gyülekeztek, és ellengyűlést tartottak. Ez az ellengyűlés kísérlet a szovjet munkásosztály, a szovjet nép egységének megbontására, éppen most, amikor a kapitalisták úgy vicсорognak a Szovjetek ellen.

Jóska bácsi már előzőleg értesült a hírről, türelmetlenségében nem várta meg, amíg Géza bácsi befejezi beszédét, s közbevágott: — Elvtársak! Mi Trockijt úgy ismertük eddig, mint nagy szónokot s bátor katonát, mi nem tudhatjuk még, hogy az ott lévő ellentéteket mi okozta, de egyet tudunk: aki személyes ambícióból az egységet megbontja, az áruló!

Az elvtársak elképedtek a kategorikusan kimondott ítélet hallatára. Jóska bácsi észrevette a nagy meglepetést az arcokon, de nem visszakozott. Hangját felemelte, érces tenorja süvített: — Ezt nem én mondom, ezt Lenin mondta! — tette hozzá nyomatékkal. (Igaz ugyan, hogy Lenin nem éppen így mondotta, de hát honnan tudtuk volna szóról szóra idézni még akkor Lenin mondásait?)

Jóska bácsi megdühödött saját harsogó beszédjétől, és még hangosabban folytatta: — Legyen Trockij, legyen én, legyen az atyaúristen maga, aki a párt egységét megbontja, az a forradalom erejét bontja meg. Aki pedig gyengíti a forradalmat, az ellenforradalmár, az áruló, értették, elvtársak? — kérdezte fél szemét összehunyo-

rítva, s végignézve az elvtársakon, kijelentette: — Na, ez az én véleményem...

Délelőtt tíz óra is elmúlt s még mindig tartott a vita. Lényegében mindenki egyetértett Géza és Jóska bácsival, de feltették az aggodó kérdéseket: mi az a nagy ellentét, amely ilyen egységbontást eredményezett? És hogyan lesz ezután? van még lehetőség az egység helyreállítására?

Ezekre a kérdésekre akkor még a jelenlevők közül senki sem tudott választ adni. Trockij egységbontó tevékenységének elítélésével ért véget a megbeszélés. Szívünk tele volt aggodalommal, de bízunk a szovjet hazában, s a bolsevik pártban.

A KISZ vezetőségi ülésén beszámoltam a hallottakról. Gyula kibővítette egy-két részlettel, amit én nem ismerem. Indítványozta, hogy az Ungvári Jancsi által vezetett sejtnek a nevét: — amely Trockij nevét viselte — változtassuk meg. Arra már nem emlékszem, hogy milyen nevet vett fel a sejt.

Regényekben a legénylakások nem olyanok, mint Lévai Jóska cipész legénylakása volt Vásárhelyen a Szent László utcában. Jóska katona volt, s mint elsőosztályú munkással, amennyi potyaleső volt az ezredben — őrmestertől ezredesig —, az mind vele akarta készíttetni ünneplő csizmáját. Mindebből annyi haszna volt, hogy kintlakó lehetett. Megfelelt ez a tiszteknek is, mert így senki nem láthatta az ingyen készíttetést.

Egy alig 3×3 méteres, félig vályogból készült szobácskában lakott. Az ablak nem volt nagyobb négy tenyérnyinél, az ajtót körülszegezték rongydarabokkal, hogy a téli hideg ne tudjon betörni. Egy katonaágy lópokróccal letakarva, kis asztalka, két konyhaszék meg a suszterbankli volt a szoba teljes bútorzata. Jóska ifjúkommunista s neves birkózó volt Váradon. Még régebben felvettük vele a kapcsolatot Klein Ödi révén.

Vásárhelyen nem ismerte a sziguranca, azért találtuk alkalmasnak „legénylakását” felhasználni a mozgalom céljaira.

A regényekben leírt legénylakások ízléses berendezésükkel rendszerint szerelmesek titkos találkahelyei. Találkahelynek ugyan találkahely volt ez esetben a Jóska lakása is, de mi nem szerelmi légyottra jöttünk ide, még kevésbé italos, duhaj „görbenapot” tartani elrejtőzve a „világ szeme” elől. Azért találkoztunk Jóskánál, hogy az *Ifjúmunkás* esedékes számát az éjszaka folyamán 30—40 példányban lehúzzuk, s másnap — vasárnap — eljuttassuk azokhoz, akik már várták.

Jóska jó házigazdához illően fogadott. A foltozott, durrogó dobkályhán teát főzött, katonakenyérrel és szalonnával kínált.

Lehet, hogy másoknak nem sokat mond ez a kép, de nekem örökre emlékezetembe vésődött a sötétkék papírral lefüggönyözött ablakú, szegényes szobácska.

Magam előtt látom Jóska kemény vonású arcát, katonásan nyírt, tömött, göndör haját, hatalmas karizmait, amelyek a legkisebb mozdulatra is játékosan le s fel szaladgáltak. Látom szűrös fekete szemének figyelő tekintetét, ahogyan Gyulával a tenyérnyi asztalka fölé hajolva hangtalanul rakják a lehúzó-kocsonyára a fehér papírlapokat, tenyerükkel gyengén lesimítják, majd pillanatnyi várakozás után lehúzzák a kocsonyáról a kész lapokat, s oldalak szerint csoportosítva az ágyat takaró durva katonapokrócra rakják.

Én a lehúzott lángú petróleumlámpa gyenge fényénél — a fojtogató füsttől nehezen lélegezve — egy suszter „kneip”-pal linóleumdarabkába ötágú csillagot és sarlókalapácsot, egy másikba a KISZ betűit vésem. Szinte egyszerre végeztünk, ők a lehúzással, én a csillagokkal. Gyula a csillagokat — mint egy bélyegzőt — a piros tintás párnára helyezi, aztán a cikkék végén a papírra nyomja. Boldogan mosolyog, ahogy a vörös ötágú csillagban a KISZ felírást kibetűzi. — Szép — mondja, s én a lap fölé hajolva, tagolva olvasom a KISZ betűit: — „A Kommunista Ifjúmunkások Romániai Szövetsége.”

Igen, az ember örvend a legkisebb alkotásának is, különösképpen ha hisz annak hasznosságában. Mi hitünk, és a nyomorúságos, lámpafüstös kis legénylakásban határtalan volt lelkesedésünk és boldogságunk.

(Az élet sokszor furcsán szétdobálja az embereket. Az emlékezetes éjszakai újságlehúzás után én nemsokára bevonultam katonának. Jóska leszerelt és visszament Váradra, Gyula a KISZ Központi Bizottságához került. 1930-ban letartóztatások voltak Váradon. A megkínzott ifjúnunkások között volt Jóska is. Az egykori lapok cikkeket közöltek a borzalmas verésekről. A cikkíró hangsúlyozta: az országos birkózó bajnok Lévai Jóskát úgy megkínnozták, hogy napokig nem tudott segítség nélkül járni.

Lebukása után sokáig nem hallottam hírt felőle. 1937-ben valaki azt mondta, rég eltűnt Váradról, állítólag külföldre szökött.

1972-ben — amikor e sorokat írom — találkoztam újra Lévai Jóska nevével s az őt övező legendával. Jóska valóban külföldre távozott, Franciaországba, s onnan, amikor kitört a spanyol polgárháború, önkéntesnek jelentkezett a Nemzetközi Brigádba. Bátran harcolt a spanyol fasiszták ellen, s amikor a nemzetközi reakció segítségével Franco fasizmusa győzedelmeskedett, ő akkor sem tette le a fegyvert... Belgiumba ment, bekapcsolódott az antifasiszta belga ellenállási harcba. Fegyverrel a kezében, harcolva esett el partizánként 1942-ben.

Négy és fél évtized rohant el felettünk azóta, hogy Lévai Jóska lakásán a kézírásos illegális ifjúnunkás lapot lehúztuk. Az idő homályt borít az elmúlt évtizedek eseményeire. Lévai Jóskáról, a volt váradi ifjúkommunista tetteiről is, ma már nagyon kevesen tudnak. Csupán egy fénykép a nagyváradi múzeumban — amely Jóskát a spanyolországi Nemzetközi Brigád harcosainak egyenruhájában ábrázolja — meg egy hivatalos okmány Belgium állami pecsétjével hitelesítve, emlékeztet arra, hogy a volt ifjúkommunista a hitleri fasiszták ellen vívott harcban életét áldozta a népek szabadságáért.)

Hét óra felé járt az idő, amikor kiléptünk a nyikorgó ajtón a sötét januári reggelbe. A hó nagy pelyhekben hullt már órák óta. A Szent László utcai apró proliházakat vastagon fedte a fehér takaró, amely elnyelte

[Erdélyi Magyar Adatbank]

lépteink zaját. Az utca kihalt, sehol egy teremtet lélek — téli vasárnapokon később kelnek még a prolinegyedek lakói is. Az átláthatatlan mozgó hófüggönyben, zsebeinkbe rakott *Iffúmunkás*októl megvastagodott derékkal, lassan cammogtunk a bokánkon felül érő hóban. Szemünk vizslaként kutatta a subában posztoló rendőröket, de nem találkoztunk velük. A hosszú kilométerek lassan fogytak, de mi nem fogytunk ki a beszédtemákból. Ez volt az utolsó, hosszú utcai beszélgetésem Gyulával. Három hétre rá bevonultam katonának.

MÁSODIK RÉSZ

1

A HADSEREGBEN

Akárki, aki a régi hadseregben katonáskodott, igazolhatja, milyen nagy esemény volt az ifjak részére a bevonulás. Sok embernek egy életen át legfőbb beszéd-témája katonáskodásának idejéből adódik. Az idősebbek — akiknek már a hátuk mögött volt a két-három évi „komisz élet” — elláttak tanácsokkal. Rengeteg egymásnak ellentmondó tanácsot kaptam.

— Ide figyelj, kiskomám — mondta az egyik —, légy jóban a „gradácokkal”, másképp a kiképzés ideje alatt a képedet cipóvá pofozzák.

— Ne fizess a potyaleső disznóknak, mert ha egyszer fizetsz, úgy beléd csimpaszkodnak, mint a kullancs, és elszívják az utolsó banidat is — mondta a másik.

Mindenkit meghallgattam, bólogattam, s magamban azt gondoltam, az ember kibírja azt a néhány hónapi kiképzést még akkor is, ha fát vágnak a hátán, azután pedig mint lakatoslegényt biztosan műhelybe osztanak be.

Nem mondom, hogy nem izgatott jövőbeli sorsom, de éppen úgy izgatott az is, milyen lehetőségem lesz agitálni, szervezni bent a hadseregben. Elvtársak, akik már voltak letartóztatva, mesélték, hogy szigorú megfigyelés alatt állottak, valósággal izolálták őket a többi katonától és megkülönböztetett rossz bánásmódban részesültek.

De hát engem még nem ismernek — vigasztaltam magam.

Tanáccsal hát el voltam látva, de akadtak olyanok is, akik tanács helyett gyakorlati segítséget nyújtottak. Elég jól álltam anyagilag, könnyen be tudtam szerezni a tisztálkodáshoz és a ruhám rendbentartásához szükséges apróságokat, sőt néhány száz lej tartalék pénzt hagytam otthon. Mégis jólesett az a baráti és elvtársi segítség, amit egy Elekes nevű szimpatizáns ifjú nyújt-

tott, aki drogériában dolgozott. Egy kis csomagot adott át a bevonulás előtti napokban, amiben minden volt, ami kell egy katonának, már persze ahogyan azt egy fiatal drogérta — aki még nem volt katona — elképzelte.

Mert az ajándéksomagban volt: illatos mosdószappan, kézmosó kulcsszappan, fogkefe, Cibis fogmosókrém, Nivea-krém, borotvaszappan, timsó (borotválkozáshoz), púder, sebre való géz, kötszer, jódtinktúra, aszpirin, egy kis üveg kölnivíz és még sok más apróság, amit én jámbor fejemmel mind magammal vittem.

A szép, füzöldre festett katonaládámba — amelyet még Rudi nagybátyám csináltatott és használt a század elején, s utána Karcsi bátyám — raktam az élelmet: szalonnát, kolbászt, tepertőt és finom hájastészta, amit Margit néni és lányai utolérhetetlenül tudtak készíteni, a ládából kivehető betétre kerültek a bakkancstisztító kefék, borotvaszif, a varróeszközök és az Elekes ajándéka.

Bevonulás előtti napon elbúcsúztam mindenkitől, aztán 1928. február 7-én reggel, 25 fokos hidegben, bevonultam a gyülekező helyre, a 82-es kaszárnyába. Egész télen edzettem magam, hogy kellőképpen ellent tudjak majd állni a hidegnek, éhezésnek. Jó is volt, mert már az úton próbára tettek mindannyiunkat.

1928-ban és 29-ben szigorú telek voltak. A 20—25 fokos hidegben, mint az állatokat, tehervagonba raktak, és úgy akartak szállítani Bukarestig. Amíg a fiúkban tartott az otthonról hozott pálinka ereje, nem volt nagy baj. Rekedtre ordították magukat, de a rettenetes hideg hamar lehűtötte a jókedvet. Már csak egyetlen rekedt hang ordította szinte érthetetlenül:

Ne sírj bundás, ne sírj,
Letelik az üdő —
Nekem es volt, de már letelt
Az a két esztendő.

Valaki rákiáltott: — Fogd már be a szádat, te bundás!
— A részeg legény morgott valamit, aztán elhallgatott.
Mire Székelykocsárdra értünk, az éneklés átváltozott ká-

romkodássá. Románul, magyarul úgy zuhogtak a cifra jelzők, mint egy hirtelen jött nyári zápor.

Gondoltam magamban, most itt a cselekvésre alkalmas pillanat. Oldalba böktém Bálint Bélát, egy 100 kilónál súlyosabb, kövér mézszároslegényt — akivel évek óta barátságban voltam, —, s csak annyit mondtam, na Béla, most ereszd meg a hangodat, aztán jó hangosan elkiáltottam magam: — Fiúk, az istenit, ebben a vagonban Bukarestig megfagyunk, gyerünk; követeljünk az állomásfőnöktől személyvagont, amit fűtenek. — Béla tényleg megengedte a hangját, mint egy bika, olyat bődült: — Na gyertek! ne tátsátok a szátokat!

Az akció villámgyorsan zajlott le, a félig megfagyott legények lekecmeregtek a vagonból, s mintegy ötvenen leraktuk katonaládáinkat a sínekre, átjárókra, ki hova érte. Nem kellett menjünk az állomásfőnök után, jött az szaladva a katonai parancsnokkal. Kiabáltak, fenyegetőztek, de a még pálinkagőzös nyárádmenti legényeknél azal semmi eredményt nem értek el. A két őrmester — akik kísérték a csoportunkat — tessék-lássék nógattak, hogy menjünk vissza a vagonba, de senki sem hallgatott rájuk. Végre sok kiabálás-káromkodás után, rákapcsoltak a szerelvényre egy rozoga III. osztályú kocsit, s mi katonaládáinkkal úgy megtöltöttük azt, hogy oda Bukarestig egy lélek fel nem szállhatott. Egy óra múlva padokon, ládákon hanyatt fekvve horkoltak a legények. Émelyítő pálinkabűz és fiatal bakszag terjengett a szivarfüstös melegben.

Éjfél után érkeztünk meg Bukarestbe. Amíg az északi pályaudvartól gyalogosan, hátunkon a nehéz katonaládákkal a kaszárnyába cammogtunk, csaknem világosság lett.

A hatalmas ebédlőteremben vártuk, amíg az elosztó bizottság besorolt a századokhoz. Béla, a mézszáros barátom dörzsölt fickó volt. A vásárhelyi Bányaiak élőmarhaszállítmányait nemegyszer kísérte Prágába. Hét megye marhavásárait bejárta, dicsekedett: — Ne búsulj, Pali, amíg engem látsz, értem én a csíziót! S tudok románul is.

Láttam, hogy minden öreg katonával sugdosódik, sőt

egy őrmesternek is magyarázott valamit kézzel-lábbal in-tegetve, pótolva a szavakat, amiket nem ismert. Mire a beosztó bizottság megérkezett, Bélát már mindenki is-mer-te, sőt a sporttal foglalkozó kapitány úgy vitte magá-val, mint az adjutánsát. Béla bemondása alapján ötünket felírt mint futballistákat és birkózókat. Noha Béla ilyen „favorit” lett, engem nem hagyott cserben, és ötpercen-ként informált intézkedéseinek eredményéről. — Elin-téztem, hogy a 11. századba kerülök... Ha van pénzed, van itt egy rendes aradi magyar fiú, mészáros, ő a fő-szakács, nyugodtan átadhatod neki megőrzés végett, nem költi el. Én odaadtam neki 500 lejt — mondta halkan, mintha titkot közölné —, azt is megígérte, hogy javasolni fog főszakácsnak a helyébe... Te — mondta Béla egyet-len szuszra —, megfogtam ezzel a fiúval az isten bal lábát, mindenkivel így van né. — Két mutatóujját egy-másba akasztva — a legplasztikusabban fejezte ki a fő-szakács vaskapocsnál erősebb kapcsolatait mindenkivel.

(„Az isten bal lába” azonban másnak bizonyult, mint ahogy Béla hitte, mert miután zsebre vágta az 500 lejt „megőrzés végett”, később egyáltalán nem akart emlé-kezni Bélára. — Ki tudja, kinek adta maga az 500 lejt? Hogy nekem nem, az zicher, de ne mondja, hogy szívte-len vagyok — mert én sajnálom magát, hogy így meg-mejjesztették, jöjjön be a konyhába, mindennap ebéd után adók egy kis pótlékot. — Mivelhog Béla mindig éhes volt — tartalék pénzét pedig a főszakács költötte el —, fogcsikorgatva állt a konyha sarkában, s várta, hogy az „isten bal lába” az állam csorbájából letörlessze a letaga-dott 500 lejt.)

Az első napok tényleg nehezek voltak, nem tudtam, mire ügyeljek jobban, a kiadott fegyverre, szerelésre, vagy hogy ne kerüljek kartávolságra valamelyik „min-denhatótól”, mert az biztos volt, hogy még le nem bar-nult regruta képeimre leken egyet csak úgy kedvtelésből.

Megérkezésünket követő harmadnapon ebéd után, ami-kor már az öreg őrmesterünk is hazafelé kecmergett és mi igyekeztünk a délutáni fegyvergyakorlat előtt fel-varrni a ruhánkról hiányzó gombokat, egy káplár ma-gasra tartott fejfel, szimatoló orral végigsétált a két ágy-

sor között. Kétszer-háromszor beleszippanzott a levegőbe, aztán a csoportban várakozó társai felé fordulva tettetett aggodalommal megkérdezte: — Ti érzitek ezt a romlott szagot? Vajon honnan jön? — A 28-as korosztály ládáiból — felelték kórusban az altisztek.

A káplár elordította magát: — Bőröndvizit!

Ami ott végbement, az a legnagyobb képmutatás és gyalázat volt együttvéve.

A darab szalonnákat és kolbászokat — amelyeket paraszt- és munkásnyák gondosan csomagoltak be katona fiaiknak — könyörtelenül elvették mindenkitől, és egy pokrócba dobálták, szüntelenül káromkodva, hogy romlott ételt hoztunk és bebüdösítettük vele a hálótermet. Az én ládából nemcsak az élelmet szedték ki, de elvették az Elekestől kapott jó szagú mosdószappant és a kölnit is, amely felett a két „igénylő” majdnem össze is verekedett. Mindenemtől megfosztottak, csupán egy darab szalonnát, néhány hájas tésztát dobott vissza a káplár. Sok élelmet vettek el az újoncoktól, s amelyik tiltakozott ellene, kapott még egy-két pofont is ilyenféle szavak kíséretében: — Hát azt gondoltad, te disznó, hogy a hadseregnél éhezhetnek, hogy így felpakolva jöttél ide, s hagyta, hogy megromoljon, de a bajtársaidnak, akinek nincs otthonija, egy falatot sem adtál? Te fősvény!

Egy szakaszvezető sorra járta azokat, akiknek semmi-jük sem volt, s adott nekik egy-két ujnyi szalonnát, hogy igazolni tudják, miszerint szétszották az elkobzott élelmet. Valójában több mint háromnegyed részét maguk között osztották szét. Aki a kifosztottakkal való együttérzésből nem akarta elvenni az adományt, annak lehúzott egy-két pofont és ráordított: — Parancsolom, vedd el azonnal! — s a megfélemlített parasztgyerekek a pofonoktól megpirosodott arccal szorongatták kezükben a szalonnadarabkákat.

Kik voltak ezek a minden emberi mivoltukból kivetközött káplárok és szakaszvezetők? Valakinek a visszaemlékezéseiben azt olvastam, hogy válogatott kulácfiókák. Nem értek vele egyet!

Visszaemlékszem altisztjeink leszerelésére... Még a tőlünk összelopkodott ruhák ellenére is lehetett látni,

hogy nagy többségük ágrólszakadt parasztfiú. Lefter Dumitru Dél-Dobrudzsából való „găgăuț” volt, nem tudott írni-olvasni — ott tanult meg nagy nehezen valamit a hadseregben. Radamovszky szakaszvezető mint villanyszerelő dolgozott Bukarestben, s ő volt a legfőbb szerzője a sok embertelenségnek, amit közösen követtek el.

Socaci örvezető máramarosi volt, az apja juhokat tenyésztett, otthonról időnként pénzt is kapott. Nem engedte, hogy a szakaszaiban levő újoncokhoz valaki egy újjal is hozzányúljon. Soha nem vert senkit, emberként viselkedett, pedig ő volt összesünk között a legjobb módú parasztyerek.

De vertek a többiek, Neagșu, Lefter, Radamovszky (aki ellopta a töltőtollamat is), Roșca, s ki emlékezhetik vissza ezeknek az altiszti iskolában beidomított, megrontott alakoknak a nevére.

A tisztektől s őrmesterektől — kevés kivétellel — csak a nemzeti és újoncgylőletről hallottak beszélni. Az altiszti kiképző iskolában ilyenforma elméleti oktatást kaptak: az újonc az egy hülye, fegyelmezetlen senki, itt a hadseregben ki kell verni belőle a fegyelmezetlenséget, meg kell „tanítani”, hogy gondolkozás nélkül teljesítse a feljebbvalója parancsát. Amelyik nem ugrik a parancs teljesítésére, azt mőresre kell tanítani. Ezek az altisztek sokszor cigarettázás közben röhögve mesélték el, milyen veréseket kaptak a 26-os korosztály altisztjeitől s később az altiszti iskolában. — Most visszaadjuk nektek, amit kaptunk, ti pedig adjátok tovább a 29-es korosztálynak — mondogatták.

A tisztikar tudott a borzalmas verésekről, a végkimerülésig gyakoroltatott „békaugrásokról”, a regruták kifosztásáról, a zsoldpénz elpanamázásáról. Tudtak minden fertelemről, amit az idősebb korosztály válogatott tisztesei a fiatalabbakkal elkövettek, de túrték, sőt helyeselték annak a szellemnek, felfogásnak az értelmében, hogy a katonát a maguk köréből kiválogatottakkal kell sakkban tartani, azáltal, hogy a kiválogatott néhánynak alárendelik a tömeget, amelyből valók, és módot nyújtanak nekik a felettük való uralom gyakorlására. Ennek az aljas „dresszírozó” munkának az elvégzésére nemcsak a kulák-

fiúkat használták fel — mert a kulákok fiaikat rendszerint jó pénzzel felmentették a katonaság alól —, hanem kiválogatták erre a piszkos „nevelő” munkára az alkalmasakat, s ezek között volt kulákfiú, szegény- és középparaszt gyerek, sőt elvéve még öntudatlan munkásifjú is.

A nyolcadik géppuskás századba osztottak be. Egyelőre a kaszárnyaudvaron gyakorlatoztunk a nehéz géppuskával a vállunkon, hogy tanuljuk alatta a katonás menetet.

Az udvar olyan volt, mint a bolondokháza, az újoncok maguk kommandíroztak önmaguknak: — Katona, balra át! Katona, állj! — és csattogtak a kemény pofonok, hogyha az őrzető-káplár és szakaszvezető urak véleménye szerint a mozgás nem volt megfelelő. A pofonok után következett egy-két rutinos mozgás bemutatása — amit az illető azért csinált, mert ő is fázott, s a mozgás fölmelegítette. Aztán következett az öntelt magyarázat: — A balraátot így csinálja a 21. gyalogezred 8. századának katonája! Megértetted, te hülye?!

Március első napjaiban történt, hogy a század helyettes parancsnoka, Nicolae Marinescu főhadnagy egy — szerintem — jól sikerült „balra át” gyakorlat után megállt előttem, rám ordított: — Miféle mozgás ez, te bolsevik? — s ököllel kétszer arcomra ütött. Az incidens feltűnt a szakaszvezetőnek is, és megkérdezte, mit csináltam. Válat vontam, mert valóban nem tudtam válaszolni.

A főhadnagy ökölcsapásaira és szidalmára másnap kaptam feleletet. Az ezredparancsnok adjutánsa a hírhedt Condopol főhadnagy, délelőtt magához hívatott. Gyakorlatról mentem fel hozzá, csatagosan, izzadtan. Bevezettek az irodájába. A főhadnagy kövérkés, ápolt, szép ember, amolyan operett-figura, fel sem nézett rám, olyan nagy figyelemmel olvasott valamit. Aztán hirtelen rám szegezte szúrós fekete szemét, és anélkül, hogy egy szót is szólt volna — az erősebb biztos fölényével — farkasszemet nézett velem. Noha fiatal koromban sokszor 2—3 másodpercenként pislogtam, ez alkalommal mintha csoda történt volna velem, mindem erőmet összeszedve néztem a „rettenetes” Condopol szeme közé anélkül, hogy a

szempilláim megrezzentek volna. 20—30 másodpercnyi fárasztó szemezés után — amelyben a viszony az volt, ami a megtámadott antilop és a támadó tigris között —, az áldozatra ugrás nem következett be, a főhadnagy levette rólam a szemét, és érzéketlen hangon, feltűnően magázva ennyit mondott: — Holnap 11 óraker jön fel újra. — Másnap töviről hegyre kifagगतott. Mi a foglalkozásom, kik voltak a szüleim, mennyi iskolám van, voltam-e külföldön, kik a barátaim? A kedélyes kérdésből hirtelen erélyes hangnembe csapott át.

— Beszéljen a bolsevik mozgalomról! Kik voltak a barátai és mit csináltak?

Az előző napi találkozás után biztos voltam benne, hogy erre a kérdésre is sor kerül. Csupán azt nem tudtam, mi történt, lebukott valaki Vásárhelyen, az köpött be? Talány volt előttem, honnét tudhatták meg, hogy kommunista vagyok. Vagy csak gyanakodnak?

Szemébe néztem a főhadnagynak, és minden erőmet összeszedve, nyugalmat erőszakolva magamra válaszoltam, hogy nem vagyok bolsevik, szervezett munkás voltam otthon, mert nálunk minden vasmunkás tagja a szakszervezetnek, másképp nem is kaphat munkát. (Ez bizony nem volt éppen igaz, de azt nem mondhattam „igenis, ifjú kommunista vagyok”.) Amikor megtudta, hogy jómódú kisiparos családból származom, tartott egy ostoba erkölcsi prédikációt, aminek az volt a veleje, hogy minden szervezett munkás hazaáruló bolsevik, és nagyon vigyázzak magamra, mert ha megtudja, hogy félrevezetem, saját kezével töri össze a csontjaimat.

Feszés vigyázállásban hallgattam az intelmeket, a csonttöréssel való fenyegetőzést, és a pillanat egy töredéke alatt megállapítottam, hogy nincsen semmi komolyabb baj. Harmadnap délben viszont megtudtam, hogy nem éppen az a helyzet, amit a Condopol irodájában elképzelttem.

Néhány nap múlva Szabó Jenőnek egy rokona — úgy tudom, az idősebbik Korondi fiú — párszavas üzenetet hozott a részemre. „Lebukás volt, be vagy köpve, vigyázz magadra, ne ismerj el semmit!” (Az utóbbi figyelmeztetést kár volt írni.)

Az üzenetet Bálint Bélának adta át. Béla nem volt ugyan kommunista, de járt a Szabó családhoz, és Vásárhelyen úgy gondolták, hogyha én már megfigyelés alatt állok, aki hozzám jön, az is bajba kerülhet. Béla — akinek semmi köze nem volt a mozgalomhoz —, amikor megkapta a cédulát, szaladt hozzám. Nagy, vérmes szürkésöld szemével rémulten nézve rám, kérdezte, mi lesz most velünk. — Veled semmi — feleltem erőltetett nyugalommal —, csak senkivel ne beszélj erről egy szót sem. — A fecsegő Béla hűségesen szót fogadott.

Minden nap vártam letartóztatásomat. Amikor a neveimet szólították, keresztülszaladt rajtam a hideg, na most, most visznek el.

Teltek a napok, de semmi sem történt. Egyszer még fölhívatott Condopol az irodájába, ott tartott egynéhány percig, aztán anélkül, hogy egy szót is kérdezett volna, intett a fejével, hogy elmehetek. Mikor harmadszor hívatott, semmi izgalmat nem éreztem már, pedig Condopol nevének hallatára nemcsak a katonák és altisztek, de még a tisztek is összerezzentek. Fiatal ember volt, gögös és kíméletlen, azt suttozták róla, hogy a legmagasabb katonai körökkel van kapcsolata. Ez igaz is lehetett, Condopol a kémelhárító embere volt. A katonák, ha meglátták, messze kikerülték robogó kocsiját. Belekötött mindenkibe, és az utcán felpofozta azt a 21-es katonát, akinek hiányzott egy gomb a zubbonyáról, vagy nem fénylett a bakancsa.

Érdekes volt viselkedése velem szemben. Soha egy ujjal hozzám nem nyúlt, egyetlenegyszer fenyegetett meg, hogy összetöri a csontjaimat, de akkor is magázott, amit bajtársaim nem hittek el nekem, mígnem öregkatona koromban — amikor a motorbiciklijét megjavítottam — erről a saját fülükkel meg nem győződtek. Nem vert és nem gorombáskodott velem, de úgy kísért, mint az árnyék, hogy elkaphasson, s nem kételkedek abban, hogy akkor összetörte volna a csontjaimat.

Condopol főhadnaggyal való találkozásom után 1—2 nappal parancsot kaptam, hogy adjam le minden felszerelésemet és jelentkezsek az első századnál. Azt hittem,

hogy csak félrevezetés az egész és letartóztatnak. De nem, a kísérő káplár tényleg átadott az első század őrmesterének, és ott újra beöltöztettek. Addig azt hittem, hogy a 8. század altisztjei rosszabbak a pokol ördögeinél, de meggyőződtem hamarosan arról, hogy állatiasságban az első század káplárjai és szakaszvezetői felülmúltak mindenkit.

Neagşu szakaszvezető nem pofozott, a derékszíjjal szeretett biztos célpontra ütni. Amikor valakit meg akart verni, előparancsolta Oburcogot — egy magas növésű behemót testű besszarábiai fiút —, az a hátára vette a rúgkapálódzó áldozatot, és Neagşu szakaszvezető kedve szerint verhette a baka hátát vagy ülepét.

Egy váradi mészárosfiúban volt annyi bátorság, hogy tiltakozott a beteges, állatias emberkínzások ellen. Egy alkalommal meg akarták verni, de nem hagyta magát, s másnap jelentést tett a kapitánynak. A kapitány, egy finomabb lelkű, művelt ember, személyesen vezette le a vizsgálatot. Heşca mindent elmondott. A kapitány, aki sohasem vert senkit, felháborodásában maga pofozta fel az embertelen altiszteket, és néhány éjszakára a fogdába záratta őket.

Engem a kihallgatást követő napon helyeztek a századhoz. Egyetlen káromkodást nem hallottam, egy pofon el nem csattant 3—4 napig. Aztán megindult a bosszúlavina... Verés nem volt még hetekig, de a „békaugrás”, az „állj-feküdj”-gyakorlatok hóban, sárban felemésztették utolsó tartalékerőnket is.

Magam előtt látom Lefter káplár sötétbarna béka képét, amint a szája sarkából, dühtől lihegő hangon vezényel: — Înapoi fuga marş! Stai! La mine, fuga marş! Stai! (Hátra szaladj! Indulj! Állj! Felém szaladj! Indulj! Állj!) — s aztán a változatosság kedvéért: — Dreptî! Culçați! Dreptî! (Vigyázz! Feküdj! Vigyázz!).

Izmos gyerek voltam, bevonulás előtt néhány hétig birkozni tanultam, de az emberkínzó bosszú-instrukciók alatt úgy éreztem, hogy kiszakad a tüdőm a mellemből.

A váradi mészárosfiút külön instrukció alá vették, nem merték megverni, de addig csináltatták vele a feküdj! állj! feküdj! — gyakorlatokat, hogy egy hét után a fü-

lembe súgta: — Ma este vagy megfojtom Lefter káplárt, vagy megszököm. — Megszökött. Fél év múlva fogták el, egyévi börtönre ítélték. Többé nem is találkoztam vele. Nem valószínű, hogy köze lehetett a munkásmozgalomhoz, de bátor kiállásáért emlékeimben él, s ha a véletlen úgy hozná, hogy elolvassná e sorokat, önmagára ismerne, egy elképesztően beteges brutalitás bátor leleplezőjére.

Április elején hétnapi szabadságot kaptam a húsvéti ünnepekre. Alig vártam, hogy otthon lehessenek s megtudjam, mi történt. Még bevonulásom előtt értesültem, hogy a KISZ központjából többen lebuktak, az újsághírek szerint Arnoldi, Fogel Pali és még két más elvtárs (nevükre már nem emlékszem). Néhány héttel bevonulásom után letartóztatták Klein Ödit is. Letartóztatása után értesítettek, hogy vigyázzak magamra. Hogy Ödit átadták a bíróságnak, vagy a szigurancáról szabadult, arra már nem emlékszem, mindenesetre annyit megtudtam, hogy be vagyok „köpve”, azt azonban már nem állapíthattam meg, hogy Fogel Pali vagy Ödi hibájából.

Fogellel egyszer találkoztam, amikor a KISZ központjának megbízásából Vásárhelyre jött ellenőrizni a szervezet munkáját. Nagyjából ismerte tevékenységünket, Klein Ödi azonban együtt dolgozott velünk, részt vett a szervezet munkájában. Az elvtársaknak Vásárhelyen az volt a véleményük, hogy Ödi kiszabadulásával az ügy lezárult. Én azonban — mivel rólam volt szó — úgy éreztem, folytatása lesz.

A hét nap hamar telt el, mintha csak hét óra lett volna. Be nem tudtam telni a kérdezősködéssel. Ki mit csinál, hogyan mennek a dolgok?

És ugyanúgy az ifjak, kérdést kérdésre tetéztek. Hogyan élünk, milyen a kiképzés, hogyan bánnak velünk a tisztok s az altisztok?

Elutazásom előtti napon együtt sétáltam Katalival a Maros-parton. A véget érni nem akaró tél ereje megtört már, a tavasz illata érződött a még zavaros vízben, a már zöldülő mezőn. Valami megmagyarázhatatlan lelki gyengeség fogott el. Egy-két hét, és mindent virágba borít a tavasz. Itt vidámság, nevető élet fakad, én viszont ott

bent rothadok majd a „kaszányabörtönben” — elszakítva, elzárva mindentől és mindenkitől, akit ismerek, szeretek. Szomorú lettem, szótlánul rúgtam a zsenge, alig kibújt fűszálakat otromba bakancsokkal. Kati megértette fájdalmamat, és vigasztalni próbált... Kedves, szép baráti szavakat mondott, de mindaz kevés volt az én fájdalommal s keserűségem enyhítésére...

Az ezredhez történt visszaérkezésem után néhány nap múlva nyakon csíptek, és akaratom ellenére tisztiszolgának vittek Raul Halunga őrnagyhoz. A hír hallatára olyan dühroham fogott el, hogy elhatároztam, megszököm és jelentkezem az ezrednél. De aztán, amikor megtudtam, hogy csak 8 napról van szó — amíg az őrnagy szolgálja húsvéti szabadságon lesz —, megnyugodtam, és azzal biztattam magam, voltam már ennél jobban is megálázva.

A nyolc nap letelt, és én egy szombat délután visszamehettem volna az ezredemhez. De arra gondoltam, miért menjek be szombat délután udvart seperni, fát vágni, amikor fiatal vásárhelyiek között tölthetem a szombat délutánt és a vasárnapot.

Felkerestem Mihály Antit, aki öccsével és Gödri Sanyival egy Bukarestben lakó vásárhelyi építőmesternél dolgozott. A fiúk kitörő örömmel fogadtak, elláttak étellel, és helyet szorították nekem éjszakára tömegszállításuk deszkapriccsén is.

A vasárnap nagyszerűen telt, politizáltunk, énekeltünk, tervezgettünk. Reggel vidáman fűtyörészve tettem meg a sok kilométeres utat a kaszányáig. Jaj! de örömöm hamarosan ürömmé vált, amikor megtudtam, hogy előző nap volt az újoncok felesketése és tűvé tették értem az egész várost. Az altisztek nem vertek meg, de kárörömmel várták a következményeket. Én pedig gondoltam egy nagyot és merészet, nem vártam meg, amíg a századparancsnok kihallgatásra rendel, hanem elébe álltam bűnbánó képpel, és elmondtam, hogy találkoztam fiatal földieimmel és velük töltöttem a vasárnapot. Szerencsém volt jólelkű kapitányommal. Megértően bölintott a fejével, aztán hozzátette: — Rendben van, megjöttél, látom, őszinte fiú vagy, de mit csináljak az esküddel? Nem tetted le s ez nagy baj.

Nem kellett törje a fejét a kapitány, a minden hájjal megkent törzsörmesterünk — hogy a komplikációknak elejét vegye — még az eskütételnél odarajzolt egy keresztet a nevem után, s bütykös mutatójával jól eltörölte.

(Most sokért nem adnám, ha láthatnám azt a dokumentumot, amelyen az „analfabéta” Veress Paul református, a 21. gyalogezred közlegénye, jobb keze mutatójának lenyomatával hitelesíti, hogy felesküdt Mihail nagyvajdára és a Régens Tanácsra.)

Még csaknem gyermekkoromban olvastam a hírhedt K.u.K. hadsereg altisztjeinek korlátoltságáról, ostoba fennhéjzásáról az *Egy önkéntes naplója* című kis szatirikus leírásban. Nekem is vannak ilyenfajta tapasztalataim és emlékeim, amelyeken most mosolygok, de akkor nemigen volt kedvem rá.

Az esti imát a folyosó végében felsorakozott századunk az előírásnak megfelelően végezte. A napos szakaszvezető az imára hívó trombita hangja után felsorakoztatta a századot. Elharsogta a vezényszavakat, arccal kelet felé! Imához! Sapkát levenni! Aztán Popescu, egy minden hájjal megkent bukaresti lakatoslegény felé fordult — aki mindig olyan áhítatos hangon mondta el az imát, hogy fent az égben bizonyára nagy tetszést váltott ki jámborsága —, és ráordított: — Mondd a Miatyánkot. — Görögkeleti szokás szerint a Miatyánk után keresztet vetnek; a keresztvetésnél háromszor egymás után hangosan mormolta az egész század, „az Atyának-Fiúnak-Szentlélek istennek nevében Ámen”. Egy este, amikor a keresztvetésre került a sor, Lefter káplár éppen mellettem állt, vizsla szemmel figyelte, hogy alárendeltjei megadják-e az Atyának, ami az Atyáé.

Amikor észrevette, hogy én a keresztvetés alatt mozdatlanul állok, öklével két bordám közé sózva, sziszegő hangon megkérdezte: — Te mi az anyád keresztjéért nem vettedél keresztet? — Illedelmesen, hogy ne zavarjam a szentháromságot, visszasziszegtem: — Fiindcă eu sînt reformat (mert én református vagyok). A régi hadseregben a „reformat” szó azt jelentette, hogy alkalmatlan a katonáskodásra, s az illetet elbocsátották a hadsereg kötelé-

kéből. — És ha reformat vagy — az anyád istenit, akkor nem kell imádkoznod? — kérdezte nagy vallásos kíváncsisággal a káplár.

Próbáltam megmagyarázni, hogy az egy vallás és annak a hívei nem vetnek keresztet. (Azt nem mondhattam, hogy ateista vagyok, azért nem vetek keresztet.) — Szóval zsidó vagy — mondta becsmérően. — Nem vagyok zsidó, református vagyok! — Akkor pogány vagy. — Nem vagyok pogány! — erősködtem kitartóan. Már éppen emelte a kezét, hogy arcul üssön, amiért állandóan ellentmondok neki, amikor öreg őrmesterünk észrevette heves vallási vitánkat, és bölcs beleszólásával megmentett a pofonoktól.

De Lefter nem tágított.

— Azt elhiszem, hogy van olyan vallás, amelyiket úgy hívnak, hogy reformat (református), de hogy az keresztény vallás, azt nem hiszem. Mert a keresztény az keresztet vet, amikor imádkozik, csak a zsidó és a pogány török nem vet keresztet. Ha te nem vagy zsidó, akkor török vagy és pogány — mondta, és végtelen megvetéssel a lábaim elé köpött.

A hirtelen beköszöntött tavasz langyos melegével, ingerlő illataival eltörölte azt a nyomott hangulatot, amely a tél folyamán mindannyiunkon eluralkodott.

Vacsora után rendesen beültünk a kerekeműhelybe, ahol Farkas Sanyi — tordai öregbaka — egy zománcos fazékban minden este teát főzött, és önköltségi áron szétosztotta az odaszokott újoncoknak. Ők már a leszerelésről beszélgettek, mi újoncok az ő helyeik elfoglalásáról. Nem sok volt hátra a kiképzési időből, letelte után teljes biztonsággal vehettük, hogy a szakmunkások nagy részét besorolják a műhelyekbe.

Megismerkedtem Székely Feri öregkatonával, a fegyverműhely „főnöké”-vel. (Székely Feri kolozsvári vasúti lakatos volt, most is Kolozsváron él, néha-néha találkozunk.) Ő már szaglászott a lakatosok után, és biztosított, hogy a fegyverműhely parancsnoka — Thoma főhadnagy — kivesz a századból még a kiképzés befejezése előtt.

Történt azonban velem valami, amire nem számítottam, s ami miatt csaknem hadbírótság elé kerültem. Má-

jus elején egy este lementem az udvarra vizet inni. Az alvótermekben vagy a folyosókon nem volt friss víz, hordóból ittuk a poshadt vizet. Ha friss vizet akartunk inni, lementünk az udvar közepén levő hatalmas — törökféle — WC-be, ahol sokszor 5—6 katona is sorban áll a csap előtt.

Azon az estén talán nem is csak éppen vizet inni mentem az udvarra. Május volt, csodálatos május este. Aznap kaptam levelet otthonról, Kati írta. Kedves, baráti szavai felkavarták amúgy is izgatott lelkiállapotomat.

A nevető szerelemillatú május a káromkodástól hangos, bakancs- és poloskaszagú kaszárnyákba is betört. Meglegyintette a naftalinszagú zubbonyokba bujtatott fáradt, izzadt katona fiúkat, akik csoportokba verődve, tele szájjal mondták el egymásnak érzéseiket.

Az én ereimben is éppen úgy lüktetett a vér, mint társaiméban, de szomorúvá tett a május, mert az a lány, akit olyan nagyon szerettem, csak pajtásom volt, jó elvtársam, de nem engem, mást szeretett. Fájt a társtalanság s a május lobbantotta kielégítetlen vágy. De bosszúság is ért — a vállamon aznap „kinyílt a tökvirág”.

A napiparancs alapján örvezetőnek neveztek ki, és föl kellett varnom a tökvirág színű sárga csíkot. Bosszantott és megijesztett a rang, nem véletlenül kaptam, mert a fegyvergyakorlatok, de főleg a fegyver- és gépfegyver alkatrészeinek ismeretében, azok szét- és összeszerelésében a században a legügyesebb voltam.

Teljes komolysággal vettem a párt és a KISZ utasítását, amely szerint minden KISZ-tagnak be kell vonulni a katonai egységéhez, ott el kell sajátítania a lehető legtöbbet a hadviselés módozataiból, meg kell ismerni a lehető legtöbbfajta fegyvert s annak használatát. Igyekezetemnek következtében majdnem a nyakamba szakadt az altiszti iskola áldása. Néhány héttel később történt le-tartóztatásom azonban eloszlatta ilyenemű aggodalmaimat. Sőt még az örvezetői csíkot sem viselhettem tovább, mert kommunistának tartottak.

Kettős keserűség marta a lelkemet, amikor a vadonatúj virító-sárga „tökvirággal” a vállamon a csaphoz álltam. Megtöltöttem a csupromat vízzel, de a 8. század

egyik káplárja ki akarta venni a kezemből a csészét, hogy ő igyék először. Felháborodva tiltakoztam, dulakodni kezdtünk a csészéért — amit nem adtam oda —, és a káplár arcul ütött.

Valószínűleg nem próbálkozott senki még, hogy a dialektika módszerével mérje le a pofonok növekvő mennyisége és a magatartás minőségi megváltozásának viszonyát. Tény azonban, hogy a pofonok növekvő mennyisége és a béketúrás között fordított a „viszony”. Ez az egyszerű arány példa azt jelentette, hogy keserúségem poharába beleesett az utolsó csepp is és „kicsordult”. Torkon ragadtam a káplárt, és teljes erőmből a falhoz vágtam. A káplár orrba ütött, jó vastagon megindult orromból a vér. Hogy pontosan mi történt azután, nem tudom, csak arra emlékszem, hogy a káplárt lenyomtam egy WC-lyukra, és ütöttem, ahol értem. A pofozkodó nagylegény már védekezni sem tudott.

Lihegve — a verekedés okozta fáradtságtól — még egyszer belérúgtam a hörgő-vinnyogó emberbe, mintha tévezve, „ráadással” akartam volna visszafizetni azt a határtalan sok gáztettet, verést, megaláztatást, amit hónapok óta, összeszorított fogakkal türtem el ésszerű meg gondolásból, a következmények világos ismeretében. Belerúgtam egy nyomorult parasztleányba, aki csak anynyiban volt hibás mindazért, ami velem s mindannyiunkkal történt, hogy tudatlanságában lealjasodott, eszközzé züllött azok kezében, akik tudatosan tartották fenn a hadseregben azt a szörnyűséges terror-rendszert, amelylyel megtörték az emberi önérzetet az egyénben, és szófogadó bábokká aljasították a katona ifjakat. Nem tudatosan, nem megfontolt hidegvérrel ütöttem a káplárt — mint ahogyan a tiszték tették velünk, s az altiszték tőlük gondolkodás nélkül átvették. Megtaposott önérzetem nem bírta már tovább elviselni az embertelenséget, s a bennem felgyülemlett sértettség és elkeseredés ledöntötte a „józan megfontolás” korlátait, és vadul, mint a gát szakította víz, törtem-zúztam, s fizettem a magam és mások szenvedéséért is.

A verekedést sokan végignézték, de senki sem avatkozott be. A dühtől és a fáradtságtól megzavarodva, véres

arccal kifelé indultam, de egy szakaszvezető, aki az ajtóban állt, visszalökött. Állati vadság fogott el újra, hasonlatos ahhoz, ami az ámokfutónál tapasztalható. Üvölteni kezdtem, mellen ragadtam a szakaszvezetőt, és kilöktem az udvarra, aztán kirántottam a szíjra fűzött nagy cserkészbicskámát és hadonászni kezdtem. Mindenki félreugrott az utamból, de az udvaron már szaladtak felém az őrség katonái szuronyos puskákkal. Milyen lehettem? Nem tudom, de később a bajtársaim beszéltek el, hogy számból véres nyál folyt, arcomon szétkenődött az orrom vére és hogy a nagy bicskával a kezemben ordítva szúrtam azok felé, akik le akartak fogni. Meg volt mindenki győződve róla, hogy megőrültem. Néhány percig tartott csak ez az iszonyú idegroham. Amikor megláttam a felém meredő szuronyokat, becsuktam a bicskámát, becsúsztattam a nadrágom zsebébe, és szó nélkül követtem a századunk egyik ott bámészkodó altisztjét, aki karomat megfogva csak annyit mondott: — Fiú, gyere föl a századhoz.

A szörnyű dühkitörés után teljes apátiába estem. Nem válaszoltam senkinek a kérdésére, türtem, hogy levegyék rólam a derékszíjat, kihúzzák a bakancsomból a fűzöt, elvegyék a bicskámát... és betegyenek a carcerba, ott aztán lekucorodtam, fejem a deszkafalnak támasztottam, nem volt semmi gondolatom, nem éreztem sem félelmet, s nem sajnáltam a megvert káplárt. A torkomat szorongatta a sírás, úgy éreztem, mintha kívül lennék az életen.

Később bajtársaim mesélték el, hogy amikor a napos altiszt kinyitotta a carcer ajtaját és rám ordított: — Mi az ördögöt csináltál? — én csak ezt a néhány szót ismételgettem magyarul: — Ha még egyszer valaki megüt, megölöm.

Hogy valaki lefordította ezt az altiszteknek és azért nem vertek többet, vagy mert már a kiképzés végefelé jártunk — én nemsokára műhelybe kerültem — s nemigen volt alkalom a verésre? Lehet ez is. De tény, hogy többé soha senki meg nem ütött. A verekedésnek híre ment, s amikor végigmentem a kaszárnya udvarán, más század újoncai odasúgták egymásnak: — Nézzétek, ez a fiú verte meg a káplárt.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az ügynek nem lett folytatása. Lehet, hogy Radamovszky szakaszvezető — aki ellopta a töltőtollamat — nem jelentette az őrmesternek, lehet, a valóban csupaszív kapitányunk kente el a dolgot — neki is kellemetlen lett volna, hogy ilyen „fegyelmezetlen” katonája van. De az is lehetséges, hogy a káplár szégyellte, hogy egy újonc megverte, s nem jelentett fel.

Néhán napig izgultam, mert egy altiszt megveréséért a legjobb esetben is hathónapi továbbszolgálat sóztak volna rám.

A SZIGURANCÁN

Székely Feri, a fegyverműhely vezetője igazat mondott. A kiképzés ünnepélyes befejezése előtt Thoma főhadnagy megjelent századunknál, és valamilyen napiparancsra hivatkozva, hosszas vita után, elvitt a fegyverműhelybe.

El sem tudom mondani, mennyire örültem a változásnak. Nem hallottam reggel 5 órától este 9-ig a durva káromkodást, a pattogó vezényszavakat. Nem kellett elszenvednem tehetetlen dühvel a mások pofozását, és nem kellett minden mozdulatomra vigyázzák, hogy engem is ne pofozzanak meg.

A műhely csörgött az olajtól és a fegyverzsírtól. A valamikor fehér falak apró vörös-barna foltokkal voltak sűrűn bepettyezve — a megölt és falra kent poloskák véréből. Nagy volt a hajsza, mert 1500 darab fegyvert kellett szétszedni, barnítani, a hiányzó alkatrészeket pótolni, bezsírozni és elraktározni néhány embernek, akiknek a többsége nem volt szakképzett. De nem számított a nehéz munka, kiabálás nélkül szót értettünk, és ha leültünk ebédelni, nem üvöltötte el magát valamelyik altiszt: Vigyázz! a hármaskör futólépésben egy csupor vizet hozzon nekem. Esténként ismerkedtünk egymással. Voltak fiúk, akik egy este mindent elmondtak magukról, mások viszont hallgattak, nehezen beszéltek otthoni életükről. Székely Feriről, a „műhelyfőnökről” hamar megtudtam, hogy szervezett munkás az amszterdami vasas csoportban Kolozsváron.

A sovány Popescu megbízható, jó barát lett az első perctől kezdve. Egy kis bukaresti kócerájban dolgozott, sohasem volt szervezett munkás, de sok fővárosi elvtárs nevét ismerte hallásból.

Popescu, aki az I. századnál az imát mondta, a legvidámabb pajtás volt, akivel katonaságom alatt találkoztam. Esténként megállt a műhely közepén, olajos munkaköpenyt vett magára, mint a pap a stólát, két kezét a mellén összefogva, szeméit az égre emelve, tiszta tenor hang-

ján liturgiai paródiákat énekelt. Néha más műhelyekből is átjöttek hallgatni Popescu „énekeit”, amelyekben a papok nagy étvágyáról, borivó kedvéről s a kikapós menyecskék körüli legyeskedéseikről olyan csiklandós dolgokat mondott, hogy Boccaccio szerényen a földre sütötte volna szemét, ha ezeket hallotta volna.

Taub besszarábiai fiúval napokig kerülgettük egymást. Egy este halkan füttyörésztem egy ifjúmunkás indulót:

Új hajnal harsonázza
Eltársak!... Rajta hát!

Leült mellém és halkan tercelt. A fuszulykakaró vékony-ságú legénynek mély basszus hangja volt, és nagyon szeretett éneklni. Megkérdezte: — Te ismered Vásárhelyen Mihály Józsefet? — A kérdés meglepett, de gyorsan válaszoltam reá: — Igen, de ő nincs most Vásárhelyen. — Taub bólintott: — Tudom, hiszen együtt ültünk Doftanán több mint egy évet. — Valami kötekedő hangulat fogott el, csípősen megjegyeztem: — Doftanán közönséges bűnözők is ülnek. Honnan tudjam, hogy ki vagy te? — Nem tudtam befejezni a mondatot, Taub felállt, végigmért, és gúnyosan mondta: — Igazad van, de éppen úgy én sem tudhatom, hogy ki vagy te. (Három-négy napra rá megtudta, s amikor aztán kiszabadultam a szigurancáról, összebarátkoztunk. Mint igazi jó barátok és elvtársak váltunk el, amikor őt áthelyezték más ezredhez.)

Június 21. volt, másnap töltöttem 22. életéveimet. Valamivel ebéd előtt bejött egy katona az őrségről, és hívott, menjek vele. Amikor láttam, hogy a mozgósítási iroda felé viszen, megrohantak rossz sejtelveim: letartóztatnak.

Nem volt időm gondolkozni, az őrmester azonnal átadott egy Petrovici nevű bukaresti értelmiségi családból származó fiúnak, volt I. századbeli bajtársamnak, s csak annyit mondott, vigyed.

Szótlanul ballagtunk a forró fővárosi utcákon. Petrovici törte meg a csendet: — Mi bajod van a hadbíróssággal?

— Megvontam a vállamat, és csodálkozva kérdeztem:

— A hadbírósságra viszel, nem a szigurancára? — A fiú

meglepetten nézett reám. — A hadbírószágra — felelte nyomatékosan. A hadbírószágtól nem messze egy kicsi utcában láncot és lakatot vett ki zsebéből. — Ne haragudj — mondta kérlelően —, de engem megbüntetnek, hogyha bilincs nélkül adlak át. — Beleegyezően bólintottam, és odanyújtottam olajpiszkos két kezemet, hogy megbilincselje.

A II. Hadtest haditanácsának épülete szemben állt a katonai kórházzal az egykori Francmasonilor utcában. (Később elvitték innen a hadbírószágot, és ide költözött a 21. gyalogezred, amelyben én is szolgáltam. Az átköltözés alkalmával a fegyverműhelyt az alagsorban helyezték el, azokban a cellákban, amelyek közül az egyikben én is töltöttem hat keserves napot. A falba bekarcolva sokáig ott állt a nevem: „Veress Pál őrzővezető, 1928, június 21.” A szabadulásom dátumát már nem volt időm a falba karcolni.)

Az őrszobában — ahová bevitt Petrovici — nagy kiabálás, összevisszaság volt. Az őrséget váltották, és több fogoly szabadult, azoknak a személyi tárgyaival akadt egy kis baj. Az egyik szabaduló — nálam alig két-három évvel idősebb fiatalember — mellém állt. — Honnét jössz, bajtárs? — kérdezte jóindulatú kíváncsisággal. — A kaszányából hoztak ide... — „Pofa bé” — kiáltotta valaki. A fiú ránézett a sapkámra — 21-es —, mormogta magának. — Dezertáltál? — kérdezte újra, most már halkabban. Fejemmel intettem, hogy nem. — Hová való vagy? — Vásárhelyi — feleltem egyetlen szóval. — Á, Tg. Mureș — ismételte, s a szeme felcsillant. A szabadulókat kitudskolták az „irodából”, mi következünk, az újonnan érkezettek.

Veress Paul — kiáltotta az őrmester. Egy kulcsos szakaszvezető intett a fejével, követtem, majd az őrszoba melletti cellába csukott. A cella két oldalán mocskos priccsek húzódtak, rajtuk szakadozott gyékényfonat, a priccsek alatt egy veder víz, mázatlan mosdótál. Ennyi volt az egész berendezés.

Amikor beléptem a cellába, a priccsen fekvők felültek és kíváncsian néztek rám. Köszöntem... A szobagazda

Petrică — egy negyvenöt év körüli kőműves — a baloldali priccsre mutatott, ott van egy üres hely — mondta, és szeme sarkából figyelte, mit csinállok. Kis idő múlva megkérdezte: — Miért hoztak ide, fiú? — Vállamat felhúztam, és bizonytalan hangon feleltem, nem tudom. A szemközt levő priccsről felugrott egy értelmiségi kinézésű ember, és erős besszarábiai hangsúlyozással rám kiáltott:

— Mi mindannyian tudjuk, miért vagyunk itt. Minket hatunkat — mutatott a mellette lévőkre — azzal vádolnak, hogy kémkedtünk. Nene Petrică megvert egy őrmestert. Vasilică — mutatott egy mezítlábas, ingesgatyás oltyán fiúra — az anyjába küldött egy rendőrt. — S végigsorolta a többiek ellen felhozott vádat. — Maga miért nem akarja megmondani, hogy mivel vádolják? — kérdezte szinte durva hangon. — Mert valóban nem tudom még, hogy mi a bűnöm — feleltem, s a hangom újra bizonytalan lett. — Spicli — mondta a besszarábiai, és dühösen végigmért.

Petrică bácsi kiköpött a földre, a gyékényt lehúzta a fekhelyemről és odadobta Vasilicának: — Nesze — mondta —, te még gyermek vagy, fekdj puhán, hogy nőjenek a csontjaid.

Égette arcomat a szégyen, nem elég, hogy valóban nem ismerem a vádat — mert nem tudtam pontosan mit „hajtott fel” rólam a sziguranca, s ez nekem tényleg nagy gond volt, ami izgatott —, még ráadásul el kell tőrjem a spicliség megalázó és igaztalan vádját is...

Senki nem szólt hozzám. Az ételből a szinte ehetetlen maradékot adták, nem engedték, hogy beleigyak a csuporba, szóval az árulónak járó kiközösítésbe taszítottak. Ennek ellenére meg voltam győződve, hogy helyesen cselekedtem. Amíg nem ismerem pontosan a vádat, addig nem beszélek róla — határoztam el magamban, és emellett kitarítottam, bármily fájdalmas és lealázó volt a helyzetem.

Másnap reggel szólítottak. — Vedd a cókómódat! — mondta az őrmester. — Semmim sincs — feleltem, és köszönés nélkül kimentem a cellából. A folyosón egy szolgálati sisakos csendőr állt, kezében láncot csörgetve, öt perccel később már összeláncolt kézzel, hátam mögött

a szuronyos csendőrrel csendesen ballagtunk a forgalmas utcákon a fősziguranca felé. Egy-egy járókelő megállt és végignézett rajtunk. — Hát ez vajon mit csinált? — kérdezte egy sajnálkozó női hang. — Szökevény — válaszolt rá egy férfi...

A kihallgatás barátságosan kezdődött.

— Na, itt vagy, fiú? — kérdezte a tömzsi kopasz hekus — mondjál el gyorsan mindent, hogy zárjuk már le ezt a doszárt, te is jobban szeretnéd, ha már túl lennél rajta, mi?

— Nem tudom, kérem, miről van szó — feleltem, s igyekeztem a legártatlanabb arcot vágni. A másik, a fekete képű rám ordított:

— Vigyázz, nehogy eszedbe kelljen juttassuk, mert ez — mutatott egy hüvelykujjnál vastagabb gumibotra — mindenkinek mindent eszébe juttat! — A kopasz ügyet sem vetett rá, belelapozott egy doszárbába, és azt kérdezte: — Kik voltak az ifjúkommunisták vezetői Marosvásárhelyen? — Hát én azt honnan tudjam, kérem? — kérdeztem vissza felelet helyett. A fekete képű felkapta a gumibotot, és teljes erejéből rám vert. Sokkal jobban fájt az ütés, mint gondoltam, hangosan felordítottam. A második ütés ellen védekezni akartam, a hátam helyett a nyakamat érte a gumibot, ujjnyi széles helyen kirepesztette a vékony bőrt. — Hagyd — szólt a kopasz, és nyugodt hangon kérdezett: — Hát a szemüveget ismered? Fogelt ismered? Hát Ábrahámot és Kleint? Mit beszélgettetek a városháza előtti kisparkban, ki a harmadik, a „hosszú”, és ki volt a kapcsolat a párt felé? Hol tartottatok az üléseket? A te sejtetnek kik voltak a tagjai, és mennyi pénzt kaptatok, hogy a szervezkedést a Maros völgyében is megkezdjétek?

Úgy zuhogtak rám a kérdések, mint a kalapácsütések, s mert csak a fejemet ráztam, a fekete képű újra megütött. Minden ütésnél ordítottam, ahogy a torkomon kiért.

— Így nem megyünk semmire vele — mondta a kopasz a fekete képűnek. — Látod, nem ismert senkit.

— De Kleint ismerem — szóltam közbe —, ha arról

van szó, akire én gondolok. — Úgy látszik, Klein Ödi nem érdekelte különösképpen a kopaszt, mert tovább kérdezett: — És Ábrahámot ismered? — kérdezte újra. — Hol dolgozik? — érdeklődtem bárgyú arccal. A kopasz belenézett a doszárba, lapozott egyet-kettőt, és kijelentette: — Nem fontos, ismered Ábrahámot vagy nem? — Férfi vagy nő? — kérdeztem ugyanolyan bárgyú arccal, mint az előbb. A két hekus egymásra nézett, aztán a kopasz nagyon bizonytalanul megjegyezte: — Persze hogy férfi.

— Egy Ábrahámot ismerek — mondtam elgondolkozva —, alacsony, púpos ember és régiségkereskedése van a Baros Gábor utca sarkán. — A fekete képű olyat ütött a gumibottal a fejemre, hogy még ordítani sem volt időm és összeestem. Odaugrottak mind a ketten, felemeltek, vizet öntöttek az arcomba. Nem ájultam el, de nagyon széldültem, úgy éreztem, ha elengednek, összeesek.

— Ez így nem megy, hívjad Luput — mondta a kopasz. A fekete képű kiment, és két-három perc múlva hatalmas rendőrrel jött vissza. A kopasz intett neki: — Na, Lupu, vedd kezelésbe ezt a semmiházit, nem akar beszélni. — Beszélni fog — mondta a rendőr vigyorogva —, olyan nincs, hogy ne beszéljen. — Hatalmas mancsával megfogta hátulról a nyakamat és a földre nyomott, rátérdelt a hátamra, és a fekete képű segítségével kezeimet és lábomat gúzsba kötötte. A térdem alatt átdugott vastag karó két végét megfogták, engem a levegőbe emeltek, aztán elengedtek... A hátgerincemre estem, és úgy éreztem, a fejem szétpattan a fájdalomtól. A gumibotot a rendőr vette át, ütött, ahol ért, én meg ordítottam, ahogy a torkomon kifért.

— Nagyon ordít — mondta bosszúsan a kopasz. A fekete képű valamilyen piszkos munkaköpenyt vett le egy akasztóról, a rendőr bebugyolálta vele a fejemet. Nem láttam semmit, nem hallottam, mit beszélnek kínzóim, de éreztem, hogy kifűzték a bakancsomat és lehúzták.

Az első ütések után úgy éreztem a talpamat, mintha tűzbe léptem volna. Aztán már nem tudtam ordítani, nem volt erőm hozzá, csak hörögtem, mint a letaglózott állat.

Néhány perc múlva levették fejemről a gyöngyöleget, és egy mosdótál hideg vízbe dugták a lábamat, de nem oldoztak fel. Az erős kötések elállították testemben a vérkeringést, úgy éreztem, az agyamban megpattannak az erek.

A kopasz hozzám lépett, lehajolt, és meggyőző hangon mondta:

— Nincs értelme a tagadásnak, mi mindent tudunk, ha elismered, többet egy ujjal sem bántunk, de ha nem beszélsz, összetörjük a csontjaidat. — Beszélni fog — mondta röhögve Lupu —, olyan nincs, hogy ne beszéljen, megmond ez még ma mindent. — Nincs mit beszéljek — hörögtem rekedt hangon —, semmit sem tudok, én csak a vasas szakszervezetnek voltam tagja, senkit nem ismerek. — De lelki szemeim előtt megjelent Kati mosolygós arca, ahogyan a Maros-parton nemrég sétáltunk és kedves szavakkal vigasztalt. A szeretet és az áldozatvállalás meleg érzése öntött el, mely férfias daccá keményedett tudatomban. Én, én köpjem be ezt a lányt, hogy őt is megkínózzák? És köpjem be Gyulát (a hosszút)? Köpjek és romboljam szét a szervezetünket, a KISZ-t és a pártot egyaránt? Nem! Inkább verjenek nyomorékká, vagy öljenek meg, de semmit, semmit nem ismerek el ezeknek a nyomorult mocskoknak.

Véresre horzsolt hátgerincemen feküdtem félaléltn. Jóska bácsit láttam lelki szemeimmel, a földön feküdt, sebesült karját a hóhérok hátracsavarták, dumdum golyótól szétroncsolt lapockájából vér és genny folyt, hörögve átkozta kínzóit, de semmit nem ismert el.

Én sem beszélek — szaladt át tudatomon az elhatározás, inkább a halál, százszor inkább a halál, mint a lebuktatott elvtársak szemrehányó tekintete. Gondolataim megszakadtak... bebugyolálták a fejem, kezdődött újra a kínzás.

Délben egy órakor levittek a cellába, lefeküdtem a mocskos priccsre és vártam. Hoztak valami ételt, nem fogadtam el. A sebláztól elevenné égett számban még az összegyűlt nyál is fájdalmat okozott. Később megpróbáltam rendezni kuszált gondolataimat, de nehezen ment. Az ütések okozta bénító sokk megszűnt, az egész teste-

met hasogató fájdalom járta át. Az agyam még tompult volt, lassan, nagyon lassan működött, de hihetetlenül éles képek, gondolatok villantak át tudatomon, amelyek le-törttek, megrémítettek vagy kimondhatatlan gyűlöletet, elszánt dacot váltottak ki bennem.

Ebből a fáradt tompultságból csak órák múlva tértem magamhoz. Gondolataim kezdtek folyamatossá válni, erős akarattal már összpontosítani tudtam.

Először a hekusok által fölített kérdéseket elemeztem és rendszereztem. Fogel Pali köpött be, és Ödi elismerte Fogel vallomását. Fogel köphette be Katit és Gyulát, mert tudott róluk, de tudott Mózes Pista bácsiról is, Pista bácsiról azonban semmit sem tud a sziguranca. Tehát nem mondtak be mindent. Hirtelen a pénz jutott eszembe. Káromkodtam, melyik mondhatta be a pénzt, amit Ödi kosztra fizetett ki s most engem nyúznak érte, hogy mit csináltam vele. Torkon tudtam volna ragadni mind a kettőt, mint akkor a Föld utcai ház udvarán, amikor megtudtam, hogy alig maradt valami a pénzből. Egy pillanatra iszonyú haraggal gondoltam Gyulára is, miért avatkozott bele. Miért választott széjjel. Hirtelen egy ért-hetetlen dolog villant át az agyamon. Ha a Tanácsház előtti kisparkban történt találkozást, pénzt, Ábrahámot (Katit), a hosszút (Gyulát) Ödi mondta volna be, akkor a sziguranca nem helyezte volna szabadlábra, Ödi tudott az Ijfűmunkásról, Mózes Domiról, Pista bácsiról, a Jakab lányokról, Vass Jóskáról s az atyaúristen tudja, hogy még miről, s ezek a dolgok ismeretlenek a sziguranca előtt. Ki beszélt tehát, Ödi, vagy Fogel?

Az erős gondolkozástól még jobban megfájult a fejem. Rádöbentem, hogy nem tudom a lebukás körülményeit tisztázni. De talán most lényegtelen is, hogy ki beszélt. A lényeg, hogy ismerem, mit tud a sziguranca! A fontos, az egyedüli fontos, hogy többet ne tudjon meg, és ez most tőlem függ!

Mintha valami figyelmeztetést hallottam volna, úgy tűnt, valaki hangtalanul mindegyre mondja: „Ha beszélsz, összeomlik minden.”

Nem látom az arcot, s már nem hallom a hangot, csu-pán egy száj mozgását látom, nem hallom a hangot, és

mégis értem a felelősségre vonó rettenetes figyelmeztetést: „Ha beszélsz — összeomlik minden” ...„Nem beszélek!” — ordítom magamban; „nem beszélek” — ismétlem többször, s akkor döbbenek rá, hogy égő torkomból hörögve, nyögve törnek elő a szavak. A testem csupa izzadság, a sebláz és a félelem okozza, hol forró, hol hideg verejték gyöngyözik homlokomon. Őrjöngő düh fojtogat annak felismerése nyomán, hogy félek a veréstől. Igen, az a tudat, hogy félóra, egy óra múlva újra vallatni, verni fognak, az előre látott — és már ismert — borzalmas fizikai fájdalom a félelem tudatától független érzését váltotta ki, de minden erőmet összeszedtem, és konokul ismételgettem: „Mégsem fogok beszélni... ha a belemet kitapossák... ha bénává vernek... akkor sem fogok beszélni.” A hideg verejték még nagy cseppekben csordult végig lázas arcomon, úgy éreztem, a félelem szívet-torkot bénító fájdalmas szorítása ellankadt, erős, határozott, tudatos érzés járta át testemet. Most már tudtam, biztos voltam magamban: bármi történjék, beszélni nem fogok.

Délután öt órakor újra felvittek, most egy másik irodába, az épületnek egy másik részébe. A délelőttihez viszonyítva még embertelenebb volt a vallatás. Vertek szótlánul, vad szadista dühvel. Időnként megkérdeztek — beszélsz? —, s feleletet sem várva, tovább kínoztak. A térdeim alatt átdugott karó két végét székre tették, engem fejfelé lefelé fordítottak, amikor látták, hogy ájulás környékez... vízzel öntöttek le, kevés pihenés után újra megtalpaltak, majd — amíg egy cigarettát elszívtak — a lábaimat vízbe tették... Hogy mennyi ideig tarthatott a délutáni vallatás, nem tudom. A fájdalom széttörte időérzékemet, örökkévalóságnak tűnt az ott töltött idő, amelyben megszűnt minden, ami tudatosan az élethez kötött. Nem voltak gondolataim, vágyaim, már nem éreztem senkivel szemben semmilyen indulatot... egyetlen dologra összpontosítottam akaraterőmet: nem beszélni, semmit el nem ismerni! Az elismerés a halál, erkölcsi és fizikai halál. „Ha élni akarok, maradjon néma a szám!”

Hogy hány óra lehetett, amikor Lupu és egy szolgálatot teljesítő csendőr — félájultan — lehurcoltak a cellába, nem tudom. Vizet kértem, adtak egy csajkával. Ittam belőle, a többit visszavették. Amikor elment Lupu és a csendőr, a cella másik sarkában megszólalt valaki: — Hova való maga, katona? — Hallgattam, nem feleltem semmit. Kicsi idő múlva újra megszólalt az ismeretlen: — Nagyon megverték? — Halkan nyögtem: De kérem, hagyjon békét, ne kérdezzen. — Az ismeretlen elhallgatott.

Reggel nyolckor újrakezdték a vallatást, de Lupu már nem volt jelen. Nem is raktak gúzsba, csupán a két kezem kötötték hátra, hogy ne tudjak védekezni az ütések ellen. Úgy 11 óra felé bejött valaki, akit kínzóim „főnök úrnak” szólítottak, nagyon atyai hangon tett szemrehányást, hogy nem akarok beszélni. Figyelmeztetett, hogy akár beismerem, akár nem, úgysis elítélnék az ellenem tett vallomások alapján. A „főnök” is megismételte, hogy ha beszélek, senki többé egy ujjal hozzám nem nyúl...

— Én semmit nem csináltam és senkit nem ismerek — válaszoltam a „főnöknek” —, valamilyen tévedésnek vagyok az áldozata...

Valóban sok terhelő vallomás volt ellenem, Kati és Gyula ellen, de mivel az iratcsomót nem a vallatóim állították össze, nem tudtak eligazodni rajta. Én kellett volna beismerésemmel megvilágítsam a dolgokat.

A délelőtti verést már össze sem lehetett hasonlítani az előző napival, délután pedig a „kopasz” már csak egyedül volt egy gépírónővel, aki a vallomásomat gépelte.

Találkoztam én később olyan női alkalmazottal a szigurancán, aki azt mondta a főnökének: — Kötözzétek hátra a kezeit, és adjátok ide nekem. Ha egy óra alatt nem szedek ki mindent belőle... aláírom a fölmondásomat. — De a főszigurancán a gépírónő nem ilyen típus volt. Amikor a kopasz arcul ütött és elestem — olyan gyenge voltam a verésektől, hogy csak a fal mellett tudtam megállni —, felugrott a székről, és csaknem kiáltotta: — Fănică! Ha verekedsz, abbahagyom a gépelést és elmegeyek, tudod, hogy nem bírom...

A vallomásom nagyon rövid volt, hiszen semmit sem ismertem el (a szakszervezeti ismeretség Klein Ödivel nem érdekelte őket).

Cellámban az előző napi ismeretlen idegesen mérte a lépéseket: hat lépés előre — bat lépés vissza. Bármilyen furcsán hangzik, vidám voltam. Életkedvem visszatért, ettem volna valamit, de sem ételem, sem pénzem nem volt. Cellatársam, látva megváltozott hangulatomat, bemutatkozott: — Pop Vasile zenész őrmester. — Beszélgetni kezdtünk, elmondtam, hogy valami olyasmivel vádoltak meg, ami nem igaz, megkínóztak, de már túl vagyok a vallatáson.

Veknival és brailai túróval kínált, elfogadtam, de nem tudtam még enni, kisebzett szám a sós túrótól úgy égett, hogy ki kellett köpjem a falatot.

Pop Vasile zenész őrmester érdekes figura volt. 1918-ban mint fiatal katona kint Oroszországban csatlakozott a Racovschi—Bujor román forradalmi különítményhez, amelynek katonái vitézül harcoltak az orosz ellenforradalmárok ellen. Később visszatért az országba, és mint zenész szolgált — úgy hiszem — a szatmári katonazenekarban. Valahogyan lelepleződött a múltja, és mint szökevényt — aki az ellenséggel összejátszott — vád alá helyezték. Sohasem tudtam meg, mi lett vele.

Harmadnap reggel felvittek az őrszobába. Egy szakállas sovány fogollyal — aki már régebb ott várhatott — öszszeláncoltak és elindítottak vissza a hadbíróságra...

Ott ugyanaz az őrmester fogadott, aki első alkalommal vett át. Felismert, mérgesen rám mordult: — Mi az isten, már megint itt vagy?

Ugyanabba a cellába tettek, amelyikben voltam. A cella foglyai a régiiek voltak, csupán egy jó ruhás, vidám fiatal ember volt „új lákó”. A hosszú gyaloglástól holtfáradtan régi helyemre, a sarokba vánszorogtam.

Cellatársaim szóltanul figyeltek.

Leültem a priccs szélére, jólesett volna egy kis pihenés a hűvös cellában, de az izzadság kibírhatatlanul marta felsebzett hátamat.

Le akartam vetni katonazubbonyomat, de erőtlén karjaimat nem tudtam kihúzni az ujjakból. A jó ruhás fiú odaugrott és segített levetkőzni. Mikor meglátta összevert, véraláfutásos testemet, fölkiáltott: — Nézd csak Petrică bácsi! — De Petrică bácsi már mellettem állt, nagy, mésztől fölcseresedett durva kezét ügyelve végighúzta a hátamon, s rekedtes mély hangján az anyjába rakott vissza minden csendőrt, rendőrt és detektívet. Nem kért bocsánatot, amiért néhány nappal ezelőtt kiköpött előttem s gazembernek mocskolt, csupán annyit mondott őszinte, sajnálkozó szavakkal: — Na, fiú, téged aztán kikészítettek.

Az értelmiségi leszállt a priccsről, kezét meztelen vállamra tette, és hangosan, hogy mindenki hallja, azt mondta: — Tévedtünk, bocsásson meg.

Petrică bácsi nemhiába volt a cellafőnök, azonnal kezelés alá vett. Bizonyára nem először látott életében megvert embert, mert tudta, mit kell csinálni ilyenkor, hogy a fájdalom enyhüljön s a dagadás lohadjon.

A mázatlan mosdótálba hideg vizet öntött, lemosta testemet, valakinek a kendőjével megtörölt, aztán a lábamat tette hideg vízbe. Nem tudom, a hideg vízzel való lemosás vagy mi okozta, de miután végigfeküdtem a priccsen, elfogott a hidegrázás.

A testem úgy reszketett, mint egy nyavalyatörőse, a fogaim vacogtak, de néhány perc múlva úgy, ahogy jött elmúlt a hidegrázás. Délben a levesből nekem adott először Petrică, csak azután vette ki a saját porcióját.

Két napig voltam a hadbírószágon, harmadnap szólítottak és visszavittek a kaszárnyába. A kaszárnya kapujában két fiatalember állt, már messziről integettek nekem. Közelebb érve ismertem fel az egyikben Mihály Anti vásárhelyi ifjúnunkást — akinél olyan kellemes másfél napot töltöttem, amikor a csicskásságtól megszabadultam. A csendőr nem engedett beszélni, de annyit megtudtam mondani Antinak, hogy voltam a szigurancán és „mindenki nyugodtan alhat”.

Amikor beléptünk a kaszárnyakapun, feltűnt a nagy sürgés-forgás. A tisztek díszöltözetben, a katonák új ru-

hában, az udvar tele terített asztalokkal. Később tudtam meg, hogy a kiképzés sikeres befejezésének megünneplésére az ezred várta a brigád-tábornokot.

A szolgálatos tiszt fejét vesztette, nem tudta, mit csináljon velem, de segítségére sietett Condopol főhadnagy, aki észrevette a szuronyos csendőrt s a megláncolt katonát. Amikor fölismert, egyetlen mondattal intézte el további sorsomat. — Vigyétek a századjához és zárjátok carcerba a gazembert.

És én az ünnepély főszereplőjét — a brigád tábornokát — megelőzve, „díszkísérettel” — a fegyveres sisakos csendőrrel és Condopol főhadnaggal — elvonultam a tisztikar előtt. Mivelhogy az őrizetben levő katonának, akit fegyveresen kísérnek, nem volt szabad tisztelni — amit amúgy sem tudtam volna megtenni összeláncolt kezeim miatt — közömbös arccal, megvert lábaimon lomhán cammogtam a feszesen lépkedő csendőr előtt — az ezredparancsnok s a tisztikar legnagyobb megrökönyödésére. Mindez a díszszemlére felállított ezred sorfala előtt történt, oly közel a tisztikarhoz, hogy az ezredes dühös érdeklődésére tisztán hallottam Condopol pattogó jelentését: — Megparancsoltam, hogy tegyék zárkába.

Nem tudom, aki kitalálta a büntetésnek ezt a formáját, ült-e valaha ebben a 60×60×180 centiméteres — lábra állított — ládában? Ült vagy nem ült, nem lényeges, de az emberkínzásban nagy gyakorlata lehetett, az biztos! Fáradtan, szomjasan, veréstől eldagadt lábakkal begyömszöltek a carcerbe. Vízet nem adtak, de a nadrág- és bakancsszíjamat elvették, nehogy felakasszam velük magam, ez a szokás mindenütt, hiszen sokan akasztották fel magukat zárkában.

Mindenki lement az udvarra, egyedül hagytak...

Minden katona tudja, hogy a zárkában leülni nem lehet, csak állni, mégis mindenik megbüntetett megpróbálja a lehetetlent... igyekszik leülni. Én is megpróbáltam, úgy éreztem, ha csak 5 centivel szélesebb lenne, sikerülne ülepemmel elérni az alját Jaj, de pont az az 5 centi hiányzott. Felálltam, iparkodtam megkapaszkod-

ni, hogy ne kelljen egész testemmel elkínzott lábaimra nehezednem, de nem volt, mibe kapaszkodni. Igyekeztem a kéményseprők pozíciójába helyezni magam — akik régi nagy épületek kéményeiben hát- és térdtámasztással kúsznak le és fel. Összevert hátamon hasogató fájdalmat éreztem, ha csak nekidültem a falnak. Nem maradt más, mint hogy vállammal nekitámaszkodjam egy oldaldeszkának és testem terhét hol a jobb, hol a bal lábamra helyezzem.

Az udvaron harsogott a katonazene, a savanyú vinkótól megkötyagosodott katonák hurráztak. Később hallottam a „hora” és „sírba” táncok ütemére az otromba katonabakancsok ütemes csattogását, a katonák vidám kurjongatását.

(Néhány nappal később ugyanezek a fiúk rongyokban, talpatlan bakancsokban arattak, kaszáltak, csépeltek, hajnali 4 órától este 8-ig, a tiszték és bojárok földjein. És láttam őket egy-két hónappal később — betegen, múmiává aszott testtel, az éhségtől lázas szemekkel — visszaterni a kaszárnyába. „Jótéteményként” hazaküldték valamennyit „nyári szabadságra”, hogy otthon táplálják fel őket szüleik, mert olyan állapotban nem voltak alkalmasak a katonai szolgálatra.)

Megpróbáltam átgondolni az elmúlt napok eseményeit és kikövetkeztetni, mi jöhet még. Noha senki egy szót sem szólt nekem a továbbiakról, éreztem, hogy a kálváriának még nincs vége. Visszaemlékeztem vallatóim fenyegető megjegyzéseire: „Elismered, vagy nem, nekünk mindegy, úgylis el fognak ítélni.” El fognak ítélni. De mikor? és hogyan? Per nélkül csak úgy egyszerűen nem zárhatnak be. Lehet a terror bármilyen nagy, pert kell csinálniuk. Csak tudnák az elvtársak, hogy le vagyok bukva és segítségemre jönnének, tanáccsal, védelemmel. Tudják! — villant meg agyamban, egészen biztosan tudják! Ki más küldhette volna Mihály Antit s a másik ifjút a kaszárnya elé? De honnét tudják? Talán az a szabaduló, aki olyan örömmel kiáltott fel: „Ah, Tîrgu-Mureş!?”

De hát ki volt a jóindulatú szabaduló? Elvtárs? Lehet, hogy elvtárs. De hát egy letartóztatott katona Vásárhelyről még nem mond semmit, még akkor sem, ha az illető nem szökevény.

De mégis mondott valamit, mert a szabaduló, mint később megtudtam, valóban elvtárs volt, és első dolgaként az ifjakat, a Vörös Segélyt értesítette, hogy a 21-esektől egy vásárhelyi katona a hadbírószáron van. Meg kell tudni, ki, és miért van lefogyva! És szaladt a hír, főleg a fővárosi építőtelepeken, ahol akkor sok vásárhelyi kőműves és ács dolgozott. Mihály Antit küldték ki ifjú társával, hogy tisztázza a kérdést.

És megtudták — azok, akiknek tudni kellett —, hogy ki a katona a 21-esektől. Azt is tudták, hogy nyugodtan alhat mindenki — a két vásárhelyi lány is, akiket a kolozsvári nagy pörben 5—5 évre ítéltek el *távollétükben*, s akiket én minden vasárnap délután felkerestem.

Két napig voltam a zárkában, ezalatt csak délben adtak egy kevés ételt. Ha a fegyverműhelyből Székely Feri, Fogarassi, Taub s a többiek vizet s egy kevés ételt a magukéból nem hoznak, még jobban legyengülök, mert láztól kisebzett szájjal a száraz komiszkenyeret nem tudtam enni. Amikor harmadnap reggel kiengedtek, hogy visszavigyenek a hadbírószágra, nem volt annyi erőm, hogy támaszkodás nélkül a lábamon megállják... Félórát ültem egy ágy szélén, amíg lábaimból elszállt a zsibbadás és megindult a vérkeringés elkínzott testemben.

Egy századombeli öreg katona kísért fegyveresen, de mivel nem kapott külön parancsot, nem bilincselte meg. Egymás mellett mentünk, sőt a derékszíjamat is fölcsatoltam.

Nem a börtönbe vittek — mint gondoltam —, hanem egyenesen a királyi komisszárhoz szembesítés végett. A folyosón, amíg várakoztunk, felismertem Fogel Palit. A vácărești-i börtönből hozták ide szembesítésre. Fogel egy cigarettát vett a szájába, és mielőtt a fogházőr — aki kísérte — megakadályozhatta volna, hozzám lépett, mint ha tüzet kérne, s odasúgta: — Nem ismerjük egymást. — Sohasem láttalak — válaszoltam, s úgy tettem, mintha azt mondanám, „sajnálom, nem dohányzóm”.

A fogházőr Fogelre szólt: — Jöjjön ide, adok én tüzet. — Nem volt szüksége rá, már szólították is. Rövid ideig tartó kihallgatás után engem is behívtak. A királyi kommisszár — sovány, szemüveges őrnagy — minden bevezetés nélkül, unott hangon sorolni kezdte a sziguranca vádjait. Az volt az érzésem, hogy egy szárazmalom monoton zaját hallom, amelyik emberi hangokat pörget. Amikor a vádirat végére ért, szemüvegén át is szűrös sötét szeméit rám emelve megkérdezte: — Elismeri a vádat?

— Nem ismerem el, én Fogelt nem ismerem.

Intett, hogy hallgassak. Az ajtónállóval újra behívatta Fogelt. A szembesítés gyorsan ment. Fogel is, én is tagadtuk, hogy valaha is láttuk egymást.

Klein Ödivel nem szembesítettek, úgy emlékszem, az 1928-as kolozsvári nagy pörben volt akkor vád alatt. A szembesítés után a királyi kommisszár kiküldte Fogelt, nekem meg azt mondta: — Ez alkalommal megszabadult, de másodszor nem fog, abban biztos lehet.

A kíséző katona kapott egy papírt, amelyben a hadbíróóság értesítette az ezredet, hogy az ellenem emelt vádat elejtette. — Na fiú — mosolygott rám a katona, amikor már kint voltunk a hadbíróóság épületéből —, ezért fizethetsz egy áldomást... — Összekotortam minden zsebemet, úgy hiszem, 12 lejem volt, és odaadtam jószívvel a fiúnak. — Idd meg egyedül, bajtárs — mondtam —, ha ketten isszuk meg, egyikünknek sem jut semmi. — A fiú aggodalmaskodott, hogy be kell vigyen a kaszárnyába. Elolvastam még egyszer az írást, amelyben az állt, a vádat elejtették.

Gondolkozott egy kicsit, aztán elfogadta az ajánlatomat. Hogy hol költötte el a jámbor fiú a 12 lejt, nem tudom, én utolsó banimmal felültem a Belu felé zötyögő villamosra és felmentem Breiner Piriékhez. Nem voltak otthon, de ismertem a helyet, ahol a kulcsot tartották. Az alig 8 négyzetméternyi kis szobácska — amelybe egy padláslétrán lehetett feljutni — vaságyával, tenyérszékével és két székével többet jelentett akkor nekem a legelőkelőbb lakásnál is.

Dagadt lábaimról lehúztam a nehéz bakancsokat, végigfeküdtem az ágyon, s a fáradtságtól elaludtam. Csak a lányok sikoltására ébredtem fel: — Jaj, itt a katona! — Ők már tudtak mindent, ami velem történt. (Talán éppen a tanácsukra küldték Mihály Antiékat a kaszárnya elé.) Mint két nővér a fiútestvért, úgy vettek gondozásba, s amikor délután elbúcsúztam tőlük, ide akarták adni minden élelmüket. (Gondolkozz, kedves olvasóm, mennyi élelmiszer lehetett két illegalitásba kényszerült varróleány lakásában, akik abban az egy szál ruhában szöktek meg Nagyváradról — a letartóztatás elől —, ami rajtuk volt.)

A FEGYVERMŰHELYBEN

A műhelyben a fiúk őszinte örömmel fogadtak. Le kellett vetkeznem, látni akarták a verések nyomait. Valamelyik sósborszeszt hozott, s bekente vele a hátamat, karjaimat. Késő estig beszéltem nekik sok-sok mindenről, amiért — ha valaki feljelent — még egyszer elvihettek volna. De jöttek a más műhelybeliek is, hogy lássanak: Kovács Jóska — a hercules erejű vásárhelyi kovácslegény, Medgyesi Karcsi, az abrudbányai szabó, Győrfi Sanyi, a kolozsvári rézműves s a többiek is mind bejöttek a műhelybe, kezet fogtak, megkérdezték, nem kell-e valami, és továbbmentek, ösztönösen érezték, hogy azért nem éppen helyes most sok embernek itt összegyűlni.

Másnap reggel jelentkeztem Thoma főhadnagynál. Amikor meglátott, a szeme kidülledt, mint egy bazedovosnak, akart valamit mondani, de egy szó sem jött ki a száján. Én meg a legelőírásosabb pozícióban — már amilyenbe sajgó testemet vághattam — kidülledt szemeibe nézve katonásan elhadartam: — Főhadnagy úr! Veress Pál őrzővezető, a 21-es gyalogezred 1-ső századából munkára jelentkezem a fegyverműhelyben és az Ön parancsát várom...

Egy szuszra mondtam el csaknem érthetetlenül. (Az ilyen előírásos jelentkezések legtöbbször teljesen érthetetlenek.) A főhadnagy felállt és egész közel jött hozzám, olyan arccal, amelyről bárki leolvashatja a szándékot: „Na, most leharapom a fejedet, te gazember...”

De mielőtt megszólalt volna, újra megelőztem és tovább hadartam: — Főhadnagy úr! le voltam tartóztatva, de kiderült az ártatlanságom és visszaküldtek az ezredhez, az írás Condopol főhadnagy úrnál van.

Amikor meghallotta a Condopol nevét, éktelen káromkodásba tört ki, de abból nem nagyon lehetett megérteni, hogy engem, vagy Condopolt szidja, mert Thoma főhadnagy Condopolt éppen úgy utálta, mint akármelyik

közkatoná. — Mars a helyedre! — kiáltotta — vigyázz, ha megfoglak, hogy bolsevik vagy, én lölek le, megéretted?!

Az ügy ezzel el volt intézve. Thoma főhadnagy a fegyverműhelyben tartott, és olyan tisztességesen bánt velem, hogy ha elmondanám, úgy tünne, elismerő nyilatkozatot teszek a régi tisztikarról.

(Thoma főhadnagynak ezt a magatartásváltozását azzal magyarázom, meg volt győződve, hogy Condopol követett el ellenem valami nagy aljasságot.)

Nem voltam még egy hónapja sem a fegyverműhelyben, de ismertem már az ezred összes fegyverzetét. Thoma főhadnagy nem volt szakember. Ion Bucuța egy „ezredgyermek”-ből lett civil, fegyver javítás helyett csak fiatal feleségével foglalkozott. Thoma főhadnagy, amikor valamilyen parancsot akart kiadni, azt mondta Dumitrescu őrmesternek: — Menj, hívjad a három „bangyint” (Székely Feri, Fogarasi Béla, Veress Pál). — A „bangyin” szó azonban az ő szájából nem tűnt lealázónak, s csak tréfásan használta. Velünk közölte, hogy mit akar. Megkérdezte, meg lehet-e csinálni, s ha kedvező volt a válasz, ránk bízott mindent, csináljuk, ahogy tetszik, csak jó legyen.

Azt hittem, kaszárnyafogságot kapok. Tévedtem. Amikor a főhadnagy látta, hogy a vasárnap délutáni kimenőre nem vagyok feliratkozva, a fiúk előtt megkérdezte: — Hát neked nincs szeretőd? Miért nem kértél kimenőlapot? — Aztán odaszólt a szemüveges, rövidlátó Rozenkrantz írónak: — Írjál Veressnek is.

Természetesen csak megjátszottam, hogy nem akarok kimenni, tudni akartam, hogyan vélekedik rólam, nem figyeltet-e. Mentem én aztán még szombat délután is, és csak hétfőn reggel jöttem haza.

Életemnek erre a szakaszára mindig jóérzéssel gondolok vissza. A lányok, Breiner Piri és Radó Ica, 5—5 éves távollétben kirótt büntetésükkel — amit a „kolozsvári nagy pör”-ben kaptak — mit sem törődve, amolyan féltelgális munkát végeztek.

Kapcsolatba kerültek sok elvtárrsal. Egy alkalommal

váratlanul érkeztem, és mindjárt el is kellett mennem, mert valamelyiküknek találkozója volt Lotti Forissal — aki akkor, úgy tudom, a Vörös Segély Központi Bizottságában dolgozott. Náluk ismerkedtem meg Mikó Gyulával, a „bajuszos”-sal, akivel néhány év múlva Moszkvában találkoztam. Egy vasárnap délután nagyon komoly ifjúnak mutattak be Piriék. Csak sejtem, hogy a KISZ fővárosi vezetőségének tagja lehetett. Sokat beszéltem neki a kaszárnyában levő állapotokról és a katonákkal való kapcsolataimról. Egy illegális ifjúmunkás kiadványt olvastunk közösen, megjegyezte, hogy van magyar nyelvű kiadvány is, és kért, írjak egy cikket abba a katonák helyzetéről. Meg is írtam, és csak hajszálon múlt, hogy le nem buktam vele, ami életem sorát néhány évre másfelé taszította volna.

Talán furcsán hangzik, de így van, a katonaságnál próbálkoztam meg először irodalommal, és Breiner Piri volt az, aki erre inspirált.

Egy alkalommal géppel írt illegális lapot mutatott nekem, amelyben kis, karcolatszerű írás és vers is volt. A karcolat tartalmára már alig emlékszem vissza, az a szólásmondás volt irodalmi formába öntve, amit a munkások használtak a munkaadójukkal szemben, aki bérüket nem fizette ki, vagy valamilyen ok miatt egy részét a bérnek visszatartotta: „*vegyen magának koporsószedet belőle...*” A gondolatot karcolatomban átültettem olyanformán, hogy a munkaadót — aki gyára alapításának 25. évfordulója alkalmából fogadja barátainak és a burzsoá egyesületeknek dicséretét és jókívánságait — munkásai is „szívből” köszöntik, és kívánják, vegye hasznát csekély ajándékuknak. Az ajándék egy szép fekete koporsó, amelyen látszik, hogy fáradságot nem kímélve dolgozták ki, rajta aranyos felirattal: „Használja mielőbb mindannyiunk őszinte öröme...” A téma kétségtelenül naiv és kiagyalt volt, a fogalmazás, stílus bizonyára nagyon gyenge lehetett, de a munkásokat — akik elolvasták — gondolkodásra, gyűlöletre és állásfoglalásra készítette kizsákmányolóikkal szemben.

A másik írásom arról szólt, hogy a tavasz folyamán hogyan használták fel a hadsereget Bukarestben a liberális bankárok és gyárosok érdekében a Nemzeti Parasztpárt nagygyűlésének megakadályozására. Mint szemtanú és résztvevő, mert én is ki voltam vezényelve 50 éles-tölténnyel a kenyérzsákomban, meséltem el, „az aranyzsinórosok” hogyan buzdítottak bennünket és készítettek elő „rendbontók” megfélemezésére és ha kell, az „anarchia” fegyveres letörésére. A cikkben kifejtettem, hogy a tisztikar nem Maniu, Mihalache és a többi kapitalista vezér, hanem a jobb életért, jogaikért harcoló tömegek ellen akart felhasználni minket. Brătianu eb — Maniu kutya, egyiktől sem várhatunk semmit, csak a munkás-paraszt összefogás törheti meg uralmukat. Mi, katonaruhába öltöztetett munkások és parasztok fiai, nem szüleink, de elnyomóink és aranyzsinóros tisztikarunk ellen kell hogy harcoljunk...

A cikk inkább az érzelmre apellált, s ez érthető is volt, hiszen katonai újság részére írtam, és a gyűlöletet akartam kiváltani az alig iskolázott vagy éppen írástudatlan katonafiúk tudatában, azokkal szemben, akik értelmi szerzői voltak szenvedéseinknek, emberhez nem méltó életünknek.

(43 évvel később tudtam meg Breiner Ábrahám Piritől, hogy 1928-ban Breiner Piri, Radó Ica én Encsel Mór segítségével a Lemaître gyárban a megerősödött pártsejt illegális lapot adott ki. Mivel sok magyar anyanyelvű munkás dolgozott itt, a lapot magyar nyelven is kiadták. A lap anyagának egy részét a lányok gyűjtötték össze. Ők szerkesztették és húzták le... Ide és nem egy katonalapba került az írásom. Most, több mint négy évtized után jóleső érzés fog el, ha arra gondolok, hogy lelkes írásommal közvetve én is szoltam a Lemaître vasasaihoz, akik az 1928—31-es években Bukarest munkásmozgalmában élenjárók voltak.)

Ez a két írás ott feküdt katonaládám fenekén, várva az alkalmat, hogy a lányoknak átadhassam. A ládámban levő írások idegesítettek.

Lehet, hogy ennek a napokon keresztül tartó idegfezsztésnek volt az eredménye az az álom, amelyet egyik

éjjel álmodtam. A katonaládámat cipeltem a hátamon, térdig érő hóban, és Cristea főhadnagy kergetett egy farkaskutyával. Nem tudtam előrehaladni és a farkaskutya már a sarkomban volt... az iszonyú erőlködéstől felébredtem.

Nem hittem az álmok jelentőségében, de azért reggel ahogy felkeltem, első dolgom volt, kivettem a ládából az írásokat és átadtam Győrfi Sanyinak, a szerelőnek. A letartóztatásból való szabadulás után nem volt mit titkolnom Székely Feri és Győrfi Sanyi előtt, akik mindketten a kolozsvári Vasas Szakszervezetnek voltak tagjai és, noha nem vallották magukat kommunistának, velem mint bajtársukkal szimpatizáltak és legtöbb kérdésben egyetértettek.

Győrfi Sanyi magas, vékony, hirtelenszőke, kissé hallgató fiú, igazi jó barát volt. Behívtam a műhelybe, és megkértem, zárja be ládája a két „levelet” vasárnapig. Először meghökkent, de aztán komázva megkérdezte: — Szerelmes levelek, vagy olyanok, amiért bezárhatnak? — Bólintottam, hogy olyanok, amiért bezárhatnak, ha megtalálják... Sanyi átvette az írásokat, és szótlanul kiment a fegyverműhelyből. Délben 12 órakor, éppen ebédelttem, amikor Condopol írnoka és egy fegyveres katona az őrségről megjelent a műhelyben. — Veress — mondta az írno —, vedd a ládádat, teljes felszerelésedet, és gyere! — Ha valaki hátulról nyakon önt egy veder hideg vízzel, nem lepődök meg úgy, mint ettől a hívástól. De csak egy pillanatig tartott; tudtam, hogy a ládámban nincs semmi olyan, ami kompromittálna. Magamra szedtem a ruháimat és a ládával a vállamon elindultam Condopolhoz.

Condopol azt hitte, hogy egy ilyen rajtaütésszerű kutatással — motozással — talál nálam valamit, de tévedett. A „valami” Győrfi Sanyi ládájában lapult, és Sanyi, az én kedves katonapajtásom, isteni türelemmel ült a ládján és kanalazta a híg paszulylevest. Úgy találtam a ládján ülve, amikor Condopoltól a sikertelen kutatás után lejöttem. A fiúk körbefogtak és izgatottan érdeklődtek, hogy mit akart Condopol. — Mit tudom én? — feleltem tettetett bosszúsággal, — amint látjátok, csesze-

get. — Sanyi arcán halvány pír szaladt át, fejét kétszer meglóbálva hozzátette: „eredménytelenül”.

Vasárnap délben visszavettem Sanyitól az írásokat és megköszöntem... — Nincs mit — mondta sajátosan mosolyogva, aztán hozzátette: — de ha megtalálják, felakasztanak engem is. — Innen tudtam meg, hogy elolvasta. Elolvasta, és nem semmisítette meg ijedtében, ahogyan sokan mások tették volna. Győrfi Sanyi egyike volt azoknak a szociáldemokrata munkásoknak, akiknek magatartása fölfogásom — a szociáldemokrata munkásokkal szemben érzett előítéleteim — megváltoztatásához hozzásegített. A hadseregben kifejtett tevékenységem nehéz pillanatában olyan segítséget nyújtott, mint akármelyik kommunista elvtárs.

A lányok sok elvtárssal megismertettek, de olyan mély benyomást senki sem tett rám, mint az „Encselek”. Ma már csak Encsel Mórt, a „Kopasz” ismerik. Encsel Mór — a kommunista mozgalom mártírja — volt a feje az Encsel családnak. Hogyan kerültek be az „Encselek” — a „Kopasz”, a „Bratyó”, az „Öcskös” és a „Szeszti” —, ez a négy kommunista, Váradról a fővárosba, hosszú volna elmondani, de a húszas évek végétől tevékeny szerepet vállaltak a bukaresti párt- és tömegmozgalomban, és nem volt olyan tüntetés, megmozdulás, ahol a három erős öklű „Encsel” s a harcias „Szeszti” ott ne lett volna.

„Kopasz”, a lakatos, politikailag a legképzettebb, Breiner Béla barátja volt. Felesége, Breiner Piri vitt el a lakásukra. Kevés helyen fogadtak első alkalommal olyan közvetlenséggel és szeretettel, mint Encseléknél. „Kopasz”, amikor bemutatott Piri, megfogta két vállam, megrázott jó keményen, aztán jó bihari tájszólással — amit soha nem szokott le — vidáman mondta: — Nízd csak, nízd, hát Te vagy az a katona, kiskomám?

„Te vagy az a katona” alatt azt értette, aki le volt tartóztatva. Noha nem volt magasabb nálam, mégis úgy néztem ki mellette, mint egy gyermek. Izmos karjaival domború széles mellére vont. — Várj egy kicsit — szólott Pirinek —, előbb adjak a katonának valamit enni. —

Hiába tiltakoztam, hogy nem vagyok éhes, egy tányérba nyári töltött káposztát hozott, s csak azután ült le Piri-vel beszélgetni. Úgy emlékszem, itt hallottam először a „linia justă” (helyes vonal) kifejezést. Kopasz ellene volt az opportunistá magatartásnak, és szükségesnek tartotta a politikai vonal megváltoztatását, de az volt a véleménye, hogy komoly szervezeti alap nélkül ezt megvalósítani nem lehet.

Annyi év után már nem tudnám elmondani, miről beszélgettünk, de arra visszaemlékszem, hogy „Kopasz” handabandázásnak tartotta, amit egyesek csinálnak. Nem tudom, hogy nem éppen Wurmbrandról beszélt-e, a később nyílt provokátorrá lett áförradalmárról, akinek felelőtlen „forradalmisága” már akkor több kárt okozott, mint hasznot.

„Kopasz”-szal még egyszer találkoztam, azután már csak az újsághírekben olvastam róla, de a régi bukarestiek emlékében, akik részt vettek 1929-ben Vasilescu Vasia forradalmár temetésén — amely tüntetéssé alakult a reakció ellen, a szabadságjogokért, az általános amnesztiáért —, ott élt a vörös zászlót vivő négy „Encsel”, a bikaerejű „Kopasz”, aki az eltört zászlórúddal üti a puskás rendőröket, védelmezi a tört rúdon lobogó zászlót mindaddig, amíg a fegyveres rendőrök le nem tiporják.

Július utolsó napjaiban hazaengedtek nyári szabadságra. Különös érzés volt találkozni az elvtársakkal a lebukás után. Testvéreim aggódtak értem és boldogok voltak, hogy viszontláthattak. Ugyanazt az együttlétet és örömet tapasztaltam az elvtársaknál, amikor találkoztunk. Egy kézszorítás, egy elismerő mosoly, egy gyöngéd hátbaütés — többet mondott nekem magatartásomért való becsülésükből, mint a nehezen elviselhető dicséret. Az öregekkel a korzó bal oldalán találkoztam, ahol évtizedek óta összegyűltek vasárnap délelőttöként az építők, hogy hírül adják egymásnak kinél, hol és mikor állhatnak munkába. Jóska bácsi először tréfásan megkérdezte: — Nahát, a s...re vertek, Pali? — De aztán a tréfálkozást abba hagyva karon fogott és magával vitt. Tőviről hegyire

kikérdezett, mit tud a sziguranca Vásárhelyről. Nem fedkezve meg a legjelentéktelenebb dolgokról sem, elmondtam mindent, amit lebukásom alatt tapasztaltam. Miután bevégeztem, sokáig gondolkozott a hallottak felett, majd megjegyezte: — Ezek szerint csúnya köpés volt, de nálad megállt. Te lettél volna a kulcs a továbbiakhoz. — Hangjában annyi melegség, gyöngédség és elismerés érződött, hogy meghatódtam. — Tudod — folytatta —, én nagyon bíztam benned. Mózes Pistának — amikor megtudtuk, hogy be vagy köpve — az volt a véleménye, nem szabad a pártvezetőséget a lebukás veszélyének kitenni s az ifjak egész szervezetét felszámoltatni — ha esetleg nem állnád meg a helyedet. Túl sokat tudsz Vásárhelyről, meg kellene „lógatni” a katonaságtól addig, amíg nem késő. Azt mondtam: olyan isten nincs, ha kommunista, megállja a helyét... ha nem, úgy akár-mikor — ha elfogják — bajt csinálhat. Nem mondom, amikor megtudtam, hogy a főszigurancán voltál, úgy megizzadtam, mint egy szekeres ló, pedig akkor már túl voltál — s mi is túl voltunk — mindenem.

Hazáig kísértem Jóska bácsit, azt tanácsolta, ügyeljek az ifjakkal való találkozásaimra, mert könnyen megtörténhetik, hogy figyelnek. Hát ügyeltem, amennyire lehetett, de ki tudta volna hideg érvekkel visszautasítani az ifjak meghívását?! „Ugye feljössz este az Otthonba? Ma éneket tanulunk.” Vagy pedig: „Vasárnap délután kirándulunk...” — Felmentem az Otthonba. Hátról az udvaron volt egy kis gyűlésterem, az ifjak ott gyülekeztek, egyelőre az összes szakmabeliekkel együtt. Simi tartott nekik előadást, nem tudtam megállni, hogy én is ne beszéljek. Úgy kívánczozott ki belőlem a szó, mint szerelmes ifjúból a vallomás.

Ezek a fiatalok kivétel nélkül inasok voltak, akik a kommunista ifjak eredményes szervező munkájának nyomán már feljártak az Otthonba, előadásokat hallgattak, munkásdalokat tanultak és részt vettek a szakszervezeti gyűléseken is. Egyelőre még csak az előkészítő munka folyt, hogy ezt a lelkes kis csoportot a szakszervezetek mellett — szakmánként — külön ifjú csoportokba szervezzék.

Az agitációs ülés után felmentünk a nagyterembe, ott már volt egynéhány kommunista ifjú is. Lányok is jöttek, érthető, milyen vidám hangulat lett egyszeribe. Az előénekes éles tenorja belehasított a vidám zajba:

Üj hajnal harsonázza...
Elvtársak, harcra hát!!

A zaj elült, egyesek bekapcsolódtak azonnal az éneklésbe, mások — kissé bizonytalanul — csak dúdolták. Egy lány szép értelmesen elmondta az ének szövegét, aztán újramegmondta. A lányok között felismertem Kutasi Arankát, Kutasi bácsi régi vasas, szervezett munkás leányát. Két ismeretlen barna leányka is volt ott — az egyik a szövegmondó —, akikről később tudtam meg, hogy Florian szabómester leányai, Zsozsó és Hédi. (Zsozsó később a KISZ tagja lett.)

Részt vettem egy vasárnap délutáni kiránduláson is. Régi kirándulásainkhoz viszonyítva sokkal szervezettebb, nívósabb és érdekesebb volt. Mintegy negyvenen lehettek fiúk és lányok. A program három részből állt: művelődés, uzsonna és játék.

A kulturális program keretében verseket szavaltak — előkészített és önként jelentkezők —, forradalmi dalokat énekeltek és valaki felolvasott egy rövid elbeszélést... (Más alkalommal rendszerint beszélt valaki az ifjak általános követeléseiről vagy a politikai kérdésekről. Ismertették az ifjúság hazai és külföldi mozgalmait, vagy könyvismertetőt tartottak.)

A kirándulás fénypontja az uzsonna volt. (Érthető, örökké éhes fiatalok voltak ott.) Az ételt egyéni hozzájárulásból vásárolták. A jobb keresetűek többel járultak hozzá, egyes fiatal inasok, akik nem kaptak fizetést, semmivel sem. Kenyér, sajt, szalonna, retek, hagyma volt az étel, egyenlően osztották el. Uzsonna után egyesek kis vitakört alakítottak, a nagy többség labda- vagy más társasjátékot játszott.

Szürkület előtt több csoportba oszolva, énekszó mellett indultunk a város felé. (Ez a kirándulás a Somostetőn volt, de voltak még kedvelt helyek a Csereerdőben, a gát

felett a szigeten s később — a terror erősödése idején — a várostól messzebb eső rejtettebb helyeken is.)

De nemcsak az ifjúság találkozóin, hanem mindenütt az egész városban érzett a mozgalom erősödése. Az építőmunkások más években tömegesen mentek el Bukarest — Galați — Constanța városokba munkát vállalni. De ez évben az épülő ortodox és görögkatolikus templom, valamint az évek óta vajúdó kórházépítés megkezdése Vásárhelyen is munkát biztosított számukra. A nagy tömegben dolgozó építők mozgalmat indítottak a kollektív szerződés kiharcolásáért. Harcuk eredménye az országos hírű *kollektív szerződés* volt, amelyhez hasonlót addig az építőszakmában — nálunk Romániában — sehol sem kötöttek.

Noha a liberális és az azt követő nemzeti parasztpárti terror miatt egyelőre még nehézségeink voltak, de megindult már az újrászervezkedés a Maros völgye munkásai között olyan eredménnyel, hogy 1929 elején kollektív szerződés kötésének követelésével léptek fel a fűrészgyári munkások is.

De nemcsak Vásárhelyen és a Maros völgyében, az egész országban folyt a lendületes szervezkedés. A Zsilvölgyében több helyen a már meglévő szakszervezetek csatlakoztak az egységes Országos Szaktanácshoz. Ugyanez történt Bukovinában is. A bukovinai famunkások megszervezésében nagy szerepe volt Constantin Ivănuș elvtársnak, a sziguranca kínzásai következtében mártírhalt halt kommunistának. Mindezeket szabadságom idején magam tapasztaltam, vagy pedig az akkor Vásárhelyen megjelenő *Építő Ipari Munkásból* olvastam.

Harmincnapos nyári szabadságom lejárt, vissza kellett mennem az ezredemhez. Sokkal vidámabban váltam el barátaimtól-elvtársaimtól, mint húsvét után.

Hátam mögött volt már a letartóztatás, megszűnt bizonytalansági érzésem; vajon letartóztatnak, megkínóznak-e? hogy fogom kibírni? Mindezeket már túl voltam, megálltam a helyemet, s megkaptam érte azt, ami a legtöbbnek számított nekem: elvtársaim elismerését, becsülését.

Nem mondhatnám, hogy sokat pihentem, mert egész szabadságom alatt dolgoztam az Aragonit gyárban, hogy itthoni költségeim kifizetése után néhány száz lej megtakarított pénzt vihessek magammal a kaszárnyai koszt pótlására.

Ez volt az én sorsom — és sok ezer szegény katona sorsa a szabadságidő alatt. Míg a jómódúak lebzseltek, szórakoztak, mi dolgoztunk. Egyik-másik parasztfiú, hogy nyomorgó családját is segíthesse, ez idő alatt úgy kimerült a sok, hajnaltól napestig tartó kaszálástól-kapálástól, hogy a másoknak kibírhatatlanul nehéz kaszárnyaélet neki pihenőt jelentett. Én — a szabadságom alatt végzett fárasztó munka ellenére — friss voltam és egészséges, mint a makk, az embertelen kínzásoknak — egyelőre — nem volt komolyabb kihatása egészségemre.

A mozgalomban látott és tapasztalt dolgok felvillanyoztak, megduplázták energiámat. Úgy éreztem, éjt nappallá tudnék tenni, ha újra szabadon dolgozhatnék a mozgalomban.

Szabadságom alatt ért véget a kolozsvári nagy pör, amelyben csaknem százhusz kommunista vezető és szimpatizáns ellen emelt vádat az osztálybíróság. A vádlottak között hat vásárhelyi is volt.

A bíróság legfőbb célja — a vádlottak sok évre történt elítélése mellett — az volt, hogy vádanyagot gyűjtsön az Egységes Szakszervezetek, a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának és minden más baloldali tömegszervezetnek a betiltásához, felosztatásához.

Már a per ideje alatt széles körű tiltakozó mozgalom bontakozott ki az egész országban, de az ítélet meghozatala után — amelyben a bíróság összesen csaknem kétszáz évi börtönbüntetéssel sújtotta a vádlottakat — a dolgozók felháborodása olyan erővel tört ki, amelyhez hasonló a Dealul Spirei-i pör óta az országban nem volt.

Mindenfelé amnesztia-bizottságok alakultak, amelyekben a munkásokon és az elítéltek hozzátartozóin kívül olyan értelmiségiek és kispolgári — több helyt paraszt — elemek is bekapcsolódtak, akik nem voltak baloldaliak, de a liberális burzsoá rendszer arcátlan terrorhadjárata

gondolkozásra készítette őket, és a terror ellen küzdők mellé álltak.

Ez a minden vonalon megizmosodott eredményes tömegmozgalom hozta létre a Vásárhelyen megjelenő *Építő Ipari Munkás* című lapot, amely oly eredményesen hatott vissza a tömegekre, hogy nem tudtak elegendő példányszámot nyomni belőle a fokozódó kereslet kielégítésére...

Mire visszatértem a szabadságról, a lányok még jobban kibővítették ismeretségi körüket, elvtársi kapcsolataikat. Simó Gyula és Kati már Bukarestben voltak. Piri segítségével találkoztam velük. Gyula akkor a KISZ-központ titkárságában együtt dolgozott Katival és Gabriel Birtaş-sal*. Őt a Gyula lakásán ismertem meg.

A Gyulával való gyakori találkozásom kissé veszélyes volt, mert a Polona utcában, egy nyugalmazott ezredesnél lakott, aki úgy tudta, hogy Gyula egyetemi hallgató. Amikor első alkalommal találkoztam az udvaron sétáló ezredessel, töviről hegyire kivallatott, ki vagyok, mi vagyok, melyik ezredben szolgálok, mi a beosztásom. Gyula az ablak mögött „szurkolta” végig az egész „kihallgatást”, de felesleges volt az izgalma, mert magamat katonás pozícióba vágva úgy hazudtam az öreg ezredesnek, ahogy az elő volt írva. Ezredemet nem tagadtam le, mert sapkamon viseltem a 21-es számot, de azonkívül aztán mindent. Hamis névvel, más századnál, más beosztásban aztán kereshettek volna. Az öregnek nagyon megtetszhettem katonás jelentkezésemért, pattogó beszédemért, mert valahányszor meglátott, mosolyogva üdvözölt, én pedig tiszta „agyusztált” ruhámban vigyázzállásba vágva magam, megálltam előtte és harsány hangon engedélyt kértem tőle, hogy „unokatestvéremet” meglátogassam. Kérésemnek mindannyiszor barátságos mosollyal tett eleget. Engem bosszantott — de az unatkozó ezredesnek nagyon tetszett ez a „katonásdi” játék. Ha tudta volna az öreg

*Gabriel Birtaş — asztalosmunkás, a nagybányai kommunista ifjak vezetője. 1925-ben letartóztatták és három évre ítélték. Szabadulása után előbb a KISZ Központi Titkárságában, majd az RKP Központi Bizottságában működött, mint ilyen később éveken át vezette az RKP Erdélyi és Bánáti Területi Bizottságát. Többször volt letartóztatva, többször megkínózták.

úr, hogy az állítólagos diáknak bérbe adott kis szobácskában az ifjúkommunisták két központi vezetője miről tárgyal azzal a 21-es bakával... Talán szelütést kapott volna azon nyomban.

Gyulával aztán hirtelen megszakadt a kapcsolatom, úgy tudom, a párt IV. kongresszusára küldték, utána pedig pártiskolába került a Szovjetunióba. Csak jóval leszerelésem után találkoztam vele újra.

A lányokkal azonban hetenként találkoztam, ők voltak az én „kapcsolatom”, informálóm, igazi, őszinte elvtársaim. Az ő révükön kerültem kapcsolatba a Dolgozók Blokkja Központi Bizottságának két megbízottjával és a vásárhelyi Blokk kiküldöttjeivel, akik a decemberi választásokkal összefüggő kérdések megtárgyalása végett tartózkodtak a fővárosban és találkozni akartak velem is.

Szombat délután 6 órára állapotunk meg a találkában a Cișmigiu melletti magyar vendéglőben. A kora délután ellenére minden asztal el volt már foglalva. Kissé idegesen vettem szemügyre az asztalnál ülőket, de senki vásárhelyit nem láttam. Már éppen ki akartam menni, hogy az utcán várjam meg a késve érkezőket, amikor a hangzavarban felismertem Benke Pali bácsi rekedtes baritonját: — Te Jóska, né, az a katona nem minket keres?

Valóban őket kerestem, az én „öreg” vásárhelyi elvtársaimat. Bemutakoztam a két embernek — akik közül az egyik mégis mintha ismerős lett volna. Helyet szorítottak az asztaluknál, és Jóska bácsi vidáman megjegyezte: — Rendelj, Pali, egyél nyugodtan, mert mi fizetjük. — Én azonban a finom tokányból csak félszájjal ettem, inkább hallgattam Jakobovits Jenő* — a vásárhelyi volt bádogosmunkás — politikai fejtegetéseit a Blokk taktikájáról a különböző polgári pártokkal szemben. Még ma is visszaemlékszem megállapításaira a már kormányon lévő Nemzeti Parasztpárttal szemben táplált demokratikus illúziókról.

*Jakobovits Jenő — marosvásárhelyi bádogos munkás, 1922-ben a helyi ifjúmunkások egyik vezetője volt, majd Bukarestben fontos pártmegbízásokat kapott, az RKP politbűrójának tagja lett, s a frakcióharc felszámolásán dolgozott.

Amit mondott, később beigazolódott: — A Nemzeti pársztpárt éppen olyan brutális terror-eszközökkel fog kormányozni, mint elődje, a liberálisok. Ígéreteiket nem szabad tényként elfogadni, de mozgósítani kell a dolgozó tömegeket a beígért demokratikus kormányzat és a szabadságjogok alkalmazásának kikényszerítésére. — Beszélgetésünk félbeszakadt, mert megérkezett Simó Géza bácsi, aki egy utcai találkára volt elhíva. Géza bácsi vargabélest és bor helyett málnaszörpöt rendelt. Amíg ők Jakabovitscsal halkan beszélgettek, én a másik elvtárs kérdéseire válaszolgattam, aki feltűnően jól ismerte a hadseregben uralkodó állapotokat. Érdeklődésére elmondtam, hogy a kormánycsere a kaszárnyaéletben semmi változást nem hozott. Formailag napiparancsba adták, hogy nem szabad a legénységet durván szidalmazni és verni, de továbbra is ugyanúgy vernek egyes tiszttek és altiszttek, mint azelőtt. Az egész csak porhintés volt. Fejével rábólíntott, és hozzátette: — Még formailag sem lett volna semmi, de a haladó szellemű lapokban cikkek jelentek meg a hadseregben folyó brutalitásokról. Valaki interpellált a parlamentben, erre jelent meg a napiparancs. Porhintés — önigazolása a hadügyminiszternek. A veréseket csak a hadsereg militarista szellemének és imperialista jellegének szétrombolásával lehet megszüntetni. — Bámulattal néztem erre a nagydarab, hallgatag elvtársra, aki oly pontosan, nyugodtan fogalmazta meg gondolatait (a nevét sajnos sem akkor nem tudtam, sem most nem tudom).

Jóska bácsi akart adni valami zsebpénzt nekem, de nem fogadtam el. Nem akarta elhinni, hogy van költőpénzem:

— Te — mondta nevetve —, amikor én katona voltam, ez a mondás járta: a baka mindig éhes, soha nincs pénze italtra, s az esze a nadrágjába szalad, ha egy fejérnépet meglát. — Pali bácsi hangosan nevetett és poharát felkapva, tettetett fenyegetőzéssel rám mordult: — Azt a bort idd már meg, kis druzsám, mert a nyakadba öntöm! — Engedelmesen leöntöttem a torkomon a küküllőmentit, az egész testem összerázkódott utána. Pali bácsi észrevette, és halkan dűnnyögött: — Akáccal kéne beültessék a hegyoldalakat a szászok, ha mindenki úgy inná

a bort, mint te... — Géza bácsi rászólt: — Hagyja csak, tudja ő, mit csinál, neki van igaza.

Az idő későre járt, nekem kilenc órára bent kellett lennem a kaszárnyában. Búcsúztam, büszkeség töltött el, hogy az „öregék” látni akartak és részt vettem a megbeszélésen. Már kezét fogtunk és indultam is, amikor Jóska bácsi felkiáltott: — Várj csak, ha már a pénzt nem fogadod el, ezt vidd magaddal, jól fog. — Kivette az asztal alól aktatáska nagyságú kicsi táskáját, amelyben bárhova ment, mindig volt egy-két tenyérnyi füstölt szalonna, jó darab házikolbász — Mariska néni remeke, amit már sok elvtárs megkóstolt az ország különböző börtöneiben —, jó házikenyér és két-három fej vöröshagyma. Egy darab szalonnát s kolbászt a markomba nyomott, s nevetve hozzátette: — Prófunt (katonakenyér) akad hozzá a kaszárnyában. — Kint az utcán a zsebembe gyömöszöltem a szalonnát és a kolbászt, s szapora léptekkel igyekeztem a kaszárnyába.

Most, ahogy e sorokat írom, eszembe jut egy kedves epizód Jóska bácsiról s a füstölt szalonnáról: 1925-ben a párt III. kongresszusán, amelyet Bécsben tartottak, Jóska bácsi kongresszusi küldött volt, be is választották a Párt Központi Bizottságába. A kalandos utazás alatt — a határtól Bécsig —, amikor is csak hajszál választotta el őket a lebukástól, Jóska bácsi pillanatra sem vált meg „kicsi táskájától”. Kísérője, egy értelmiségi elvtárs — aki több nyelven beszélt —, el nem tudta képzelni, mit őrizhet olyan nagyon a két tenyérnyi nagyságú táskában. Bécsben megtudta. Amikor bécsi szállásukra megérkeztek, Köblös Elek* már várta őket. Tisztálkodás és egy

*Köblös Elek (1887—1937) — paraszti származású asztalos munkás, már az első világháború előtt részt vett a szakszervezeti mozgalomban, majd a magyar kommün harcaiban. Utána szülőföldjére visszatérve 1921-ben mint Marosvásárhely küldöttje vett részt az RKP alakuló kongresszusán, a Dealul Spirei-i per után pedig mint a Központi Bizottság tagja fáradságot nem ismerve dolgozott a helyi pártszervezetek megalakításán. 1924-ben, az RKP harmadik kongresszusán a Központi Bizottság titkárának választották. 1929-ben a Szovjetunióba távozott.

kis pihenés után a kísérő elvtárs bejelentette: — Készüljünk, megyünk vacsorázni. — Hová? — kérdezte Jóska bácsi csodálkozó hangon. — A vendéglőbe — hangzott a kurta felelet. Jóska bácsi erre megrázta a fejét, és szemrehányó hangon mondta: — Azt hiszitek, azért jöttem Bécsbe, hogy a párt pénztét vendéglőkben költsem el? — Hát hol akarsz enni? — epéskedett a kísérő. Jóska bácsi felelet helyett az asztalra tette a féltve őrzött táskát, és előszedte belőle a füstölt szalonnát, kolbászt, sonkát, otthon sült búzakenyeret s néhány szép fej vöröshagymát. — Na — mondta —, úgy gondolom, van itt mit enni, nem kell a restaurantba mennünk. — Amikor a hazai készlet elfogyott, Jóska bácsi csak ráfanyalodott a bécsi restaurantok kosztjára, és igen dicsőően nyilatkozott azokról.

Hogy Jóska bácsi hogyan traktálta az otthonival a párt akkori titkárát, azt nem láttam, de 1950-ben jelen voltam Alexa Augustin elvtárs dolgozószobájában — vasútiügyi miniszter volt —, amikor Jóska bácsi felemelte maga mellől a „sok mindent átélt kicsi táskát”, s mindkettőnk ámulatára rakogatni kezdte a hófehér szalvétára — amibe a kenyér volt belegöngyölve — a nyári kolbászt, főtt sonkát s az elmaradhatatlan házi kenyeret a vöröshagymákkal. A sok nehéz, zsíros étel láttán kérdőleg néztünk Jóska bácsira, aki ravasz-kás mosollyal mondta: — Nem bírja a gyomrom azokat a nehéz olajos ételeket... — Jóska bácsi négy évtizeden át úgy megszokta a munkába s mindenfelé magával vitt „otthonit”, hogy nem tudott s nem is akart lemondani róla.

Soha nem tapasztalt hevességgel folyt a választási küzdelem, azzal párhuzamosan a munkások bérmozgalma és a társadalom minden haladó gondolkozású polgárát egyesítő harc az általános amnesztiáért. Bent a kaszárnyában esténként a fegyverműhelyben összegyűlve — a suszterekkel és szabókkal közösen — megvitattuk Medgyesi Karcsi fantasztikus híreit a 28-as korosztály idő előtti leszereléséről. Ezeket a híreket unokatestvérétől, egy tábornok sofőrjétől hallotta. A valószínűtlenül hangzó fantasztikus hír — mint leküzdhetetlen fertőző betegség

— minden korosztályt megmámorosított. Nem tudom, ki indította el, de betört a kaszárnyákba, és (heteken keresztül az elkínzott, kiéheztetett katonafiúk legfőbb beszéd-témája volt.

Az 1926-os korosztálynak azért kellett volna korábban leszerelnie, mert meghalt Ferdinand király, s a „lelki üdvéért” lett volna az jótétemény. Az 1928-as korosztály pedig azért fog korábban leszerelni, mert Mihai nagyvajdát minden valószínűség szerint a választások után igaziból megkoronázzák, s ez alkalommal sok jótéteményt fog élvezni a nép...

Dühös voltam Medgyesire, mivel hónapok óta foglalkoztam vele, hogy beszervezzem a KISZ-be, megkérdeztem: mi a fenéért terjeszti ezeket az ostoba híreket? Hiszel bennük? Tagadólag rázta meg a fejét. — Nem hiszek bennük, tudom, hogy ostobaság, de azért olyan jó beszélni ezekről, hátha mégis valamilyen ok miatt idő előtt leszerelünk.

Igaza volt, tudtam, hogy badarság az egész, de ha valaki bármilyen ostoba hírral jött, azért én is kíváncsian végighallgattam, s csak azután horkantam fel dühösen: — Hagyjátok már, az egész egy nagy marhaság! — A leszerelési mesék „kérdése” mellett komoly dolgokat is megvitattunk.

Az amnesztia-gyűlések és tüntetések miatt heteken át „consemnálva” (amolyan készenléti állapotban) volt az ezredünk, sőt február közepe táján, egy vasárnap, az egész ezred fegyveres készenlétben állt a kaszárnyánkkal szemben levő katonakórház udvarán, amelynek falain belül A. C. Dobrogeanu-Gherea* már több mint tíz napja éhségsztrájkolt.

Dobrogeanu elvtárs éhségsztrájkja alkalmat szolgáltatott arra, hogy a környezetemben levő fiúknak a kommunistákról beszéljek, és hősi küzdelmüket, áldozatvállalásukat a népért úgy mutassam be, hogy azzal visszaverjem a reakció rágalmait — amiket elvtársainkra szórtak.

*Alexandru Dobrogeanu-Gherea (1877—1937) — I. L. Dobrogeanu-Gherea fia. Az RKP egyik alapítója, kezdettől fogva a párt Központi Bizottságának tagja. Sokszor volt letartóztatva, többször kezdett éhségsztrájkot. 1929-ben a Szovjetunióba távozott.

Ugyanakkor sikerült az amnesztia-mozgalommal szimpatizálónak tennem többeket. Ez nem volt könnyű dolog, mert a kemény fagyban, csaknem étlen-szomjan hosszú fegyveres szolgálatot teljesítő katonáknak azt magyarázták a tisztek, hogy azért kell fagyoskodni, mert a kommunisták fel akarták lázítani a népet, meg akarták támadni a katonakórházat, hogy Dobrogeanut kiszabadítsák.

A fővárosi nagy amnesztia-gyűlés és tüntetés ha nem is lázadási kísérlet, de komoly akció volt. Úgy délben 1 óra körül a kórház sétányán voltam őrsgében — élesre töltött fegyverrel és azzal a szigorú paranccsal, hogy bárkit, aki a magas téglafalon megpróbál átmászni, első felszólítás után lőjem le. A sétány másik végén — úgy ötven méterre tőlem — a 6-os Mihai Viteazul ezred egy katonája topogott előre-hátra a csontkeményre fagyott csúszós úton. Mintegy tíz méterre közelítettük meg egymást. Először félénken tapogatózva kérdezősködtünk egymástól, de aztán, amikor a fiú panaszkodott a tisztekre, akik itt tartanak a hidegben — pedig senki sem jön errefelé —, megkérdeztem tőle: — És ha jönnének a tüntetők, rájuk lőnél? — A fiú megrázta fejét, óvatosan körülnézett. — Nézd, bajtárs, én munkás vagyok. Bukarestben születtem, hát hogy lőhetnék munkástestvéreimre?

Kérdően nézett rám. — Én erdélyi vagyok, szintén munkás, hogyan lőhetnék a bukaresti testvéreimre? — ismételt meg szavait szinte visszhangszerűen. Szemünk egymáséba villant biztatón, aztán hátraarcot csinálva, mindketten megindultunk parancs szerinti őrhelyeink felé.

A katonakórház egyik szobájában az éhségstrájkban legyengült Dobrogeanu-Gherea vívta hősi harcát a reakció ellen, a szabadulásért. Bukarest utcáin ezrek tüntettek a terror ellen, a dolgozók szabadságjogaiért, amnesztiaért, a halott-fagyott kórházi sétány zúzmarás fái alatt két katonaruhába öltözött munkásfiú lélekben a tüntetőkkel fraternizált.

A bukaresti nagy amnesztia-gyűlés lezajlott, de a kórház éhségstrájkban levő foglyára továbbra is egy század katona vigyázott. A nagygyűlést követő harmadna-

pon a részeges Dumitrescu törzsőrmesterünk este magához hívatott. — Na Veress — mondta vigyorogva —, akarod látni szemtől szembe Dobrogeanu-Ghereát? — Először azt hittem, provokálni akar, s csak a vállamat vontam meg, nem feleltem, de a törzsőrmester tovább folytatta: — Ma este első váltásban én ellenőrzöm a kórházban az őrséget. A parancs szerint egy fegyveres katona kísér, akarsz a kísérőm lenni? — Bólintottam. Így lettem Dumitrescu törzsőrmester fegyveres kísérője Dobrogeanu-Gherea elvtárs őreinek ellenőrzésénél.

Ennek azonban ára volt, a részeges törzsőrmester el kérte agyusztált zubbonyomat, és extrasapkámat (a sapkát sohasem kaptam vissza). Este 10 órakor érkeztünk a kórház kapujához. Az aznapi jelszóval igazoltuk magunkat a kapuőrségnél, ahol egy fiatal őrmester és két fegyveres katona mellett civilruhás sziguranca-detektív és rendőr is teljesített szolgálatot. Egy katona jött velünk, aki ismerte az őrhelyeket. Két ór ellenőrzése után bejutottunk Dobrogeanu elvtárs betegszobájába. Vakító fénnel égtek a villanylámpák, Gherea elvtárs ágyban feküdt, egy *Universult* olvasott. Az ajtónyitás zajára leeresztette az újságot, szemüvegét kissé feltolva végignézett rajtunk, aztán a detektíven — aki állandóan a szobájában tartózkodott —, halkán mormogott valamit, majd újra olvasni kezdett.

Földbe gyökerezett lábbal álltam egy helyben, szemem végigsimogatta sápadt-szakállas arcát. Szóval kifejezhetetlen bámulat, szeretet és együttérzés fogott el, kész lettem volna bármit megtenni érte. Néztem a párt egyik vezetőjének nyugodt, minden indulatot nélkülöző arcát, akinek szabadulásáért — s az összes kommunisták szabadulásáért — tíz- meg tízezer munkás-elvtárs, szimpatizáns és szabadságszerető ember küzd a reakció ellen. Oda szerettem volna kiáltani: „Gherea elvtárs! én nem vagyok a reakció elbutított vak eszköze, én ifjúkommunista vagyok!” Izgatottságomban nem vettem észre, hogy a törzsőrmester már másodszor mondja: — Gyerünk tovább.

(1933 nyarán részt vettem Moszkvában azon a megbeszélésen, amelyen a februári harcok történelmi jelen-

tóságát dolgozta fel a Központi Bizottság küldöttsége a Moszkvában élő és tanuló román kommunistákkal. A megbeszélésen ott volt több ismert emigráns között A. C. Dobrogeanu-Gherea is. Elmeséltem neki a történetet, mosolyogva hallgatta, majd karon fogott és sorra vitt Ecaterina Arbore, Lucrețiu Pătrășcanu és más elvtársakhoz, és naiv örömmel újságolta nekik: — Nézzétek, ez a fiú őrzött engem 1928-ban, amikor éhségstrájkban voltam... — Ez után a két egymástól oly nagyon eltérő találkozó után sajnos többé nem láttam Gherea elvtársat.)

A nyári szabadságról való visszatérésem után az öregkatonák készülődni kezdtek a leszerelésre. Október utolsó napjainak egyikén aztán a századkürtösök összegyűltek és elfűjték a leszerelést. Szép ez a kürtszólam, még szebbé vált azáltal, hogy az „öreg” kürtösök utoljára fűjték szolgálatban. Az „öregek” megkapták az elbocsátó cédulát, s megkezdődött a búcsúzkodás. Akinek nem volt vaj a fején, összeölelkezett a fiatalokkal, kicserélték egymással otthoni címüket, fogadkoztak, hogy írnak egymásnak, aztán a kaszárnyából kimenve, nagy részük a közeli kocsmákban — az oly nagyon várt szabadulás örömére — leitta magát a sárga földig.

Persze egészen más volt a helyzet az ismert pofozkodókkal, „regruta-kínzókkal”. Azok mint az ijedt állatok nyüszöltek, bujkáltak, s igyekeztek minél hamarabb kívül lenni a kaszárnya kapuján, de nem minden esetben sikerült ép bőrrel kívül jutniok. Megtörtént, többekkel, hogy a megvert volt regruták pokrócot dobtak a nagylegényekre, és úgy elpáholták őket, hogy gyönyörűség volt nézni feldagadt képüket, bicegő járásukat.

Az „öregek” leszereltek, és mi átvettük a helyüket, Káplári rangjánál fogva Fogarassi Béla lett a fegyverműhely felelőse. Nekem semmi rangom és beosztásom hivatalosan nem volt, de mégis mindenki mindennel hozzám jött, kezdve a tisztektől le a legénységig. Verekedésem és még inkább letartóztatásom olyan ismertté tett, hogy az „armurierul ungur”-t mindenki ismerte.

November végén egy hirtelen jött parancs alapján ezredünk kiürítette a kaszárnyát, és átköltöztünk a II. Had-

test Hadbíróóságának üres épületébe. Az épület alagsorában helyezték el a raktárakat és a műhelyeket. A fegyverműhely a volt börtöncellákat kapta. Én két társammal abban a cellában rendeztem be javítóműhelyemet, amelyben oly keserves napokat töltöttem a nyár folyamán. Mire berendezkedtünk, ránk köszöntött a tél. De milyen tél? Az elmúlt évtizedekben nemegyszer hallottam az ilyen összehasonlításokat: „1929 óta ilyen nagy hideg nem volt.” Az őrt álló katonáknak megfagyott a fülük, kéz- és lábujjuk, sőt a központi fegyverraktárnál egy éjszaka két katonát megfagyva találtak az őrségváltásnál.

Ebben a farkasordító hidegben mi, a fegyverműhely katonái lent aludtunk az alagsori műhelyekben. Az olajos satupadra vetettünk ágyat magunknak két-három köpenyből, s katonakabátunkkal takaróztunk. Először mindnyájan lent aludtunk, de a nagy hideg miatt a fiúk felmenekültek az alvószobákba, csupán Béla és én tartottunk ki. Inkább vállaltuk az egész éjszakai fázást, mintsem hogy újra alá vessük magunkat a hálótermekben uralkodó altiszti uralomnak. Béla nagyon ráfizetett erre a „dacra”, olyan ízületi csúzt szerzett — a volt börtöncellában —, hogy hordágyon szállították be a kórházba, s csak hónapok múlva szabadult onnan. Nekem kutya bajom sem lett.

(Jó „előgyakorlat” volt ez nekem a későbbi fűtetlen láger-, meg börtöncellákban eltöltött éveimhez.)

A választások lezajlottak, a nemzeti parasztpárti kormány, amely a választásokat levezette, „győzelemre juttatta” pártját. A tömegek megtévesztésére a demokráciával handabandázó kormány legelső intézkedéseire tartozott a megerősödött baloldali tömegszervezetek tevékenységének korlátozása, sőt helyenként már a brutális terrorintézkedések alkalmazása.

Híreket kaptam otthonról, amelyek fellelkesítettek és még bizakodóbbá tettek arra nézve, hogy szerte az országban olyan lendületes, harcoss tömegmozgalom bontakozott ki, amelynek a továbbfejlődését az új kormányzat nem lesz képes meggátolni. A február első napjaiban le-

zajlott bukaresti nagy amnesztia-gyűlést, tüntetést követtek a marosvásárhelyi, temesvári, nagyváradi és más városok gyűlései, tüntetései.

Vásárhelyen február elején a Munkásotthonban munkanélküli-gyűlést tartottak. Több száz elkeseredett ember követelt munkát vagy állami munkanélküli segélyt.

Február közepén a Transsylvania nagytermében amnesztia-gyűlést tartottak, az elvtársakon kívül olyan szimpatizánsok is felléptek, mint Dr. Turnowszky, sőt Dr. Vancea ügyvéd is, aki a városi tanács tagja volt. A tanács reakciós tagjai kitámadták emiatt a demokratikus érzelmű polgári politikust.

Ebből a vásárhelyi akció- és gyűléssorozatból kiemelkedik a harcos, már az új politikai irányvonal alapján szervezett március eleji amnesztia-gyűlés... A gyűlést a Munkásotthon nagytermébe hívták össze azzal a szándékkal, hogy a gyűlés után utcai tüntetést rendeznek, követelve a kormánytól az általános amnesztia azonnali alkalmazását az összes baloldali politikai foglyok és katonai vétségek elkövetői esetében.

A nagygyűlésre a Központi Amnesztia Bizottság Lucrețiu Pătrășcanu elvtársat, a kommunista foglyok legismertebb védőügyvédjét, a párt egyik vezetőjét küldte ki szónoknak. A jól megszervezett gyűlésen olyan tömeg jelent meg, hogy nem fértek el a teremben. Az Otthon udvarára és a folyosókra kiszorult több száz munkás hallani akarta Pătrășcanut (akkor még nem volt mikrofon és a teremből kiszorultak semmit sem hallottak a beszédből). Pătrășcanu az udvaron, bent a teremben Jóska bácsi és Simó Géza bácsi beszélt a tömeghez. Pătrășcanu után Botos Sándor és Fuchs Simon szólalt fel.

A jól dokumentált és harcos beszédek mindenike az általános amnesztia kikényszerítésére szólította föl a hallgatóságot. A gyűlés bevégezése után a tömeg az Internacionálét énekelve az utcára tódult, hogy utcai tüntetéssel még jobban alátámassza amnesztia-követelését.

A „demokratikus” nemzeti parasztpárti kormány szigurancaügynökei és gumibotos rendőrei kordont vontak az Otthon előtt, hogy megakadályozzák az utcán várakozók és az Otthonból kijövők egyesülését, az utcai tün-

tetést. Dulakodás, majd verekedés támadt a tüntetők és rendőrök között. Muică Petru marosszentgyörgyi építőmunkás kapanyéllel védte magát a megvadult rendőrök ellen, akik több munkást, közöttük Paizs Gábort is a földre teperték és fegyvertusával, gumibottal agyba-főbe verték.

Az utcai tüntetés csak az Otthon előtt sikerült, a gyűlés résztvevői nem tudtak a keskeny kapun nagyobb tömegben kitörni, hogy a kint várakozókkal — akiket a rendőrkordon elszakított az Otthontól — egyesüljenek s a főtérre vonuljanak. A kisebb csoportokat pedig a rendőrök szétverték. Muicát, Paizst, Bene Jancsit és még néhány tüntetőt letartóztattak és a rendőrségre hurcoltak.

A nagygyűlésnek így is óriási visszhangja kelt város- és országszerte, erősítette a tömegek amnesztia-követelését, és hozzájárult a nemzeti parasztpárti kormányba vetett illúziók szétoszlataához.

Más híreket is kaptam Vásárhelyről. A hónapok óta tartó munka eredményeképpen megalakultak a szakszervezeti ifjómunkás szekciók. Az ifjak ezt december végén egy ifjómunkás gyűlés keretében hozták nyilvánosságra. A gyűlés résztvevői írásban fordultak az Egységes Országos Szaktanácshoz, és kérték, tegyék meg a szükséges lépéseket a szakszervezeti ifjú-szekciók megszervezésére, s kérték az összes egységes szakszervezeteket, „szervezzék meg az ifjakat a Vásárhelyen alkalmazott szervezeti forma szerint”.

1929. január 15-én, Roza Luxemburg és Kari Liebknecht meggyilkolásának évfordulóján Karcsi bátyám már több mint 120 ifjú előtt ismerteti a német Spartakusz szövetség ifjainak hősi harcát és Noske gyalázatos tetteit. Fuchs Simi pedig *Leninről beszélt — nyílt gyűlésen* — az ifjaknak...

Mindezek a hírek nagyon fellelkesítettek, szerettem volna újra otthon lenni. Sajnos, karácsonyra nem kaptunk szabadságot.

A karácsonyi szabadság ebben az évben elmaradt, mert az ezred az ünnepeken nagy találkozót rendezett az 1916—18-as világháború veteránjaival. A találkozó célja az lett volna, hogy a veteránok elbeszélései erősítsék

harci szellemünket és folytonosságot teremtsenek a múlt és a jelen között.

A rendezők azonban nem számoltak azzal, hogy a mintegy száz veterán többsége félkarú, féllábú, a háborúban elszenvedett éhezéstől, megpróbáltatásoktól beteges szegényparaszt volt, „nadrágszíz” szélességű földdarabkáikon tengették nyomorúságos életüket. Kezdetben minden jól ment. Az állomástól nagy csinnadrattával díszszázad kíséerte a veteránokat a kaszárnyába, ahol a feldíszített étkezőteremben a tisztikar képviselői hangzatos szónoklatokban emlékeztek meg a veteránok hősiességéről, a hazáért hozott áldozataikról. Két-három — előkészített — jómódú paraszt ugyanilyen szellemben beszélt. A nagy többség hallgatott és várt...

A töltött káposzta és disznósült után (egész katonaságom ideje alatt csak ez alkalommal ettem ilyen ebédet) a bor megoldotta a nyelveket, és úgy zuhogtak a panaszok, mint a záporosó. Minden veteránt két aktív katona közé ültettek, azzal a céllal, hogy a fiataloknak beszéljenek a hadi dicsőségről. Beszéltek is, szépen beszéltek, de beszéltek másról is.

— Látod, fiú, a féllábom ott maradt; akkor azt ígérték, hogy szép nyugdíjat kapunk... Hát tudd meg azt, hogy a havi nyugdíj, amit kapok, még tíz napra sem elég élelemre.

— Azt ígérték, műlábat kapunk. Ide nézz, tíz év óta ezen a tuskón járok. Ha a mezőn kap el az eső, úgy beleragad a faláb a sárba, hogy alig tudnak kihúzni belőle!

Mások a beígért és elmaradt földosztásért panaszkodtak:

— Azt ígérték, ha vége lesz a háborúnak, földet adnak, de csak bolondítottak. Tíz év után még sírhelyem sincs. Harmadában dolgozom másnak, akinek annyi földje van, hogy a fél falu neki dolgozik.

Hamar az ezredparancsnok fülébe jutott, hogy miről beszélnek a veteránok. Gyorsan összehívtak minket, fiatalokat, és Bădănoi Őrnagy „feldolgozta” velünk a kérdést: — Egyesek a bor hatása alatt összevissza beszéltek mindenfélét. A részeg ember s a kicsi gyermek beszédét

nem szabad komolyan venni, megértették? — kérdezte nagyon barátságosan. — Megértették! Isten éltesse, őrnagy úr! — harsogtuk előírás szerint, ők is megértették, mert a panaszkodókat különválasztották, a raktárból egy-egy félviselt nadrágot, bakancsot, nagykabátot adtak a rongyosabbaknak, a tarisznyájukat megtölték kenyérral, szalonnával, brailai túróval, és még aznap a vonattal hazaküldték őket Vlaşcába (csaknem kizárólag Vlaşca megyeiek voltak).

Valami nagyot akart az ezredparancsnok, vagy talán kormányintézkedés volt a veteránokkal való találkozás? Nem tudom. De az bizonyos, hogy minden a visszájára sikerült.

A veteránok látogatása sokáig beszédtema volt a kaszárnyában, sok katona győződhetett meg arról, milyen elbánásban részesülnek az imperialista háború után az egyszerű katonák, akik a burzsoá állam védelmében vérüket ontották.

A tél bármilyen hosszú volt és kegyetlenül hideg, mégiscsak véget ért, s beköszöntött a tavasz. Az utcán rongyos gyerekek hóvirágot árultak. A házak udvarán sárban, locsban kikandikált a rendetlenség és az őszi szemét, amit a hirtelen leesett hó és a fagy hónapokon át vastag lepellel eltakart.

Már számolgattuk a heteket és a napokat húsvétig, amikor — úgy hírelett — hét napi szabadságra hazarendednek. Nagyon vágytam haza. Az otthonról kapott hírek izgattak, lelkesítettek. Nemcsak Vásárhely, az egész ország mozgalmi lázban égett, a nagy amnesztia-gyűlések és tüntetések nyomására a kormány megígérte az általános amnesztia tervének kidolgozását. Azonban arról is érkeztek hírek, hogy a kommunista foglyokra ezt csak kis mértékben akarják alkalmazni. A harc tehát nem szűnt meg az általános amnesztia követelésért.

A másik nagy jelentőségű esemény az Egységes Szakszervezetek Országos Kongresszusa volt, amelyet hírek szerint Temesváron készültek megtartani április elején.

Nagyon beleéltem magam a húsvéti szabadság gondolatába, amit egy közbejött esemény majdnem megghiúsított. Egy reggel — szokatlan időben — Thoma főhad-

nagy az irodájába hívatott és egy „Steyer” típusú lovasági karabélyt adott a kezembe. — Csinálj nekem belőle vadászpuskát — mondta nagyon barátságosan —, de vigyázz, ne legyen felismerhető, hogy katonafegyver volt. — Nézegettem a fegyvert, és szerényen megjegyeztem: — Még soha effélet nem csináltam, nem tudom, sikerülni fog-e? — A főhadnagy a vállamra ütött: — Nagy mester vagy te, csak eltagadod valamiért. Persze, Condopol puskáját megcsináltad, ugye? Mert félsz tőle!

Nem tudom megállni nevetés nélkül ma sem, ha a „Condopol puskájára” gondolok... Condopol kapott valahonnan egy nagyon szép és finom kidolgozású vadászfegyvert, de nem tudta szétnyitni. Megmutatta Sîngheorghean alezredesnek, aki a régi osztrák—magyar hadseregben is szolgált és „nagy fegyverszakértő” hírében állt. De az alezredes sem tudta kinyitni. Condopol magához hívatott, és a kezembe adta a puskát. Az alezredes és egy őrnagy kíváncsian várták a fejleményeket. Én Condopolra bámultam, és csodálkozva kérdeztem, mit csináljak vele. — Nyissa ki — mondta kurtán és szárazon. El nem tudtam képzelni, mit akarnak velem, nézegettem a puskát, próbáltam magam elé idézni Pista bácsi vadászfegyverét, amely addig a kezemben járt és láttam szétbontva is. Eltoltam a kioldó kallantyút, a tenyeremmel kissé a fegyver alá ütöttem, a fegyver nem nyílt meg. Elnyomtam másodszor is a kallantyút, és a tusát erősen a hónom alá vágtam. A fegyver nagy csattanással szétnyílt. Becsuktam a fegyvert, és visszaadtam a bosszúságtól vörös Condopolnak, aki megpróbálta szétnyitni, de a fegyver makacsul ellenállt. Újra a kezembe adta, én ismét a hónom alá vágtam, és a fegyver kinyílt. — Mi ez? — kérdezte az alezredes. — Miért nyílik meg magának, s nekünk nem? — Válasz helyett megmutattam a beszáradt zsírt, amivel valaki évekkal azelőtt bekente, és mivel a fegyver nem volt használva, beszáradt. Ott helyben finoman lekapartam a hártýává száradt fegyverzsírt; utána sorra nyitogatták, csattogtatták a fegyvert. Az egész „bűvészmutatványom” azon a véletlenül múlt, hogy erősen a hónom alá vágva a fegyvertusát, nagy rázkódásnak tettem ki, és a beragadt részek elváltak egymás-

tól... Én, a „nagy mester”, ennek lettem most az áldozata, mert Thoma főhadnagy már egész átalakítást követelt tőlem. Nem volt mit csináljak, nekiültem, szétszedtem a fegyvert, kispekuláltam, hogyan kurtítsam meg mintegy 80 milliméterrel, miként tüntessem el a durva szíjtartó karikát és helyettesítsem kisebbel, csinosabbal.

Legnehezebb volt a farész átalakítása. Vasas voltam, famunkával nem foglalkoztam, de megpróbáltam. És sikerült. Szép, karcsú agyat csináltam, még díszítést is faragtam rá. Aztán beállítottam a célzó készüléket, és a lőtéren kipróbáltam. Amikor átadtam a főhadnagynak a kékesen csillogó csövű, politúrozott agyú, finom fogású fegyvert, nem akart hinni a szemének. Úgy hiszem, még jóformán meg sem melegedett a kezében, máris szaladt eldicsekedni Sîngheorghean alezredesnek, hogy milyen „medveölő” fegyvere van. Ennek a dicsekvésnek az a szomorú következménye lett részemre, hogy utána még öt fegyvert kellett átalakítanom Sîngheorghean alezredesnek, egy brigádtábornoknak és Thoma főhadnagy más tisztii barátainak.

A tábornokkal érdekes beszélgetésem volt. Magához hívatott, és kikérdezett tőviről hegyire: ki vagyok, hol tanultam a fegyvermesteri szakmát. Amikor megmondtam, hogy nem vagyok tanult fegyvermester, elmosolyodott, és azt mondta: — Ezt nem szükséges tagadnia, mint a kommunista meggyőződését... — Olyan zavarba hozott ezzel a mondásával, hogy csak dadogni tudtam, mint amikor valakit rajtakapnak valamin. Aztán pontos leírást kért, a cső megrövidítésével mennyit veszít a fegyver a hordtávolságából. El kellett magyaráznom, hogyan állítottam be a célzókészüléket, és a végén meg kellett mondanom, mikorra tudom elkészíteni. Őszintén megmondtam, hogy öt nap múlva megyek húsvéti szabadságra, és ahogy onnan visszajövök, egy hét alatt meglesz. Megrázta fejét, és azt mondta: — Szabadság előtt készítse el.

Egy tábornoknak a legszívélyesebben hangzó kérése is parancs. Meghajtottam a fejemet, és azt mondtam: — Igen, tábornok úr. — Magamban viszont a pokol tüzére kívántam minden vadászni akaró tábornokot.

Nem egészen öt nap állott rendelkezésemre a fegyver elkészítésére. Napi 16 órát dolgoztam, hogy időben elkészüljek, mert ha nem indulok el a csoporttal szabadságra, kétséges volt, hogy egy-két nappal később kapok-e egymagám részére úti levelet. Elkészültem időre, Thoma főhadnagy megnézte, és tréfásan szidni kezdett: — Az ördög vitt volna el, az enyémet nem csináltad meg ilyen szépen... — A fegyver valóban jól festett, a tábornok is kifejezte „magas megelégedését”. Hogy valóban meg volt elégedve, azzal bizonyította, hogy száz lejt tett le az asztalára, és fejével könnyedén biccentve mondta: — Ez a magáé igyekezetéért. Megköszöntem és bosszúsan zsebre vágtam a pénzt. Szívesebben vettem volna, ha pénz helyett szabadságomat néhány nappal megtoldotta volna.

Több fegyver átalakítására nem került sor. Lehet, valahol rájöttek, hogy igen nagy a kelendőségük a lovasági karabélyoknak, s ezért talán valakit felelősségre is vontak. Na persze nem nagyon, hiszen egy tábornok is benne volt a szószban. Köztudomású volt, hogy egy löfegyver elvesztéséért a közkatona kétévi nehéz börtönt kapott, és egy új fegyver árát is (kb. 3000 lej) meg kellett térítenie. A tiszték azonban büntetlenül alakíthatták át a kincstár tulajdonában levő fegyvereket vadászfegyverré, a maguk kedvtelésére, persze ingyen, fizetni én fizettem tudásommal és izzadságos munkámmal, mert a tábornokot kivéve, senki egy huncut banival nem honorálta valóban fáradtságos munkámat. Én ezen nem nagyon csodálkoztam, mert még gyermekkoromból ismerem a latin közmondást: Ami szabad Jupiternek, az nem szabad az ökörnek.

Kora délelőtt érkeztem meg Vásárhelyre. A peronon s az előtte levő szabad térségen mozogni sem lehetett a vidám-vitatkozó-éneklő tömegtől. Első benyomásom az volt, valakit várnak, vagy tüntetésre készülnek, de amikor megláttam az ismerős elvtársakat, kezításkával a kezükben, ünneplő ruhába öltözve, már tudtam, hogy a vásárhelyi és marosvölgyi kiküldöttek utaznak Temesvárra, az Egységes Szakszervezetek kongresszusára.

Még annyi időm sem volt, hogy örömben a számat eltátsam, máris körülfogott egy csoport ismerős ifjú. Kezet ráztunk, összeöleleztünk. Új arcokat és neveket ismertem meg a régiak mellett: Bernáth Andort, Vass Jancsit, akik egy évvel azelőtt még ismeretlenek voltak, s íme, most az ország egyik élenjáró ifjúsági csoportját képviselik a baloldali munkásság legmagasabb fórumán, a kongresszuson.

Aránylag sok ifjú volt a kongresszusi küldöttek között választói joggal vagy megfigyelőként. A vásárhelyi Szaktanács nem fukarkodott a pénzzel.

Simin kívül — aki a kongresszus napirendi pontjai közül az „ifjúsági kérdés” előadója volt — ott láttam az ifjú kiküldöttek között: Bernáth Andoront és Vass Jancsin kívül Halász Magdát, Vass Jóskát, Bene Jánost és másokat. Valaki nagy lelkesen fölvetette a kérdést: — Jöjj velünk, Pali, szerzünk civil ruhát, átöltözzöl, és senki sem ismer fel. — Az ifjak lelkesen helyeselték, én ingadoztam. Az eszemmel elvettem, de a lelkesedés, amely áthatott felnőtten, ifjút egyaránt, magával ragadott, és belekíváncoltam abba a csoportba, amely nem törődve a peronon lapuló sziguranca-detektívekkel, vidáman énekelte a dalt:

A proletárok ifjú
gárdája mi vagyunk!

A nagy csábításból hamar felocsúdtam — megtalált Karcsi — aki a vasas szakszervezet küldöttje volt. — Karcsi — kiabálták az ifjak — mondd Palinak, jöjjön velünk... — Dobogó szívvel vártam bátyám választát. Tudtam, hogy mint katona — aki alig néhány hónapja szabadultam a sziguranca és a hadbírótság körmei közül — a legnagyobb felelőtlenséget követném el, ha elmennék a kongresszusra. De olyan nagy volt a csábítás, hogy józan ítélőképességemet egy pillanatra megingatta.

Karcsi végignézett a hívogatókon, s csak annyit mondott: — Azt akarjátok, hogy újra lebukjon?

Ez a józan kérdés lehűtötte a lelkesedést, több szó nem esett az elmeneteletről. A vonatvezető indulást jelzett, alig volt annyi időm, hogy Karcsival két-három szót vált-

sak, s üdvözljem Géza és Jóska bácsit, akik Grün Dezsővel, Szabó Jenővel a marosvölgyi küldöttekkel tárgyaltak. A vonat elrobogott, az ifjak harsogó énekéből csak egy-egy dallamfoszlány jutott hozzánk. Néhány ismerős öreg, szervezett munkással — akik a delegátusokat kísérték az állomásra — megindultam hazafelé. Az „öregék” — akárcsak az ifjak — lelkesek voltak, és várták a mozgalomban a nagy fordulatot. Csupán Makkai elvtárs, az öreg asztalos jegyezte meg kétkedve: — Minden nagyon szép és eddig nagyon jól ment, csak a végén baj ne legyen belőle. — Valaki nevetve megjegyezte: — Makkai az Makkai marad.

A temesvári kongresszust már az új irányelv szellemében szervezték; a felszólalások, a résztvevők döntő többségének hangulata, állásfoglalása, a hozott határozatok és az új Egységes Országos Szaktanács tagjainak megválasztása is a helyes vonalnak megfelelően ment végbe.

Valójában a kongresszusnak éppen az volt egyik hivatása, hogy mint a baloldali munkásság legfelsőbb fóruma elfogadja és általánosítsa az új irányvonalat és szervezettelileg kiszorítsa a vezetésből — az önkényesen opportunistáknak deklarált — régi vezetők egy részét.

A helyes vonal — amelyet az RKP negyedik kongresszusa fogadott el — szakszervezeti kérdésekben is új, forradalmibb harci módszerek bevezetését irányozta elő a már érezhető gazdasági válság és a munkanélküliség következtében mindjobban balra tolódó tömegek mozgalmiban.

Ilyenek voltak:

- kérvényezések helyett politikai tömegtüntetés,
- bérmozgalmak esetén a közvetítő munkaügyi felügyelőség döntőbíráskodásának teljes elvetése,
- munkakonfliktus esetén először a sztrájk kimondása, csak azután tárgyalások a munkaadóval.

Szervezeti kérdésekben is új, forradalmibb irányelvek bevezetését határozta el a kongresszus:

- a különböző városokban székelő szakmai szövetségeknek az ország fővárosában való központosítása,
- az egy üzemben, gyárban dolgozók egyetlen szakszervezetbe való szervezése,
- üzemi bizottságok választása a gyár összes szervezett és szervezetlen dolgozói által az alulról kiinduló egységfront elve alapján,
- a gazdasági követelésekért indított mozgalmak politikai tömegsztrájkokká való átválttatása, más üzemek rokonszenv-sztrájkjainak kiszélesítésével és a munkánélküli tömegek bevonásával,
- sztrájkok alatt a passzív otthon ülés helyett gyűlések, utcai tüntetések szervezése stb.

Ezt az új helyes vonalat különösen mi fiatalok nagy lelkesedéssel üdvözlöttük, hiszen az Egységes Szakszervezetekben is akadtak vezetők, akik különböző „meggondolásokból” fékeztek vagy éppen akadályozták a forradalmibb tömegmegmozdulásokat, és hajlamosak voltak „a szakszervezetek ne politizáljanak” megalkuvó fölfogás érvényesítésére.

Nem az én hivatásom — és különösen ebben az írásban nem — értékelni, mi volt a túlzás — vagy éppen helytelen — a „helyes vonalban”. A gyakorlat s a történelem azóta sok mindent igazolt, időszerűtlennek ítélt vagy éppen helytelennek minősített. Azonban akkor — 1929-ben, a kongresszus idején — mindent a helyes vonal fényében láttam, és nem tudtam, hogy csodálkozzak-e vagy bosszankodjak azok korlátoltságán, akik ezt a világos és helyes forradalmi vonalat nem értik s csak a fejüket csóválgatják a „ki az utcára” jelszó hallatán.

Sajnos, hajlamosak voltunk leopportunistázní a legtisztéletreméltóbb elvtársakat is, akik kétségüket fejezték ki afelett, hogy 40—50 bátor elvtárs utcai tüntetése példa-

mutató lesz a tömegeknek és százak fognak csatlakozni hozzájuk. Később, a záporozó gumibotütések tanítottak meg arra, hogy csak a nagy körültekintéssel és hozzáértéssel szervezett utcai tüntetések sikerülhetnek, az olyanok, amelyek az érdekelt tömegek valamely nagyon égető gazdasági vagy politikai követelését állították a tüntetők elé kiharcolás végett. (Például az 1929 novemberi tömegtüntetés a Munkásotthon ügyének tárgyalásakor a törvényszék előtt.) De nemegyszer egy kis lelkes csoport hősi kiállása visszhang nélkül maradt, s utána az élcsapatot — az embertelen verésekkel és börtönbüntetésekkkel — szervezetileg szétszórták, akcióképességét legyengítették. Azonban azok, akik később az elvnelküli frakcióharcot kirobantották, még évek múlva sem értettek meg semmit mindebből, mert fölfogásuk a politikai és társadalmi harcok fejlődését illetően helytelen volt.

Mindebből akkor még nem tudtam semmit, lelkesen hallgattam az Otthonba érkező híreket a temesvári kongresszusról, és vártam a küldöttek hazaérkezését.

Egy délelőtt — mint bomba robbanása — úgy hatott a hír: a sziguranca megakadályozta Fónagy János elvtárs holttestének eltemetését a temesvári Munkásotthonból. (Fónagy János a doftanai börtönben halt meg, az elvtársak segítségével felesége — Orosz Irén — Temesvárra vitte, és a Munkásotthonban ravatalozták fel.) A csendőrség és katonaság megostromolta az Otthont, a holttestet elrabolta, az Otthont bezárta. A hír szerint a nemzeti parasztpárti kormány máris rendeletet adott ki az Egyesületes Szakszervezetek működésének felfüggesztésére, az Otthon bezárására az egész országban. Valaki telefonált Temesvárról: „Szervezzetek tiltakozó akciót!”

Két évvel azelőtt, Ferdinand király halálakor, 20 éves fejjel egy nagy akció élére kellett állanom, amelyet a letartóztatott elvtársak szabadlábra helyezéséért indítottunk. Akkor fiatalságom és tapasztalatlanságom volt a nehézség. Most mindezek már nem játszottak szerepet, de viszont egyenruhát viselő katona voltam. Mégis gondolkozás nélkül fogtam hozzá a tiltakozó akció megszervezéséhez.

Nagyon rövid, de annál harciasabb röpiratot fogalmaztam, amelyben informáltuk a gyárak dolgozóit a Temesváron történekről és azokról a terrorintézkedésekről, amelyek a hatóságok részéről Vásárhelyen is várhatók. Lelepleztük a Nemzeti Parasztpártot és kormányát, amely még bestiálisabb folytatója a terrornak, mint a liberálisok voltak.

Felszólítottuk a gyárak dolgozóit, hogy a munka beszüntetésével, tiltakozó gyűlések szervezésével indítsuk meg a harcot a terror visszaverésére, szakszervezeteink szabad működéséért. A röpiratot a Munkásotthon írógépén stencilre gépeltük, majd Löbl Marci, Mihály Anti és még néhány ifjú segítségével a sokszorosítógépen mintegy 300 példányban lehúztuk. Az ifjak még aznap délelőtt széthordták a gyárakba.

Nem tudtam, melyik szervezet nevét írjam alá, ki adja ki a röpiratot... Nem volt sok idő a fontolgatásra, és aláírtam: a Marosvásárhelyi Szaktanács mellett működő Szakszervezeti Ifjómunkás Szekció. Hát ez bizony egy kicsit sántított. Egy ifjú szekció önállóan nem adhat ki felhívást a munka beszüntetésére, tiltakozó gyűlések tartására, de hát szükség törvényt bont. A Szaktanács vezetői, még az ifjúsági vezetők is majd mind Temesváron tartózkodtak, vagy útban voltak hazafelé. Abban a nagy izgalomban akkor senki sem nézte az aláírást, és Löbl Marci meg Mihály Anti tagja volt az ifjúsági szekciók vezetőségének, az aláírás tehát „hivatalos” volt.

Általános sztrájk persze nem lett a felhívás nyomán, de a gyárakban és műhelyekben rögtönzött gyűlések keretében olvasták fel azt, s a felhívás, harcos, tiltakozó tömeghangulatot váltott ki. A hazatérő szaktanácsi vezetők már egy megindított akciót találtak, amelyet csak állandósítaniok és kiszélesíteniok kellett.

Másnap, anélkül hogy találkoztam volna Karcsival és a kongresszusról visszatérő elvtársakkal, visszautaztam a katonasághoz.

FAMUNKÁSOK SZTRÁJKJA

Otthonlétem alatt tudtam meg régi famunkás elvtársaimtól és az *Építő Ipari Munkásból*, hogy a hónapokon át előkészített marosvölgyi bérmozgalom a „fabárók” hajthatatlansága miatt biztosra vehetően sztrájjal fog végződni (a sztrájk részleteit azonban csak leszerelésem után ismertem meg...).

Az 1929-es marosvölgyi nagy munkásmegmozdulás, amely Régentől Gyimesig e nagy fakitermelő terület összes fűrésztelepeit felölelte — a hozzátartozó vágterületekkel együtt —, a legjobban előkészített mozgalom volt a Marosvölgyében, amelyet ott az idők folyamán szerveztek.

Az 1925-ben letört sztrájk óta szakszervezeteitől megfosztott, csendőrterror alatt nyögő munkásság bizalommal, harcos tettekkészséggel követte a Kommunista Pártot és az Egységes Famunkás Szövetséget a jobb élet- és munkakörülmények, a szervezkedési szabadság kiharcolásáért. Néhány hét alatt több ezer marosvölgyi famunkás szervezkedett és készült föl a harcra azoknak a gazdasági és politikai követeléseknek a kivívásáért, amelyeket számtalan tömeggyűlésen és vezetői megbeszéléseken (a toplicai konferencián) fogalmaztak meg.

A marosvölgyiek ebben az időszakban „élharcos” szerepet tölthettek be. Elindítói voltak azoknak a nagy megmozdulásoknak, amelyeket a romániai munkásosztály 1929-ben — az általános gazdasági válság kibontakozásának szakaszában — vívott életszínvonalának, jogainak megvédéséért, új jogok kiharcolásáért. S az ők példáját követve Bukovinában a famunkások, Zsilvölgyében a bányászok — a visszahúzó, reformista szakszervezeti vezetők ellenállásának dacára — készültek az ismert nagy harcokra.

A temesvári kongresszuson az Egységes Szakszervezetekre mért csapás nem ijesztette meg Marosvölgye munkásságát, és a szakszervezetek ellen foganatosított betiltó

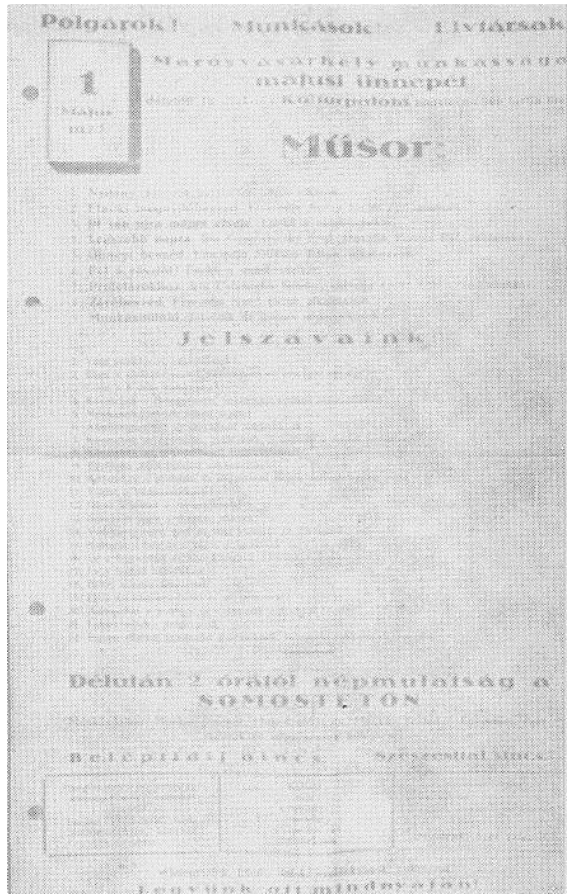
intézkedések, a munkásotthonok bezárása ellenére — a sikertelen tárgyalások után — a harc mellett foglaltak állást. Kimondták a 35 napig tartó sztrájkot. És megisméltődött újra az 1925-ös terrorhadjárat a hatóságok részéről, a sztrájk letörésére. Megisméltődtek a letartóztatások, a csendőrbrutalitások, kilakoltatások, kitoloncolások, de a Marosvölgye munkássága, amelyet a Kommunista Párt nevelt s vezetett, heteken át szilárdan ellenállt. Különösen Toplicán és a szomszédos Galócáson nyert a sztrájk igen éles és határozott formát. A munkaadók sztrájkötöröket hoztak, akiket csendőrök védelmeztek. A toplicaiak megütköztek a csendőrökkel, a puskás-szuronyos csendőröket botokkal, kövekkel támadták meg. Férfiak, asszonyok, gyermekek együtt küzdöttek követeléseikért, igazságukért. A csendőrök visszavonultak és segítséget kértek. A megduplázott csendőrkülönítmény ereje tudatában támadott... A támadás hírére egész Galócás bejött Toplicára. A sztrájkoló férfiek mellett ott küzdöttek a galócási asszonyok is olyan hősieesen, hogy ahhoz hasonlót csak a tatárok ellen küzdő szárhegyi asszonyok legendájában hallhattunk. A fegyveres erőszak végül mégis győzött, és 33 sztrájkoló toplicai és galócási férfit és asszonyt véresre verve, összeszűjajzva — mint az ókorban a rabszolgákat — kísérték Vásárhelyre 1929. május 17-én.

Íme, mit ír 1929. május 18-án a helyi polgári lap, a *Maros*: „Ma délután 33 munkást kísérték Vásárhelyre, akiket Galócáson és Hévízen tartóztattak le. A munkásokat összekötözve szállították ide, nagyobb részükön verések foltjai észlelhetők. Vegyesen vannak románok és magyarok. A munkásokat még ma este kihallgatták a rendőrségen. Szombaton reggel átteszik az ügyészségre...”

„Érdekes a megnyilatkozása a munkás szolidaritásnak, hogy az Egységes Szakszervezetekhez tartozó, a helyi gyárakban dolgozó munkások, annak dacára, hogy a Munkásotthon zárva van — és így közös találkozás lehetősége nincs meg —, önként felajánlották, hogy a lefogott munkásokat élelmezik, és ennek megfelelően már ma este élelmet juttattak be részükre a rendőrségre.”

Néhány nap múlva az újság hírül adja, hogy „A 19

Az Egységes Szakszervezetek 1927. május 1-i ünnepélyének műsorlapja és jelszavai (Marosvásárhely)

Katonai könyvecském

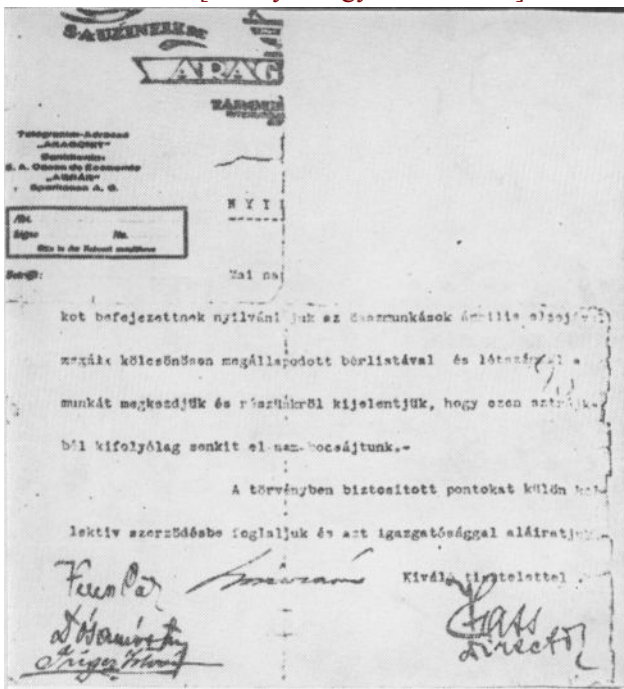
galócási munkás közül 13-at szabadon bocsátott az ügyészség (a hévíziekről nem ír semmit). Letartóztatásban maradtak: Nagy János, Fekete Dávid, Tóth János, Tóth Jánosné, Timbolci Jánosné és Zsigmondné.”

Miután a vezetőket letartóztatták, százakat, férfiakat-asszonyokat egyaránt meghurcoltak, véresre vertek, értetően gyengült az ellenállás egyes helyeken. De a legtöbb helyen ellenálltak akkor is, amikor — mint egy hullarabló — megjelent a beugrató ügynök Sárkány István, aki azután, hogy az Egységeseknél lejáratta magát, az amszterdami irányzatú szakszervezetek jobboldali vezetőinél keresett és talált menedéket.

Megjelent a Marosvölgyében, és a harcban még kitartó — de már fáradt — tömegek egységét megpróbálta megbontani, mozgalmukat leszerelni. Egy-két helyen — Régenben, Toplicán — akadtak egyesek, akik bedűltek és követték, de a tömeg kitartott a sztrájk s az Egységes Szakszervezetek mellett. Ez a piszkos beavatkozás és egységbontás meggyorsította a sztrájk kisebb eredményekkel való bevégzését. A marosvölgyi 1929-es sztrájk csak részleteredményeket hozott gazdasági vonalon. A munkásság legális szakszervezeteit azonban itt is éppen úgy szétrombolta a Maniu-Mihalache rendszere, mint mindenhol az országban.

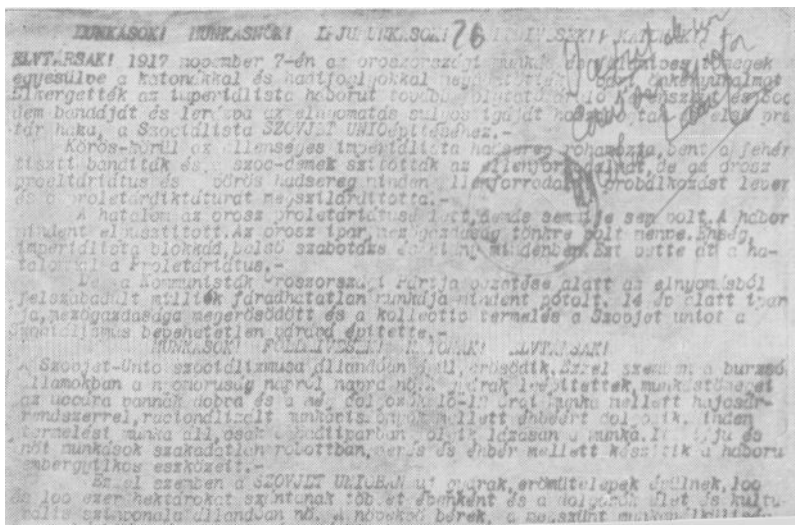
Sárkány a Marosvölgyében nem tudott tartós szakszervezetet kiépíteni. Próbálkozása sikertelen maradt, a munkások legtöbb helyen elkergették, veréssel fenyegették meg.

(Amikor 1930 nyarán végigjártam a Maros völgyét, és a nagyobb központokban újrászerveztük a párt és az Egységes Szakszervezetek illegális csoportjait, sehol még hírért sem találtam a Sárkány-féle csoportoknak. Egyedül Toplicán találtam egy István György nevű, volt egységes vezetőt, aki a maga igazolására konokul hangoztatta, hogy „abban a helyzetben úgy láttam, az helyes, ha a betiltások és a borzalmas terror idején megpróbálunk Sárkányt követve tenni valamit a legalitás fenntartása érdekében”. István György nem akarta belátni, hogy öntudatlanul hozzájárult az egységbontáshoz s így a harc könnyebb leszereléséhez. Nem volt tudatosan a munkás-

Az Aragonit gyári sztrájk befejezéséről szóló nyilatkozat (1930)

Részlet a Brassóban 1931. november 7-ére kiadott röpiratból

ság árulója, de nem is lett soha többé a toplicaiak megbecsült vezetője.)

A leszerelésemig hátralévő néhány hónap izgalmas várakozással telt el... A nyár folyamán kinti kapcsolatom révén 20—25 darab röpiratot kaptam. Vakartam a fejem, hogy mit csináljak...

Ha szétszórom az egészet a kaszárnya udvarán, másnap — mint az ezredben egyedüli ismert kommunistát — elővesznek, s ki tudja, hogyan fog végződni a röpceakció.

Gyorsan cselekedtem. Mintegy felét a röpcéknek a kaszárnyánkkal csaknem határos királyi gárdaezred udvarára szórtam szét. Egyet a Katonai Térképészeti Intézet lakatosműhelyébe dobtam — ahol a fiúk mind jó barátok voltak —, a megmaradtakat pedig az istállóba, a kovács-, szabó-, suszter- és a karbantartó műhelyek ablakain dobtam be, tudva azt, hogy sem a lovászok, még kevésbé a munkásfiúk nem fognak jelentést tenni a tiszteknek.

Másnap reggel a „kicsi török” — Condopol lovásza — titokzatos arccal félrehívott, és furcsa hangsúllyal elmesélte, milyen „írást” találtak az istállóban. Csodálkozó arcot vágtam, és figyelmeztettem, hogy se tisztnek, se altisztnek erről ne beszéljen, mert bajba jöhet. A „kis török” vigyorgott, és begömbített ujjával megkopogtatta borotvált fejét, ami alatt azt értettem „hova gondolsz, van itt sütnivaló!”...

Azt nem mondhatom, hogy módszeremmel a katonák döntő többségéhez eljutott a röpce mondanivalója, de azért elég sokan tudomást vettek róla, és a tiszték is sejtettek valamit, de röpce a kezükbe — az én szerencsémre — nem került.

Útját semmi nem állhatta, beköszöntött az ősz s vele a leszerelés napja. Úgy emlékszem, november 2. volt, amikor az ezred öreg kürtösei elfújták azt a csodálatos dallamot, amelyet már az előző korosztály leszerelésekor hallottam, de az akkor távolról sem váltotta ki azokat az érzéseket, amelyeket most, leszerelésemkor.

Nemcsak én, azt hiszem, mindenki megkönnyebbüléssel tekintett vissza az eltelt 20 hónapra. Csodálatosképpen egy pillanatra megfélekedtünk a hidegről-hősegről, a gyenge kosztról, az embertelen verésekről. Ragyogó arccal sorakoztunk fel századok szerint, és izgatottan vártuk a pillanatot, hogy Bădănoi — egy malacképű, nagyhangú pocakos őrnagy — bevégezze intelmeit és buzdításait.

Bădănoi őrnagy az ország belső ellenségeiről beszélt, és kijelentette, hogy mint leszerelt katonáknak továbbra is kötelességünk éberem örködni és leleplezni a haza bujkáló ellenségeit, a bolsevikokat, akik még a hadseregben is megbújnak. A hideg novemberi szélben topogtak a rongyos ruhájú paraszt- és munkásfiúk, de nekem a halottak után kezdett melegem lenni. Különösen miután századunkban mindenki megkapta a cédulát — a paprikajancsi őrnagy leereszkedő kézszorítása kíséretében —, s már csak egyetlen papírdarabot szorongatott, de mégsem szólított, ahelyett épületes dikcióba kezdett: — Akié ez a lap, az nem haza, hanem a börtönbe kellene menjen, mert egy köztetek megbújt méregkeverő ellenség. Most az egyszer még próbára tesszük, hazaengedjük, de jaj neki, ha megtudjuk, hogy bolsevik propagandát fejt ki. — Egy pillanatra elhallgatott, aztán harsány hangon kiáltotta: — Paul Veress din compania depozit. — Kiléptem a sorból, és katonás léptekkel megindultam az őrnagy felé. A mintegy 700 leszerelő katona közül nem mindenki ismert nevemen, de — újonckori verekedésem s a fegyverműhelyben teljesített szolgálatom, valamint letartóztatásomkor a díszszemlén a csendőrrel való elvonulásom után — arcról majd minden katona ismert.

— Armurierul (a fegyverműves) — hallatszott itt is, ott is a sorokból, s bizonyára soknak eszébe jutott, hogy amikor az altisztek fegyvervizit előtt ellopták a csavarokat és rugókat a fegyverükből, az „armurier” mindig mindenkit kisegített. Az armurier megmentette a kifosztottakat a megveréstől, és ingyen kapták a segítséget. Egyenesen, emelt fővel álltam az őrnagy előtt, aki felém nyújtotta a cédulát, aztán a két karját tüntetően a hátán karba fogta, és hangosan rám kiáltott: — Bolșovic.

Lehet, az őrnagy azt várta, hogy volt bajtársaim a leszerelés örömeiben szolgálai módon lehurrognak, de a rongyokba öltözött embernégyszög hang nélkül, mozdulatlanul állt a csípős szélben, s gondolatban sokan visszaszoktatták volna az őrnagyot oda, ahonnan kibújt.

Katonaládámat még a nyáron hazavittem, apróbb használati tárgyaimat szétosztogattam fiatalabb bajtársaim között, így gond és teher nélkül — tele életkedvvel —, egy kis csomaggal a hónom alatt léptem ki a kaszárnya kapuján.

A lányok már nem voltak Bukarestben. A részleges amnesztia s a kolozsvári nagy per elítélteinek több mint 40 napos éhségsztrájkja után — amelyben Haja Lifschitz életét áldozta a szabadulásért — legalizálták magukat. Piri, aki részt vett a temesvári kongresszuson s utána a Fónagy János holttestének megvédéséért folyó harcban — verés és rövid letartóztatás után hazament Vásárhelyre. De azért nem volt gond kapcsolatot találnom az ifjakkal.

Gyula nem volt Bukarestben, de Birtaş Gabi már keresett, hogy hazamenetelem előtt találkozzon velem.

Először Fuchs Simiékét kerestem fel. Simi és Halász Magda összeházasodtak, és amolyan féllégáisan laktak Bukarestben. Simi az illegalitásba taszított Egységes Országos Szaktanács Ifjú Szekciójának volt a temesvári kongresszuson megválasztott titkára. Simi és Magda mézesheteiket élték egy 3×4 méteres kis szobában, amelynek egyetlen szembeötlő bútordarabjára emlékszem, egy elég gyatrán összetákolts hatalmas díványra, amelyen mindannyian ültünk, s amely a legkisebb megmozdulásunkra is minden porcikájában recsegett-ropogott. Simiéknél találtam Bernáth Andort, aki Bukarestben akart elhelyezkedni, de csak időleges kisegítő munkát kapott és éppen készült haza Vásárhelyre.

Nagyon vidámak voltunk, noha Simiék nem tudták még, hogy miből fogják kifizetni a már esedékes házbért. Bandinak csak annyi pénze volt, hogy megválthassa belőle a vonatjegyet Vásárhelyig, én pedig nem tudtam még, hogy régi helyemen, az Aragonit gyárban fogok-e munkát kapni, vagy sem, de ezek az anyagi gondok akkor

olyan semmivé zsugorodtak mindannyiunknál, hogy vidám-lelkes beszélgetésünkbe még leheletnyi sem jutott belőlük.

Az anyagi gondokat, elhelyezkedési problémáinkat számúztuk, és vitáinkban, tervezgetéseinkben egyetlen kérdés uralkodott: hogyan kell az új helyzetben meg erősíteni a féllegális szakszervezeteket és ifjú csoportokat? Melyek a legfőbb követelések, amelyek köré csoportosítani kell és lehet az ifjakat?

Bandi és Simi már ismerték a vásárhelyi Berger-féle lakatosműhely 11 inasának néhány napos sztrájkját, és mindegyre visszatérő bizonyítéknak használták a követelések megfogalmazásánál, a harc formájánál ezt a sztrájkot.

Kifáradtunk a hosszú vitában, Magda teát, brailai túrót és kenyeret adott ebédre — olyan mosolygós arccal, mintha menyegzői étellel traktálna.

Térdünkre tett poharakból szürcsöltük a forró teát, s a dívány közepére helyezett ívpapirosról szedegettük a túrót meg a kenyeret. A komoly vitát felfüggesztettük. Bandi ízig-vérig vásárhelyi volt — Wesselényi utcai gyerek —, aki értett az ugratáshoz, a recsegő-ropogó díványtákolmánnyal kapcsolatban fejezte ki aggodalmát az új házások előtt, álszent képpel indítványozta, keljünk fel róla, hogy legalább egy-két éjszakát tartson ki. Magda, aki nem volt szokva a vaskosabb tréfákhoz, zavart mosollyal a földet nézte, mi pedig — rejtett irigységgel — kajánul nevtünk Bandi aggodalmain.

Kopogtak az ajtón, és mosolygó arccal belépett Eszterka...

Noha Eszterkával később — más körülmények között — még sokszor találkoztam, mégis ez a kép maradt meg legelevenebben emlékezetemben, pedig azóta 42 év is eltelt már.

Eszterka 19 év körüli diáklány volt (én legalábbis úgy tudtam akkor). Törekeny, formás alakjával, fehér blúzban, sötét szoknyában, dús aranyszőke hajával, búzavirág-kék szemével, vidám, szép arcával olyannak tűnt, mint egy mesebeli tündér...

Eszterka megérkezése más irányt adott a beszélgetésnek, egy darabig a „helyes vonal”-ról, az opportunizmus elleni harcról folyt a beszélgetés — amivel már úgy tele volt a fejem, hogy szédültem tőle. Mindannyian megállapítottuk, fájdalmas ez a harc, mert régebbi fegyvertársaink ellen is kell vívnunk, de szükséges a mozgalom érdekében. (Akkor még nem tudtam, mennyi visszaélésre ad lehetőséget az opportunisták vád reásütése sok jó harcos elvtársra, de sajnos ezen a baloldali gyermekbetegségen is át kellett esnünk. Még most, több mint 40 év eltelte után is elkeseredem, ha rágondolok ennek az időnek sok durva vadhajtására.)

Siminek mozgalmi dolga volt Eszterkával, a további beszélgetésen nem vehettünk részt. Elbúcsúztunk, Eszterka lelkesen invitált, térjek vissza Bukarestbe. — Nagy szükség van most — mondta — a fővárosban fiatal, aktív elvtársakra. — Fejemet ráztam: — Odahaza is nagy szükség van ránk — feleltem.

Simiéktől Gabriel Birtaşhoz mentem, akivel Radó Lacinak — a Radó Ica testvérének — parányi manzárdszobájában, amely egyúttal a műterme is volt, találkoztam.

Gabi, aki akkor a KISZ központi titkárságában dolgozott, alapos helyzetismertetőt tartott és instruált politikai, szervezeti kérdésekben. Sőt azonnal megbízatást is adott, hogy vigyek el egy kisebb bőrrönd anyagot Aradra és Nagyváradra. Nem nagyon lelkesedtem a megbízatásért, mert november 5. volt, és a sziguranca mindenütt hajtóvadászatot tartott az ismert kommunisták után, de szó nélkül átvettem az anyagot, noha a befutók (az illegális kapcsolatok fönntartását szolgáló lakások) teljesen bizonytalanok voltak.

Aradon simán ment minden, a befutón az elvtársnő nem volt otthon, de 6—7 éves kisfiának meghagytam, fel ne bontsa a csomagot és adja át édesanyjának. A szalmazsákba dugtam az anyagot, és siettem ki az állomásra. Váradra késő délután érkeztem. Kerestem az utcát, de a kérdezettek csak a vállukat vonogatták. A hideg esőben bőrig ázva utolsó próbát tettem. Beültem egy fiákerbe.

Időnként a kocsis megállította gebéjét és érdeklődött az utca felől, amit kerestünk. A kocsi ernyője fel volt húzva, én semmit nem láttam és senki nem látott, de izgultam és hallgattam, mint a csuka.

Az egyik megkérdezett egy őrséget álló rendőr volt, jóakaratóan segíteni akart, de az elátkozott utca nevét ő sem hallotta. Kíváncsi volt, kit visz a kocsis, és benézett az ernyő mögé. Barátságosan megkérdezte, honnan jövök és kit keresek. A mese, amit leadtam, így szólt: most szereltem le, meg akarom látogatni a nővéremet, aki ide jött férjhez, és a sógoromat. A rendőr bólintott, s mi továbbhajtottunk, keresni egy utcát, amit senki nem ismer. De végül is megtaláltuk. Akadt valaki, aki útbaigazított, s megmondta az utca régi nevét, amire a kocsis cifrát káromkodott.

Azt hittem, minden baj elmúlt. Fizettem és megkerestem a megadott házszámot. A nagyobb baj csak ezután kezdődött. Akihez mentem, egy fiatal, energikus suszter volt, Gubán elvtárs, akit ma szerte az országban s az ország határán túl is mindenütt ismernek mint üzemigazgatót és iparszervező szakembert, de még inkább híres cipőit, amelyek ma is a nevét viselik...

Gubán elvtárs, amikor megmondtam, ki küldött, úgy nézett rám, mintha a Marsról érkeztem volna.

Azonnal beláttam, hogy Gubánnak igaza van, mert jelzőt nem kaptam — s így nem is mondhattam —, sem pedig őt addig nem használták „anyagbefutó”-ként. A legtragikusabb az volt a dologban, hogy Gubánnak még a nevét sem tudtam akkor — mert nem mondták meg, csupán a lakáscímét. Utolsó kártyámat játszottam ki. Elővettem leszerelési igazolványomat és képes katonai igazolványomat, megmutattam neki, s azt mondtam: — Nézd, elvtárs, én tudom, hogy jó helyen járok, viszont igazat adok neked, hogy bizalmatlan vagy velem szemben, de azért nem én vagyok a hibás. Tévedsz azonban, ha azt hiszed, provokálni akarlak. Láthatod, hogy leszerelt katona vagyok, akit megbíztak az ifjak, hogy juttassam el ezt az anyagot. Mit gondolsz, én nem vállaltam kockázatot, amikor november 5-én egy ismeretlen városban félbőröndnyi anyaggal ismeretlen elvtársat keresek?

Ha nem állsz velem szóba és nem veszed át az anyagot, igazad van. De én sem fogom még egyszer végighurcolni a városon, vasúton, hanem bőröndöstől együtt a Körösbe dobom.

Olyan elkeseredetten és őszintén beszéltem, hogy Gubán megingott elhatározásában és engedett: — Jó, hagyd itt a csomagot — mondta —, valakit ismerek, megpróbálom a segítségével elrendezni. — Amíg én kiraktam a bőrönd tartalmát, ő teát főzött, kiterítette a Gabitól kölcsönkapott vizes, szép sötétkék esőköpenyemet száradni. Szalonnát, kenyeret adott a teához, és nézte, hogyan eszem. Hát nézhette, mert Bukarestből elindulva csak két-három almát ettem az aradi állomáson. Egy kicsit megszárítottam ruháimat, aztán indultam is vissza az állomásra. A szemerkélő esőben újra bőrig ázva ültem a váróteremben. Nyugodt voltam és vidám, a feladatot, amivel megbíztak, minden nehézség ellenére teljesítettem, az illegális röpiratok a Nagy Orosz Szocialista Forradalom 12. évfordulójára eljutottak Aradra és Nagyváradra.

(Azt hittem, soha többé nem fogok találkozni a szóki-mondó Gubánnal, annál is inkább, mert a nevét sem tudtam. Csupán az utcát és a házszámot. „Hegy a hegyyel soha, de ember emberrel találkozik” — mondja a közmondás, s ez esetben nagyon is bevált. 1934 őszén Temesváron dolgoztam mint a párt bánáti tartományi titkára. Egy Jóska nevű vasmunkás elvitt Gubán elvtárshoz, aki akkor a híres, exportra termelő Filt cipőgyár mestere volt. Összebarátkoztunk, s egy alkalommal elmeséltem, hogyan jártam néhány évvel azelőtt Váradon. Még be sem végeztem a történetet, Gubán felkiáltott: — Te, a mindenség! Hiszen te nálam voltál akkor. — Érdekes, hogy első látásra egyikünk sem ismerte fel a másikat, csupáncsak úgy tetszett, mintha már találkoztunk volna valaha. Talán banálisnak tűnik, de el kell mondjak egy esetet Gubánnal kapcsolatban. Egy alkalommal figyelmesen nézegette cipőimet, és megjegyezte: — Te komám, az a cipő nagy neked. — A cipő valóban nagy volt, ha sokat jártam benne, feltörte a sarkomat. Gubán szó nélkül bement a szobába, és kihozott egy pár finom, barna, pehelykönnyű vadonatúj félcipőt. — Próbáld fel! — Kicsi

ez nekem — dűnnyögtem, s csak forgattam kezemben a mesterremeket. — Az neked pont jó — vetette oda fél-szájjal Gubán, s gyorsan kifűzte a cipőket. Felpróbáltam: mintha csak az én lábomra készítették volna.

Mikor megkérdeztem, mibe kerül, legyintett és valami affélét mondott: „Magamnak csináltam, de nekem kicsi.” Meg vagyok győződve, hogy Gubán elvtárs, aki 1950-ben csak ránézett a lábamra és mérték nélkül olyan bakancsot készített nekem, hogy még ma, 22 év után is használom — önmagának nem csinálhatott kicsi lábbelit, ellenben látva, hogy cipőim otrombák, finoman így akart megajándékozni egy pár soha el nem felejthető cipővel... Szavamra mondom, nem is felejttem el soha ezt az elvtársi gesztust).

1

ÚJRA CIVILBEN

Bekapcsolódásom újra a civil életbe aránylag gyorsan, könnyen ment, azonnal kaptam munkát a régi helyemen. Lakásom nem volt, egy-két hétig Karcsi bátyámnál laktam és kosztoltam. Karcsival és feleségével, Jucival is nagyon jól egyeztünk, de nem lakhattam velük együtt — alig néhány hónapos házásokkal — egy 4×5 méteres szobában.

Lakást kerestem, és éppen kapóra jött, hogy Soós Jóska bácsinak volt egy 3×3 méteres különálló kis szobája, amelyet Mariska néni berendezett: ágy, kis dívány, ruhaszekrény, mosdóasztalka, két szék — ez volt a bútortzat. Csendes szoba volt, amelyben jól kipihenhettem magam, és szabad időmben nyugodtam olvashattam, tanulhattam, nem háborgatott senki.

Sajnos nem sokáig tartott ez az eszményi állapot, mert rövid időre rá Nemes Dezső és Székely Laci, akarva, nem akarva lakótársaim lettek, s ez a két örökvidám tréfacsináló feldúlta mennyei állapotomat. A fiúkait a mozgalomban való részvételük, a meg-megújuló házkutatások és le-tartóztatások miatt szüleik felszólították: válasszanak az otthonlakás és a mozgalom között. Mindketten a mozgalmat választották, és hónuk alá vett kis cókókjukkal, mindenféle rádióalkatrésszel tömött táskájukkal megjelentek a lakásomon. Dezső homlokon csókolt, és Laci holtakat felköltő kacagások között bejelentette: — Pulkám! érezd megtisztelve magad, mától kezdve ideiglenesen nálad fogunk lakni, mert az öregeink kitették a szűrünket.

Hogy ez a két vásárhelyi Till Eulenspiegel, aki mindig tartogatott valami meglepetést számomra — vagy mások számára —, hogyan forgatta fel örök vidámságával, az élet nehézségeinek tréfás kigúnyolásával nyugalmamat, arról később még lesz szó. De ez az idő az apró bosszú-

ságok ellenére is a barátságnak, az egymást segítségnek felejthetetlen megnyilvánulásaiként, ifjúkorom legszebb emlékei közé tartozik.

A katonasággal megszakított mozgalmi tevékenységem folytatása sokkal nehezebb volt, mint gondoltam. A szakszervezetek féllegálisításba kényszerítése és folyamatban levő bírósági feloszlata téjesen más munka- és harci módszert követelt.

Távol áll tőlem, hogy kérkedjem vele, de az elvtársak — felnőttek és ifjak egyaránt — mindenütt örömmel fogadtak. Bevontak a féllegális szaktanácsba, és mindenki természetesnek vette, hogy az addig háromtagú szűkebb-körű aktívának, amely a folyó ügyeket intézte, s amelynek tagjai Jóska bácsi, Kacsó Feri és Grün Dezső voltak, én is tagja legyek. Először az ifjúságot képviseltem, de aztán, amilyen mértékben a terror fokozódott — és egyesek visszahúzódtak — és amilyen mértékben fokozódott az elvnlküli frakcionista harc, amely a szakszervezeti és a blokk-mozgalomban éppen úgy érezette romboló hatását, mint a pártmozgalomban — úgy mind több és felelősségteljesebb szerepet kaptam. A Szaktanácsban titkár lettem Jóska bácsi mellett, aki — minden támadás ellenire — lényegében egészen a felszabadulásig a vásárhelyi szakszervezeti mozgalom nesztóra volt.

A kommunista ifjak szervezeténél a dolog egyszerűen ment, megérkezésem után azonnal átvtem a helyi szervezet vezetését.

Szó ami szó, a híres vásárhelyi ifjúmunkás mozgalom 1929 őszén gyengén állt. Lényegében nem is a mozgalom, hanem a helyi vezetőség gyengült meg. (Hiszen szeptember táján szervezték meg a már említett nevezetes inasztrájkot, a Berger-féle lakatosműhely 11 tanoncának sikeres megmozdulását, a méltányos fizetésért, 8 órás munkaidőért, a mesteri pofonok megszüntetéséért. Ennek híre bejárta az egész országot.) A volt vezetők közül sem Gyula, sem Simi, sem én nem voltunk otthon. Ez a kisebb baj lett volna, de éppen ebben a nehéz helyzetben Bene János és Vass Jóska — akik elég rövid idő alatt számottevő ifjú vezetőkke fejlődtek — visszavonultak a mozgalomtól, és semmilyen felelős munkát nem vállaltak. Vé-

leményem szerint mindkettőnél a visszavonulás oka a terror erősödése volt. Veszély idején a gyengék menekültek, a bátrak helyt álltak...

Az ifjak közül a legaktívabb és legáldozatkészebb Löbl Marci volt. Marci mindent kész volt csinálni, csak hogy még nem szerzett elég tapasztalatot ahhoz, hogy önállóan összefogja és irányítsa a mozgalmat, hiszen alig múlt egy éve, másfél éve, hogy bevonták a KISZ-be. Mégis tőle tudtam meg a legtöbbet. Lelkesen állt mellém, és az újrászervezésnél a legnagyobb segítséget tőle kaptam. Közben hazaérkezett Bukarestből Bernáth Andor és Kati is — aki Miszovics Jenővel a KISZ rajoni vezetőségében dolgozott —, és tevékenyen bekapcsolódott a helyi munkák irányításába.

Lényegében nem volt nehéz összehozni Vásárhelyen egy új KISZ helyi vezetőséget, amelynek tagjai Bernáth Andor, Löbl Marci, Bereczky Jóska, Csupor Lajos, Nemes Dezső és én voltunk, később Breiner Piri is — aki nemsokkal azelőtt érkezett haza Vásárhelyre — bekapcsolódott a KISZ helyi munkájába.

Ellentétben több más várossal, Vásárhelyen az Egységes Szakszervezetek működését betiltó rendelkezések s a munkásotthon bezárása nem okozott nagyobb szervezeti zűrzavart vagy éppen szétesést. Csupán némi gyengülés volt érezhető és sok szervezeti nehézség.

A Szaktanács, és főleg az építő, vasas, szabó és fás szakszervezetek — néhány megijedt tag kivételével — hetenként, kéthetenként megtartották vezetőségi üléseiket, sőt taggyűléseket is hívtak össze magánlakásokban vagy a munkahelyeken, nem véve figyelembe a tiltó rendelkezéseket.

Megtörtént, hogy egy-egy ilyen ülés összes részvevőit letartóztatták — például 1929 végén Kacsó Feri lakásán egy csoport vasmunkást —, de a rákövetkező hetekben, más, kevésbé ismert munkás lakásán tartottuk meg összejövetelünket, értekezéseinket.

A szervezeti élet folytatása féllegális formában annak köszönhető, hogy Vásárhelyen komolyan vették a párt és a temesvári kongresszuson megválasztott Egységes Országos Szaktanács utasítását:

„semmilyen fáradságot és áldozatot nem kímélve folytatni kell az egységes szakszervezetek munkáját fellelő körülmények között is, a feloszlató rendelet és a folyamatban levő pör visszaverésére, a feloszlató ítélet megakadályozására.”

Vásárhelyen a szakszervezetek feloszlátása elleni harcot összekapcsolták a munkások gazdasági követeléseiért folyó küzdelemmel. Nemcsak a marosvölgyi munkások folyamatban levő hősi küzdelmét támogatták — akik nem vették tudomásul a betiltó rendeleteket és tovább gyűléseztek úgy, ahogy tudtak, féllegálisan, de kisebb helyi bérharcokat is szerveztek, sőt mint fentebb említettem, még inassztrájkokat is.

Folytatták a tömegek között a kulturális munkát is. Az összmunkás dalárda, a műkedvelő gárda, az MTE (Munkás Test Edző) bérelt helyiségben tartotta próbáit, sőt Kacsó Feri — mint a Szaktanács megbízottja — tárgyalt Popeseu Adrian polgármesterrel, hogy a már tradícióvá vált Munkás Szabad Iskola előadásait a városháza dísztermében tarthassák meg.

Jellemző Popeseu Adrian nemzeti parasztpárti politikus demokratikus nézeteire, hogy késznek nyilatkozott a gyűléstermet a munkásság rendelkezésére bocsátani — elismerve Kacsó Feri érveléseinek helyességét: „ha más társadalmi csoportoknak rendelkezésére bocsátják a termet, akkor a munkásság is éppen olyan jogot formálhat a terem használatához, mint mások”.

Sajnos a szigurancának más volt a véleménye, és a nyilvános előadásokat nem engedélyezte. Természetesen kulturális előadásokat nem lehet erőszakkal megtartani a főtér közepén, mint ahogy néhány hónappal később a Blokk jelölőgyűlését megtartottuk a brutális rendőrtámadás ellenére is.

Egy igen fontos jelenséget szeretnék megemlíteni Vásárhely és a Marosvölgye munkásságának és vezetőinek magatartásáról: visszautasították, nem vették tudomásul a jogfosztó rendeleteket, és minden eszközt felhasználva, példamutató küzdelmet folytattak mind gazdasági követeléseikért (a marosvölgyi nagy sztrájkok 1929. április—május folyamán), mind szakszervezeteik szabad működé-

séért. A betiltó rendelet ellenére a munkásság képviselői 1929—1932 között az Egységes Szakszervezetek nevében léptek fel mindenütt és — a szigurancát, bíróságot kivéve — kikényszerítették más hatósági szerveknél és intézményeknél e szakszervezet tiszteletben tartását.

A törvényszéken hozott feloszlató ítélet után a helyzet megváltozott, és az Egységes Szakszervezetek legalizálásáért folyó harc más formát kapott.

Lakásokon tartott gyűléseken és a munkahelyeken folyó nyílt agitáció révén készítettük elő november közepén a törvényszék előtti ismert demonstrációt, amely országos viszonylatban az egyik legjobban szervezett és legnagyobb visszhangot kiváltó megmozdulása volt az egységes szakszervezeti munkásoknak a szakszervezetek betiltása ellen, szabad működésükért, a munkásotthonok bezárása és elkobzása ellen — és kinyitásukért.

A bírósági tárgyalást a szakszervezetek feloszlátása, a munkásotthon fölszámolása ügyében 1929. november 23-ára tűzte ki a reakciós kormányzat. Ez a gattelt mozgásba hozta Vásárhely egész munkásságát. Az Egységes Országos Szaktanács Pătrășcanu és Zissu elvtársakat — az ország legtekintélyesebb jogászait — küldte le a védelem megszerzésére. A párt, az Ifjúmunkás Szövetség s valamennyi szakszervezet vezetősége a tárgyalás napján tüntetésre szólította fel a munkásokat. Úgy terveztük, hogy a bíróságra megidézett szakszervezeti vezetők egy része jelen lesz a tárgyalóteremben, másik része a tömeggel együtt fog fölvonulni. A tüntetés megkezdését 11 órára állapítottuk meg. Az útbaigazítás ez volt: 4-es, 5-ös csoportokban vonulni a törvényszék körüli utcákig, itt szakmánként csoportosulva percnyi pontossággal találkozni az épület előtt.

A tüntetés napján annyira izgatott voltam, hogy egy órával korábban abba hagytam a munkát. Megállapodtam az Aragonit-beliakkal, hogy késedelem nélkül fognak indulni és érkezni a törvényszék elé.

Kimentem a főtérre. Munkanélküli építők és más szakmabeliek ácsorogtak kettes-hármas csoportokban, várták az időt, hogy elinduljanak. Bernáth Bandival találokztam,

sietve jött két ismeretlen ifjúval, megállás nélkül továbbrobogtak olyan lendülettel, hogy majd fellökték az útjukba kerülő járókelőket.

Kissé még korán volt ugyan, de elindultam a törvényszék felé. Ámbolyogva mentem és figyeltem az embereket. Az volt az érzésem, hogy kétszer annyian mennek a törvényszék irányába, mint onnan visszafelé. A kollégium sarkán Breiner Piri egy fiatal lánnyal beszélgetett, valószínűleg várnak még valakit — szaladt át az agyamon a gondolat, és mentem tovább. Ahogy a törvényszékhez közeledtem, izgalmam úgy fokozódott. Vajon sikerülni fog-e a tüntetés? — tértem vissza mindegyre a napok óta foglalkoztató kérdésre. Biztosan! — döntöttem el bizakodóan, s befordultam a jobbágyok jogfosztogatójának nevére elnevezett Werbőczy utcába. Az utca jóformán üres volt. Néhány korábban érkezett ifjú álldogált, jobbra-balra tekintgetve várták csoportjuk érkezését.

11 óra előtt néhány perccel megérkeztek a Petróleumgyár vasasai olajos ruháikban. Egytől egyig mind ismerős arc. Sütő Pista, Bozsoki Albi, Mezei Laji, Kiss Bandi, Huszár Gyuri, Bányai bácsi körül tömörültek. Utánuk jöttek a cukorgyáriak — összekeveredve a „Transsyl”-osokkal. A Vasas „öreg gárda” — Gyurica Socaciu, Ioan Nistor, Málnási Feri, Lakatos Albi, Gáll Kálmán, Bíró Jani, Csiszár Béla, Kocsis Kálmán és a fiatalok, Bereczky Jóska, Gagyai, Zamek, mint eleven acélfal elzárták a keskeny utcát. Egy csoport ifjúnunkás csatlakozott a vasasokhoz, Nemes Dezsőt, Székely Lacit, a kicsi Fuchst, Schnedarek Jancsit ismertem fel a gyorsan összefolyó tömegben.

Megérkeztek a bőripariak is, majd a szabók, Costi Cîmpian, László Gyula, Csupor Laji, Cseresznyés, Blütner Ignác, Lipschitz Jóska jött a „jó ruhások” élén, és mellettük — mint akik hosszú útról érkeztek — a fűrészportól szürke ruhájú famunkások. Látom Mózes Pista bácsi komoly, nyugodt arcát, Domit, az öccsét az öreg Balogh mellett, Kis Sándort és sok-sok arcot, akiknek a nevét már nem tudja iktatni az agy.

És jönnek! Újabb csoportok. Néhány Aragonit-gyárbeli is: Lukács Zoli, Ötvös Pista, a kicsi Minor, Schönauer

Jóska elvegyülve a bádogosokkal és a szobafestőkkel, akik között ott látom Grün Dezsőt. Most is nevet, int valamit; vagy talán üdvözöl valakit? Pirit látom újra két-három lánnyal, egy másik kis csoport nő között Hajós Adélt, Löbl Pirit ismerem fel. Öröm járja át a szívemet az egyre növekvő tömeg láttán. A tömeg még csendes, még nem kezdődött el a demonstráció. Még a rendőrség sem mutatkozott, csupán két rendőrt látok, akik a kaput őrzik. Dezsőhöz akarok menni, de a tömeg már olyan sűrű, hogy megakadok a bádogosoknál.

Löbl Marci Kiss Dénessel és Gergely Ferivel fegyelmetlenül kitart az utasítás mellett: „a vezetők a tagok között legyenek és lelkesítsék, irányítsák őket”. Feléjük köszönök, de nem vesznek észre. De mégis... valaki visszaint. Megdöbbenve ismerem fel a mosolygó lelkes elvtársban Kiss Dénest, a bádogost.

Mit keres Dénes a tüntetésen? — tettem fel magamnak dühösen a kérdést, hiszen náluk van az Ifjak sokszorosítógépe. — Ha lebukik, bukik a gép is. De ahogy a mosolygós-piros arcot nézem, elszáll a dühöm, s már magam is találok „elfogadható” magyarázatot. Hát távol lehet maradni a tüntetésről egy becsületes szervezett vasasnak, aki annyi bérharcban, sztrájkban vett részt, mint Dénes? éppen most, amikor a szakszervezetek sorsáról van szó?! De a józan megfontolás erősebb, mint a túlfűtött lelkesedés, s már nyomulok is Dénes felé, hogy elküdjem a tüntetésről s ezzel elhárítsam a veszélyt, amely az illegális szervezetre leselkedik. — De nem tudtam már hozzájutni; a Gecse Dániel utca felől erős zaj hallatszott, a tömeg mozgásba jött. — Itt vannak az építők! — kiáltották többen —, s valóban, rendetlen sorokban, tömegükkel valósággal eltorlaszolták az utcát.

Az építők nagy része az épülő kórháztól jött, a munkanélküliek és más kisebb csoportok a Gecse Dániel utcában csatlakoztak hozzájuk. Az egy tömegben vonuló több mint 200 építőmunkás tüntető fölvonulását a lakosok százai nézték végig és kisebb csoportok kísérték az utcák két oldalán.

Az építők megérkezése jel volt a tüntetés elindítására. A várakozó tömegből elemi erővel robbant ki a tiltakozás

a burzsoázia és osztálybírósága munkás elnyomó intézkedései ellen. „Le a terrorral! Éljenek az Egységes Szakszervezetek! Nyissátok ki a Munkásotthont! Az Otthon a mienk! nem hagyjuk elrabolni!” — s ki tudja még hányféle jelszót kiabáltunk olyan hangosan, hogy felhallatszott a legtávolabbi tárgyalóterembe is.

Valahonnan két-három rendőr ugrott az építők elé megakadályozni az egyesülést, de a tömeg elnyelte az okvetetlenkedőket. Egy-két másodperc és a két csoport egyesült. Az újonnan jöttek élén ott láttam Szabó Domi robosztus alakját. Harsogó „pallér”-hangja mellett csak suttogásnak tűnt a legerősebb férfihang is. Ott voltak mind elől a régi ismerősök. A három Mihály fiú a Szent László utcából — mint három szál jegenye, kimagaslott a tömegeből —, a piros arcú Ioan Bardoșan, Ioan Muică, Simon Jóska, a kőműves, Gaál Jóska bácsi*, a csodálatos hangú Benke Jóska, Benke Albi, Iuliu Cormoș, Kelemen bácsi, a „sósnyakú”, a hosszú Soós Kuli és Soós Samu bácsi, Gödri Sanyi, a „nagy mellű”, Mihály Anti, a „fél szemű Gergely”, az ifjú építők: Kádár, Szilágyi Dezső, Pétérfi Pista mellett az óriás termetű Paizs Gábor és körülöttük Hídvég, Remeteszeg, a Teleki utca és a felsőváros építómunkásai, akiknek nevét több mint négy évtized után már elfelejtettem, de arcuk örökre megmaradt emlékezetemben.

A külső demonstrációra megindult az akció a tárgyalóteremben is. A zsúfolásig telt terem „hallgatói” — köztük Simó Géza, Soós Jóska, Kacsó Feri, Benke Pali, Botos Sándor, Veress Károly bátyám, Makkai, valamint az Egységes Szakszervezetek és a Munkás Otthon Egyesület más ismert választott vezetői — felugráltak helyükről, és Pătrășcanu elvtárrsal az élen hangosan tiltakoztak a per ellen. Jóska bácsi és még néhányan kiszaladtak a teremből, félrelökték az ajtón álló rendőrt, és kijöttek a tüntető tömeg közé. Jóska bácsi beszélni kezdett, de abban

*A harsány hangú Gaál Jóska bécsi huszonkét évig őrizte azt a fényképet, amelyet Nemes Dezső készített a börtönkapuban, mikor 1930 január végén szabadultunk. Aztán elküldte nekem azzal a meghagyással, hogy készíttessek róla másolatot és küldjem vissza. Kérésének eleget is tettem.

a pillanatban, egy megadott jelre, mindenfelől rendőrök és rendőrtisztek törtek ránk.

Ami azután történt, abból csak egyes képeket rögzíthett szemem és tudatom. Jóska bácsi a tömeg közepén állt, vele szemben kivont karddal egy rendőrtiszt, körülöttük lökdösődő, a „pulizskakeverővel” ütlegelő rendőrök. Grün Dezsővel és néhány ismeretlen elvtárssal Jóska bácsi felé törekedtünk, aki széttépte mellén a ruhát, és iszonyatos hangon ordította a kardos tisztnek: — Ide szúrj, te, ha van merszed! A tüntetőket hívta, kövesék a tárgyalóterembe.

— A tárgyalóterembe! — ordította visszhangként a tömeg, és nyomultunk a törvényszék kapuja felé. Valaki fájdalmasan ordított és káromkodott mellettem. Nagy Palit ütlegelte két rendőr. Dezsőtől elszakadtam a dulakodás hevében, két ismeretlen elvtársba belekapaszkodtam, és biztattam őket, nyomjuk a tömeget s a tömeggel a rendőröket is a kapu felé. Néhány rendőr a hátunk mögé került, egyik fabottal kétszer-háromszor a hátamra ütött. Ordítottam és káromkodtam, ahogy a torkomon kifért, és az újra felém sújtó botot meg akartam fogni, egy rendőrtiszt a kard fokával a karomra sújtott, minden erőm elhagyott a súlyos ütéstől. Fogtam a csuklómat a másik kezemmel, és emelgetni próbáltam a karomat. Álltam bénultan, tehetetlenül. A tömeg elérte a kaput, de nem tudott betörni az épületbe. Jóska bácsit, mint a per egyik tanúját a rendőrök visszavitték a tárgyalóterembe, ahol felháborodva mondta el, mi történt lent a kapu előtt.

A tömeget visszanyomták a kaputól, a jól instruált rendőrök éket formáltak és kétfelé szakítottak bennünket. A keskeny utcában hosszan elnyúlt tüntetőket aztán lépésről lépésre szorították ki a Gecse Dániel és a Fogház utca felé. Lassan visszatért az erő megütött karomba, csatlakoztam egy kis csoport munkáshoz, és megpróbáltunk ellentállni, de a fabotos rendőrökkel szemben csupasz kézzel mit sem értünk el. Csupor Laji, Nemes Dezső, Székely Laci, Schnedarek s még három-négy ifjú előrement. Grün Dezső, Marci és én maradtunk.

A rendőrök ütötték a börtön felé szorított elvtársakat s a szitkozódó Hajós Adélt és Benke Albinét letartóztat-

ták. Mi hangosan tiltakoztunk, kiabáltunk. Marcit, aki a szélen ment, egy rendőrtiszt lerántotta a járdáról, dula-
kodni kezdtek. Noha még fáj a karom, gondolkodás nél-
kül ugrottam a segítségére. Marci kiszabadult és eltűnt
a tömegben. Valamilyen ostoba büszkeség meggátolt,
hogy elszaladjak. Egy rendőr s a hírhedt Sándor komisz-
szár letartóztatott. Grün Dezső elvtársiasan mellettem
maradt, noha őt is letartóztatással fenyegették. Követelte,
hogy engedjenek el. A vita hevében kiteptem magam a
komisszár kezéből és a Bolyai utcán lefelé vonuló tömeg
közé szaladtam. Másnap az újság írt a rendőrök brutali-
tásáról, s közölte, hogy Nagy Pált, Veress Pál vasmun-
kást megkardlapozták a rendőrök (*Maros, 1929. XI. 24.*)
Dühös voltam, mert a rendőrség így szerzett tudomást
arról, hogy leszereltem a katonaságtól.

Ez a tüntetés óriási visszhangot keltett Vásárhely dol-
gozói körében és közvéleményt alakított ki a város értel-
miségi és polgári rétegeiben is. Ez érthető, hiszen a leg-
nagyobb tekintélyű tanárok, orvosok, közgazdászok sok
év óta már közművelő tevékenységet fejtettek ki a
Munkásotthonban. Nem túlzás az a megállapítás, hogy ha
egy értelmiségit előadónak hívtak meg az Otthonba, az
az illető részére megtiszteltetés volt, tudományos ismer-
eteinek, haladó gondolkozásának általános elismerése az
egész város közvéleménye előtt.

Ebben az időben (1929-ig) Vásárhelyen a Munkásotthonban Működő Szabad Iskola előadásain kívül más ha-
ladó szellemű előadásokat ritkán tartottak. A Kemény
Zsigmond Irodalmi Társaság zárt körű felolvasásairól a
munkások nem is tudtak, és a Társaság sem törte magát,
hogy munkásokat érdeklő előadásokat tartson.

Az Otthon és könyvtára — a munkások szakszervezeti
tevékenységén kívül — egyet jelentett a munkások és a
dolgozó kisemberek tanulási, művelődési lehetőségeivel.
Ezzel magyarázható az általános felháborodás, ami város-
szerte megnyilvánult a törvényszék előtti tüntetés szét-
verése miatt. Ezt az igazságot fejtette ki Pătrășcanu elv-
társ a törvényszék előtt. A teremben maradt munkás-
vezetők hangos helyesléssel és az Egységes Szakszerveze-

tek ellen, hozott betiltó rendelkezések felfüggesztésének, az Otthon kinyitásának követelésével támasztotta alá beszédét. A helyi hatóságok megijedtek a tüntetéstől, és nem mertek feloszlató ítéletet hozni. Az ügy tárgyalását elnapolták.

A mi teendőnk nem lehetett más: a harc folytatása tovább, minden eszközzel az Egységes Szakszervezetek működéséért, a bezárt Munkásotthon kinyitásáért. A harc éveken át folyt s a feloszlató és az Otthont elkobzó ítéletet csak jóval később merték meghozni, illetve végrehajtani.

A kommunisták mindig — még a legreménytelenebb helyzetben is — találtak lehetőséget a legális tevékenységre. Úgy emlékszem, december első napjaiban a Zsidó Kultúrházban sikeres előadást szerveztünk a legyilkolt zsilvölgyi bányászok hozzátartozóinak segélyezésére. Ezzel az előadással kettős célt követtünk:

— fokozni a szolidaritás érzését a munkásosztály soraiban;

— segíteni a legyilkoltak hozzátartozóit, akiket a legszörnyűbb nyomorba taszított a rendszer.

A sziguranca sejtette, milyen céllal rendeztük az előadást és a széles körű gyűlést. Az előadás idején valószínűleg megszállták a termet, de a jól összeállított műsorba nem tudtak belekötni, pedig annak tartalma eléggé kifejezte a munkásszolidaritás gondolatát.

Ugyanebben az időben szerveztük a már hagyományossá vált „bazárt” is, amely a legsikerültebb volt minden addigihez viszonyítva, mind a propaganda, mind az anyagi eredmény terén. A „karácsonyi bazár” megnyitását Vásárhelyen azok is türelmetlenül várták, akik gazdasági helyzetüknél és elvi meggyőződésüknél fogva nem tartoztak a munkásosztályhoz.

A bazárt azelőtt a Szaktanács neve alatt a Vörös Segély szervezte, a Szakszervezeti Nőbizottság segítségével. Az Egységes Szakszervezetek betiltása, az Otthon bezárása után a Munkanélküliek Segélyező Bizottság fedőnév alatt fogtunk a bazárszervezéshez, de az igazi szervező a Szaktanács és a Vörös Segély maradt.

A szervező munka irányítására Breiner Piri, Kacsó Peri, Karcsi bátyám és Lipschitz Jóska kaptak megbízást, de ott voltak mellettük nap nap után a fáradhatatlan asszonyok: Kovács Ilonka, Soós Mariska néni, Demeter Mártonné, Veress Károlyné és sokan mások, akiknek nevére már nem emlékszem vissza.

Megérdemelne egy alaposabb tanulmányt az az aprólékos szervező munka, ahogyan a Szaktanács és a Vörös Segély a munkások tömegét mozgósította használati tárgyak készítésére, a kispolgárokat ajándéktárgyak adományozására.

A szakszervezeti vezetőségek feldolgozták a bizalmiakal, ki mit tud csinálni, és egy-két hétre rá százalékával érkeztek az üzemekben, kis műhelyekben készült tárgyak. Az asztalosok konyhaszékeket, lapítókat, gyermekfürösztő és mosóteknőket, játékokat, kisbútorokat készítettek, a vasasok — főleg a bádogosok — lábtörőket, tűzpiszkálókat, zsírosbödönöket, tepsiket, zöldségreszelőket, tésztavágókat, s ki tudná megmondani, melyik szakma munkásai miféle háztartási-használati és dísztárgyakat készítettek. A bazárban rengeteg szép női kézimunka is volt. Ezeket háziasszonyok és lányok adták. Merem állítani, abban az időben nem volt az országban még egy város, ahol annyi művészi kézimunkát végző nő lett volna, mint Marosvásárhelyen. Az országos hírű Demeter Józsa kézimunkaüzlet — amely külföldre is szállított — állandóan több száz otthon dolgozó nőt foglalkoztatott, nevetséges éhbérrel fizették a remek asztalterítőket, csipkegarnitúrákat és aprószemű gobelineket.) Mindenki adott, még a fősvénységükről híres örmény kereskedők is, nemegyszer értékes ruhadarabokat. Mégis, a legértékesebb darabokat a cipész- és szabómunkások készítették. Előkerültek a rejtegetett bőr-, talp- és szövetsdarabok, és a munkanélküliek gyerekei részére készített kicsi nadrágon és gyermek ujjasmellénykéken kívül — mesterengedéllyel vagy anélkül — sok pár strapabíró férfi- és női cipőt, nadrágot, mellényt is készítettek, de ezeket kizárólag a bebörtönzött elvtársaknak.

A nagy gyűjtési akcióban fel sem tűnt az élelmiszer-gyűjtés, de ezt már külön helyre összpontosítottuk, és

nagy elővigyázattal — hogy el ne kobozzák — küldtük szét a Doftanán, Misleán és más börtönökben sínylődő elvtársaknak. Ki tudná ma már felsorolni a nevét azoknak a cipész és szabó elvtársaknak, akik éppen a legnagyobb szezonban — karácsony előtt — (még akkor is, ha krízis volt), mindennap egy-két órával megtoldták az amúgy is hosszú munkaidőt, hogy a börtönben levő elvtársak egészségét megóvják egy pár, időben érkező cipővel, ruhával.

Costi Cîmpian, Cseresznyés és Blütner sok-sok nevet tudna felsorolni, ha élne. Így a mozgalom e lelkes katonáinak szolidáris tettei a feledés homályába vesznek. Román Feri és Vasile Dan cipézmestereken kívül még egy elvtársat látok csak magam előtt, a suszter Szabó Lajit, „Kajszeg”-et (ahogyan dalárdista kollégái hívták), amint fekete bajuszkája alatt mosolyogva a bazár asztalára helyezte adományát, és magas tenor hangján büszkén vágta ki: — Egy pár 42-ös férfi félcipő, fekete boxból...

A bazár sikere mind anyagi téren, mind a dolgozó tömegek szolidaritásának megnyilvánulása tekintetében elismerten nagy volt. Vásárhely kitett magáért. Elvtársak mesélték, hogy karácsony táján — amikor az éhezés Doftanán kivételesen kínzó volt — a bébörtönzöttek azzal biztatták egymást: „Még egy kis türelem, nemsokára megérkeznek a vásárhelyi csomagok.”

A törvényszék előtti tüntetés lelkesítő, jó hatással volt a mozgalomra. Különösen az ifjagnál volt érezhető. Rövid idő alatt sikerült külön-külön is megszervezni az Otthon bezárása után egy tömegbe szervezett különböző szakmabeli ifjakat szakmájuk szerint.

A szakmánként átszervezett ifjúszekciók közül a legerősebb volt a vasasoké, amelynek vezetői: Löbl Marci, Nemes Dezső, Bereczki Jóska, Szabó Sanyi, Minor Dani, Zamek voltak. A bőripariak és a szabók vezetői: Csupor Laji, Fuchs Andor, Bodor Sanyi, Sütő Gyuri, Kertész, a „vágott homlokú”, míg az építőké Gödri Sanyi, a „nagy-mellű”, Szilágyi Dénes, Kádár, Péterfi Pista, Simon Laji; a fásoknál Bernáth Andor, Zág Sanyi, Székely Laci, Balogh Sanyi, a „vörös”... nevére emlékszem még vissza

több mint 40 év elmúltával. Egy-két évvel később... a nevek nagyon megváltoztak. A fejlődés örök törvénye szerint újak jöttek azok mellé, akik kitarlottak és hűek maradtak a mozgalomhoz. 1930-ban Nemes Jóska, később Gombos Misi, Tóth Gergely, Löbl Piri, Both Gyuri és sok más ifjú kapcsolódnak be az illegális szakszervezeti ifjúszekciókba és a KISZ-be, akik közül többen később a tartományi vezetőségbe is bekerültek.

Az ifjak politikai és elméleti nevelése nagyon nehéz volt. Egyetlen elmélettel foglalkozó könyvünk volt, Lenin *Mi a teendő?* című könyvecskéjéből a szervezeti kérdésekről szóló rész, amit Dán Pista bácsi segítségével szereztem meg. A könyvecskét többen olvasták, de magyarázat nélkül az égvilágon semmit sem értettek meg belőle. Néhány könyv járt kézről kézre, amit a Munkásotthonból mentettek ki, bezárás előtt. Később többünk önkéntes adományozásából egy illegális kiskönyvtárat hoztunk létre, de a 20—25 mű nagy része szépirodalmi volt. Ezek között volt egy, amely a különböző politikai szervezetek programját, célkitűzését ismertette, marxista kritika nélkül, nagy általánosságban. Ebben a könyvben olvashatott Bodó Sanyi, „a lobogó hajú”, az anarchizmusról, Gödri Sanyi, a „nagymellű” a narodnyikokról.

Bodó Sanyi felcsapott anarchistának. Egy este feltűrt gallérú kiskabátban, esőtől csapzott hajjal bevont egy kapu alá. Szúrós fekete szemével szinte szuggerálva, csaknem parancsolva mondta: — Segíts szerezni néhány kiló dinamitot. — Mi a keresztanyád térdének kell az neked? — csattantam fel. — Hogy felrobbantsam vele a rendőrséget — felelte kurtán, olyan hangon, mint aki tudomásomra akarja adni, hogy nem méltat bővebb magyarázatra.

Láttam, hogy prücsök van a fejében, megpróbáltam nyugodt hangon megmagyarázni neki, hogy a robbantás, merénylet nem a mi harci módszerünk — legalábbis nem békeidőben —, hogy a mi feladatunk szervezni és mozgósítani a tömeget a rendszer megdöntésére. Szavaimat idegesen félbeszakította: — Hát ha ti gyávák vagytok, majd megcsinálom egyedül — mondta dühösen, és faképnél hagyott.

Másnap megtudtam a kicsi Fuchstól, hogy a főtér egyik házának pincéjében — ahol a szabók szövetkezete volt — Bodó állítólag egy alagútra talált, amely szerinte a rendőrségi épület alatt megyen el. Ebből az alagútból „akarta” felrobbantani a rendőrséget. Izoláltuk Bodót az ifjaktól, nehogy megbolondítson még valakit, és megpróbáltuk több esetben is meggyőzni fölfogása helytelenségéről. Gyakorlatilag robbantásról szó sem lehetett, hiszen erre semmilyen lehetősége nem volt. Azt hiszem, mersze sem lett volna hozzá, csupán hetvenkedő nagyképűségből beszélt, egy meg nem értett teóriától összezavarodott fejfel. Később belátta felfogása helytelenségét, még egy darabig az ifjak között mozgott, aztán eltűnt a városból.

Más típus volt Gödri Sanyi, aki részt vett az ifjak összes akciójában, sőt elég nagy hangon kritizálta az idősebbek mérsékeltebb magatartását. Gödri — mint az építők nagy része abban az időben — munkanélküli volt. Naponta eljárt Géza bácsihoz, könyveit olvasgatta. Szokása volt Marxot idézni, a vitába egyáltalán nem találó idézetekkel. Marx persze affélét soha nem mondott és nem írt. Sanyi hasból idézett, és ez veszedelmes volt, mert nem rendelkezett elegendő alapismeretekkel, s az olvasott dolgokat nem tudta megemésztetni. Mindenről beszélt, vitakozott, amiről olvasott, a forradalmi eszmék fejlődésétől — a bicsérdizmusig. (Bicsérdy vegetáriánus volt, zagyva élettani eszméket terjesztett az erdélyi városokban.) A vitákba rendszerint belezavarodott. A narodnyikok fő jelszavát boncolgatta: „Ki a nép közé!”, de ő nem ment ki a falvakba, noha akkor már nemcsak a Blokk vonalán, de a KISZ vonalon is több faluval volt kapcsolatunk (Csávás, Keresztúr, Kölpény).

Nem volt türelme az áldozatvállalást igénylő aprólékos mindennapi szervező munkához. Később — néhány hónapi börtönbüntetés letöltése után — indult a Szovjetunióba. Hogy sikerült-e átjutnia a Dnyeszteren, nem tudom, többé hírt sem hallottam felőle.

Hogy mikor foglalt állást Jóska bácsi azzal a fölfogással szemben, amely mindenkit opportunistának nyilvánított és igyekezett eltávolítani a mozgalmtól azokat, akik

nem helyeselték azt a politikai vonalat, harci taktikát, de főleg vezetési módszert, amit egyrészt Marcel Pauker, illegális nevén Luximin központi pártmunkás,* másrészt Barbu, ugyancsak központi aktivista és a körük csoportosult frakció igyekezett a párttagokkal elfogadtatni — nem tudom. De azt tudom, hogy minden rágalom ellenére kitartott álláspontja mellett, és inkább elviselte a félreállítás meg nem érdemelt szankcióját. Mint a párt III. kongresszusán választott Központi Bizottság tagja, a frakcióharcot elítélte és nem vett abban részt egyik csoport oldalán sem. Határozott, parthű, a pártegységet mindennek fölé helyező állásfoglalásának 1929 végén tanúja voltam. Úgy hiszem, december elején lehetett, egy napon megérkezett Avramescu elvtárs Bukarestből. Egy csoporttól levelet hozott, amelyet el akartak juttatni a Kominternhez. Arra kérte Jóska bácsit, hogy mint a párt Központi Bizottságának választott tagja, írja alá a levelet.

Jóska bácsi összehívta a helyi vezetőség néhány tagját, és behívott engem is, hogy ismerjük meg a levél tartalmát. Hogy kik voltak a levél írói és kik álltak a csoport élén, nem tudom biztosan, Avramescu csak Jóska bácsinak mondta meg, konspirációs okokra hivatkozva. A levélben — ahogy most, 43 év után visszagondolok — úgy emlékszem, a Luximin—Barbu frakció tevékenységét egy harmadik frakció támadta és vádolta a Kominternhez írt levélben. Nem tudtam meg bizonyosan, de úgy vélem ma is, hogy a levélírók Margulius csoportjához tartoztak. E csoport tevékenységével — az oopenisták elnevezés alatt — még több esetben találkozunk az elvtelen frakcióharc idején. Nevüket onnan vették, hogy Bukarest mellett, Otopeni falu erdejében gyűlt össze néhány elége-

*Marcel Pauker (illegális neve Luximin) — mérnök, a forradalmi diákmozgalmakban külföldön vált kommunistává. A RKP megalakulása után aktív szerepet vitt a helyi szervezetek megalkotásában, mint a Központi Bizottság tagját többször letartóztatták, többször kezdett éhségstrájkot. 1929 után, a frakcióharcok idején a „Luxiministák“ vezetője. Vele szemben álltak a „Barbuisták“, a Barbu illegális néven szereplő elvtárs vezetésével. Marcel Pauker 1933-ban több hónapon át a párt Erdélyi Tartományi Titkárságát vezette.

detlen elvtárs, és a frakciózók ellen lényegében véve ők is frakciócsoportot alakítottak.

A megbeszélésen jelenlevő többiek: Kacsó Feri, Benke Pali, Grün Dezső és én, kifejtettük ugyan nézetünket a levéllel kapcsolatosan, de más szerepünk nem volt. A levélírók csupán a Jóska bácsi véleményét akarták tudni, arra számítottak, hogy ő is aláírja. Aláírásának nagy súlya lett volna, de nem írta alá, nem akart egyik frakcióhoz sem csatlakozni. Megmondta nyíltan, hogy a luximini és a Barbu-féle politikai vonallal, vezetési módszerrel nem ért egyet, de továbbra is a helyén maradt.

Akkor még nem volt egészen világos, mire alapozzák Luximinék a maguk hangos politikai vonalát, amelynek képviselői közül ismertem egynéhány olyan handabandázó, kalandor magatartású ellenszenves figurát, mint Pănescu, Wurmbrandt, Balog Ilona és mások.

Ezek az „ultraradikális” forradalmárok, akik abban az időben hangadók voltak, hamarosan letűntek a közszereplés dobogójáról. Néhány év múlva Pănescu hotelportás lett, Wurmbrandt aljas provokátor az 1934-es temesvári pörben, Balog Ilona pedig eltűnt, senki még a nevét sem ismeri. (Wurmbrandt jelenleg szektás „prédikátor” Hollandiában.)

Lényegében csak az V. kongresszus után tudtuk meg: a „linia justă” arra a hibás politikai koncepcióra volt alapozva, hogy Románia közvetlen proletár forradalom előtt áll, és hogy a mélyülő gazdasági krízisben a forradalom objektív tényezői adva vannak, s a párt azonnali feladata az elégedetlen és forradalomra kész tömegek élére állni, forradalomra vezetni őket.

Hítványság volna részemről gúnyt űzni a párt és a KISZ egykori utasításaiból még akkor is, hogyha a frakciózás ideje alatt adták ki azokat, de tény, hogy egyes, a központtól jött elvtársak bizalmasan érdeklődtek az iránt, vannak-e még itt-ott a világháborúból visszamaradt és eldugott fegyverek. Ilyen értelemben érdeklődtem én is Gyergyóban, ahol azt a választ kaptam, hogy akadnak még, csupán azt nem tudják, használható állapotban vannak-e.

Így aztán érhető, hogy a rosszul elmondott és még rosszabbul értelmezett utasításokból Ny. Gy. kolozsvári

ifjúnunkás azt a következtetést vonta le, hogy érkezett az ideje a forradalmi partizánharcnak, és egy revolverrel meg levágott agyú katonafegyverrel fölfegyverkezett háromtagú csoportjával Kolozsvár környékén „akcióba” is lépett. A csendőrség néhány nap alatt letartóztatta őket és eljárást indított ellenük.

Ha Romániában a forradalom perspektívája valóban az lett volna, amit a külföldön élő Tatarov hibás fölfogása alapján a luxiministák megállapítottak, és ha valóban olyan akut forradalmi helyzet alakult volna ki, akkor a luximini politikai vonalnak reális alapja lett volna, de mivel a vonal helytelen elméleti és politikai megállapításokra épült, a levont következtetések is helytelenek voltak a harcok formáját, taktikáját illetően.

Nagyképűség volna részemről még csak célozni is arra, hogy akadt volna valaki Vásárhelyen, aki az V. kongresszus előtt elvi vagy politikai szempontból elemezni tudta volna a luximini vonalat. Nem rendelkezett akkor még senki nálunk olyan alapos ismeretekkel. Még kevésbé, hogy új tételeket állítson föl, főleg az elvi kérdéseket illetően. Ami azonban a diktatórikus, a pártdemokráciát nem alkalmazó vezetési módszerüket illeti, ott már más volt a helyzet; nemcsak hogy tudtuk, hogy helytelen, de Jóska bácsi tiltakozott is e módszer ellen, nyíltan és bátran el is ítélte azt. Mint gyakorlati aktivisták, rájöttünk, hogy a „vonal” erőszakolt és főbb tételeiben megvalósíthatatlan. (Az elején azonban, mint fentebb hangsúlyoztam, magam is hittem e vonal helyességében, lelkesedtem „forradalmi lendületességéért”. Az egyre sokasodó negatív tények azonban gondolkozásra készítettek.)

Jóska bácsit a Luximin-csoport megalkuvónak bélyegezte és megpróbálta eltávolítani nemcsak a pártból, de a Blokkból és a szakszervezeti mozgalomból is. Ez nem sikerült, de sajnos súlyos ellentétek keletkeztek az „öregek” és az „ifjak” között. Nem mendemonda a vásárhelyi ifjaknak az a próbálkozása, hogy átvegyék a párt szerepét annak a hamis megállapításnak az alapján, hogy „az öregek” mind oportunisták.

Ha visszagondolok arra, hogy milyen bölcsen túrték az „öregek” — a legtöbb esetben az alaptalan vádakat —, gondolatban fejet hajtok magatartásuk előtt.

Egyszer „Kacsa” (Ady László ifjómunkás gúnyneve) az öregek ellen intézett felelőtlen locsogása után, Kacsó Feri csendesesen azt mondotta: — Te légy a tanúm, Pali, hogy amikor „Kacsa” olyan idős lesz, mint amennyiek most mi vagyunk, még a nevét sem fogja ismerni senki Vásárhelyen.

Kacsónak igaza lett. Csupán abban tévedett, hogy a nevét sem fogják ismerni. Még ismerjük mi, a régi ifjak, de nevének hallatára rossz emlékek környékeznek.

Jellemző az „öregek” és „ifjak” viszonyára, hogy az üléseken hevesen vitatkoztunk, sőt mi fiatalok sokszor elfogultan kritizáltuk az időseket, de a mozgalmi találkozásokon kívül a legtöbbszörrel jó viszonyban voltunk, különösen mi, az „idősebb ifjak”. Megmondtuk véleményünket, ők is az övékét. Keresztülvittük legtöbb esetben javaslatainkat, ha támogattak a megvalósításban, szent volt a béke, ha viszont nem, olyan kritikát gyakoroltunk, hogy „zengett bele a ház”...

Az öregekkel vitatkoztunk, veszekedtünk, néha ki is támadtuk egyiket-másikat túl lassú, határozatlan, vagy éppen megalkuvó álláspontjéért valamely kérdésben, de mi, akik nap nap után együtt dolgoztunk velük, tudtuk, hogy „leleplezni”, „eltávolítani” őket megbocsáthatatlan bűn, de *nem is lehetett volna*, hiszen az évtizedek alatt harcban szerzett tekintélyt lehetetlen egy röpirattal szétzúzni a tömegek előtt. Ez persze nem jelentette azt, hogy az öregek mérsékeltebb felfogása, magatartása mindenben igazolt lett volna. Erről szó sincs. Bizony sokszor fontos és lehetséges akcióknál kidugta fejét egy kis „opportunizmus”, de alapjában véve ezek az elvtársak becsületes forradalmárok voltak, őszinte hívei a kommunista párt-nak.

Az öregek leleplezése, eltávolítása a központi frakciós csoport utasítása volt, amit egy-két olyan ifjú tartott fenn, akik az „ifjú rajonnál” dolgozva, a mindennapi legális és féllegális gyakorlati munkában nem vettek részt. Az öregek tekintélyét, tevékenységüket, befolyásukat nem

tudták helyesen felmérni, és a központi frakciótól kapott utasításokat vakon keresztül akarták vinni.

Az öregek leváltásához megfelelő, tapasztalt káderek kellett volna, de nem voltak. És ha lettek volna? Miért kellett például Jóska bácsit félreállítani, amikor nála párthűbb, áldozatkészebb, a tömegek előtt nagyobb tekintélyű, bátor forradalmárral nem sokkal találkoztam életemben?!

Mai szemmel nézve valóban elképesztő és tragikus, hogy azt a Soós Jóska bácsit, aki 1929 novemberében szervezi a törvényszék előtti tiltakozó gyűlést, aki lerohan a tárgyalóteremből a tüntető tömeg közé, élére áll a tüntetésnek, dulakodik a rendőrökkel, aki 1930 februárjában a rendőrség előtti tüntetésen beszédet tart és verekedik a ránk törő rendőrökkel-csendőrökkel, aki mint a Dolgozók Blokkjának képviselője, a városi tanácsban a legélesebb szavakkal leplezi le a sziguranca gaztetteit, és bejelenti, hogy a Blokk képviselői nem szavazták meg a költségvetést, mert abból a munkásverő rendőrség is részt kap, nos, ezt a Soós Józsefet „leplezi le” és akarja eltávolítani — felsőbb utasításra — néhány olyan ifjú, aki az egész frakcióharc alatt egyetlen gyűlést sem szervezett, egyetlen tüntetésen részt nem vett.

Távol áll tőlem, hogy ezeket az ifjakat a tüntetéseken való részt nem vételért személyükben vádoljam. Ismerem bátor forradalmi magatartásukat a harcban, viselkedésüket a sziguranca kínzókamráiban. Csupán azt hangoztatom, hogy az illegális apparátusban dolgozva, legális-féllegális tömegmozgalomban nem vettek részt, a való helyzetet nem ismerték kellőképpen, s a frakciós központtól kapott utasításokat — amelyekkel teljes egészében egyetértettek — kritikátlanul alkalmazták, s vak eszközeivé, részeseivé váltak annak az elvtelen romboló munkának, amely 1929—1931 között a párt- és a KISZ-szervezetek tevékenységét sok esetben — sok helyen — megbénította.

Sokszor nagyon nehéz helyzetbe kerültem; egyéni meggyőződésemmel ellentétesen kellett beszélnem vagy cselekednem és ennek következtében persze hibáznom. Mégis bizonyos megnyugvással jelenthetem ki, hogy a kapott utasításokat nem szajkó módjára adtam tovább, ha nem

értettem egyet az utasításokkal, megmondtam és fenn-tartottam a véleményemet. Igaz viszont, hogy sok „utasítást” — mert a pártfegyelem kötelezett — megpróbáltam keresztülvinni.

Jóska bácsi nemegyszer mondta gyűlés után négyszem-közt: — Megint olyan álláspontot képviseltél, Pali, amely-lyel tudom, hogy nem értesz egyet. — Jóska bácsi tudta, hogy reám is az „opportunistá” bélyegzőt sütötték és el akartak távolítani az ifjú mozgalomtól, mert nyíltan meg-mondtam a „leleplezések”-kel, félreállításokkal kapcsola-tosan a véleményemet, és bizonyos utasításokat, amelve-ket méltatlannak találtam, elítéltem (röpcse kiadása Jóska bácsi ellen).

Hogy Jóska bácsi erkölcsileg milyen magas szinten állt, az abból is látszott, hogy a dolgok elrendeződése után egyetlen szóval sem tett szemrehányást azoknak, akik oly sok keserűséget okoztak neki. Úgy tartotta, hogy tu-datlan eszközei voltak a központban működő frakció-zóknak.

A katonáskodás több mint másfél éve ellenére a gyár-ban minden zökkenő nélkül kapcsolódtam be a termelő és a mozgalmi munkába.

A szakszervezetek működésének felfüggesztéséig a gyár összes munkásai, még az inasok is, mind szervezettek voltak, sőt Schönauer Jóska példáját követve, öten vagy haton bekapcsolódtak a műkedvelő gárda munkájába is, amely az Otthon bezárása után a Kultúrpalota pincéjében bérelt helyiségben folytatta tovább tevékenységét. Így hát nem volt nehéz — a betiltás ellenére is — összetartani még féllegálisan is a szaktársakat.

Mindenki természetesnek vette, hogy az ebédszünetben öt-tíz perces tájékoztatókat tartottam mozgalmi és politi-kai kérdésekről. Sőt, képes faliújságot is szerkesztettünk, azt az öltöző falára függesztettük ki.

Úgy december közepe táján, egy délben, a szokottnál korábban tértem vissza az ebédről. Az inasokat éles vitá-ban találtam. Nagy Laji, a „ruca”, hevesen bírálta Kicsi Karcsit: — Ne olyan fahangon beszélj, te! Szépen, fino-man mondd, mint egy leány. — Kicsi Karcsi dühösen

vágott vissza — Hát honnan a fenéből tudjam, hogy a hírnök leány-angyal volt...

Észrevétlenül léptem közéjük, torkukon akadt a szó, mintha valami rosszon fogtam volna őket.

Kissé gúnyosan szúrta beléjük: — Hát ez igazán szép, az ifjúmunkások betlehemesdit játszanak, angyal — háromkirályok — Heródes. Mondjátok, okosabbat nem tudnátok csinálni karácsonykor? — „Ruca”, akinek legjobban fel volt vágva a nyelve, ügyesen válaszolt: — Ha tudnánk mást, amivel egy kis pénzt szereznének, azt csinálnók. — Aztán hozzátette: — Úgy hiszem, nem olyan nagy bűn, ha betlehemet játszunk karácsonykor. — Csak játsszatok, de be ne rúgjatok — válaszoltam békülékenyen, mert mi mást felelhettem volna erre a vallásos mezen átütő népi jellegű játékra?!

De a gyerekek bolhát ültettek a fülembé. Mi lenne — villant át az agyamon —, hogyha új tartalmat adnának a betlehemi játékoknak? Vallásos jellegét elvetnők, és helyébe a munkásosztály hősi harcát állítanók a népbuítók, mindenféle elnyomók és kizsákmányolók ellen — a szocializmusért?

Népbuítókon elsősorban a vezető papokat értettem. Ebben az időben főleg Olosz páter jezsuita páter szórta a vádakát a szószékről a munkásmozgalomra és mindenkire, aki a nyomor és a terror ellen szót mert emelni. „A klérus és a kizsákmányolók ellen, osztályharcra mozgósító jelleget kell adni ennek a munkáskántálásnak!” — döntöttem el. — És a betlehemesek tréfás „kalács-bor-pérez” kéregetését át kell formálni tudatos gyűjtéssé a bebörtönzöttek részére, harcos együttérzést teremtve a bezárt kommunisták iránt.

Különféle ötletek cikáztak át agyamon. Hogy miként, azt még nem tudtam, de hogy mit akarok, azt már igen!

Fülembé csengett a „Mennyből az angyal” gyermekkorom óta ismert dallama — amit „Ruca” cérnavékony hangján tanított a többieknek. Más szöveget kell írni erre a dallamra — határoztam el magamban —, és egy Dorobanț cigarettacsomag papírára — míg bal kezemmel vastag fogást hajtottam előre esztergapadomon — jobb

kézze a papír tiszta felére leírtam életem első versso-
rait:

Rabszolga népnek ifjú csapata
Ébredj hát! Ébredj hát!
Új virradatra szabadság napja
Feljött már, feljött már!
Tőke igáját, a pap dumáját
Törd szét hát, vesd el hát —
Fegyvert a kézbe, harcba előre
Indulj hát! Indulj hát!

Kétszer, háromszor eldúdoltam magamban a sorokat, és úgy véltem, talál a dallamhoz. Aztán szabadon engedtem a fantáziámat, megpróbáltam emlékezni, miket olvastam a *Sarló és kalapács* című lap egyik számában a szovjet agitációs brigádokról, a híres „kék blúzások”-ról. Affélét mi nem tudunk csinálni — állapítottam meg magamban —, de négy-öt ifjúval megindulhatunk, s a munkás- és parasztestvériséget a kalapács és sarló jelével meg ruhával szimbolizálhatjuk. Új és új ötleteim támadtak, míg végre harmadnapra világosan kialakult az elképzelésem.

A betlehemesek mintájára csillagot csinálunk, de a csillag *ötágú lesz és vörös*. A csillagot egy munkászubonyos ifjú tartja maga előtt. Mellette egy munkásruhás és egy bekecs-kucsmás paraszt, a munkás kalapácsot, a paraszt sarlót tart majd a kezében. Egy hírnök bebocsátást kér és eloltja a villanyt, az ötágú csillagban meggyújtják az elemlámpát. Eléneklük a „Mennyből az angyal” dallamára és még egy karácsonyi dalra írt szöveget, azután a kalapácsos munkás egy ritmusos szöveget szaval el.

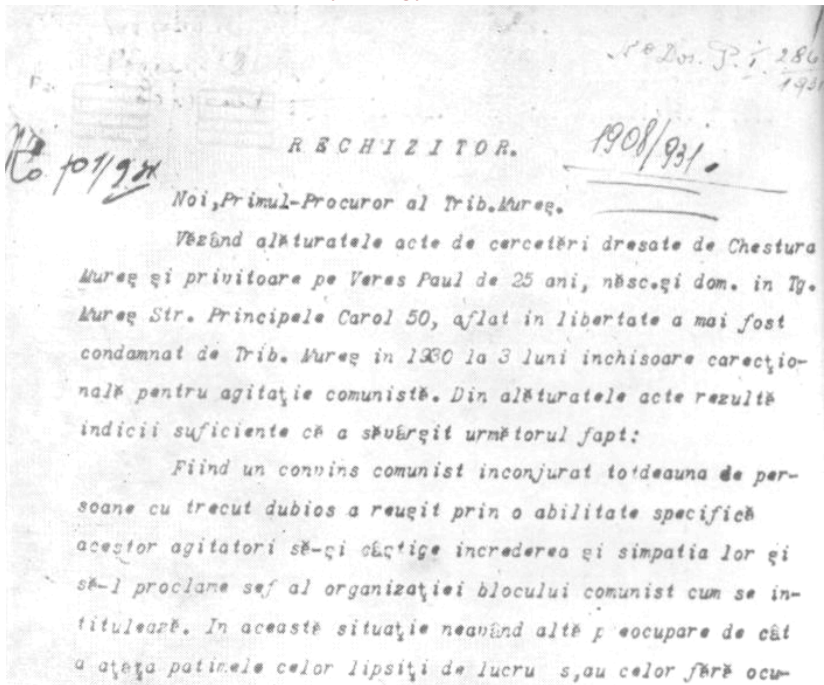
Annyira fellelkedtem az ötletemtől, hogy még aznap elmentem Katihoz, mondjam el neki a tervemet, de nem találtam otthon. Véletlenül találkoztam össze Miszovics-csal — aki szintén a KISZ rajon vezetőségében dolgozott. Neki mondtam el ötletemet, de Miszovics elhúzta a száját. — Nem tudom, fog-e menni, meg kell még beszéljünk — szólt nagyon bizonytalan hangon. Elkeseredetten indultam hazafelé. A Wesselényi utca sarkán találkoztam Bandival és Marcival. Nekik is elmondtam. Marci abban

A marosvásárhelyi börtönben készült újság (1930)

A Dolgozók Blokkjának marosmegyei jelöltjei a képviselő választásra (1931)

Az 1931. évi letartóztatásom alkalmával ellenem kiadott vádirat kezdő sorai

Az országból való távozásom előtt készült arckép (1932)

a pillanatban mellém állt, és már azt kezdte latolgatni, hogy melyik utcabeli fuvarostól próbál szerezni kucsmát és subát a „parasztinak”. Bandi azonban csak vonogatta a vállát. — Munkás kántálás? Karácsonykor? Hogy fog az elsülni?

Dühösen mentem haza, és bosszankodtam, hogy több napi keserves munkám kárba fog menni. Mikor találkoztam Katival, már tudott mindent, csillogott a szeme, és többször megismételte: — Te Pali, hát ez igazán nagy-szerű! — Kati másnap pozdorjává verte Miszovics ellen-vetéseit, Bandi belátta, hogy hibásan ítélte meg az elkép-zelést és mellénk állt.

A csillagok elkészítését Nemes Dezső és Székely Laci vállalta. Szobáckánk műhellyé változott, az asztal tele volt kemény kartonpapírral, ragasztókkal és vérvörös lakkpapír-darabkákkal. A Dezső ötlete volt, hogy a lakk-papírra lyuggassunk tüvel sarlót és kalapácsot, amelye-ken áttörjön a fény, a sarló és kalapács köré aztán fel-írást lyuggattunk: Világ proletárjai egyesüljete! Amikor az első csillag elkészült és Dezső a sötétben meggyújtotta a csillag elemlámpáját, csodálatos dolog történt. A csil-lag óriás kontúrjai a falra vetődtek, a kalapács és a sarló meg a felirat méteres nagyságúra növekedett betűi olyan látványt nyújtottak, hogy mindannyiunk lélegzete elállt.

Ami kicsi időnk maradt karácsonyig, azt a szervezésre fordítottuk.

Három csoport indult el kántálni azon a karácsonyon (1929). Az egyiket Grün Dezső és Nemes Dezső, a másikat Bernáth Bandi, a harmadikat Löbl Marci vezette. Az én kis szobámból indultak el a csoportok, és először mindnyájan bementünk Jóska bácsihoz.

Amikor Mariska néni meglátta a falon a halványvörös fényben világító csillagot, benne a jelvényt s a feliratot, elérzékenyült s csaknem sírva mondta: — Na nézze meg apjok, ez volt hát a nagy titok, amin egész héten szösz-mötöltek.

Marci vagy talán Dezső hozzáfogott az agitációs be-szédhez:

Mi új hitet jöttünk tanítani,
Mi új emberek vagyunk,
Sötétben élt szülők látó gyermekei.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Hitünk a szabadság,
Utunk az osztályharc útja,
Célunk forradalmon át a
szocializmus!
Jelvényünk ötágú csillagban
a kalapács és a sarló.
Jelszavunk:
Világ proletárjai egyesüljetek!

És ömlött halkan a szó az ünnepélyes csendben. Csak akkor erősödött a beszéd, amikor az egész csoport mint kórus válaszolt a kérdésekre. A szavaló a vers végére ért, kissé emeltebb hangon folytatta:

Az égis lobogjon vörös harci zászlónk

(A versmondó kis vörös kendőt húzott ki a zsebéből és meglobogtatta)

És zúgjon ajkunkon az ének!!
Föl, föl, ti rabjai a földnek...

Jóska bácsi magáról megfélelkezve erős tenorján olyan hangosan énekelte az Internacionálét, hogy Mariska néni-nek rá kellett szólnia: — Halkabban apjok, idecsődül a fél utca!

A bebocsátást kérő már hangsúlyozta, hogy a kántáló csoport a bebörtönzött elvtársaknak gyűjt pénzt és élelmet. Jóska bácsi végül odaszólt Mariska néninek: — Maris, amég odaleszünk, csomagolja bé a sonkát s a kolbászt. Mariska néni hüledezve nézett rá: tán csak nem ment el a szépesze, hogy öreg fejjel kántálni indul... Jóska bácsi ravaszskásan mosolygott: — Hát kántálni nem is mennék el semmiért a világon, de azt nem engedhetem meg, hogy az Internacionálét csak úgy né kornyikálják. (Valóban, a csoport minden tagjának gyenge hangja volt.) Ki kell segítenem őket. — És Soós Jóska bácsi, Vásárhely legtekintélyesebb munkásvezetője, a Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, 1929 karácsony szombatján négy ifjúmunkással elindult „kántálni” és gyűjteni a bebörtönzötteknek. Nagy elismerés volt ez az én szerény első forradalmi „irodalmi” munkámnak. Még él-

nek a tanúk, akik bizonyíthatják, hogy soha annyi élelmet és pénzt, mint az első munkáskántálás keretében, egy kampányban sem gyűjtöttek.

A karácsonyi munkáskántálás híre elterjedt Vásárhelyről Erdély legtöbb városába, és tradícióvá vált. Harmincöt év után Szegő Júlia folklórkutatónak Gyergyószentmiklóson és Nagyváradon régi mozgalmi elvtársak beszéltek a „kántálásról”, és elénekelték a *Mennyből az angyal* dalmára írt forradalmi szöveget.

Az akció után nem sokkal Gabriel Birtaş, aki akkor a KISZ központi titkárságánál dolgozott, a központi bizottság elismerését és dicséretét tolmácsolta a sikeres propagandaakciónkért.

A munkáskántálásnak híre ment a fertályokban, és másnap idősebb prolik beállítottak Marcihoz, Bandihoz, Dezsőhöz, Jóska-hoz s más ifjakhoz, akikről megtudták, hogy kántálni voltak, s felelősségre vonó hangon megkérdezték: — Há mija, fiú, én nem vagyok megbízható, hozzám nem lehet béhozni a vörös csillagot?... — A proli-gyermek megtanulták a *Rabszolga népnek* szövegét, s karácsony másodnapján már nem egy gyerek így énekelte a *Mennyből az angyalt*.

A karácsonyi bazár megnyitását megelőzőleg a kibérelt helyiség (a Korzó-közben volt) nagyszerű találkozási lehetőségeket nyújtott. Az elég tágas helyiség egy sarkában gyanútlanul beszélgethettünk ketten-hárman. Ki is használtuk a lehetőségeket, amit az a meleg kis szoba nyújtott a kinti decemberi hideggel szemben. Ezek a találkozási lehetőségek is hozzájárultak az ifjak mozgalmának kiszélesítéséhez, jobb összefogásához, szervezettebb irányításához.

Január első napjaiban a bazár bezárása előtt egy-két nappal Bernáth Bandi és Löbl Marci egy este feldúltan jöttek be a bazárba. Egymás szavába vágva mesélték el a megrendítő hírt Nagy Ilonka, Wesselényi utcában lakó 16 éves politúrozó lány tragikus haláláról. A szesz-politúr a lány ruhájára folyt, meggyulladt, s mint eleven fáklya égett el. Seres asztalosmester — közismert inasnyúzó, aki két-három segéd mellett 10—12 fiatal fiút és

lányt alkalmazott inasnak, bűnét úgy akarta kisebbíteni, hogy felajánlotta a szülőknek a lányka temetési költségeinek fizetését, amit a szülők — az ifjak tanácsára — nem fogadtak el. — Zúg a Wesselényi utca — mondta Marci —, azt akarjuk, hogy mi, ifjak temessük el (a lány tagja volt a famunkások ifjú szekciójának), úgy gondoltuk, hogy Bandi mondaná a gyászbeszédet — mert ő asztalos —, de te kellene megírjad.

Megállapodtunk mindenben. Másnap délben Bandi valamilyen ok miatt nem jött a beszéd után, s a temetésen az ifjak arra kértek, beszéljek én. Nem volt sok időm gondolkozni. Nem tartottam helyesnek, hogy én beszéljek, de még helytelenebb lett volna ki nem használni azt a helyzetet, amit a lányka tragikus halála teremtett. Nemcsak a Wesselényi utcából, de a környező utcákból is nagy tömegben vonultak fel a szülők rokonai, ismerősei, szomszédai, kivétel nélkül munkások, fuvarosok, szegény gazdálkodók. De ott voltak az ifjak is. Soha annyi ifjút temetésen nem láttam. Ott volt Ungvári Jancsi is — aki akkor még nem szakított a munkásmozgalommal és derekas szervező munkát végzett. A Munkás Testedző Egyesület ifjú tagjaiból és más jóhangú fiúkból és lányokból 20—22 tagú kórust szervezett, amely egész idő alatt halkán zümmögte a

Zúg a vihar, tombol a vész,
ritkul sorunk

kezdetű munkás gyászindulót. A lánykát a szülők a református egyház szertartása szerint temették. Az ifjak közölték a szülőkkel, hogy az ő nevükben is búcsúztatót fog mondani valaki.

Fekete nagykabátban, pedánsan öltözve álltam a fiatal pap mellett. A szülők hálásan néztek rám, amikor részvéte nyilvánítottam és megtudták, hogy én fogok beszélni. A pap hamar végzett és udvariasan átadta a helyét. A kiásott, felhalmozott fagyott rögökre álltam, tekintetemmel végigpásztáztam a több száz főnyi gyászoló fölött, és beszélni kezdtem a gyilkos kapitalista harácsolásról, a kíméletlen hajszáról, amely öregek és ifjak életét egy-

aránt időnek előtte kioltja mindaddig, amíg mi, munkások és kisemberek, közakarathból ennek gátat nem vetünk. Beszéltem arról, hogy napkeleten új világ épül, amelyben 16 éves gyermeklányok nem esnek majd áldozatul a kizsákmányolásnak. Beszédemet azzal fejeztem be, hogy „az utat a szabad, jobb élethez az ötágú csillag — s rajta a kalapács és a sarló — mutatja, amely ott ragyog a kibontott vérvörös lobogókon a szabad népek szabad hazája felett”.

Szemben velem, a nyitott sír túlsó oldalán állt két detektív, Mureşan és Furdui. Furdui karvaly szemeit belém akasztva figyelte a beszédemet, Mureşan noteszébe jegyzett. Furdui valamit kérdezett a körülötte állóktól, de azok mindenike dacos vállrándítással válaszolt.

Mint később megtudtam, a nevem után érdeklődött. Jóktól érdeklődött, mert az ifjak, amikor észrevették, hogy detektívek vannak a temetésen, szájról szájra adták: „a két hekus köré tömörülni”. Amikor vége volt a beszédnek, a dalárda énekelt. A két hekus felém akart indulni, de az ifjak eleven fallal zárták el tőlem. Valaki karon fogott és odaszólt a még álldogálóknak: — Egy kis helyet kérünk. — Az emberek sietve álltak félre, aztán újra összezárkóztak. A temető kapujában három jól megtermett ifjú álldogált. Az egyik megkérdezte: — Jönnek a hekusok? — Lemaradtak — mondta a kísérom, akivel hetekkel később viszont találkoztam egy Wesselényi utcai házban tartott munkanélküli-ülésen. A temetőn kívül álldogáló ifjak szerepe az lett volna, hogy verekedést provokáljanak és engem kiszabadítsanak — az esetben, ha letartóztatnak. A temetőben levők ügyessége folytán erre nem került sor.

A temetés jó hatással volt nemcsak az ifjak mozgalmának elevenebbé tételére, de megmozgatta — különösképpen — a Wesselényi utcai munkanélkülieket is.

Noha állandóan erősödtünk, mégis az ifjak mozgalmában volt egy bántó jelenség. Az Otthon bezárása után egyes kerületekben, ahol régebben „tradíció” volt a verekedés, kiújult az átkos örökség, és a Szent László utcai fiatalok, ha összeakadtak a mészárosrétiakkal, olyan verekedést csaptak, hogy a harmadik utcában is meghallották.

Az ellenségeskedés okát senki sem tudta megmondani. Egyesek szerint egy Szent László utcai lánykát hazakísért a tánciskolából egy mészárosréti fiú, és ebből a megbocsáthatatlan bűnből fakadt az ellenségeskedés. Érdeklődtem a verekedők felől.

Kiderült, hogy olyanok is vannak közöttük, akik néhány hónappal azelőtt sztrájkoltak a Berger műhelyben, s akik elítélik ugyan a verekedést, de azt mondják: „nem mi kezdtük”, hanem a Szent László utcaiak.

Néhány nap múlva Marci értesített, hogy a hírek szerint szombat este nagy verekedés lesz, amelyre elmegy a két fertály vezére is. Elhatároztam, hogy kimegyek az iskola elé. Az ifjak — a maguk tapasztalatára hivatkozva — óvtak attól, hogy egyedül menjek ki. Valamelyik ügyesen idézte a régi szólásmondást: „Ahol kettő veszekszik, a békítőt verik el.” Kitartottam azonban elgondolásom mellett: egyedül megyek. Nem hetvenkedésből tettem, hazaérkezésem után olvastam John Reed *Tíz nap, amely megrengette a világot* című könyvét, amelyben leírja, hogyan ment egyedül Dubijenkó matróz a kaukázusi „vad brigád” katonái közé — akik indulásra készen álltak a forradalmi Petrográd megtámadására, és bátor föllépésével, világos leleplező beszédével hogyan fordította a katonák dühét a tisztek ellen, rokonszenvet teremtve a forradalom iránt.

Huszonegyedik évemben jártam — én is, akár a többiek —, tele voltunk forradalmi romantikával, lelkesedéssel minden iránt, ami forradalmi, bátor és hasznos tett.

Este 6 óra előtt — a nagy hideg miatt kihalt volt a régi baromvásár utcai iskola környéke. De az iskola előtt — egymástól mintegy 50 méter távolságra — már gyülekezett a két „ellenséges tábor”. Mind a két csoport erősítést várt az inasiskolából kijövőktől.

Amikor elindultam az egyik 15—20 tagú csoport felé, egy pillanatra felötlött bennem a kétség: vajon jól tettem, hogy egyedül jöttem? Nem fognak-e — a város nevetésére — ezek a gyerekek boxereikkel, ólomvégű csavart rugóikkal kékre-zöldre verni? De amikor mintegy két-három méterre voltam a meglepett és nyugtalan csoporttól, nyugalmam helyreállt. Hangosan odaköszöntem.

Köszönésemre semmi válasz, de egy-két pillanat múlva egy pökhendi hang megkérdezte: — Mit akarsz? — Egy alacsony, zömök, fekete képű ifjú lépett elő, szemmel láthatólag a csoport „vezére”. Először hetykén, nagyképpően többször félbeszakított, de aztán türelmesen hallgatta jövetelem okát és fejtegetéseimet.

Hosszú lenne elmondani a beszélgetés tartalmát a pezsgő vérű, verekedésre viszkető markú munkásifjakkal, akiket minden művelődési lehetőségtől megfosztott a rendszer. Akikben azonban élt még a közelmúltban bezárt Munkásotthonban beléjük plántált osztálytudat gyenge kis csirája, mert amikor hívtam őket, hogy szervezkedjenek, többen közbekiáltottak: — Hova menjünk, a „csuhásokhoz”? Az Otthon be van zárva! — Magyarázni kezdtem a szervezkedés új formáját, emlékeztettem őket arra, amiket az Otthonban tanultak, példákat említettem a Berger lakatos-, az Unger asztalosműhelyek inasainak eredményes szép sztrájkjáról, és hangsúlyoztam, hogy azok az ifjak nem egymással verekednek, hanem a pofozkodó gazdával. Figyelmesen hallgattak a mellettem állók, de egy távolabb álló — akinek a marka már erősen viszkedett — bölcsködve közbekiáltott: — Hosszú a szöveg, tatus, Béla, tapaszt be a száját! — Az ostoba bölcsködést többen hangos nevetéssel jutalmazták, éreztem, hogy egy félős mozdulat, egy helytelen válasz s a többség újra ellenem hangolódik. Gyorsan a hang irányába fordultam, és csúfondárosan odakiáltottam: — Öcsikém! Ha édesanyád szilvás gombócot főz, akkor is Bélát küldöd, hogy megegye? Gyere ide, és tapaszt be te a számat! — A szilvás gombóc suta viccre többen nevetni kezdtek, s a feszültség feloldódott, a nagy hidegben a hosszúra nyúlt beszélgetés alatt nem alakult ki a verekedéshez szükséges légkör. Az iskolából zajongva kitörő ifjak már csak a két „vezér” eléggé békés hangú vitáját hallgatták.

Elindultunk a Mikszáth Kálmán utcán le a Fötér felé. A Kohn-féle szeszraktár előtt elváltunk, hárman három irányba mentünk. A kis fekete képű — akit Majlátnak hívtak és parkettezőmunkás volt — kérésemre, hogy aka-

*A katolikus Kolping Legényegyletet reverendás papok vezették. „Csuhasokhoz” — célzás a papi reverendára.

dályozza meg a további verekedést, nem kis önhittséggel mondta: — Amire és becsszót adtam, arra mérget vehet — de azért hozzátette fejével az „ellenfél” felé biccentve: — persze, ha ők is betartják az ígéretüket.

Alig tettem néhány lépést, a hidegtől pirosra csipett, kormos arcú szőke lakatosinas — Buksa Kálmán — csatlakozott hozzám. A kisinin jobb karját mereven lógatta. Megkérdeztem, mi van a karjával? — Semmi — mondta kissé szégyenkezve, és a kabát ujjából ujjnyi vastag, fél méternyi csavart rugót húzott ki, amelynek végére ólom-bunkó volt erősítve.

Kimenetelem és érvelésem nem volt hiábavaló, mert a rugóbotos kisininast — és másokat is — január 15-én ott láttam a tömegben a Munkásotthon kinyitásánál. És ott láttam újra néhány óra múlva a 15 éves Buksa Kálmán pirosra pofozott kormos arcát a szigurancán a letartóztatottak között is.

(Vajon ha e sorokat elolvassák vásárhelyi munkások, hányán ismernek magukra Szent László utcaiak és mézsárosrétiak, akik ott voltak az inasiskola előtt azon a hideg januári estén, amikor a két verekedő tábor kibékíttem?)

A MUNKÁSOTTHON KINYITÁSA

A verekedők kibékítése után a kommunista ifjak naponta kijártak az inasiskolák elé agitálni. Munkájuk most, hogy az „ellentétek” elsimultak, sokkal eredményesebb volt. Befolyásunk annyira megnövekedett, hogy komolyan gondolhattunk az L.L.L. (Lenin halálának, Karl Liebknecht és Roza Luxemburg meggyilkolása évfordulójának) harcos megünneplésére. Az akció előkészítésére röpcét írtunk, és a szerény hangzású *Ifjúmunkás* helyett a harcosabbnak tetsző *Ifjú bolsevik* néven adtuk ki a KISZ helyi és rajoni szervezetének 1927 óta megjelenő lapját. Az *Ifjú bolsevik* ünnepi számának címlapját Schnedarek Jancsi — a tehetséges bútortervező ifjú — készítette, és valóban tetszetős kivitelezésű volt. A cikkek egy része az L.L.L. kampánnyal foglalkozott, részletesen ismertette jelentőségét, és harcra szólította az ifjakat.

Úgy láttuk, minden előfeltétele megvan egy sikeres tömegdemonstrációnak, és a Régi Baromvásár utcai iskola elé gyűlésre hívtuk össze az ifjúmunkásokat. Ide hívtuk a Jókai Mór utcai inasiskola tanulóit is. Az elgondolás az volt, hogy ha legalább 150 ifjút tudunk mozgósítani, utcai tüntetést rendezünk és erőszakkal kinyitjuk a bezárt és rendőröktől őriztetett Munkásotthont.

A készülő akciót megtárgyaltuk a Szaktanácsban is, de az „öregekének az volt a véleménye, nem szabad az erőket szétforgácsolni. Városi tanácsválasztások előtt állunk, ide kell összpontosítani és mozgósítani minden erőt. A Szaktanács megmondta a véleményét, mi pedig kijelentettük, hogy az L.L.L. gyűlést mindenképp megtartjuk. (Nem is volt idősebb munkás azon a gyűlésen, Grün Dezső és Lipschitz Jóska is mindössze 25—26 éves lehetett akkor.)

A határozat szerint a gyűlésen nekem kellett beszélnem. Hogy korábban le ne tartóztassanak, pontosan 6 órakor érkeztem az inasiskola elé. Minden úgy ment, ahogy a tervben meghatároztuk. Amikor az inasok a tanítás után

az utcára tódultak, már mintegy 40—50 kommunista ifjú és fiatal segéd vett körül, készen arra, hogy megvédjenek az esetleges letartóztatástól. A kommunista ifjak jól dolgoztak, egyenként győzték meg az inasiskolásokat, vegyének részt a gyűlésen. És az ifjak jöttek. Néhány perc alatt megtelt az iskola előtti utcarész.

Beszélni kezdtem, a hidegtől pirosra csípett arcokból kíváncsi és elkeseredett szemek tekintettek rám. Vázoltam az ifjak nyomorúságos helyzetét, a meghosszabbított munkaidőt, a veréseket, a munkanélküliséget — ami felszabadulásuk (segéddé válásuk) után rájuk vár.

Amikor az élet szépségeiből, a művelődési életből való kitaszítottaságukról, a terrorról beszéltem, már mozgásba jöttek, zúgtak, kiabáltak. Ekkor Bernáth Andor közbekiáltott: — A Munkásotthonba! Nyissuk ki a Munkásotthon! — A fellelkesült ifjú tömeg nekizúdult az utcáknak. A hangos, rendetlen sorokban vonuló sokaságban felhangzott a jóhangú Fuchs Andor előéneke:

Az osztályháborúra a gárda
készen áll,
Nem rettent minket vissza
sem börtön, sem halál —
Liebknechtre — Luxemburgra
emlékezz vissza proletár,
Tcacencora—Lifschitzre
emlékezz proletár...!

A jó polgárok lehúzták az ablakok redőnyeit, bezárták a kapukat, de ahogy a Gecse Dániel és a Sáros utcán át a Fötér sarkára értünk, mindenütt tömeg verődött össze, egyesek kiváltak és hozzánk csatlakoztak. A Kossuth Lajos utca sarkán már lehettünk mintegy háromszázan.

Az utca két oldala tömve volt emberekkel, közöttük rendőrök lapultak. Sehol semmi ellenállásba nem ütköztünk. Forradalmi dalokat éneklő, jelszavakat kiabáló lelkes csoportunkba nem mert belekötni az a néhány rendőr, aki az utcákon „posztolt”.

A sziguranca nem tudott a gyűlésről és terveinkről, nem volt felkészülve a tüntetés szétverésére.

A Munkásotthontól mintegy 100 méterre valaki „hur-

rá”-t kiáltott. Zajongva rohantuk meg az Otthont, mint várostromlók.

A hatalmas, nehéz kapu az első nyomásra széttárta szárnyait. Mint ölelő anya a hazatért gyermeket úgy fogadott az Otthon, amelynek minden tégláját a szájuktól elvont bankból vásárolták a vásárhelyi munkások. A kapualjban őrt álló két rendőrt fálnak szorítottuk, egy pillanat és bent voltunk a rég nem látott termekben.

Egy fiatal asztalos, Zág Sanyi — a belülről bezárt egyik teremajtó ablakát öklével törte be, véres öklét magasra emelve járkált az ifjak között. Egyesek az utca felőli ablakokhoz rohantak és szélesre tárták. A bezárt, áporodott levegőjük termekbe hideg, friss léghuzat tört be. Az Otthon előtt összegyűlt 300—400 főnyi tömegből sokan integettek felénk. Az utca Főtér felőli részén, jó száz méterre, néhány rendőr elállta az utat és igyekezett leállítani a forgalmat. Az Otthonban a lelkesedés leírhatatlan volt. Az ifjak nevettek, énekeltek, örvendtek a sikeres akciónak.

Már több mint félórája bent voltunk az Otthonban, amikor Bandi csendre intette az ifjakat. Mindenki azt hitte, beszélni akar, de csak ennyit mondott:

— Elvtársak, most énekeljük el az Internacionálét.

Ünnepélyesen, halkán indult a világ munkásságának forradalmi harci dala, de aztán harsogva tört a nyitott ablakon át ki az utcára, és lázítón hömpölygött a tömeg felett.

Az utcán mozgolódás támadt, az ablaknál állók bekiáltottak a termekbe: rendőrcsoport érkezett!

De a rendőrök határozatlanok voltak. Nem mertek még az Otthonig sem jönni. Bandival és Marcival félrehúzódtunk tanácskozni. Mit csináljunk a továbbiakban? Ha elbarikádozzuk magunkat, „egérfogóba” kerülünk, az akció nem volt alátámasztva nagyobb kinti tömegtüntetéssel. A vásárhelyi munkásság demonstratív leállása, utcai tüntetése kellett volna, hogy segítse további bentmaradásunkat.

Úgy határoztunk, hogy kivonulunk és tovább tüntetünk az utcán, majd a Városháza háta megetti téren széteszünk. Hangos énekszóval, jelszavakat kiabálva rohantuk az utcára. A lent várakozó tömegből integettek, egyesek éljeneztek, de nem csatlakozott senki hozzánk.

A rendőrök dermedten álltak az úttesten, egy lépést sem mertek felénk közeledni, pedig csak úgy röpködtek a rendőrséget gyalázó szidalmak, a terrorellenes jelszavak.

Ahogy távolodtunk az Otthontól, számunk úgy fogyott.

Hiába, a kegyetlen hidegben az éhes ifjak kezdtek haszszállingózni. Mire a Tanácsház háta mögé értünk, számunk 35—40 főre apadt. A sok énekléstől és kiabálástól rekedten búcsúztunk egymástól.

Nyolc óra múlt, amikor elváltunk. Egyenesen hazamentem, kis szobámban hideg fogadott, holtfáradtan és éhesen feküdtem le. Nem jött álom a szememre.

A Tanácsház órája már rég elütötte a 12-öt, s én még mindig ébren voltam. Lepergettem magam előtt az egész akció lefolyását, a két nappal azelőtti L.L.L. kampányra kiadott röpcék szétszórásától az Otthon kinyitásáig. És most mi fog következni? — tettem fel magamban századszor a kérdést.

A sziguranca még aznap este akcióba lép. Tudtam, nem fogja lenyelni a röpcék szétszórását, de főleg az Otthon kinyitását.

Az Otthon kinyitása országos ügyé nő a mozgalomban. A helyi sziguranca jó nagy orrot fog kapni sikerünkért.

Ma este tehát megkezdődnek a letartóztatások.

Jobbára tapasztalattal még nem rendelkező ifjak vettek részt a demonstráción, lehetetlen, hogy a sziguranca reggelig, holnap délig meg ne tudja, hogy kik voltak a szervezők és hogy én tartottam a beszédet. Legkésőbb holnap délig le fognak tartóztatni — állapítottam meg logikus következtetéssel. Még megszökhetnek — villant át az agyamon, de elhessegettem a gondolatot. A demonstráció, az Otthon kinyitása lényegében a folytatása annak a kampánnyá erősödött politikai vonalnak, amely szerint nem vesszük tudomásul a szakszervezetek betiltását, az Otthonok bezárását. Jogtalanak tekintjük a hatóságok minden eddigi ilyen intézkedését, és a rendelkezésünkre álló eszközökkel harcolunk az Egységes Szakszervezetek szabad működéséért, Otthonaink kinyitásáért.

Ez a vonal a párt, a KISZ és az Országos Szaktanács vonala, hova vezetne a legalitásért folyó akció, hogyha éppen én, aki az akció élén állottam, elbújnék és nem védném meg tettünk jogosságát?

Persze voltak esetek, amikor egy vezetőnek kötelessége volt illegálisba húzódni, de a mi esetünkben ez politikai hiba lett volna. Különösképpen nekem vállalnom kell a felelősséget azért, amit tettünk, és le kell leplezzem a kormány terrorintézkedéseit...

Hirtelen hideg szaladt végig a hátamon. Eszembe jutott, hogy egy ifjúkommunista néhány röpcét osztott szét a tüntető ifjak között. Elkeseredetten káromkodtam. Ha egy olyan ifjút is lefognak, aki röpcét kapott, az egész akciót más vágányra tolhatja a sziguranca és a bíróság.

Töprengésemből olyan hangok riasztottak fel, amelyekből kétségtelenül megállapíthattam, hogy a rendőrség megérkezett. Először csak egy rendőr és egy komisszár kopogott be hozzám. Nem engedtem be őket. A párt és a KISZ akkori utasítása szerint ellent kellett állni a letartóztatásnak.

Segítséget hoztak magukkal, körbefogták a házat, és rám akarták törni az ajtót, de akkor sem engedtem be őket. Jóska bácsit kihúzták az ágyból és el akarták vinni — noha Jóska bácsi nem volt a tüntetésen. Mariska néni átkozódásával felverte álmukból a szomszédos házak lakóit.

Az utca megtelt méltatlankodó emberekkel. Itt is, ott is szidták a rendőröket. Elérkezettnek láttam az időt, hogy véget vessek a felhajtásnak. Kikiáltottam a komisszárnak, hogy ha Jóska bácsit beviszik a házba, beengedem őket. Visszavitték. Mariska néni elhallgatott. Kinyitottam az ajtót.

Két rendőr és egy detektív rontott be a szobába.

— Kötözzétek meg — kiáltotta diadalmasan a komisszár. Egy darabig dulakodtam velük, de a két rendőr letepert a földre.

Összekötözött kézzel, felemelt fejjel lépkedtem a fagyos havon. Két rendőr fogta a karomat, a többiek házaikba parancsolták az ingre-gatyára vett nagykabátos utcabelieket.

A koromfekete éjszakában messzire látható volt a kivilágított rendőrség épülete. Ahogy a kapun beléptünk, a két rendőr elkezdett agyba-főbe verni. De nagy legények voltak egy összekötözött kezű fogollyal szemben! Bezzeg

néhány órával azelőtt, amikor tüntetve vonultunk végig a városon, mint a behúzott farkú kuttyák, lapultak a falak mellett.

A szobába, ahova belöktek, mintegy húszan lehettek már letartóztatottak. Fal felé fordított arccal álltak. Nagy részükön látszott, hogy már megverték.

Andort, Marcit, a kicsi Buksa Kálmánt, Szilágyi Dezsőt és Lipschitz Jósikát ismertem fel hirtelenében.

Egy másik szobába vittek, ahol már várt rám a hírhedt Morar sziguranca-kommisszár.

Furdui detektívvel vettek kezelésbe. Amúgy csendőr módra gumibottal, seprűnyéllel ütöttek, ahol értek. Levertek a földre, rám tapostak. Így bosszulták meg, amiért ellenálltam a letartóztatásnak és amiért több mint két órán át tizenöt rendőr és detektív fagyoskodott a januári éjszakában Jóska bácsi Muskátli utca 5 szám alatti kis háza körül.

Hajnal felé levittek a cellába. Ott tudtam meg, hogy mintegy harminc ifjút tartóztattak le. Nagy részük ott volt a demonstráción. Többen elismerték, hogy én beszéltem. Marci tartotta magát az utasításhoz, hogy nem ad deklarációt. Bandi katonaság előtt állt, tagadnia kellett, hogy ott volt a tüntetésen. Én úgy határoztam, elismerem, hogy én beszéltem a gyűlésen, de csak a tárgyaláson vagyok hajlandó erről bővebben szólni.

Másnap újra fölvittek vallatni. A fiatalok egy részének vallomása alapján én, Bandi és Marci voltunk a szervezők és vezetők.

Egész délelőtt vallattak, vertek, de mindhárman megmaradtunk az álláspontunkon. Bandi nem volt a tüntetésen, Marci nem ír alá semmit. Én ott voltam, én beszéltem, de minden más felvilágosítást a szigurancán megtagadtam.

A verésekről kiszivárogtak a hírek, és harmadnap délelőtt ifjúnunkás csoport tüntetett a Fötéren a verések ellen. Többeket letartóztattak közülük, és Schnedarek Jancsit olyan rettenetesen megkínózták — heréjét verték —, hogy szabadulása után hetekig ágyban feküdt és orvosi kezelés alatt állt.

Harmadnap délben átkísértek 17-ünket az ügyészségre, és átadtak a már reánk várakozó börtönőröknek. A börtön udvarán kisebb jelentőségű incidens játszódott le, de nem felejttem el soha, mert az elvtársi szolidaritásnak olyan példája volt, amelyet „elméletben” ismertünk, de gyakorlatilag is meg kellett tanulnunk.

Meglehetősen rossz bőrben voltam a verések után, de nemcsak azért, hanem inkább daczból nem mozogtam a letegező börtönőrök parancsa szerint. Egy börtönőr azért durván meglökött. Szembefordultam vele, és rákiáltottam, hogy ne taszigáljon. A feldühödött őr felemelte a kezét, hogy megüssön. Ebben a pillanatban Lipschitz Jóska — aki már két évet ült különböző börtönökben — közénk ugrott, és magából kikelve ordította: — Meg ne üsd az elvtársamat! Hallod, meg ne üss egy politikai foglyot! — A kiabálásra odaszaladt az őrmester, és nyugodt hangon rendet teremtett.

(Az őrmester egy tisztességes maroskeresztúri ember volt, aki korrektül bánt mindvégig a letartóztatott kommunistákkal.)

Jóska kiállása nem volt valami rendkívüli tett, de példát mutatott az „újoncoknak”, hogyan kell fellépni adott esetben az őrség túlkapásai ellen.

A harmadik napon — gyorsított eljárás alapján — megtartották a tárgyalást. Gh. Ghițeanu főügyész — aki nem sokkal azelőtt került Vásárhelyre és soha kommunista pörben nem vett részt — olyan ostoba, minden jogi alapot nélkülöző vádiratot állított össze. Ezt a gyengeségét használta ki ügyvédünk, akinek érvelései alapján a legenyhébb ítéletet rótták ki ránk.

Mínthogy én voltam a fővádlott, az én feladatomból volt megindokolni, miért szerveztük a tüntetést. Sajnos többször megvonták a szót, de azért nagyjából ki tudtam fejteni, hogy „a tüntetés válasz volt arra a jogfosztásra és törvénytelenésekre, amelyeket a hatóságok az Egységes Szakszervezetek működésének felfüggesztésével és az Otthon bezárásával követték el”.

— A munkásifjak meg vannak fosztva gazdasági érdekeik megvédésétől, a tanulás és művelődés lehetőségétől. Eddig az Otthon volt az a hely, ahova feljártunk olvasni,

tudományos és kulturális előadásokat hallgatni. Azért nyitottuk ki az Otthont, mert jogunk van a tanuláshoz és művelődéshez, amit az Otthon bezárásával elvettek tőlünk...

Amikor az ügyész újra félbeszakított és rám kiáltott, hogy az Otthonban kommunista propaganda folyt, visszavágtam: — A munkás szabadiskola előadói Vásárhely legtekintélyesebb tanárai és orvosai voltak, senki sem hiszi el azt, hogy ők ott nem irodalmi, gazdasági, közegészségügyi kérdésekről tartottak előadást, hanem kommunista propagandát fejtettek ki.

A bíróság elnökének kellemetlen volt az ügyész járatlansága és az én leleplező beszédem. Siettetni akarta a tárgyalást és lényegében el akarta sekélyíteni a pert.

A bíróságnak kellemetlen volt az az előjáték, amelyet az Egységes Szakszervezetek betiltását és az Otthon elkobzását célzó második tárgyalás előtt — március közepén — ezzel a perrel mi akartunk rendezni. Marci már alig tudott szóhoz jutni. Bandinak tagadnia kellett részvételét a gyűlésen. Gyorsan összezsápták a tárgyalást, és meghozták a meglepően enyhe ítéleteket. Mint később megtudtuk, a könnyű ítéletek megállapításánál döntő szerepe volt Dr. Togănel bírónak, aki demokratikusabb felfogásánál fogva nem értett egyet a terrorintézkedésekkel. (Nem sokkal később Dr. Togănel lemondott bírói tisztességéről, ügyvédi irodát nyitott Vásárhelyen. 1937-ben védőügyvédem volt egy felmentéssel végződő nehéz perben.)

A per vádlottjait:

Veress Pált és Bernáth Andort 3 havi,

Löbl Mártont és Szilágyi Dezsőt 20 napi fogházra ítélték.

A többi vádlottat: Kádár Jánost, Lipschitz Jóskát, Szabó Józsefet, Gulácsi Józsefet, Enyedi Józsefet, Szabó Sándort, Botos Sándort, Ruja Alexandrut, Csorba Lászlót, Löwinger Dezsőt, Brejan Zoltánt, Berekméri Jánost, Katona Lajost, Grün Edét és Buksa Kálmánt fölmentették.

Egyenként 15 napra ítélték: Gergely Jenőt, Nemes Jenőt és Kocsis Istvánt, de büntetésüket három évre felfüggesztették.

Visszavittek a börtönbe. Noha az ítéletet megfellebbeztük, mégis úgy rendezkedtünk be, hogy a néhány hónapi

büntetést itt fogjuk letölteni, de — a táblai ítélet meghozataláig — szabadlábba helyeztek mind a négyünket.

Szabadulásunk nagy hangon, zajosan ment végbe, a börtönigazgató éppen úgy örült neki, mint mi. Az öreg Pop, azt hiszem, hálát mondott, miután kiléptünk a börtön kapuján. Sok évtizedes igazgatósága alatt nem volt dolga egyszerre 17 ifjúnunkással.

Börtönbe érkezésünk után nyomban kihallgatásra jelentkeztünk, és átnyújtottuk követeléseinket; a tárgyalás azonnali kitűzését, a börtönrezsím megváltoztatását. Mivel az öreg tehetetlen Pop semmi konkrét ígéretet nem tett, s minden intézkedést az ügyésztől várt, bejelentettük, hogy éhségstrájkba lépünk.

Az éhségstrájk híre futótűzként terjedt el a városban. Általános nyugtalanságot keltett főleg a munkások körében. A hozzátartozók s az elvtársak nyugtalanságát fokozta, hogy a főügyész — retorzióként — a beszélgetéseket is letiltotta.

Hozzátartozóink fellármázták a várost, s a szájról szájra járó hírek fantasztikussá növekedtek. A nem hozzánk tartozó, de a terrort, a kínzást elítélő polgárok is felháborodtak a főügyész csökönyösségén, aki nem volt hajlandó velünk tárgyalni, amíg az éhségstrájkot abba nem hagyjuk.

Itt meg kell említenem egy érdekes esetet:

A húgom, Cica, a törvényszéken volt gépírónő, de délutánoként sokszor dolgozott Dr. Popescu Adrian polgármester ügyvédi irodájában. A polgármester felesége egy nagyon tevékeny, minden lében kanál, szókimondó asszony, tudva azt, hogy a letartóztatott Veress Pali a testvérbátyja, faggatóra vette a húgomat, hogy mért folytattunk éhségstrájkot. Mivelhogy Cica semmi konkrétumot nem tudott mondani, a polgármesterné kijelentette: — Holnap bemegyünk a börtönbe és megtudjuk.

Másnap délben tényleg beállított a polgármesterné Cicával a börtönirodába.

Az öreg igazgató kétségbe volt esve, egyrészt félt a főügyésztől, aki szigorú parancsba adta, hogy az éhségstrájkolókkal senkinek nem szabad beszélni, másrészt nem

merte elutasítani a nemzeti parasztpárti polgármester feleségének kérését...

A kép, amely az etuva, a fertőtlenítő kazán, bűzös börtönirodában kialakult, inkább komikus, mint szomorú volt.

Kurta bekecsemben, harcias képpel hallgattam a polgármesterné „szívreható” beszédét, aki a húgom árvaságával, a fiútestvérek erkölcsi kötelességére való hivatkozással akart rám hatni, kért, hogy lépjek ki a mozgalomból, mert az én kommunistaságom húgomnak kárára van. Húgom ezalatt nevető szemekkel könnyezett, örvendett, hogy egészségben lát, és sírt, mert hát egy 20 éves lány mit csinálhatna mást, amikor a bátyját börtönben látja?!

Ami az igazgatót illeti... hát azt elmondani nem lehet.

Sovány, magas, kétrét görnyedt testével úgy ült a rozoga tonetszéken, mintha a túlvilágról érkezett volna és másodszori felakasztását várná. Időnként száraz nyelvvel megnyalta vértelen ajkait, és szinte szabályos időközökben halkán ismételte: — És éppen most kellett, hogy jöjjön az éhségstrájk, most, amikor nyugdíjazás előtt állok?

A beszélgető véget ért. A polgármesterné elmondta léleknesesítő szólamait, megtudta, miért „éhségstrájkolunk”. Megnyugodva távozott, miután saját szemével győződött meg, hogy az éhhalál még messze jár tőlünk. S valóban, ha az én egészséges képemet nézte, más véleménye nem lehetett, hiszen a négynapos éhségstrájk alig valamit tudott letörölni az életpírből arcomról. A polgármesterné látogatása egyéni akció volt, egy széplélek jótéteménye egy szenvedő lány érdekében. De azért jellemző volt Dr. Popescu Adrian és felesége gondolkodásmódjára. Igaz az is, hogy akkor még olyan időket éltünk.

Vidáman mentem vissza a cellámba, örvendtem, hogy láttam húgomat.

A börtönigazgató? Ő nem nyugodott meg. Hullazöld arcra jött be celláinkba majd minden órában, és kérlelt, hagyjuk már abba az éhségstrájkot.

— Abbahagyjuk — feleltük rá kórusba —, ha megkapjuk az újságokat, a könyveket, a nyitott cellaajtót és szabad sétát.

Másnap délelőtt megtört a jég. Megkaptuk a könyveinket, kinyitották a cellaajtókat (két cellában voltunk), és lemegettünk sétálni külön mi, kommunisták.

Abbahagytuk az éhségstrájkot.

Ilyen előzmények után léptünk ki a börtönkapun. Az utcán — szabadulásunkról értesülve — már várt reánk néhány elvtárs.

Nemes Dezső nagykabátja alól kis fényképezőgépet húzott elő, és kiadta a parancsot: felsorakozni!

Egymás mellé álltunk négyen a börtönből jövők, Grün Dezső, aki két nappal azelőtt szabadult a szigurancáról, elünkbe guggolt, úgy, ahogy a képen ma is látható.

Fényképezés után elváltunk, s mindenikünk megindult hazafelé.

A két Dezső között én is.

Grün Dezső még sántított, a szigurancások dühükben, hogy a KISZ illegális szervezetének nem tudtak nyomára bukkanni, rajta bosszulták meg magukat — embertelenül megkínozták.

Dezsőt azért tartóztatták le, mert Miszovics Ernő lakásáról — aki illegálisan tartózkodott Vásárhelyen — a ruhaneműit el akarta vinni. A lakást figyelték, és Dezső a ruhaneműkkel lebukott.

Hogy Dezső a szigurancán milyen mesét adott le, az nem lényeges — nem is emlékszem már rá —, de mondhatt volna bármit, úgysem hitte el senki. A szigurancát csak az érdekelte, hol van Miszovics. Azt pedig ő nem tudta. Dezső kitarzott a „mese” mellett, és miután a sziguranca három napon át a legkegyetlenebb kínzásokkal sem tudott kicsikarni semmit sem belőle, szabadon engedte. Dezső persze tudott volna mondani más olyan dolgokat, amelyeknek hallatára a szigurancások örömben kiugrottak volna a bőrükből, de Grün Dezsőt, a spanyol polgárháború későbbi forradalmi harcosát, a nemzetközi brigád őrnagyát, aki a forradalmi mozgalmakban a Román Bandi nevet vette fel és viseli ma is — nem olyan fából faragták. Összeszorított fogakkal tűrte a testnyomorító kínzásokat, és mindenről hallgatott.

Szavai után valami mérgezet akartam mondani a korszakos szabályokkal való felelőtlen játékról, de Dezső

elhallgattatott. Hidegtől vöröstre csípett arcában vidáman nevetett világoskék szeme, két kezét a magasra emelve szónokias hangon ironizált: — Mit rágódsz azon, ami már megtörtént, ostobák voltunk, és jól megverték érte. A fontos az, hogy tanuljunk belőle, és az is fontos, hogy egészségesek vagyunk, mint a makk! Folytathatjuk ott, ahol abbahagytuk!

Dezső vidám — öngúnnyal kevert — lelkesedése lecsillapított. Félszemmel néztem a verések nyomaként maradt bicegő járását, és fülemben csengett vidám hangja: „Fontos, hogy egészségesek vagyunk, mint a makk.”

(Amikor e sorokat írom, eszembe jut egy kedves jelenet, amelynél nem voltam ugyan jelen, messze Párizsban történt, de barátom elbeszélése alapján magam előtt látom a szereplőket, és hangjukat is hallani vélem.

Dezsőt betegségének gyógyítása végett Párizsba küldte a Vörös Segély, de amikor kitört a spanyol polgárháború, megfélelkezve egészségi állapotáról, az elsők között jelentkezett a Nemzetközi Brigádba.

A sorozó bizottság vezetője megkérdezte, hogy hívják: — Bandi — válaszolta Dezső. — Bandi? — mormogta a megbízott. — És még hogy? — Csak így — felelte széles mosollyal Dezső, és eszébe jutott, hogy az illegális Bandi neve mellett mi, a legközvetlenebb barátai, magunk között Bimbónak is hívtuk.

A megbízott megvakarta a fejét. — Értem, fiú, értem, Bandinak hívnak, de legalább azt mondd meg, hová való vagy? — Román — mondta egyetlen szóval Dezső, és a sorozó bizottság nem túlságosan kíváncsi vezetője beírta az internacionalisták lustrakönyvébe: Bandi Roman, azaz romániai.

A Román Bandi nevet, amely alatt végigharcolta a spanyol polgárháborút, s ahogyan az internacionalista őrnagyot megismerték spanyolok, franciák, oroszok, lengyelek, magyarok, és ismerik ma hazánkban is, Dezső megtartotta. Ma már csak mi hívjuk néha-néha régi nevén, ha ifjúkorunk nehéz küzdelmeire emlékezünk.

Nem szeretem az adomázást. Az a véleményem, hogy nagy emberekről, közkedvelt személyiségekről írt és mondott történetek nagy része kitalálás. Most hát „kilövöm”

magam, mert elmondok még egy anekdotát Román Bandival kapcsolatosan.

1945 elején Bukarestbe utaztam — először a felszabadulás után. Egy régi elvtársammal sorba vettük, ki maradt életben a háború, a megsemmisítő légerek és börtönök után. Az elvtársam egyszer csak felkiált: tudod, hogy itthon van Grün Dezső is! — Megadta hivatalának telefonszámát, és megmondta, hogy Román Bandi néven keressem. Jó 15 évvel annakelőtte eigy vidám vasárnap délutáni beszélgetésünk alkalmával Dezső fölkiáltott: — Terror, kizsákmányolás, börtön, ezekkel a burzsoázia célt nem ér. Ettől csak a proletariátus harci kedve nőttön nő!! — Attól kezdve, amikor találkoztunk, tréfásan így üdvözlöttük egymást: „Hogy a proletariátus harci kedve nőttön nőjön!”

Felhívtam a megadott telefonszámot, Dezső jelentkezett. Igazán nem csodálkozhatom, ha több mint 12 év után nem ismerte meg a hangomat. — Ki vagy? — kérdezte kissé hivatalos hangon. Nevem helyett bemondtam a „jelszót”, „hogy a proletariátus harci kedve nőttön nőjön”.

A drót túlsó végén felhangzott Bandi vidám és mégis elérzékenyült hangja: — Pali! Drága Pali barátom... hát élsz?!

Azóta is kedves, sok-sok év utáni találkozásunk emlékére telefonon és személyesen is ezzel a jelszóval üdvözljük egymást.)

A börtönből való szabadulás után ki sem pihentem magam, s máris nyakig voltam a munkában. Az egész országban városi tanácsválasztásokat tartottak, s a kommunisták mindenütt fokozott tevékenységgel készültek erre.

A nehéz gazdasági helyzet a tömegeket valóban balra toltta. Azonban a súlyos gazdasági válság okozta munkanélküliség s a munkanélküliek elképesztő nyomora önmagában véve még nem készített senkit sem forradalmi állásfoglalásra. A tömegek balratolódása és harcos állásfoglalása csak ott nyilvánult meg, ahol a párt s a befolyása alatt álló szervezetek megszakítás nélkül helyes politikai felvilágosító munkát végeztek.

Példa erre Temesvár, Nagyvárad, Szatmár, Szalonta és az egész Zsilvölgye, de különösképpen Vulkán, ahol a

jobboldali szocdem vezetők befolyása alól kiszakított bányásztömegek 1930 februárjában kommunista többségű városi tanácsot választottak. (A Városi és Falusi Dolgozók Blokkja jelöltjeit.)

Ilyen előzmények után indultunk Vásárhelyre a választási küzdelembe. A vulkáni választási eredmény már ismeretes volt, amikor a Blokk vezetősége jelölő gyűlésre kért engedélyt a Transsylvania nagytermébe. A hatóságok minden indokolás nélkül megtagadták.

A jelölési formaságoknak eleget tettünk, február 17-én vasárnap nagygyűlést hívtunk össze a Fötérre, hogy a jelölést a tömegnek bejelentsük. A gyűlést a Blokk vezetősége hívta össze, de a kommunisták mozgósítottak minden épkézláb embert a nagygyűlés sikere érdekében.

Egy betiltó rendelet után a legvadabb terror idején a Fötérre, szemben a rendőrség épületével, gyűlést össze-hívni — ehhez bátorság és felelősségtudat kellett.

A vásárhelyi kommunistákban mind a kettő megvolt.

A sziguranca tudomást szerzett a készülő gyűlésről, és felkészült megakadályozására. Már korán reggel rendőrök szállták meg a Bodor hidját, amelyen a hídvégi, remeteszegi, besei kerületek munkásainak a város felé át kellett jönniük.

Mi is számítottunk a rendőrségi akcióra, és a kerületi bizalmiak kisebb csoportokban a befagyott Maros jegén vezették át a munkásokat és munkanélkülieket, akik egy kis kerülővel idejében meg is érkeztek a Fötérre...

A Fötér úgy festett, mintha ostromállapot lett volna. Rendőrjáratok cirkáltak a két oldalán, a kapualjakban civilbe öltöztetett csendőrök bújtak meg, a detektívek farkaskutyákkal sétáltak a korzó-oldalon, és fenyegetően mustráltak a hármás-négyes csoportokban gyülekező munkásokat. Tudtuk jó előre, hogy összeütközés lesz, és az erősebb ifjakat kisebb csoportokban védelmi gárdába szerveztük. Különösen bíztunk a Gödri Sanyi csoportjában, aki vállalta, hogy magával hozza a verekedésben jártas újavárosi építőifjakat — az Orosz fiúkat, Simon Lajit és másokat. A megadott jelre megmozdult a korzó-oldal, és áramlott a tömeg a Fötér közepére. A terv az volt, hogy Soós Jóska bácsi rövid beszédet tart, ismerteti a választási

kampány megkezdését, majd Mihály József elvtárs — aki azelőtt néhány nappal szabadult Doftanáról, ahol 5 éves börtönbüntetését töltötte — tolmácsolni fogja a doftanai börtönzöttek üdvözlét és segélykérését a vásárhelyi munkásokhoz. Utána tüntetve szétoztlunk.

Egy csoport ifjúval és néhány vasmunkással körbefogtuk Soós Jóska bácsit, hogy megvédjük a rendőrtámadástól. A véletlen folytán Karcsi bátyám mellé kerültem. Nagyon izgatott voltam, mert ámbár 350—400 ember volt a Fötér közepén, csak mintegy fele tömörült egybe; más része elég lazán elszóródva várta a beszéd megkezdését.

Néhány percig tartó feszült várakozás után élesen hasított a hideg csendbe Jóska bácsi erős tenorja: — Elvtársak! a rendőrség megakadályozta, hogy a Transsylvania nagytermében jelölő gyűlést tarthassunk, de mi nem hátrálunk meg! Bejelentem, hogy a Dolgozók Blokkja részt vesz a választásokon és a Városi Tanácsba a következőket jelöli... Harsányan tagolta a szavakat, de csak a Simó Géza bácsi nevét tudta kimondani. Hangját elnyomta a tömeg dühös, méltatlankodó ordítása: — Jönnék a rendőrök!

Amikor Jóska bácsi beszélni kezdett, kétfelé nyílt a rendőrség nagykapuja és — hármas csoportokban — gumibotos rendőrök és fegyveres csendőrök rohanták meg a tömeget. A lazán csoportosuló munkástömeget egy-két perc alatt szétverték és hozzánkig jutottak.

Grün Dezső egy csoport építőmunkással segítségünkre sietett, közrefogták Jóska bácsit, és kivitték a verekedés központjából. Mi, akik eddig Jóska bácsit védtük, most Mihály elvtárs köré tömörültünk, aki olyan hangon, hogy a Fötér túlsó oldalán is meghallhatták, beszélni kezdett: — Elvtársak, a doftanai politikai bebörtönzöttek forradalmi testvéri üdvözlétüket küldik a vásárhelyi munkásoknak... — Nem tudta tovább folytatni beszédét, mert a megvadult rendőrök reávetették magukat, és gumibotl, puskatussal ütötték, ahol érték.

És ekkor csodálatos dolog történt.

Mihály elvtárs két öklét magasba emelte, és érces baritonján énekelni kezdte az Internacionálét, s mi, az ottmaradottak, vele együtt énekeltünk. A dal erőt öntött belénk, lökdösődve, verekedve igyekeztünk elszakítani Mi-

hály elvtársat a rendőröktől. Karcsi egy rendőrt fellökött, és elkapta Mihály elvtárs jobb karját, én a bal karjába kapaszkodtam, ismeretlen munkások elébe álltak, hogy fel fogják a neki szánt ütések. Mihály Anti apja hátára ugrott, hogy ő kapja. De mindhiába, Gödri Sanyi az újvárosi fiatal építőkkal — akik másfajta verekedéshez voltak szokva — nem lépett akcióba. Csupasz öklünkkel még védekezni sem tudtunk a puskatussal szemben. Rövid ideig folyt ez az egyenlőtlen harc, azt még láttam, hogy Karcsinak a kalapja messze repül, s ő maga elterül a jéggé fagyott havon, még hallottam Mihály Anti nem emberi üvöltését, akinek a hátán pufogtak a gumibotok, mint nagydobon a verők... Aztán elvágta valami számból az ordításszerű éneket, s minden elsötétült körülöttem.

Csak néhány másodpercig lehettem eszméletlen, lassan magamhoz tértem. Bal szememet soha nem érzett fájdalom hasogatta, és semmit sem láttam vele.

Kezemet a szememre tapasztottam és feltápáskodtam ülő helyzetemből; meleg ragadós vér tapadt a kezemhez. Kiverték a fél szememet — szaladt át agyamon a sejtelen, s állati félelem, kifejezhetetlen düh fogott el. Megtapogattam szemgolyómat, a helyén volt, a vér nem a szememből, hanem felszakadt szemöldökömből folyt az arcomra. A fájdalom okozta gyengeségem elmúlt, ismét erőre kaptam. Fejembe húztam a kucsmámát, amely az ütések alatt leesett, és körülnéztem.

Az egész főtér tele volt szaladó emberekkel és ordító, verekedő rendőrökkel. A rendőrök nem kíméltek senkit, nekimentek a plébánia és a várbeli templomokból éppen akkor kifelé igyekvő híveknek, és összeverték őket. Mihály elvtársat már nem láttam, behurcolták a rendőrségre. Löbl Marcit a Korzó-köz sarkán felismerte egy detektív, és boxerrel az arcába sújtott. Az ütés eltörte az orrcsontját, elájult. Két rendőr a lábainál fogva húzta maga után az ájult ifjút. Vastagon ömlött orrából, szájából a vér, vörös csík maradt utána a fehér havon. Gyűlölettől, dühtől fojtogatva, lopakodva, hogy a rendőrök észre ne vegyenek, elindultam Géza bácsiékhoz. A vásárhelyi hatósági terror nem volt egyedülálló jelenség az országban. Nagyváradon és sok más helyen ugyanígy verték szét a rend-

örök a Dolgozók Blokkja által összehívott gyűlések résztvevőit. De minden terror ellenére a nagyváradai dolgozók a reakció legnagyobb elképedésére kilenc képviselőt választottak a városi tanácsba, élükön a kommunista Szenkovics Sándorral és Gyarmati Miklóssal. Jelöltjeik a szavazatoknak több mint 23%-át kapták.

A főtéri jelölő gyűlés után — amelyet a rendőrség olyan brutálisan szétvert — választási agitációnk még fokozódott. A Blokk vezetősége kiszélesítette addigi befolyási területét a munkásokon és szimpatizáns értelmiségieken kívül a vasúti nyugdíjasok, kisiparosok és kiskereskedők körében is.

A nagy gazdasági krízis következtében tengődő kisiparosok és eladósodott kiskereskedők és a lecsökkentett és rendszertelenül fizetett nyugdíjak miatt a vasúti nyugdíjasok számottevő tömege fogadta el a Blokk programját és szavazott rá.

Megismertem az öreg Both Károly vasúti nyugdíjast és Izmael Izidor pékmestert, akik hetenként kétszer is ellátogattak Simó Géza bácsihoz híreket hozni és vinni a féllégálisan folyó választási kampányról. A Dolgozók Blokkjának derékhada azonban a gyárak és a munkások lakta negyedek dolgozói közül került ki.

A század első évtizedében Bernády, a Kertváros elgondolásából kiindulva, villannyal, vízzel, kanállissal látta el az újonnan nyitott, aszfaltozott utcákat a tisztviselőtelepen, a Bethlen Gábor utcától a kadétiskoláig másfél kilométer hosszan. A középosztály részére a „nagy építő” valóban eszményi építkezési lehetőségeket teremtett, de a régi településeken, Hídvégen, Remeteszegen, a Válúkútnál, a Sós Pál utca környékén és a már épülő Mészárosréten, Kövesdombon, sem ő, sem utódai semmit sem tettek a közművesítés érdekében. Egyes mai „krónikások”, akik a belváros aszfaltozott utcáin túl soha nem voltak, akik nem tudták, hogy a külváros egyes kerületeiből a gyermekek még 1930-ban is — a nagy őszi esőzések idején — falábon jártak iskolába, kérkedve jegyezték fel: „Nálunk ott is aszfaltos az út, ahol kétoldalt még tehenek legelnek.” A külvárosi — vörösben maradt — kis

szoba-konyhás lakások tulajdonosai, szegény gazdálkodók, munkanélküliek s adókkal megnyomorított kisiparosok, nyugdíjat nem kapó nyugdíjra jogosultak, a gyárak éhbérért dolgozó munkásai megtalálták a Blokk programjában — a politikaiak mellett — azokat a célkitűzéseket, amelyek az ő azonnali követeléseiket is tartalmazták:

az utcák rendezését, kövezését;

a villany, víz, gáz bevezetését a külvárosi utcákba;

munkaalkalom teremtését, állami pénzbeli munkanélküli-segélyt;

a nyugdíjak rendszeres fizetését;

elemi iskolák építését, a sokgyermekes szülők gyermekeinek élelmezését az iskolákban.

A Blokk programjának népszerűsítése előszóval folyt az üzemekben, műhelyekben és a kerületekben tartott házi-gyűléseken.

A munkáslakásokban néha 35—40 ember is szorongott. Állva, sárgásszürke köddé sűrűsödött dohányfüstben hallgatták az előadók beszédét, mondták el panaszukat, és kértek utasításokat az agitációs munkára vonatkozólag.

Hogy hány ilyen ülésen vettem részt abban a választási kampányban s később a munkanélküliek harcának szervezése alkalmával, majd az 1931-es parlamenti választások idején? Ki tudná azt megmondani. Nagyképűség nélkül mondhatom, jó agitátor voltam, s ha valahol megtudták, hogy én leszek az előadó, annyian jöttek, hogy sokszor nem fértek be a házba. Az egész választási kampány alatt mindössze egy sokszorosítón lehúzott röplapot tudott csak kiadni a Blokk. Úgy emlékszem, Kacsó Feri írta, s mindössze 300—400 példányban hozhattuk ki. És mégis! Amikor a választás lezajlott és összeszámoltuk a szavazatokat — én a Blokk bizalmija voltam a Szent György utcai iskolában levő szavazó központban — kitűnt, hogy a gyűlésbetiltások, verések, állandósított terror ellenére a Blokknak kilenc képviselője került be a Városi Tanácsba.

Az uralmon lévő Nemzeti Parasztpárt, a román, magyar és zsidó nagyurak pártjainak közös listájára 2660-an, a Dolgozók Blokkja listájára — az üldözések ellenére — 1502-en, Bernády polgári blokkjára 1100-an szavaztak.

Az 1918-as forradalmi év óta először kerültek be a

munkások képviselői a városi tanácsba. A lista élén Simó Géza bácsi állt — aki 1918-ban a helyi Nemzeti Tanács titkára volt —, vele együtt választották meg a következőket:

Soós József építőmunkást,
Veress Károly vasmunkást (Karcsi bátyámat),
Botos Sándor építőmunkást,
Both Károly vasúti nyugdíjast,
Rácz Béla kiskereskedőt,
Alexandru Giliga gazdálkodót,
Izmael Izidor pékmestert,
Ioan Moldovan gazdálkodót.

A Dolgozók Blokkjának sikere nem volt elszigetelt, véletlen eredmény. A *Maros* nevű vásárhelyi polgári lapocska gyors kimutatást is készített az Erdély és Bánát területén lezajlott választásokról, összehasonlítva a Magyar Párt választási eredményeit a Dolgozók Blokkjának és a szociáldemokratáknak sikereivel. Ezek szerint a Magyar Párt szavazói Erdély és Bánát területén a városi tanácsokba beválasztottak 93, a Dolgozók Blokkja 58, a szociáldemokraták 41 tanácsost. Mindehhez számítsuk hozzá, hogy a szociáldemokrata párt teljes legalitást élvezett, viszont a kommunista párt politikai vezetése és befolyása alatt féllegálisan működő Dolgozók Blokkját kíméletlenül üldözte a hatóság. E számoknál beszédesebb példát nem lehetne fölhozni a dolgozó tömegek balratolódásának, a kommunista párt befolyásának bizonyítására ebben az időben.

És mindez akkor történt, amikor a párt vezető szerveiben a leghevesebben dúlt az elvtelen frakcióharc. Amikor olyan elvtársakat, mint Soós József — akinek kommunista kiállásáról, fegyelmezettségéről, egyéni bátorságáról fentebb próbáltam képet adni —, egyesek nyíltan támadtak. Ebben a terrortól sújtott, belső harcoktól szaggatott hősi időszakban értettem meg, mit jelent a párt egységének megbontása, és ekkor tanultam meg, hogy mindenekelőtt a párt egységes megteremtéséért kell harcolnunk. Kemény leckéket adott ez az idő, és sokan, akik ezt átéltük, saját bőrünkön tapasztaltuk az egységbontás átkát, amelyhez a kezdetben — akaratunkon kívül — kü-

lönböző fokokon és mértékben, közvetve vagy közvetlen majd mindannyian hozzájárultunk.

Kétségtelen, hogy túl fiatalok voltunk, nem rendelkezünk — s nem is rendelkezhattünk — megfelelő elméleti, politikai ismeretekkel, mozgalmi tapasztalattal és tekintéllyel, hogy a sokszor csak ösztönösen helytelennek sejtett irreális ultrabal frazeológiával, az egyéni ambícióból fakadó vezetési mániával szemben bátor, elvszerű kritikát gyakoroljunk.

Sokan az idő távlatában felelősségüket kisebbítik, tetteiket bagatellizálják, vagy éppen elhallgatják, de az igazság az, hogy — különböző periódusokban és különböző mértékben — mindannyian felelősek vagyunk azokért, amik akkor történtek, amik gátolták a forradalmi mozgalom még gyorsabb, még sikeresebb kibontakozását.

A választásokkal a harc egyik szakasza sikeresen bevégeződött, és új, más jellegű mozgalmak szervezését kezdtük meg.

Még a választások előtt egy-két héttel sztrájkba léptek az Aragonit gyár, majd utána alig tíz nappal a Transsylvania üzem munkásai. Mindkét sztrájk jellegében az a közös, hogy a munkaadók támadására tört ki. A Transsylvaniaiban hónapokon keresztül csak előlegeket fizettek. Végleges elszámolás helyett hirdetményben adták a dolgozók tudomására, hogy a bérfizetés egyelőre elmarad. Március végén egy újabb hirdetmény megjelenésének hatására a gyár dolgozói leálltak, gyűlést tartottak a lakatosműhelyben, megválasztották a tárgyaló bizottságot — Kuti Sándor, Szabó Sándor, Gagyai Péter és Bereczki József kommunista ifjómunkásokat —, akik bejelentették az igazgatóságnak, hogy ha azonnal nem egyenlíti ki a hátralékos béreket, a gyár munkásai sztrájkba lépnek. Az igazgató nem fogadta el illetékesnek a tárgyalóbizottságot, és nem volt hajlandó tárgyalni a munkások választott képviselőivel, mert közöttük volt Bereczki Jóska ismert ifjúkommunista, aki az ifjómunkásság sérelmeit és követeléseit is tolmácsolta. Az elutasítás után újra gyűlést tartottak, és követeléseik teljesítéséig — felnőttek és ina-

sok egyaránt — kimondták a sztrájkot. Az igazgatósági épület elé vonultak, zajosan tüntettek, majd amikor megtudták, hogy az igazgató értesítette a szigurancát, az Internacionálét énekelve kivonultak a gyárból.

A sziguranca hajtóvadászatot rendezett a tárgyaló bizottság (sztrájkbizottság) tagjai után, de egyiküket sem sikerült letartóztatnia, öt napig tartott a sztrájk, ezalatt a Kakasdi erdőben, a Somostetőn — s olyan helyeken, amelyeket a sziguranca nem ismert — minden délután találkoztak a sztrájkolók, megtárgyalták az eseményeket, és kitartásra buzdították az ingadozókat. A hatodik napon az igazgatóság beadta a derekát, és tárgyalásra hívta a sztrájkbizottságot. A tárgyalás rövid volt, az elmaradt fizetéseket folyósították, a tárgyaló bizottságot elismerték a munkások állandó képviselő szervének, és leszögezték, hogy a mozgalomból kifolyólag senki el nem bocsátható.

(Ebből az időből egy igen kedves emléket örökök. Az Aragonit gyári sztrájk még tartott, és mi is, ők is a Kakasdi erdőnek ugyanabba a részébe mentünk gyűlést tartani. Mi egy nagy, természet alkotta gödörben húzódtunk meg, március utolsó napjainak hideg szele előtt. Egyszer csak riasztanak a kiállított örök: „civil ruhás csoportok közelednek felénk”. Időnk már nem volt a szétszéledésre, de nem is volt erre szükség, mert ahogy közelebb értek, felismertük a „civilek”-ben „Transyl”-beli sztrájkoló szakértársainkat. Kölcsönös üdvözlés után ők továbbmentek, mi folytattuk megbeszélésünket.)

Az Aragonit gyári sztrájknak hosszabb előzménye volt. Az 1927-es sikertelen mozgalom után a gyár csaknem összes dolgozói szervezkedtek. Ennek ellenére kollektív szerződés, amely szabályozta volna a dolgozók és a munkaadók viszonyát, nem volt a gyárban.

Katonaságtól való szabadulásom után első dolgom volt fölvetni a kollektív szerződés gondolatát, illetve ennek népszerűsítésével foglalkozni. Összehasonlíthatatlanul nagyobb tapasztalattal és nagyobb tekintéllyel rendelkeztem, mint 1927 őszén. Munkatársaim munkásöntudata is magasabb fokon állt; mindezek előnyös helyzetet teremtet-

tek a sikeres harc megszervezéséhez. Persze voltak visszahúzó erők is. Rácز bácsi őrmester volt a régi osztrák—magyar csendőrségnél. Dolgozott köztünk egy levitézlett rendőrőrmester is, és ott voltak a „lekötelezettek”, akiket vagy Vass Jenő igazgató, vagy a finanszírozó Agrárbank valamelyik korifeusa protezsált munkába. Ezekre az emberekre — mint harcosokra — számítani nem lehetett, de rendelkezünk annyi erővel, hogy megakadályozzuk, ne-hogy sztrájkőrök legyenek. Fontos szerephez különben sem jutottak az üzemben, egyik sem volt szakember.

Mielőtt átadtuk volna a kollektív szerződés tervezetét a gyár igazgatójának, legnagyobb meglepetésünkre bejelentették, hogy „tekintettel a nehéz gazdasági helyzetre, az igazgatóság kénytelen a béreket felülvizsgálni és a fizetéseket meghatározott százalékban leszállítani”.

Az igazgatóság ellenakciója mint váratlan bombarobbanás hatott a dolgozókra; csupán hatásában volt ellenkező, mint ahogy számították. Nem ijedelmet, nem visszavonulást, hanem felháborodást, egységes tettekre-készséget eredményezett. Elszántabbakká tette az öntudatosokat, a harc felé taszította az ingadozókat.

Minden hatósági tilalom ellenére úgy gyülesezünk a nagy munkateremben, mintha a miénk lett volna a gyár. Három-négy napi előkészület után megválasztottuk a tárgyaló bizottságot. A gyalus-gätteres-köszörüs munkások részéről Tréger Pistát, az esztergályosok képviselőjeként engem, a kézimunkások Dósa Marcit választották meg. Segélyező bizottságot és sztrájkőrséget is választottunk, és — szűkebb körben — kijelöltük azokat, akik a sztrájkot tovább vezessék az esetben, ha minket letartóztatnának.

Amikor benyújtottuk a kollektív szerződés tervezetét, az igazgató kategorikusan kijelentette: — A Bank soha nem fog aláírni kollektív szerződést, inkább bezárja a gyárat.

Másnap tárgyalásra hívtak a Munkaügyi Felügyelőséghez. A pártutasításnak megfelelően megpróbáltam meggyőzni a szaktársakat, ne menjünk el a felügyelőséghez, mert az az államhatalom szerve és a munkaadók pártján áll.

Nem is annyira a tömeg, mint inkább a tárgyaló bizottság többi tagja ellenezték javaslatomat, azzal érvelve, hogy az esetben azonnal letartóztatnak. Kénytelen voltam alkalmazkodni a helyzethez, de kijelentettem, hogy amennyiben az igazgatóság nem fogadja el a kollektív szerződést, megszakítjuk a tárgyalást és sztrájkba lépünk... Ezzel mindenki egyetértett.

Másnap reggel a munkaügyi felügyelő hosszú békítő mondókába akart kezdeni, de én félbeszakítottam, és arra kértem, kérdezze meg a munkaadók megbízottját, elfogadja-e teljes egészében követelésünket.

A munkaadók nemleges válaszára rövid csűrés-csavarás után a felügyelő felállt, és hivatalos hangon bejelentette: — Mivelhogy mind a két fél hajthatatlan és álláspontjából egyik sem enged, szabad kezét adok a feleknek, cselekedjenek saját belátásuk szerint. — Én is felálltam, és bejelentettem: — A munkások sztrájkolni fognak mindaddig, amíg követeléseiket nem teljesítik. — Aztán kivontunk a teremből.

Még hűvös volt, március elején tartottunk. Hideg szél füttyörészett a fülünk mellett. Fejünket nagykabátunk gallérjába behúзва siettünk a gyár felé.

Kicsi Karcsi a kapuban állt, amikor meglátott, hatalmasat füttyentett, mire a kapuhoz értünk, már húszan-harmincan is jöttek elénk, kíváncsi tekintettel várva a már előre megérzett bejelentést.

— Állítsátok le a gépeket, sztrájkolunk! — kiáltottam feléjük.

—Már leállítottuk! — hangzott kórusban a válasz.

A sztrájk csaknem négy hétig tartott. A locsos-sáros téli úton még nem lehetett 75—80 embernek a szabadban gyülekezni. A szaktársak lakásán tartottuk megbeszéléseinket, de a kis szoba-konyhás proli lakásokba 25—30 embernél több nem fért be. Csoportokban, két-három helyen is gyüleseztünk. Beszámoltunk az igazgatóság megbízottjaival folytatott sikertelen tárgyalásokról, szétosztottuk a vásárhelyi munkásság segélyadományát, buzdítottuk az ingadozókat, lelkesítettük a bátrabbakat.

Szükség is volt erre. A sziguranca teljes apparátussal nyomozott utánunk. Egy illegálisan tartott gyűlés résztvevőit szerették volna letartóztatni, hogy pert akasztva a nyakunkba, megtörjék ellenállásunkat. De nem sikerült semmit megtudniok, noha több sztrájkolót letartóztattak, megverték. Letartóztatták Ötvös Pistát, le Magyarai bácsit, akinél nemcsak a sztrájk ideje alatt, hanem utána is, több mint egy évtizeden át tartott a párt s a Vörös Segély illegális üléseket — de ő sem árult el semmit.

Lassan kitavaszkodott, és a Kakasdi erdő jó menedéket nyújtott a sztrájkoló Aragonit gyári munkásoknak gyűléseik megtartására.

Az erdő nagy volt, s az odavezető számtalan utat nem tudta a sziguranca figyeltetni. Őrököt állítottunk fel, akik megfelelő helyről messzire elláttak és figyelmeztethettek a veszélyre.

Egy alkalommal harmadmagammal a Válúskút útján mentem az erdő felé, előttünk jó száz méterre mehetett Schönauer Jóska, Dósa Marci két idősebb szaktárssal. A kapukban — mint a világon mindenütt a munkásnegyedekben — kicsi székeken asszonyok ültek, tereferéltek, és kiabáltak a tavaszi napsütésben hancúrozó gyermekeikre. Ősi szokás szerint köszöntöttük ismeretlenül is őket.

Amikor az egyik kapu előtt elhaladtunk, az egyik asszony átszólt a szomszédjának: — Kelemenné lelkem, kik ezek, hogy majd mindennap erre járnak?

Egy tíz év körüli kotnyeles fiúcska jó hangosan odakiáltotta: — A sztrájkolók, az erdőbe mennek gyűlésezni!

Igen, a fél Válúskút utca tudta, hogy a sztrájkolók az erdőbe járnak gyűlésezni, de a sziguranca mégsem tudta egyetlen gyűlés résztvevőit sem letartóztatni.

Hogyan is tudhatta volna, amikor olyan „őrangyalaink” voltak, mint az a két tíz-tizenegy éves fiúcska, akik egy ilyen erdőszéli gyűlés alkalmával úgy jelentek meg kicsiny táborunk szélén, mint két „szíu indián” harcos Cooper elbeszélésében. Az egyik — koromfekete hajú gyerek, a futástól még lihegő-hirpítelő hangon, egy szúszra — mintha a leckét mondta volna fel, úgy hadarta: — Édesapám azt izeni... vigyázzanak, hazafelé ne jöjjenek a Válúskút

felé, mert rendőrök vannak elbújva a kukoricás aljába. — Ennyit mondott a kis mezítlásos hírnök, akinek apját sem ismertük, de biztosan régi szervezett munkás volt, és kötelességének tartotta figyelmeztetni bennünket a reánk váró veszélyre.

A sztrájk befejezését megelőző napokban újra tárgyalásra hívtak az Agrárbank épületébe. A puha bőrrel bevont óriási fotelek, a remek íróasztal, a mennyezetig érő, könyvekkel zsúfolt könyvszekrények s a puha, vastag szőnyeg egy cseppet sem hatott meg, noha először voltam életemben ilyen gazdagon bútorozott irodában, inkább dühített a dús elegancia látása.

A tárgyalás rövid volt, a bank megbízottjai felolvastak egy rövid megállapodást, amelyben a fizetésleszállítás helyett 5%-os fizetésemelést ígértek, május elsejének fizetett munkásünnepként való elfogadását, valamint azt, hogy más követeléseinket is hajlandók kollektív szerződésbe foglalni. Bejelentették: a sztrájkból kifolyólag senkit el nem bocsátanak.

Az akkori nagy gazdasági válság idejében a sztrájkkal elért eredmények valóban értékesek voltak, mert nemcsak visszavertük az igazgatóság bérleszállító törekvését, de majd minden követelésünket ki is harcoltuk. Igaz ugyan, hogy a 10%-os béremelési követelésünk helyett csak 5%-ot kaptunk, de a válság idején ez is nagy eredménynek számított.

Az Agrárbank épületében tartott emlékezetes tárgyalást követő harmadnapon aláírtuk a megállapodást, és másnap teljes létszámmal újra munkába álltunk.

Az Aragonit gyári sztrájk sikere, úgyszintén a Transsylvania vasasainak rövid ideig tartó eredményes sztrájkja bizonyította azt az igazságot, hogy a gazdasági krízis időszakában is lehetett győzelmes sztrájkokat szervezni, ha az indokolt követelésekért mozgósítani tudtuk az érdekelteket.

Természetes, hogy válság idején túlzott követeléseket támasztani nem lehetett, úgyszintén csak egy röpggyűlésen tartott beszéddel vagy lelkes hangú röpcével sem lehetett

sztrájkba vinni a dolgozókat. De türelmes felvilágosító munka után, ha volt aki a mozgalom élére álljon, a legnagyobb krízis idején is lehetett sikeres sztrájkokat szervezni.

Az Aragonit gyári sztrájk volt az első, amelynek szervezésében és vezetésében az élen állottam.

Noha — mai terminológiával kifejezve — ez csak egy „mini”-sztrájk volt, azért éppen úgy benne foglaltatott a sztrájkok minden eleme, jellegzetessége, mint a későbbi nagy sztrájkokban, amelyek szervezésében, vezetésében közvetlenül részt vettem, mint az 1931—32-es Székely és Réthi bútorgyári sztrájkok, vagy közvetve, mint az 1934-es temesvári kesztyűgyári, az 1935-ös steierdorf-aninai bányász-, az 1935-ös Dermata-beli bőrös, az 1936-os aradi textilgyári sztrájk. Részemre azonban nagy tanulságot és gyakorlati ismereteket nyújtott ez a „mini”-sztrájk, és megkönnyítette a későbbi nagy bérharcok szervezését, irányítását. Előnyt is jelentett olyan vezető elvtársakkal szemben, akik ugyan elméletileg és politikailag felkészültek voltak, de mivel gyárban soha nem dolgoztak, sztrájkokban részt nem vettek, nem ismerhették a sztrájk ideje alatt óráról órára keletkező komplikációkat és azoknak kiküszöbölési módját, sokszor túlértékelték vagy leértékelték a tömeghangulatot, a sztrájk folytatásának lehetőségeit, ami nem egy esetben károsan befolyásolta a sztrájk eredményeit.

Egy sztrájkvezetőnek rendelkeznie kellett azokkal a képességekkel és ismeretekkel, melyekkel felismerte pontosan az adott helyzet alapján a tennivalókat, tudnia kellett, mikor lehetséges még lelkesítéssel, kisebb anyagi segélynyújtással visszaverni az ingadozást, és a teljes győzelemig vinni a sztrájkot, s mikor kellett — féleredményekkel vagy még kevesebbrel — úgy visszavonulni, hogy a megmozdulás ne omoljék össze, hanem az erők megtartása mellett, szervezeten fejeződjék be.

Átvitt értelemben harcászati ismeretekkel kellett rendelkeznie egy jó sztrájkvezetőnek, amit azonban kevésbé elméleti úton, mint inkább a gyakorlatban lehetett elsajátítani.

Április 1-én kezdtük újra a munkát, alig maradt né-

hány nap, hogy az „április 7-i akciót” a gyárban előkészítsük. Április 7-én múlt egy éve, hogy kezdetét vette a még vadabb új terrorhullám, amelyet a burzsoázia — a temesvári Munkásotthonban Fónagy János elvtárs holttestének felravatalozását ürügyül felhasználva — az Egységes Szakszervezetek, általában a forradalmi mozgalom ellen indított.

A párt kiadta a jelszót gyűlések, leállások, sztrájkok szervezésére április 7-én, a párt, a KISZ és az Egységes Szakszervezetek legalizálásáért, az ellenük hozott betiltó, feloszlató rendeletek visszavonásáért.

A központból röpcéket kaptunk, amelyeket szétesztottunk, lebukás nélkül. A még dolgozó gyárakban kisebb csoportokban feldolgoztuk a brutális terror, a feloszlató rendeletek, bírósági határozatok elleni harc fontosságát és jelentőségét, de leállás, gyári gyűlés — abban az évben — csak az Áragonit gyárban, s úgy emlékszem, hogy még a kórház építőtelepén volt.

Már előző nap egyéni fölvilágosítás útján mindenkit előkészítettünk a munka beszüntetésére. 11 órakor leállítottam a villanymotort, amely a transzmissziót hajtotta. A motor köré gyűltünk s a gépzúgás után szinte ijesztő csendben, megemlékeztem a temesvári szakszervezeti kongresszusról, annak határozatairól, a Fónagy János holttestének gyalázatos elrablásáról, a Munkásotthon ellen intézett csendőr-rendőr támadásról, az Egységes Szakszervezetek feloszlásáról. Megemlékeztem sikeres sztrájkunkról, és fölhívtam szaktársaimat: „Megalkuvás nélkül folytassuk a harcot a kommunista párt legalizálásáért, az Egységes Szakszervezetek ellen hozott bírósági döntések megsemmisítéséért.”

Jellemző volt a gyárban uralkodó helyzetre, hogy a gyűlésre kijöttek az irodából a művezetők — a két Mészáros testvér —, és izgatottan ugyan, de nem ellenséges magatartással, végighallgatták beszédemet.

(Később a fiatalabbik Mészáros szimpatizáns lett, és az ő címére küldtem haza külföldről leveleimet.)

A gyűlés befejezése után alig félóra sziguranca-dektívek jöttek a gyárba, érdeklődtek a művezetőktől, volt-e leállás. Idősebb Mészáros idegesen válaszolt a kér-

dezősködésre: — Az urak láthatják, hogy mindenki dolgozik, mit akarnak tőlem?

Gerinces kiállásával elhárította, hogy újra letartóztassanak.

A sztrájk után növekedett a tekintélyem az üzemben, nemcsak a szaktársaim, de az igazgatóság előtt is. Vass igazgató úgy viselkedett, mintha soha nem tette volna azt a kijelentést, hogy inkább bezárják a gyárat, de kollektív szerződést nem kötnek.

Munkába állásunkat követő napon könyvet hozott, amelyben egy csehországi üveggyár mintapéldányai voltak. Megkérdezte, melyik tárgyakat lehetne megcsinálni aragonitból, mert a brünni mintavásárra legalább 100 mintadarabot akar vinni.

Megmagyaráztam, hogy az üvegformák nem alkalmazhatók az aragonitnál, de megpróbálom, a régebbi szép formák mellé tervezek egynéhány újszerűt is. Nagyon udvariasan beszélt, később tudtam meg, hogy az Agrárbank korlátozta — addigi korlátlan — személyi kiadásait, ez nagyon elkésérítette, dühössé tette a bankkal szemben.

A tervezett formáimat aztán megcsináltam, és augusztus végéig — amikor is újra letartóztattak, hogy a háromhónapos ítéletemet leüljem — csak a brünni és a lipcsei mintavásárra dolgoztam, mintapéldányokat készítettem a kiállításokra (púderes dobozok, bonbonierek, éjjeli lámpák).

Vass igazgatóval kapcsolatban érdekes epizód jutott eszembe. Május elseje előtt egy reggel megállt az esztergapadom mellett, és titokzatosan odasúgta: — Tudomásom van arról, hogy a kommunistákat összefogdossák, nehogy valami zavart csináljanak május elsejére. Magát biztosan elviszik, ha nem ügyel magára. Tegyen, kérem, egy tanulórt örnek, aki értesíti, ha jönnek a detektívek... — Csodálkozva néztem az igazgatóra, mi a fene ütött belé, hiszen még nemrég nem is bírt látni! De nem kellett törnöm a fejemet, mert bosszús kifakadása elárulta az okát „nagy szimpátiájának”. — Mi az ördögért fogdossák össze az embereket?! Hagyják, hogy dolgozzanak! Kérem, Veress úr, magának nem kell magyaráznom, hogy a sztrájk miatt le vagyunk maradva a munkákkal. Tudja, ugye,

hogy ebben az évben megpróbáljuk kiállítani áruinkat a New York-i vásáron is. — Bólintottam, s ő azt gondolta, hogy az amerikai piac keresésére, de tévedett, mert én arra gondoltam: „Értem, miért akarod, hogy ne tartóztassanak le! 3—4 napos kiesésem a munkából veszélyezteti a mintapéldányok idejében való elkészítését...

Így történt aztán, hogy másnap reggel Mezei Karcsi árgus szemekkel figyelte, ki lép be a gyár kapuján.

11 óra körül éles füttyjelt adott, jelezve, hogy baj van. Végigrohantam a munkatermeken, az aragonit kövekkel telerakott udvaron, egyetlen lendülettel átdobtam magam a gyárudvar deszkakerítésén, és a szomszéd kertben bújtam el, amíg a hekusok elmentek, aztán felöltöztem, és az akkor még be nem épített Honvéd utcai kerteken át Demeter Márton elvtárs lakására — beszervezett búvóhelyemre — mentem, ahol mindig a legnagyobb elvtársi szeretettel és gondoskodással fogadtak.

A február 17-i főtéri tüntetés után a megvadult sziguranca csírájában igyekezett elfojtani minden megmozdulást. Május elseje előtt két nappal, felrúgva még a látszattörvényességét is, az ismertebb elvtársakat lakásukon vagy munkahelyükön letartóztatták, és csak május 2-án engedték őket szabadon. Céljuk az volt, hogy a vezetők letartóztatásával megghiúsítsanak bármilyen május 1-i megmozdulást. Sokan az elvtársak közül — főleg az idősebbek — nem voltak elég elővigyázatosak, nem szerveztek be illegális lakhelyet. Az ifjak szigorú utasítást kaptak, hogy május 1-e előtti napokban ne tartózkodjanak otthon, és csaknem kivétel nélkül megszabadultak a letartóztatástól.

Az illegális Szaktanácsban megbeszéltük május elseje megünneplésének a módját. A belügyminiszter minden szabadtéri gyűlést betiltott, és teremben való gyűléshez engedélyt kizárólag a szociáldemokrata pártnak adtak. Mivel Vásárhelyen szervezeti tevékenységet kifejtő szocdem párt — amelynek május 1-i gyűlését átformálhatuk volna baloldali tömeggyűléssé — nem volt, nem maradt más lehetőség, csupán az illegális szervezett utcai tömeggyűlés megtartása.

Május 1-én nem álltak fenn azok az okok, amelyek miatt februárban a jelölő gyűlést a Főtéren tarthattuk volna meg, ezért egy, a központtól távolabbi helyen, a Szent György téren gyülekeztünk. Sajnos a februári rendőrbrutalitás után sokan féltek utcai tüntetésre kijönni és újra összecsapni a rendőrökkel.

Noha a kerületekben tartott előkészítő összejövetelekre — amelyek szintén illegálisak voltak — nagyon sokan jöttek el férfiak, nők, ifjak, és lelkesedtek május 1-ért, mégis a Szent György téri gyűlésen nem lehettek többen, mint ötvenen. Kétségtelen, hogy a megelőző letartóztatásokkal több aktív elvtársat kitéptek körünkből, és maga a letartóztatások ténye is sokakat megijesztett, de mindez nem adott kielégítő magyarázatot a gyenge részvételre.

A legnyomósabb ok szerintem az volt, hogy ebben az időben dúlt a legvadabban a sajnálatos frakcionista harc, amely az erőket szétforgácsolta, és sok jó elvtársat inaktivitásba taszított.

Jóval előbb beszéltem egyes ifjak avantgardista megnyilvánulásairól, akik úgy látták — és ezt hirdették is —, hogy Vásárhelyen a párt régi vezetői mind megalkuvók és az ifjak hivatása vezetni a tömegeket —, vagyis az ifjaknak át kell venniük Vásárhelyen a pártban a vezető szerepét.

A Szent György téri május-1-i gyűlés aztán megmutatta ennek a felfogásnak hamis voltát, tarthatatlanságát. Megmutatta erőnk fogyatékoságát az „öregek” távolmaradása esetén.

A gyűlés levezetéséért Breiner Piri és én voltunk felelősök. Úgy határoztunk, hogy én beszélek, azután kibontjuk a vörös zászlót, és énekelve megindulunk a Főtér felé az esetben, ha legalább 100—150-en leszünk.

Ott helyben tudtam meg, hogy a KISZ-rajon utasítása szerint a vörös zászlót is nekem kellett vinnem.

Nem tudom, próbára akarták tenni bátorságomat egy ilyen érthetetlen utasítással, vagy az az elgondolás vezette a rajoni elvtársakat, hogy a beszédért így is, úgy is le fognak tartóztatni, a vörös zászló ez esetben már csak „ráadás” lesz?!

Nem érttem egyet a zászlóvivéssel, de fegyelmezetten

vállaltam azt is. Azonban erre nem került sor, mert amikor beszédemet megkezdtem, alig mintegy 40—45 ifjú tömörült körénk. Rövid, lelkes beszédet tartottam. Előzőleg Pirivel úgy állapodtunk meg, hogy ilyen kis tömeggel nem indulunk el utcai tüntetést rendezni. Így hát a szép vörös zászlónk, amely egyik leány derekára csavarva várta feltűzését a két darabból álló zászlórúdra, ez alkalommal kibontatlan maradt.

Gyűlés után három csoportra oszolva, énekelve elindultunk a város három irányába, majd szétoszlottunk. Alig negyed óra múlva három vágató fiákeren rendőrök érkeztek a Szent György térre, de akkor már nem voltunk ott.

KAPCSOLATOK A MAROSVÖLGYÉVEL

A mi múltbeli mozgalmunkban a Gyergyói fennsík, sőt a Gyimes völgye is a Marosvölgye gyűjtőnévben bennefoglaltatott.

A Marosvölgyének — Vásárhely irányító központon kívül — mozgalmi szempontból három jelentős bázisa volt:

Szászrégen — Maroshévíz — Gyergyószentmiklós.

Nem krónikát írok, így hát ezeknek az ipari és mozgalmi bázisoknak gazdasági és mozgalmi szempontból oly fontos kialakulásával nem foglalkozom, viszont annak, aki a Marosvölgye — akkor több ezer — famunkásának gazdasági és politikai harcait szervezni és irányítani akarta, tudnia kellett, hogy a völgyben elfekvő tíz meg tíz kisebb és nagyobb gyártelep munkásezeit összefogni és irányítani csak a három központ útján lehet.

Az 1929-es sztrájk után a csendőrterror, de nem kisebb mértékben a pártban dülő frakcióharc következtében a kapcsolat megszakadt a három központtal — s így az egész Marosvölgyével —, mind a párt, mind a szakszervezetek vonalán.

Az Aragonit gyári sztrájk után pártmegbízatást is kaptam. Ennek értelmében az első és legfontosabb teendőnek tartottuk felvenni a kapcsolatot a Marosvölgyével. A kérdést megtárgyaltuk a Szaktanács ülésén is. A Szaktanács engem bízott meg a szakszervezeti kapcsolatok felvételével.

Nem járatlan „őserdőbe” indultam. A marosvölgyi kommunisták és forradalmi szakszervezeti aktivisták az évek hosszú során a sziguranca és csendőrterror következtében nem egyszer szakadtak el Vásárhelytől, irányító központjuktól, de Régen, Hévíz és Gyergyószentmiklós kommunistái továbbra is fenntartották szervezeteiket, éltek a maguk erejéből és ismereteiből, és úgy kapcsolódtak magukhoz a környező fatelepek munkásait, mint Nap a bolygót...

Először Régenbe mentem, ahol Imets Márton, Fekete Mihály és Piroska elvtársakból újraalakítottam a párt helyi vezetőségét, és mintegy 10—12 szakszervezeti vezető előtt feldolgoztam az aktuális mozgalmi kérdéseket. Megalakítottam egy háromtagú KISZ helyi vezetőséget, és előkészítettem őket, hogy a Vásárhely rajoni titkárság felvehesse velük a kapcsolatot.

Az adott szervezeti viszonyok mellett nem lehetett egyelőre általános — az egész Marosvölgye munkásságát átfogó — mozgalom indításáról beszélni, de voltak garadával olyan helyi jellegű sérelmek, amelyeknek visszaverésére helyi akciókat lehetett szervezni.

A legáltalánosabb kérdés — minden gyártelepen találkoztam vele — a fabárók két-három hónaponként megismétlődő bérleszállítási próbálkozása volt. Egyes helyeken a gatterések órábère kisebb volt, mint 1929-ben a legegyszerűbb munkát végző segédmunkásoké.

A mumus, amivel ijesztgették a munkásokat, a világgazdasági krízis volt. Azt hangoztatták, hogy csak úgy tudnak termeltetni a nagy válságban, ha alacsony bérekkel dolgoztatnak, máskülönben nem versenyképesek és le kell állítaniok a gyárakat.

Nem volt könnyű dolog — különösen Régenben és Hévízen — visszaverni ezt a demoralizáló burzsoá-propagandát, hiszen minden gyártelepen tízével-százával éltek odaivalósi vagy ott rekedt munkanélküli fűrészgári munkások. Nem volt könnyű különösképpen azért sem, mert 1929-ben a nagy sztrájk alatt a provokátor Sárkány Istvánnak éppen e két helyen sikerült félrevezetnie egy-két volt egységes szakszervezeti vezetőt.

Hévízen is össze tudtam szedni 7—8 becsületes szakszervezeti vezetőt, akiknek a lelke egy félromán-félukrán. Negrea nevű, minden áldozatra kész idősebb famunkás volt. A telepen kívül, a vasútállomástól nem messze lakott.

Hévízen — ahol olyan ádáz harcot vívtak a csendőrökkel a sztrájkolók 1929-ben — lassan, nagyon lassan indult a szervezkedés. A terror fekete árnya borult a telepekre. Még sokak testén sajogtak a csendőrpuskatusok okozta sebek, amiket a sztrájk alatt kaptak, és többen — a leg-

harcosabbak közül — el kellett hagyják a városkát, hogy munkalehetőséget találjanak, mert Hévízen a feketelistán levőkre és családjukra munkanélküliség, éhség és nyomor várt.

Más volt a helyzet Gyergyószentmiklóson.

Szabó Ignác famunkás elvtárs nevét régóta ismertem, de személyesen nem találkoztam vele. Régi — sok nehéz munkásharcban részt vett — kommunista volt. Félig kész faházban lakott, elég népes családjával, kint a város szélén. Gyergyóban mások voltak az emberek, más volt a fogadtatás is. Nem egészen huszonnégy évemmel tejfeszájú legényke voltam a javakorában levő Szabó Ignác mellett, mégis olyan megbecsüléssel és örömmel fogadott, amilyenhez hasonlóval addig vidéken nem találkoztam. Nem azzal kezdte, hogy drága elvtársam, engem figyelnek, biztosabb helyen kellene aludjál, hanem két hatalmas tenyerébe fogta jobb kezem, és őszinte örömmel mondta: — Na, csakhogy végre kijöttetek hozzánk, de régóta várunk. — Csendesen elbeszélgettünk vacsoraidőig, ő kérdezett, én felelgettem a kérdéseire, azután vacsorához ültünk, „csurdé” gulyást tálalt fel az asszony fekete rozsenyérrel. Mentetetőzött is szegény feje: — Ne vegye rossznéven, „elvtárs”, de egy falás szalonnánk sincs, hogy legalább azt tettem volna belé.

Szabó Ignác az asztalra tette két hatalmas tenyerét, fejét lehajtotta s szinte szégyenkezve mondta: — Látod, így élünk, Veress elvtárs... reggel szárított szederlevélből tea, délben köménymagleves, sült pityóka hagymával, este csurdégulyás. A gyermekek ugrálnak örömben, ha az asszony fuszulykalevest vagy salátalét főz puliszkával. De én még dolgozok és szakmunkás vagyok (gátteres volt). Képzeld el, hogyan élnek, akik munkanélkül maradtak. És sokan vannak most munkanélküliek Szentmiklóson, akik az éhhalállal viaskodnak, s akiket mi sem tudunk már támogatni a napi 40—60 lejes keresetből. — Hallgattam a keserű beszédet, felelni nem tudtam rá, csak néztem Ignác két hatalmas, barna keze fejét az asztalon. Éjszakára magánál tartott. Egy szalmával keményre tömött „surgyét” tettek két hosszú lócára, azon aludtam, s kopott „sokszagú” csergével takaróztam. Először finnyáskod-

tam, nehezen ment a takarózás a hosszú szőrű, szagos csergővel, de a hűvös gyergyói éjszaka megadásra kényszerített. Amikor hajnalban megébredtem, csak az orrom hegye látszott ki a szőrös takaró alól, a hideg megtanított, hogy a szagokat ne érezzem.

A délelőtt folyamán magamra maradtam, amíg a gazda munkában volt. A tőle hallottak alapján alaposan átgondoltam, hogy a szervezeti kérdéseken kívül milyen konkrét gazdasági és politikai kérdéseket foglaljunk bele az akcióprogramba, melyek a legfontosabbak és amelyek rövid időn belül legalább részben meg is valósíthatók.

Legfontosabbnak tartottam a pártszervezet újraszervezését, mivelhogy Gyergyószentmiklóson sem volt pártvezetőség a 29-es sztrájkot követő nagy terrorhullám után, de Szabó Ignác, Erős Pista, Albert Antal bácsi időnként összejöttek, megbeszélték a tennivalókat, és intézkedtek saját belátásuk szerint. A gyergyószentmiklósiak — mint említettem — nemcsak a maguk dolgát rendezték. Szinte hetenként bejártak hozzájuk — vagy ők mentek ki — Terkerőpatakra, Szárhegyre, Ditróba és máshová.

Ilyen előzmények után egy cseppet sem lepett meg az a kép, amely fogadott Albert Antal bácsi — patyolatnál tisztább — gyári lakásában, ahova összehívtam a 10—12 legmegbízhatóbb elvtársat. Amikor beléptem a szobakonyhás kis telepi lakásba, a zsúfolásig megtelt konyhában mintegy 25-en lehettek férfiak, nők és egynéhány ifjú vegyesen. Kíváncsian nézegettek, méregettek, vajon ki vagyok, de senki nem húzta el a száját fiatal korom láttán. Amikor Szabó Ignác bemutatott: — Az elvtárs Vásárhelyről jött, hogy bizonyos kérdésekben felvilágosítást adjon nekünk — olyan lelkes áhítattal néztek rám, hogy zavarba jöttem. Bevezetőmben elmondtam, pótolni akarjuk a közelmúlt mulasztásait, és a jövőben rendszeresen ki fogunk járni, hogy segítséget, irányítást adjunk a felmerült kérdések megoldásához. Kértem, tájékoztassanak a legégetőbb kérdésekről. Egymás után kértek szót, és szóvirágok nélküli, világos beszédekben informáltak vagy kértek utasítást.

Sok apró kérdés merült fel, de a központi feladatot is többen megemlégették. Arról volt szó, hogy a BENAFÁ (a

legnagyobb fűrésztelep Gyergyószentmiklóson, amelynek egyik telepi lakásában tartottuk a gyűlést) munkásai akciót akarnak indítani a bérleszállítások ellen, a bérek rögzítéséért, és bizonyos régen kivívott jogok tiszteletben tartásáért (ingyenes fűrészpör, forgács, tüzelésre használható gerendabütük olcsó áron való juttatásáért). Bevezetőmben beszéltem a gyári bizottság választásáról, amely az összmunkásság bizalmát kell hogy élvezze, és a gyűléseknek a gyár területén való megtartásáról, mint a betiltott Egységes Szakszervezetek legalizálásáért folyó harc legalcalmasabb formájáról.

Albert Antal bácsi és Erős Pista felszólalásaikban ígéretet tettek, hogy amikor legközelebb Gyergyóba jövök, a BENAFÁ munkásainak nemcsak választott gyári bizottsága, de gyűlésterme is lesz.

Késő este ért véget a gyűlés, a nagy búcsúzkodások között sikerült Erős Pistával is beszélnem, és megállapodtam vele, hogy másnap délutánra hívjanak össze négy-öt elvtársat, akiből megalakítsuk a párt helyi vezetőségét. Szabó Ignáccal ott helyben mindjárt meg is állapodtak a nevekben, és másnap megalakult az új párt vezetőség, amelynek tagjai lettek: Albert Antal bácsi, Bandolovszky Antal, Csergő János, Szabó Ignác és Erős Pista, akit titkárrá választottak.

Még maradt annyi időm, hogy Emán József, Magyarai Károly, Opra János, Darvas István és Vargancsik Pista ifjúmunkásokból megalakítsam a KISZ helyi vezetőségét.

Lelkesedéssel eltelve siettem haza, hogy beszámoljak az eredményekről.

Amikor az ember veszélyes és eredménnyel végzett munka után visszatér kiküldő szervéhez, jólesik az elismerő mosoly, egy kemény kézszorítás az elvtársak részéről. Az illegális szaktanácsi ülésen őszinte örömmel fogadták visszaérkezésemet, és elismeréssel hallgatták meg a beszámolókat.

Valóban, akkortájt a Marosvölgyében (de még inkább a Zsilvölgyében) egy idegennek végigutazni, kiszállni 3—4 helyen, ott lerakni a szétrombolt szervezetek helyébe egy újnak az alapjait, és visszatérni anélkül, hogy letar-

tóztatták volna, számottevő teljesítménynek számított. Bizony sok bátor, jó elvtárs nem szívesen vállalta az ilyen kockázatos utat. Mindenesetre, aki az 1929-es sztrájk után erre vállalkozott, annak fel kellett készülnie arra, hogy a mindenféle koslató csendőrök kezei közé kerülhet és oldalbordái megismerkednek a hírhedt csendőrbakanccsal és puskatussal.

Nem tartottam olyan nagy hőstettnek marosvölgyi utamat, ámbár egy hajszál választott el a lebukástól. Gyergyószentmiklós állomásán egyedül szálltam fel a vonatra, s egy szemfüles rendőr leigazolt. De amíg sillabizálta a nevemet, a szerelvény elindult. Pillanat alatt határoztam. Kikaptam a rendőr kezéből igazolványomat, és — vasúti inaskodásom idején szerzett ügyességemet felhasználva — felugrottam a már csaknem robogó vonatra, megszabadulva ilyenformán a letartóztatástól.

Marosvölgyi utamon úgy éreztem, csináltam valamit, jólesett volna, ha ezt az ifjagnál is értékelik, de legnagyobb meglepetésemre az egyik ifjú révén értesítettek, hogy amíg én a marosvölgyi utamon voltam, a KISZ körzeti megbízottja — felsőbb utasításra hivatkozva — keresztülvitte, zárjanak ki az ifjak vezetőségéből. Én akkor lényegében véve már pártvonalon dolgoztam és rövid időre rá tagja lettem Lázár Ödönnel és Grün Dezsővel az újraalakult helyi pártvezetőségnek, de azért még az ifjagnál is részt vettem a munkában.

Felbőszített az a tudat, hogy amíg én az utcai gyűléseken beszélek, tüntetéseket, sztrájkokat szervezek és a csendőröktől nyüzsgő Marosvölgyében több helységben újrászervezem a párt és a KISZ szétvert szervezeteit, idehaza egy-két ifjú — Luximin frakcionista, ultraradikális demagógiájától megszédülve — opportunistának nyilvánít és kizár abból a szervezetből, amelynek munkájában évek óta tevékenyen részt vettem. És mindezt a hátam mögött csinálják, még csak arra sem érdemesítenek, hogy szemembe mondják a vádat.

Azonban még időm sem volt, hogy gondolkozzak, mit kellene tennem, máris megoldódott a kérdés. Harmadnap megérkezett Birtaş Gabriel a KISZ Központi Bizottságtól, és miután megtudta, mi történt velem, meghívott a

KISZ ülésére. Az alaptalan vádakat visszautasította, és a kizárási határozatot a vezetőség összes tagjainak helyeslése mellett megsemmisítette.

A Marosvölgyével való kapcsolat újrafelvételéről a párt Központi Bizottságát és az Országos Szaktanácsot is értesítettük. Az Országos Szaktanács utasított, hogy készítsünk elő egy marosvölgyi szakszervezeti konferenciát. Újra ki kellett mennem a Marosvölgyébe. Jóska bácsival — aki, noha a pártszervezetből félreállították, öntudatosan tevékenykedett tovább a szakszervezeti és Blokk-mozgalmában — megbeszéltem a tennivalókat, és úgy határoztunk, hogy Gyergyószentmiklóson hívjuk össze a konferenciát.

Szentmiklósrá mentem hát először, hogy miután ott mindent elrendezek, értesíthessem Hévizet és Régent. A kora délutáni órákban érkeztem, s miután meggyőződtem, hogy senki sem kísér, átmentem a vasúti töltésen, és megindultam a BENEFA (Beszterce-Naszódi Faipar) végtelennek tűnő deszkakerítése mellett. Előző otlétemkor megállapodtam Albert bácsival, hogy a lakása háta mögött két deszkát a kerítésben meglazít, hogy gyenge nyomásra az alsó szegek kijöjjenek és eltolva a deszkákat, bejuthassak az udvarra. A piros krétával megjelölt két deszka könnyen engedett, és én bent voltam az udvaron anélkül, hogy egy teremtet lélek is észrevett volna.

Albert bácsi nem volt otthon, a felesége büszkén újságotla, hogy az Otthonban van, éppen gyűléseznek valami bérkérdésben. Albert néni följánlotta, hogy elvezet oda. Egy pillanatig tétováztam, vajon helyes-e az, hogy bem menjek egy féllegális szakszervezeti vezetőség ülésére, de elhessegettem személyem fölfedezésének vagy éppen egy lebukásnak a veszélyét, és megindultam Albert nénival.

Az Otthon épülete nem volt összeépítve a munkáslakások hosszan elhúzódó két sorával. Külön állt, s olyan volt, mint valami raktárépület. Legalábbis arra vallott mintegy 70—80 m²-es nagysága.

Amikor beléptem a terembe, a szürke, vastag cigarettafüstben elképedve észleltem, hogy engem nem vezetőségi ülésre, hanem tömeggyűlésre hozott el Albert néni.

Visszalépnem már nem lehetett. Albert bácsi, aki két-

tenyérszék asztal előtt állva névsort olvasott, okuláréját letéve ünnepélyes hangon megszólalt: — Elvtársak, üdvözljük körünkben Veress Pali elvtársat, a vásárhelyi Szaktanács kiküldöttjét.

Ez a tömeg több mint egy éve nem látott idegen elvtársat, örömmel üdvözöltek, és sokan hátulról előre nyomakodtak, hogy közelebb állva hozzá, lássák, ki-miféle ember vagyok. A gyűlés még nem volt megkezdve, állandóan nyílt a nyikorgó ajtó, és jöttek a munkások, egyesek feleségükkel vagy ifjúvá serdült fiaikkal.

Megkértem Albert bácsit, mielőtt beszélnék, tájékoztasson a gyűlés céljáról és a felmerült kérdésekről.

Albert bácsi azonban akkurátus ember volt. Az ő véleménye szerint nem lehetett egy gyűlést — pláne ha azon egy kiküldött is jelen van — csak úgy sután megkezdni. Megkopogtatta plajbászával az asztalt, és a csendben, szép éneklő „gyergyói” hangján, odaszólt az egyik sarokban összezsúfolódott ifjakhoz: — A fiatalok kezgyék meg az éneket... — A teremben mindenki felállt, a gerendabütükre rakott fosznideszkek egyike-másika leesett, de senki sem mozdult, hogy megigazítsa a hevenyészett padokat. Férfiak, asszonyok, ifjak kihúzott derékkal, ünnepélyes arccal álltak, éles hang hasított a csendbe: „Föl-föl, ti rabjai a földnek...” Az előénekes csengő hangját mind többen és többen kísérték, s a harmadik, negyedik sornál már a gyűlés összes résztvevői énekeltek.

Boldog érzés és aggodalom járta át szívemet. A tiszta, szívből énekelt Internacionálé hangjai messze elhangzanak... mi lesz ebből? Sohasem bukok le, ha most nem — állapítottam meg magamban. Pedig az éneklésbe egy kis hiba csúszott be. Az előénekes ifjú zavarában — hogy egy kiküldött is jelen van — a második versszak helyett az első után a harmadik versszakot kezdte el, utána pedig — hogy az ének teljes legyen s én nehogy azt gondoljam, hogy nem ismeri az Internacionálét — visszatért a második szakaszra. Így, legnagyobb kétségbeesésemre, a harmadik szakaszt kétszer énekeltek el. De el kell mondanom, milyen is volt az éneklés.

Közismert tény, hogy a bányászfeleségek s a maros-

völgyi famunkások feleségei ott voltak férjeik mellett az osztálycsatákban. A fegyveres csendőrökkel folyó sokszor véres harcban az első sorban verekedtek a guzsallyal, lécekkel felfegyverkezett asszonyok. De azért mi tűrés-tagadás, a csíksomlyói búcsúra is sokan elmentek. A búcsúsok pedig nem az Internacionálé dallamára vonultak. A szentének csak akkor áhítatos, ha azt szívből, hangosan — s főleg jól elnyújtva — éneklük. Így történt meg, hogy a lelkes ifjak már a következő versszakot énekelték, az asszonyok viszont — búcsújáró módon, reszkető hangon — még csak az előző versszaknál tartottak. De ez nem tett semmit. Olyan szép és felemelő volt ez az ünnepélyes arccal, lélekből énekelt Internacionálé, hogy soha életemben el nem fogom felejteni. Miután Albert bácsi informált, az összejövetel céljairól tartottam egy beszédet, amit figyelmesen hallgatott meg a több mint száz jelenlevő. Akcióprogramot dolgoztunk ki, csupán a férfiak szóltak hozzá. A gyűlésen való tanácskozás akkor még csak a férfiak dolga volt, de ha valaki nem tetsző dolgot mondott, az asszonyok tiltakoztak a leghangosabban ellene.

A gyűlés szerencsésen lezajlott, nem lett semmi baj. Megállapodtunk Antal bácsival és Erős Pistával, hol fogjuk tartani a konferenciát, kik vesznek részt a BENAFÁ és a RUBIN üzemekből, és kik jöhetnek Alfaluból és Ditróból.

Az éjszakát egy öreg famunkás házaspárnál töltöttem, reggel értem jött Erős Pista a megváltott vonatjeggyel, és azt javasolta, ne üljek fel Gyergyószentmiklóson, mert igazoltatnak az állomáson, hanem menjek át Szárhegyre és ott szálljak vonatra. Felajánlotta, hogy elkísér. Felhős volt az ég, amikor elindultunk. Pista felnézett kétszer-háromszor a gyorsan tömörülő felhőkre, és csak annyit mondott: — Megázunk.

Még egy kilométert sem mehettünk a mezőkön keresztül, torony irányába Alfalu felé, amikor elkapott egy hideg záporosó. Pista feltúrta a kabátja gallérját, szemébe húzta sapkáját, és szótlánul ment előttem. Én vékony celt kabátomban, félcipőben, tapostam a nyomát. Az eső nem

esett, zuhogott, a nyakamnál befolyt a víz, s a nadrágszárakon kifolyt. Félcipőim beleragadtak a sárba, kétszer-háromszor is újra föl kellett húznom őket, mert elhagytak. De mentünk tovább, nem volt más választásunk. Megállhattunk volna egy lombos fa alatt, de az időnk ki volt számítva, a vonat pontosan jött, és nekem mennem kellett „ha törik, ha szakad”.

Ebben a zuhogó esőben a körülöttünk lecsapódó „ménkük” között alig valamivel több mint másfél óra alatt tettük meg a 9 kilométeres utat Szentmiklós és Szárhegy között. Pista szokva volt az ilyen idővel s az ilyen utakkal, alig látszott rajta a fáradtság, pedig néhány évvel idősebb volt, mint én. Én azonban ki voltam készülve. Amikor az állomás melletti kis vendéglőben leültem, a mellem úgy hiripelt, mint egy rossz kovácsfűjtató. Pista egy deci rumot rendelt, és egyetlen hajtásra kiitta. Bármennyire is próbálgattam, nem tudtam meginni a rumot. Rendeltem egy csésze teát, és abba öntöttem. A tea rossz volt, s a rumtól még rosszabb lett. Pista azzal hatott rám, hogy egy ilyen megázás után csak az alkohol menti meg az embert a tüdőgyulladástól. Megittam a forró kotyvalékot, és tényleg nem lett semmi bajom. Igaz, akkor még csak 24 éves voltam, és mint a bivaly türtem a verést, hideget, meleget — még a hideg havasi eső sem ártott meg. Ma azonban biztos vagyok benne — sem Pistát, sem engem még egy liter rum se mentene meg a tüdőgyulladástól.

Szerencsésen jártam Hévízen és Régenben is, ép bőrrel úsztam meg ezt a második marosvölgyi utamat.

Égető meleg volt 1930 nyara. A burzsoá politikai életben ilyenkor rendszerint pangás van. A pénzeszsákok és pénzköltő feleségeik a tengerparton vagy a hegyekben, a legdagadtabb zsákok pedig a divatos külföldi nyaraló- és szórakozóhelyeken költötték azt a pénzt, amiért nem ők dolgoztak meg.

A rekkenő melegben az újságok felröppentettek egy-egy „kacsát”, és várták az „uborkaszegzon” végét.

Az eseménytelenség azonban csak látszat volt, amely lázas tevékenységet takart el a be nem avatottak elől. A burzsoá politikai pártok boszorkánykonyháin fortyogtak az üstök, s a pártvezér főszakácsok ravasz politikai akciókat készítettek elő.

Nem, igazán még álmomban sem gondoltam volna — amikor a fiúk unszolásának engedve elmentem velük a Gáthoz fürdeni —, hogy azokban az órákban Maniu megbízottjai az utolsó intézkedéseket is megtették a liberálisok által elűzött kalandor Károly királynak az országba történő visszahozására. Ha pedig valaki azt állítja akkor, hogy azzal az őrnaggyal, aki Károly biztonságára ügyel, sőt az országba kíséri — 18 évvel később — együtt fogom intézni Kolozsvár város gazdasági, társadalmi, kulturális ügyeit, azt egyenesen bolondnak néztem volna.

(Pedig így volt. A későbbi Precup tábornokkal — aki Károly mellől különös, nehéz és tanulságos utat tett meg a mozgalmunkig — 1948-ban néhány hónapig mint Kolozsvár alporgármestere, együtt dolgoztam.)

A kánikulában a turbinaárok vizében próbáltam hűteni külső és belső melegemet. Azt persze még a fiúk sem tudták, hogy kedvtelenségemnek és szokatlan izzadásomnak más oka is van, mint az izmokat ernyesztő meleg. Csak én tudtam egyelőre, hogy a kicsi Fuchson kívül két napja letartóztatásban van Löwinger is, az Aragonit gyár ifjúmunkása. Löwingert — akit az ifjak „Lysoform”-nak hívtak középben elválasztott hajáért — néhány hónappal azelőtt vontam be a KISZ-be és rendszeresen adtam neki az illegális anyagokból. Az illegális *Iffjú Bolsevik* legfrissebb számát két-három nappal a letartóztatása előtt adtam át, azzal a meghagyással, hogy jól rejtse el, és elolvasás után adja nekem vissza. Valamilyen előérzet azt súgta nekem, hogy Lysoformnál megtalálták az anyagot, és most vullatják, mondja meg, kitől kapta.

Lehangoltságomat tettetett vidámsággal akartam elűzni. Az MTE úszói közé keveredtem, akik talajtorna-gyakorlatokat végeztek. Megpróbáltam én is a kézállást, de a nedves homokon megcsúsztam, jobb vállamra estem, és a vállam kificamodott. Másnap annyira fájt, hogy kendővel a nyakamba kellett, hogy köttessem karomat. Egész éjjel nem aludtam a fájdalomtól és a töprengéstől. Mitévő

legyek? Ha Lysoform nem állja meg a helyét és beköp, újra a sziguranca kezébe kerülök.

Reggel nem mentem be dolgozni a gyárba, csak úgy 10 óra felé, azzal a szándékkal, hogy szombat lévén, miután felveszem a fizetésemet, orvoshoz vagy kenőasszonyhoz megyek, aki helyreteszi a vállamat.

Otthon átnéztem mindent, nehogy valami illegális anyag maradjon a lakásban, ha letartóztatnak és házkutatást tartanak. Még jóformán be sem léptem a munkaterem ajtaján, hárman is kiáltottak felém: — Vigyázz, Pali! kerestek! — Arra már nem volt időm, hogy felvegyem a fizetésemet, mert a detektívek visszatértek és letartóztattak.

Annyi év után már nem emlékszem pontosan Lysoform lebukásának körülményeire, de tudom, hogy megelőző vasárnap egy ifjúsági kirándulás résztvevői közül heten lebuktak. Ezek között volt kicsi Fuchs és Lysoform is.

Kicsi Fuchst — mivel nem tudtak semmit sem rábizonyítani, csupán hogy ott volt a kiránduláson — a többiekkel együtt két nap múlva kiengedték. Kiengedésével kapcsolatosan érdekes lélektani eset játszódott le.

Fuchs néni, amikor megtudta, hogy a kisebbik fiát letartóztatták — Fuchs Andor testvéröccse volt Fuchs Siminek —, feldúlt lelkiállapotban felrohant a rendőrségre, egyenesen a hírhedt Morar komisszárhoz. Morar megparancsolta a rendőröknek, hogy dobják ki az először csendesen tiltakozó, majd fájdalmában jajveszékélő anyát. De Fuchs néni nem engedte magát, letérdelt a rendőrségi udvar kövezetére, és kezeit az égre emelve magyar és jiddis nyelven szörnyű átkokat szórt Morarra. A szadista Morar csak röhögte a gyermeke egészségéért kétségbeesett anyát. De amikor az átkot a Morar gyermekére kezdte szórni, a hóhér lelkű, de babonás pribék elszápadt.

Volt ugyanis Morarnak egy félkegyelmű gyermeke, akinek ha a fejét jobbra fordították, jobbra, ha balra fordították, balra ment. Ki tudja, mi történt Morar sötét lelkében, de tény, hogy magánkívül ordította rendőreinek: — Mondjátok meg annak az asszonynak, ne átkozódjék, mert a fiát még ma kiengedjük. — Ki is engedték.

Amikor Morar elé vezetett a két detektív, már elszállt belőle a babonás félelem, de a kommunisták elleni gyűlölet annál vadabbul lobogott benne.

Szinte hörögve mondta a két detektívnek: — Kötözétek meg.

Talán nem is tudatosan, csak ösztönös védekezésből, a szoba sarkába ugrottam, és hátamat a falnak támasztottam. A detektívek kézzel-lábbal rúgtak, püföltek, én csak fél karral védekeztem, mégis eltartott 2—3 percig az egyenlőtlen küzdelem, amíg a földre tepertek. Dulakodás közben egy Dobos nevű Aradról áthelyezett új detektívet úgy meglöktem, hogy Morar komisszárnak esett.

A még jobban megvadult Morar felkapta íróasztaláról az itatóst, s mint egy fakalapáccsal, a fejemre sújtott. Az ütést nem tudtam kivédeni, összecsuklottam, felhasadt fejbőröm alól a vér végigcsurgott arcomon. Aztán összekötözték kezemet-lábamat, és gúzsba raktak.

Megisméltődött a már Bukarestben és itthon januárban elszenvedett kínzás minden variációja, még kíméletlenebb formában.

Mintegy kétórai előkészítő verés után Morar megkérdezte: — Elismered, hogy te adtad Löwingernek az anyagot? — A szám össze volt törve, nem tudtam — nem is akartam — beszélni, csak a fejemet ráztam, hogy „nem”.

—Hozzátok be Löwingert — parancsolta Morar.

Néhány napi szigurancafogság és a verések következtében a vállas, keménykötésű ifjú csak vánszorgott. Amikor meglátott, szemét a földre sütötte, és bármit kérdeztek, nem válaszolt rá.

— Ki adta neked az *Iffjú Bolsevikot*? — üvöltötte Morar magából kikelve. — Azt mondtad, Veresstől kaptad, mondd a szemébe!

— Tőlem nem kapta, ha azt mondja, hazudik — kiáltottam durván, egyben figyelmeztetésül Löwingernek, miszerint nem ismertem el, hogy én adtam neki az anyagot.

Löwinger még mindig a földet nézte, aztán halkan megszólalt: — Nem Veresstől kaptam. — Morar üvöltött, és intett, hogy vigyék ki Löwingert, majd a hekusok után kiáltotta: — Ha elismerte, hozzátok vissza!

Egy perc sem telt el, a szomszédos szobából súlyos ütések puffanása, utána velőthasító ordítás hallatszott. Löwingert újra kezelés alá vették.

Mintegy 10 perc múlva visszahozták, két hekus hurcolta be karjainál fogva. A testileg-lelkileg megtört ifjú vallott. Szájából véres nyál fröccsent ki, ahogy nehezen kinyögte: — Veresstől kaptam.

Elborzadva néztem halottsápadt, ütésektől véraláfutásos arcát, kétségbeesett, réveteg tekintetét. A kínzásoktól összetört, akarat nélküli emberroncs állt előttem. Hirtenlen végigszaladt a kérdés agyamon: Vajon megtörténhetik velem, hogy én is ide jutok? Nem! Nem történhetik meg — vettem el világosan, tudatosan az ijesztő kérdést. Ellent fogok tudni állni a kínzásoknak, s ha úgy érzem, ellenállásom gyengül, inkább végzek magammal, mintsem hogy valaki is lebukjék utánam vagy a mozgalom titkait feltárjam.

Löwingert elvitték, a két hekus visszajött. Morar parancsot adott, oldjanak fel a gúzból, a lábaimat tegyék hideg vízbe, a kezeimet — fel könyökig — csavarják vizes ruhába.

Miután mindezt elvégezték, Morar nagyon nyugodt, csendes hangon mondta: — Nézd, Veress, mi nagyon jól tudjuk, hogy az ifjak mozgalmát te és az Ábrahám lányok irányítjátok, de nem tudtuk eddig bizonyítani. Most bizonyíték van a kezünkben, írásos anyag, amit te adtál Löwingernek. Minket Löwinger nem érdekel, minket te, az Ábrahám lányok, a helyi vezetőség többi tagjai érdekelnek. Évek óta jelennek meg röpiratok, letartóztattunk sok ifjút, de nem tudtunk a fejig eljutni. Most eljutottunk. Te tudod, kik az ifjak vezetői, kik írják a röpcéket és az újságot, ki húzza le és hol van a technika. Ha mindezeket megmondod, nem verünk tovább, átadunk az ügyészségnek, de ha nem beszélsz, lenyúzzuk a bőrödöt is, itt döglesz meg!

Morar hangjába egy éles női hang vágott bele — a gépíró hangja: — Morar úr, adja ide nekem, garantálom, hogy egy órán belül mindent megmond... — A nőre néztem, sovány, melletlen, festett szájú, 30 év körüli

szajha volt. Kiélt, fakó színű arcából szemei úgy villogtak, mint az áldozatára lecsapó vércsének.

Morar dühösen ránézett, és durván odavetette: — Mi az ördögöt jöttél ide, menj innen! Akkor gyere, amikor hívlak. — A nő szó nélkül kisomfordált az irodából.

Morar felém fordult, és megkérdezte: — Megértetted, mit mondtam? — Meg, de nekem nincs semmi mondanivalóm, én nem tudok semmiről semmit, és nem adtam senkinek semmit. — Még mondani akartam valamit, de az már belém szorult, mert Morar a válaszomra mellém lépett, és teljes erejéből belém rúgott. A rúgás erőtlenül lógó kimarjult karomat és oldalbordáimat érte. A földön ültömből hanyatt vágódtam, a mosdótál felborult, és a víz végigfolyt a poros parketten. Morar rám sem nézett, Dobos és Mureşan detektívekhez fordult. — Kötözzétek gúzsba, és verjétek, minden félórában a lábait tegyétek hideg vízbe, hogy a talpa ki ne hasadjon. — Aztán az ajtónál őrt álló rendőrt hívta: — Menj Furdui detektív után, hat órakor itt legyen. — Ti — fordult újra a hekusokhoz — itt maradtok, míg én visszajövök.

Este 9 óráig vert — felváltva — a két csoport. Időnként megkérdezték: beszélsz? Mivel én semmit nem válaszoltam, vertek tovább. Testemről leráncigált, porbanvízben összemocskolt kiskabátomat csavarták a fejemre, hogy az ebédszünet csendjében ne hallatszodjék ki az ordításom. A talpam mintha cipó nagyságúra dagadt volna, a fejbőröm a sok ütéstől úgy ráfeszült a koponyacsontra, hogy az volt az érzésem, bármely pillanatban széthasadhat. Szemem nem tudtam kinyitni, mert megtelt piszokkal, a belélegzett portól fuldokoltam. A verés és ordítás következtében belső lázam keletkezett, úgy éreztem, a szomjúságtól elájulok... És tartott a verés órákon át, néha leöntöttek hideg vízzel — hogy el ne ájuljak —, vagy a talpamat áztatták vízben, hogy ki ne hasadjon a veréstől.

Ahogy telt az idő, szadista vadságuk úgy fokozódott. Morar, dühében, hogy nem beszélek, oldalt fordított, és a vesémet, májamat rúgta: — Így ni, finoman — mondta néhány rúgás után —, vesevérzést kapsz, utána gennyesedést, és elméssz a pokolba, ha nem beszélsz.

Estére annyira elkínóztak, hogy már ordítani sem tudtam, nem volt annyi erőm, amennyi a hangos ordításhoz szükséges. Morar észrevette teljes legyengülésemet. Ilyen állapotban egy súlyosabb verés, tüdön rúgás vagy erősebb talpalás halált okozhat, s ők — egyelőre nem megölni, hanem beszéltetni akartak. Kiadta hát a parancsot: — Vigyétek le a cellába, reggelig hadd gondolkozzék. Uraim — fordult a hekusokhoz —, holnap vasárnap, de nekünk nincs pihenőnk, amíg ez a gazember nem beszélt. Reggel nyolckor folytatjuk. Jó éjszakát!

Feloldottak köteleikeimtől, de nem tudtam a lábamon állni. A hekusok mint egy fatuskót, a két karomnál fogva lehurcoltak a lépcsőkön és bedobtak egy cellába.

A cellában bűdösség és kibírhatatlan meleg volt. Mozdulatlanul feküdtem a mocskos priccsen, a poloskák raja mászkált rajtam, szívta véretem. Cellám felett, az emeleten, a rendőrtiszti lakások egyikében bömbölt a rádió. Időnként ritmusos dobogást s hosszú kéjes női kacajt hallottam, majd újra minden más zajt elnyomott a bömbölő rádióhang. Aludnom, pihennem kellett volna, hogy erőt gyűjtssek a másnapi kínzásokhoz, de nem jött álom a szememre. Igaz, időm sem nagyon volt rá, hogy elaludjak. Úgy 12 óra tájt lejött az ügyeletes rendőrtiszt. Ingre vetkőzve, csapzott hajjal megállt a cella ajtajában. Behunyt szemmel feküdtem a priccsen. Mérgesen rám mordult: — Nem köszönsz, nem állsz fel, te gazember, amikor egy rendőrtiszt van itt? Na megállj, megtanítlak én tisztességre. Hozzátok föl az irodámba — parancsolta a foglár-rendőrnek s kísérőjének.

A két rendőr felcipelt a szolgálatos tiszt irodájába, és ledobott a földre. A szolgálatos tiszt felém hajolt — nehéz italszag csapott meg: — Állj fel! — parancsolta.

Megpróbáltam, de visszaestem, nem volt annyi erőm, hogy feltápáskodjam. A tiszt belém rúgott. — Kelj fel! — parancsolta újra. Már meg sem próbálkoztam. A tiszt ordított, s a részegek csökönös ostobaságával ismételte számtalanszor: — Kelj fel! — És minden unszolás után belém rúgott. Nem vallatás volt ez, csupán egy részeg embertelen dühkitörése, aki semmivel nem törődve rú-

gott és ütött, mert egy hatalma alatt álló „senki” nem akarja teljesíteni parancsát.

Az ütések oly durvák és súlyosak voltak, hogy szétzúzták azt a kicsi erőmet is, ami még megmaradt. Azt hiszem, teljes apátiába estem, már tiltakozni sem tudtam, lehunytam a szemem, s csak halk hörgés tört ki a torkomból. A porkoláb-rendőr, aki felelt értem — nem sajnálatból, de félelemből, hogy a tiszt agyonver —, bizonytalan hangon megjegyezte: — Komisszár úr, tényleg nem tud a lábára állni. — Akkor vigyétek a pokolba innen! — ordította a tiszt, s dühében még egy utolsót rúgott belém. A két rendőr újra végighurcolt karjaimnál fogva a folyosón-lépcsőn le, udvaron át a fogda felé. A WC előtt hurcoltak el, a porkoláb-rendőr megkérdezte: — Nem akarsz bajodra menni? — Bólintottam, hogy igen. A WC-ben térdeplő állásba állítottak és magamra hagytak.

Noha egész nap nem voltam kint, alig tudtam valamit vizelni. Megborzadva láttam, hogy az is véres. Hogy mi fáj jobban, a vesém, hólyagom vagy a májam, nem tudtam megállapítani, hiszen minden részem fájt az ütésektől. A fejem búbjától le a talpamig ujjbegynyi hely nem volt a testemen, amely ne kapott volna ütet.

ÖNGYILKOSSÁGI KÍSÉRLET

Nem is tudom, hogyan kerültem vissza a cellába. Újra a priccsen feküdtem, az emeleten megszűnt a rádióbömbölés, fertelmes börtönszag és kriptai csend vett körül, amit csak a porkoláb rozoga székének recsegése tört meg néha-néha.

Álmatlanul feküdtem, és számláltam a Tanácsháza órájának negyedóránként megismétlődő ütését. Reggel öt óra lehetett... hirtelen ismeretlen nyugtalanság (vagy félelem?) fogott el. Még néhány óra, és kezdődik előről a kínzás. Mit tehetnék, hogy elkerüljem? Mindegyre ez a kérdés tért vissza tudatomba, és lassan, nagyon lassan megérlelődött bennem az elhatározás, végzek magammal, hogy megszabaduljak a további kínzásoktól, s nehogy előálljon az a tragikus helyzet, amikor a fájdalom elviseléséhez szükséges akarat erő és a forradalmi tudat között megbomlik az egyensúly, s az ember beszámíthatatlanná válik.

Ki tudná megmondani, minden embernél hol van az akarat erő — az ellenállás végső határa, az idegroncsoló kínzások esetén? A tudattól és az erős forradalmi meggyőződéstől függően ez nem mindenkinél egyforma.

Forradalmár meggyőződésemben annak az esetleges lehetőségétől, hogy olyan helyzetbe kerülhetek a kínzások következtében, amikor idegrendszeremre, akarat erőmre forradalmi öntudatom már nem tud hatni és becstelenné válhatok, inkább a halált választottam.

Tisztában voltam azzal, hogy az öngyilkosság — bármilyen körülmények között kövesse el valaki — nem nevezhető hősiességnek, de vallom ma is, százszorta értékesebb dolog, mint a kínzásoktól megtörten vallani, elvtársak tízeit kitenni embertelen szenvedéseknek és lerombolni a nehezen felépített illegális szervezeteket.

Nem, nem voltam én gyáva, sem demoralizált, akinek minden mindegy. Keményen ellenálltam a veréseknek — ezt életem folyamán sokszor bebizonyítottam —, de ak-

kor úgy éreztem, ellenállóképességem meggyengült, és soha jóvá nem tehető tragédiát zúdíthatok a mozgalomra.

Meg sem próbálom leírni azt a lelki harcot, amit az élni akarás vágya és a tudatos halálra szántság vívott bennem. Nem töltöttem még be a 24 évet, tele voltam forradalmi lelkesedéssel, lendülettel és elkötelezettséggel a mozgalom iránt. Minden gondolatom, testem minden sejtje a győzelmes és boldog életet vágyta, és én a halált választottam, hogy mások, akik úgy szeretik az életet, úgy vágnak a felszabadulás, a boldogság után, mint én, nehogy az enyémhez hasonló helyzetbe jussanak.

Amikor a kabátom hajtókájában talált vastag tüt — a koromsötét cellában — a csuklómba szúrtam, a bőrt s a húst azzal kiszaggatva a fogammal próbáltam elharapni az ütőeremet... nem tudhattam, hogy csak kísérlet marad a szándékom. Nem volt éles vágóeszközöm, fogaimmal az ütőeremet nem tudtam átharapni, s így csak erősebb vérveszteség ért. Hamarabb észrevették, mint mielőtt elvéreztem volna, és kórházba szállítottak.

A sors úgy akarta, hogy megmaradjak az életnek. Sebemet összevarrták és ágyba fektettek. Akit nem kötözték gúzsba, testét nem ütlegelték végtelennek tűnő órákon át gumibottal, akinek veséjét, máját, tüdejét nem rugdosták össze eszeveszett dühükben a rendőrpribékek, az el sem tudja képzelni, mit jelent ilyen kínzás után egy puha kórházi ágy. A kínzások okozta sokk megszűnése után az egész testemet lázas fájdalom öntötte el. A vérveszteségtől halottsápadt arccal, sebláztól tikkadt torokkal, égő szemmel fekvődtem. Összefüggés nélküli lázas víziók rohagáltak agyamban. Tudtam, hogy kórházban vagyok, de valami tudat alatti érzéshullámok öntöttek el mindegyre, hogy ezt csak álmodom és valójában a szigurancán vagyok. Pillanatonként vissza-visszatérő ideges izgalomban vártam, hogy felébredjek a „valóságra”.

Aztán elmúltak ideges képzelődéseim, a sebláz okozta forróságot soha nem érzett hideglelés váltotta fel. Egész testem rázkódott, fogaim úgy vacogtak, hogy az ápolónő az orvos után szaladt. Az inspekciós orvos, dr. Weintraub szimpatizáns volt. Valamilyen injekciót adott be, leült az

ágyam szélére, és a pulzusomat mérve halkán megkérdezte: — Mit mondjak a lányoknak? (Ábrahám Katiról és Piriről volt szó, akiket ismert.) — Vacogó foggal alig tudtam kinyögni: — Semmit nem ismertem el. — Egy jóindulatú öreg rendőr vigyázott rám, elmenőben valamit kérdezett az orvostól, s dr. Weintraub nemet intett a fejével.

Harmadnap délelőtt Morar, a főhőhérom, egy detektív kíséretében bejött a kórterembe, s durván rám szólt: — Azonnal öltözz fel és gyere. — Ekkorra erőm és energiám már annyira visszatért, hogy kategorikusan megtagadtam a parancsát. Közelebb lépett az ágyamhoz, de azonnal vissza is lépett, mert amennyire felsebzett torokom engedte, ordítani kezdtem. A betegek felültek ágyaikban és méltatlankodtak, jajgattak. Morar és kísérője, még mielőtt dr. Ghibu osztályvezető orvos megérkezett volna — gyorsan visszavonult. A kórházból való elszállításom kíséretének a híre elterjedt a városban. Karcsi bátyám és többen felszaladtak a kórházba, hogy meggyőződjenek a valóságról.

A hír hallatára, hogy „visszavitték a szigurancára” az Aragonit gyár munkásai leálltak, követelve, hogy vigyenek vissza a kórházba — s csak délután vették fel újra a munkát, miután meggyőződtek, hogy tényleg a kórházban vagyok.*

Csütörtök délután látogatási idő volt. Persze ez rám nem vonatkozott. Rendőr ügyelt rám, és senkit sem hagyott hozzám közeledni. De elég volt látnom Karcsi megnyugodott arcát s a „hozzátartozóikat kereső” sok elvtárs biztató, együttérzést sugárzó tekintetét. Bejött Kati és Márta is. A félrecsúszott takaró alól kilátszott tuskó formára dagadt talpam s lábfejem, s ők megrökönyödve nézték a hóhérmunka következményét.

(Néhány hónap múlva éppen ilyen elképedve szemléltem Kati csaknem nyomorékká vert lábait, miután ki-

*Arhiva Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R. Dosar special Nr. 3986. Lásd még a Maros című egykori újság 1930. június 4-i számában közölt kiadást.

szabadult a szigurancáról. A szigurancán nem számított, hogy férfit vagy nőt kínoznak, ha az kommunista volt és nem vallott.)

Hét napi orvosi kezelés után annyira megerősödtem, hogy lábomra tudtam állni. Korán reggel két rendőr segítségével kocsira ültettek, és a törvényszékre szállítottak.

A munkásság — s általában a közvélemény — felháborodásától tartva nem merték megkockáztatni, hogy visszavigyenek a szigurancára.

Baciu vizsgálóbíró — miután kijelentettem, hogy az ellenem emelt egész vád a sziguranca provokációja — eljettette a vádat. Majd barátságos hangon megjegyezte: — Én ugyan nem hiszek a maga ártatlanságának, csupán azt nem értem, egy ilyen verés után hogyan lehet el nem ismerni még egy gyilkosságot is.

Ha most visszagondolok 1930-ra s az azt követő két évre, úgy tűnik, hogy az egész idő egymásba kapcsolódó politikai akcióknak végtelen sorozata volt. 1930. január 15—21., a Lenin—Liebknecht—Luxemburg hét nyitotta meg az akciósorozatot, és azután következett március 8, a nemzetközi női harci nap, március 18, a párizsi kommun kikiáltásának napja, március 21, a magyar tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulója, április 7, az Egyesült Szakszervezetek betiltása elleni harci nap, május 1, a világ munkásságának nemzetközi szolidaritási napja, július 14, a nagy francia forradalomra való megemlékezés napja, augusztus 1, nemzetközi harci nap a Szovjetunió elleni imperialista háborús készülődés ellen, szeptember első vasárnapja — nemzetközi ifjómunkás harci nap, november 7, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója, december 5, a munkanélküliség elleni harci nap, december 13, az 1918. december 13-án Bukarestben legyilkolt sztrájkoló munkások emlékének napja.

Az irányelv az volt, hogy ezeknek a napoknak mindegyikén gyári gyűléseket, utcai röpgyűléseket, tüntetéseket szervezzünk, összekapcsolva a nemzetközi forradalmi eseményekre való megemlékezést a dolgozók gazdasági követeléseivel, és a burzsoázia megdöntéséért folyó politikai harccá szélesítve azt.

E forradalmi események alkalmából vagy mi adtunk ki röpiratokat, vagy a központtól kapottakat terjesztettük. Természetes, hogy az egy-két hétre egymást követő akciók nem mind sikerülhettek. A hatóságok letartóztatták a legaktívabbakat, sok helyen a tömeg vezetői nélkül maradt, s a mozgalom pangásnak indult. Mindezeket mi is láttuk, néha szerényen ki is fejtettük véleményünket, de mégis mindannyiszor megpróbáltuk az akciók szervezését. Fegyelmességünk és áldozatvállalásunk nem ismert határt, noha sok esetben előre láttuk, hogy próbálkozásunk sikertelen lesz.

Állandó készenlétben voltunk új akcióra vagy a letartóztatásra (1930—32 között mintegy 20-szor voltam egy naptól három hónapig letartóztatva), és mégis ezekben az években nem a demoralizáltság tetet és szellemet ernyesztő állapotában, hanem vidáman, fiatalokhoz illően éltünk. A Jóska bácsinál bérelt kis szobám sokszor olyan hangos volt az ugratásokat követő nevetéstől, mint-ha bohócok klubja lett volna.

Nemes Dezső és Székely Laci hozzám költözése maga után vonta, hogy csendes kis szobám átalakult az ifjak találkozóhelyévé. Dezső és Laci is munkanélküli volt. A nagy gazdasági válság nem ígért munkaalkalmat Vásárhelyen egy fiatal rádiótechnikusnak meg egy asztalosnak.

Dezső gyakorlatot szerzett a rádióantennák felszerelésében, és a közeli falvakban is elvállalta a szerelést. Nyomorúságos vergődés volt ez a kezdetben, a két fiú néha anynyit sem keresett, hogy napjában egyszer jóllakják. Dezső széndarabokból villanyfőzőt csinált, és egy beffőttesüvegben teát meg almakompótot főzött. Ha volt valami kis pénzük, főzőcsokoládét vettek (az volt a legolcsóbb), és azt ették kenyérral. Dezső szerint az volt a legtáplálóbb és legízletesebb étel...

És az éhezés, az állandó letartóztatás veszélyének ellenére ki nem fogytak a tréfából, viccfaragásból.

Én általában későn jártam haza, a kerületekben tartott gyűlések, szaktanácsi KISZ-ülések sokszor este 10 óráig is eltartottak. Megtörtént, hogy vacsora nélkül fekdüdtem le, mert valamelyik jó étkü ifjú — aki nálunk járt — megette a vacsorámat. Ilyenkor méltatlankodá-

somra azzal vigasztaltak, hogy tudományosan ki van mutatva, miszerint a tele bendővel lefekvő ember álma nyugtalan, egész éjjel forgolódik, nem tudja magát kipihenni, és másnap innen származnak a munkabalesetek. Mindezt olyan komoly, álszent képpel magyarázták nekem, amíg sikerült kihozniok a sodromból. Akkor aztán mint két csínytevő gyermek, olyan harsány kacagásba törtek ki, hogy a harmadik szomszédban is felébredtek. Egyszer azonban komolyan megharagudtam egy „ételpusztító” heccért. Igaz ugyan, hogy Dezső és Laci nem volt hibás, de véget kellett már vetnem annak az állapotnak, amely nyugalmam felforgatásán kívül az egész ifjúsági szervezet felfedését vonta volna maga után.

Nagyon szerettem a friss disznótepertyűt. Munkából hazajövet vettem negyedkilót és egy nagy fekete retket. Kenyeret azonban elfelejtettem vásárolni. Valamilyen ülésre mentem, és este 9 órakor éhesen mint egy farkas érkeztem haza, hónom alatt fél veknivel.

Dezső és Laci az ágyban olvasva vártak. Amikor beléptem a szobába, már láttam, hogy megint itt voltak az ifjak. Az asztalon összegyűrt zsíros papír és retek-hajmaradványok mutatták, hogy valaki megelőzött és a tepertyűt meg a retket elfogyasztotta helyettem. Mégis kinyitottam a szekrényt, hogy teljes bizonyosságot szerezzek a valóságról. A tepertyűnek s a reteknek hűlt helye volt. — Ki ette meg a vacsorámat? — kérdeztem a fiúktól. Dezső tettetett nyugodtsággal — anélkül hogy felnézett volna a könyvről — válaszolta: — A nagy mellű azt üzeni, hogy máskor vedd meg a kenyeret is, mert a tepertyű csak retekkel nem esett jól. — Egyetlen szót sem szóltam, a fal felé fordultam, és megpróbáltam elaludni.

Másnap délután Mariska néni behívott magához, s a szememre vetette, hogy amit csinálunk, az már tűrhetetlen. Egyik ifjú a másiknak adja a kilincset. — Hát azt gondolja maga, Pali, hogy a sziguranca vak? Amit az egész utca lát, azt ők nem látják, nem tudják? Hiszen itt az összes ifjakat lefigyelhetik, s lekapják magukat értelmetlenül. — Egy kis túlzás is volt Mariska néni szavaiban, de lényegében igaza volt. Utóbbi időben tényleg az ifjúsági vezetőség minden tagja megfordult lakásunkon.

A fiúk is megértették, hogy ez helytelen, és megszüntették a hozzánk járást.

A két vidám legénynek semmi nem tudta megtörni életkedvét. A nagy éhezések idején Laci felfedezte, hogy Mariska néni veteményeskertjében ujjnyi vastagra nőtt már a murok. Csakhogy olyan szabályosan volt kiritkítva a muroktábla, hogy ha abból valaki egy szálát is kihúzott, azonnal észrevehető lett. Jóska bácsiék nem álltak olyan rosszul, hogy néhány szál murok kitépését megsínylették volna, de a hecc is izgatta a fiúkat. Kitalálták, hogy ha a murkot kettétörik és a leveles felét visszadugják a földbe, a lassan hervadó muroklevelek jelezni fogják, hogy „valami” járt a gyökérnél. Néhány szál murokkal próbát csináltak. Másnap délután a kertben kapálgató Mariska néni felfedezte a hervadó murokleveleket, s alattuk a muroksonkokat. Éles kiáltására lettünk figyelmesek: — Apjuk, jöjjön már, nézze meg, mi van ezzel a murokkal. — A két tettes lélegzetét visszafojtva figyelt. Kis idő múlva hallatszott Jóska bácsi szentenciája: — Hörcsög! Hörcsög van a kertben.

Még vagy kétszer-háromszor jártak „hörcsögök” a kertben, aztán valamilyen módon lelepleződtek; Mariska néni megint nekem szólt, én védelmembe vettem a fiúkat: — Éhesek voltak, Mariska néni, azért csinálták — mondtam. Mariska néni rettenetes káromkodásba kezdett, amelyben az isten lovának rendkívüli szerep jutott (hiába, kőműves-feleség volt!), aztán nagy mérgesen faképnél hagyott. Másnap, amikor munkából hazaérkeztem, az udvaron tett-vett, s minden átmenet nélkül odasúgta nekem: — Van egy lábas túrós puliszkám, jöjjön, vigye be annak a két... — Kétliteres lábosban túrós puliszkát és öntött salátát küldött a „hörcsögöknek”.

Aztán szent lett a béke, de azt hiszem, Mariska néni halála napjáig nem felejtette el a „hörcsögjárást” veteményeskertjében. Sokszor az emberben az apró kis bosszúság emléke tovább él, mint egy jelentős káré.

De visszaemlékszem a fiúk egy-két „hasznos” tréfájára is. Megtudtuk, hogy a városi könyvtárban vannak olyan könyvek, amelyeket csak bizonyos személyeknek adnak

ki olvasás végett. A hétkulcsos zár alatt tartott könyvek között volt *Az anya* is, Gorkij könyve.

Jellemző az akkori helyzetre, hogy a Romániába be nem engedett új szovjet könyvek közül hamarabb olvastuk a csempészáton, nagy áldozatok árán hozott könyveket, mint a század elején már magyarra fordított és a városi könyvtárban több mint tíz év óta megtalálható *Az anyát*.

Dezső haditervet dolgozott ki, és valaki segítségével — talán éppen Vigh Karcsi volt az, Dezső gyerekkori barátja, aki a könyvtárban dolgozott — megszerezte a könyvet.

Ha most leírnám, milyen harc folyt azért, hogy ki olvassa előbb, sokan olcsó propagandának tekintenék. Tény az, hogy Dezső sorrendet állított fel, és legfennebb egy hétig lehetett a könyv egy ifjúnál.

A könyv kölcsönzési ideje hamar lejárt és vissza kellett adni a könyvet. Dezső erre gondolt egyet. Eljárása más körülmények között — ha egyéni célt szolgál — tisztességtelen dolog lett volna, de *Az anya* és a mi esetünkben tiszteletreméltó volt. Az eredeti fedőlapok közé Jókainak egy könyvét köttette be, és azt adta vissza a könyvtárnak. A csere kitűnően sikerült, és ily módon az ifjak titkos könyvtára — amibe néhányan beadtuk nehezen megszerzett és féltve őrzött két-három saját könyvünket — egy új és legtöbbet olvasott könyvvel gyarapodott. A városi könyvtárban évente két-három kíváncsi „megbízható” széplélek olvashatta volna.

A mi kis könyvtárunkból akkor a mozgalom összes aktív és szimpatizáns ifjai elolvasták. Sőt *Az anya* az ifjúmunkások öntudatának fokmérője lett. Több esetet tudok, hogy olyan fiataloknak, akik már szimpatizáltak valamennyire az illegális mozgalommal, odaadták *Az anyát*, hogy olvassa el, utána kikérdezték tőviről hegyire, hogy ellenőrizték, elolvasta-e. A kapott feleletektől függően bízták meg valamilyen konkrét munkával, s ha ezt jól oldotta meg, bevonták a KISZ-be. A Dezső-féle „hecc”-re gondolva mindenesetre most is lemelem kalapomat.

A KISZ-tagok szervezése állandó feladata volt mindenkinek ifjúkommunistának, mert noha csak alapos élőké-

szítás után vontunk be új tagot, mégis megtörtént, hogy egyesek a megpróbáltatások, verések után kimaradtak a szervezetből. Az ilyenekre az ember nem szívesen emlékezik. Én sem emlékezem szívesen például „Kacsá”-ra, de határtalan örömmel gondolok vissza arra a félórás beszélgetésre, amelyet 42 évvel ezelőtt folytattam Nemes Józseffel — régi barátommal, hú harcostársammal — a KISZ-be való bevonásakor.

Jóskával Dezső, a testvérbátyja foglalkozott. 1930 tavasz táján megkért Dezső, beszélgessek az öccsével, és ha úgy vélem, hogy eléggé felkészült, vonjam be a KISZ-be. Jóska az akkori munkásifjagnál jóval felkészültebb volt, noha úgy hiszem, alig töltötte be a tizenhetedik életévét.

Beszéde világos volt, gondolatait, ismereteit értelmesen, szépen fejtette ki. Kérdésekre, hogy vállalja-e azokat a veszélyeket, amelyekkel a KISZ-tagság jár, mosolyogva felelte: természetesen, igen... És meg vagyok győződve, hogyha tudta volna, hogy az elkövetkezendő négy évtized mit hoz a részére, akkor is azt válaszolta volna.

(Jóskával kapcsolatban sokszor eszembe jut egy kedves epizód. 1938-ban már komoly pártvezető volt, szava sokat nyomott a latban. Egy konferencián, amelyen az én valós vagy rám fogott hibáimat is tárgyalták, valaki, aki nagyon jól ismerte aktivitásomat, elfogultságában olyan kijelentést tett, hogy én soha egy embert sem szerveztem be a pártba. Az elképesztő kijelentés kiváltotta csendben Jóska, aki nem tartotta szükségesnek, hogy ezt a nyilvánvalóan elfogult kijelentést a példák sorozatával megcáfolja, gúnyos mosollyal csak annyit mondott: — Tévedsz, egy embert mégis beszervezt, mert engem Pali vont be a mozgalomba.)

A mindegyre megújuló gyerekes vagy „hasznos” heccek mellett a két lakótárs szabad idejének egy részét olvasással töltötte. (Azt hiszem, mindketten, de Dezső föltétlenül, olvasmányai és az azt követő viták alapján jutott el az illegális mozgalom vállalásáig.) Ebben az időben azonban nemcsak mi, hanem az összes ifjak olvastak

olyan buzgalommal, amilyent sem azelőtt, sem azután nem tapasztaltam. A *Korunkat* csak néhányan olvastuk. Az osztályharcban aktívan részt vevő ifjakhoz sokkal közelebb állt (tartalmát sokkal könnyebben megértették) a *100%* című folyóirat, mint Jeszenszky Erik, vagy Silbermann Jenő intellektuális felkészültséget igénylő cikkei a *Korunkban*. Rendszerint otthon szoktam olvasni, mert anyagi lehetőségeim megengedték, hogy a *100%* és a *Forrás* című irodalmi folyóiratokat megrendeljem. A *Korunkat* Karcsi bátyámtól kaptam, aki nemcsak olvasója, de Gaál Gábor hivatalos terjesztő-megbízottja is volt Vásárhelyen a munkások körében. Mégis olvasmányaim nagy részét Géza bácsitól kaptam.

Géza bácsi betegsége miatt már nem tudott olyan aktívan részt venni a mozgalomban, mint két-három évvel azelőtt. De sértő és igazságtalan lenne azt mondani, hogy betegsége miatt „visszavonult”. Nem vonult vissza, csupán a mozgalmi tevékenységnek egy másik frontjára ment át, azon a fronton dolgozott tovább, amelyen súlyos egészségi állapotára tekintettel dolgozhatott. Ő maga kicsiny szobáskájában olvasott, a nagy szoba ebédlőasztalát átadta a hozzá olvasni járó elvtársaknak. Az asztalon délelőtt, délután ott álltak a legális munkásújságok, a *Korunk* és a *100%*. De ha ismert és értékelt elvtárs ment hozzá, előkerült rejtekhelyéről a moszkvai *Sarló és kalapács*, az *Új Március*, Hidas Antal verseskötete, sőt előkerültek a könyvújdonságok is: Szilágyi András *Új pásztora*, Gergely Sándortól a *Játszik az utca*, *Achem fickó* és más művek. Ezek lényegében legális kiadványok voltak, de mégis, rajtaütés esetén a sziguranca feltétlenül elkobozta volna.

Terminusra adta ki az illegálisan becsempészett könyveket, és akik kapták, tudták, hogy Géza bácsinál még órákat sem igen lehet késni. Aki a meghatározott időre nem vitte vissza a könyvet, az várhatta, amíg újra megajándékozta bizalmával.

Tőle kaptam — pontos olvasási időre — a John Reed: *Tíz nap, amely megrengette a világot*, Illés Béla: *Ég a Tisza*, Nagy Lajos: *Vörös Város*, Nyeverov: *Taskent, a bőséges városa*, Katajev: *Hajrá*, Bogdanov: *Az első lány*

című köteteket, s ki tudná ma megmondani, még hányat.

Egy délután, amikor hazamentem, Mariska néni azzal a hírral fogadott, azonnal menjek Simó elvtárshoz, mert hívat valamiért. Izgatottan szaladtam Géza bácsihoz. Rossz sejtelveim voltak. De milyen kellemes csalódás ért, amikor Géza bácsi a rejtkehelyről elővett egy ujjnyi vastag könyvet, és azt kérdezte: — Hajlandó vagy reggelig olvasni? Délelőtt 10 órakor vissza kell adnom. — Bólintottam Géza bácsi kérdésére.

Hazamentem, s lekuporodva az ágy közepére reggel 5 óráig olvastam. Aztán felöltöztem, s visszavittem a könyvet Géza bácsinak, onnan egyenesen munkába mentem. A könyv Dorohov *Golgota* című írása volt, egy bolseviknek a fehérek által való megkínóztatását és hősies helytállását meséli el. Igen! Egy ilyen mű elolvasásáért vállaltam — és vállalta más is —, hogy napi 8 órai nehéz munka után alvás nélkül dolgozza le a következő nap 8 munkaóráját.

Megjegyzem, hogy a kimondottan forradalmi jellegű szépirodalmi művek mellett ebben az időben olvastam Kun Bélának a proletár diktatúra bukásának okairól írott és Bécsben kiadott tanulmányát, valamint Garami Ernő *Forrongó Magyarország* című könyvét. Majd folytatólagosan tovább újra szépirodalmi és ismeretterjesztő könyveket, mint Kruif: *Bacilusvadászok*, *Akik életünkért harcolnak*, Knut Hamsun: *Éhség*, Jack London: *Vaspata*, André Malraux: *Hódítók*, Ludwig Renn: *Háború*, Remarque: *Nyugaton a helyzet változatlan*, Silone: *Fontamare*, Barbusse: *Tűz*, *Világosság*, majd a magyar íróktól Kosztolányi: *Édes Anna*, Babits: *Halál fiai*, Kasák: *Angyalföld*, Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*, *Tündérbert...* És folytathatnám tovább mindaddig, amíg összekeverném azokkal az olvasmányaimmal, amelyeket jóval később, az illegalitás és börtönévek alatt szabadságvesztetten olvastam. És minden egyes kötet elolvasása után még fokozódott éhségem: olvasni, megismerni és tudni minél többet, tudni és hasznosítani ismereteimet osztályom érdekében.

Ha valaki arra kérne, beszéljek ebből az időszakból magánéletemről, gondolataimról, közelebbi vagy távolabbi célkitűzéseimről, terveimről személyemet illetően, zavarba jönnek. Normális körülmények között egy 24 éves ifjú kiválasztja már jövődöbeli élettársát, és együtt tervezgetnek, jövőjük tartós vásznát szövögetik. Nekem nem volt senkim, nem kerültem össze olyan lánnyal, aki megértette volna forradalmi gondolkozásomat, aki amellet, hogy szeret, eszmeileg is egyetértsen velem, harcostársam legyen, és tudatosan vállalja azt az életet, amelyet én vállaltam.

Évek óta szerettem egy lányt, aki forradalmár volt, egyéni életét nem választotta el a mozgalomtól, élete célját, értelmét az elnyomottak és kizsákmányoltak felszabadító harcának szervezésében-vezetésében látta, aki hűséggel elkötelezte magát a forradalomnak, de ez a lány csak elvtársának fogadott el, személyes vonzalmat nem ébresztettem benne. Ez az évekig tartó viszonzatlan vonzalom lassan-lassan gyengült és átalakult pajtási-elvtársi szeretetté, örök megbecsülésé, amelyet mozgalmunkban a frakcióharc idején felmerült éles nézeteltérések sem tudtak meggyengíteni.

Tudott dolog, hogy csalódott szerelmesek sok esetben demoralizálódnak. Bizonyos ideig tartó emberkerülés, a társadalmi mozgalmak iránt érdektelenség uralkodik el rajtuk.

Ezek a „nyavalyák” engem nem kezdtek ki. A reménytelen szerelem nem demoralizált. Hogy kigyógyuljak a mindenkit elérhető lelki gyötreléből, még aktívabban kapcsolódtam be a mozgalomba. Nem menekülni próbáltam előle, hanem szembementem vele. Mindenben alávettem magam a közös eszmének, a nagy közös célkitűzéseknek, minden mást leráztam magamról... gondolatban és tetteimben is csak a mozgalomnak éltem.

Lehet, hogy e sorok olvasásakor sokan hitetlenül csóválják fejüket, s magukban azt mondják: ha mindez igaz, akkor „megszállott” volt. Ilyen véleményre nem adok választ... Válaszoljon rá és igazoljon mozgalomban eltöltött életem négy évtizede.

Hiba volna azonban azt hinni, hogy csak én voltam ilyen.

Mi, az akkori idők harcos ifjúkommunistái, nem nyavalyogtunk, nem kerestünk kibúvókat, nem magyaráztuk meg, hogy ezt meg azt miért nem vállalhatjuk, mint egyes szalon-kommunisták tették, akik négy fal között, nagy precizitással vitatták meg a mozgalom elméleti és taktikai problémáit, de értetlenül néztek ránk, ha a kérdés gyakorlati részéről, az aktív részvételtől beszéltünk nekik. Meg kell mondanom nyíltan, hogy példamutató, aktív értelmiségi résztvevője a forradalmi mozgalomnak — az illegális időkben — sokkal kevesebb volt, mint amennyien jelentkeztek és „igazolták” magukat később a felszabadulás után. A rokonszenvező értelmiségiek *egy része* szinte természetesnek vette, hogy csak anyagiakkal, propagandaanyaggal, lakással támogatja a mozgalmat. A sztrájk, a tüntetés, verekedés a rendőrökkel, az a munkások dolga. Kevés olyan kimagasló példa volt, mint a Géza bácsié, a Sulariué, a fiatal szászrégeni ügyvédé és még másoké is, akik mindent vállaltak.

Tévedés ne essék... nem szeretném, ha valaki alaptalanul értelmiségiellenesnek tartana előző megállapításomért. Távol áll tőlem, hogy lebecsüljem a mozgalomba bekerült értelmiségiek rendkívül értékes tevékenységét... De vallom és bizonyítom, ha kell, hogy az elég nagyszámú értelmiségi szimpatizánsok közül, akik fiatalabb korukban a mozgalom valamely frontján hozzánk csatlakoztak, „egzisztenciájuk” megteremtése után nagyon kevesen vállalták az „élre állást”. Kissé begubóztak — múltjukat nem tagadták meg —, de csak támogatói maradtak a mozgalomnak.

Lázár Ödön mondta egyszer egy vásárhelyi értelmiségiről, aki ifjú korában, az 1920-as évek elején, nagyon aktívan tevékenykedett az ifjak mozgalmában, hogy „alapjában véve derék ember, ma is kommunistának vallja magát, de ha pénzbeli segítségen kívül mást is kérnek tőle, kétségbeesetten hivatkozik egzisztenciájára és ezer érveléssel bizonygatja, hogy ő így többet nyújthat a mozgalomnak...”

Efölött persze lehetett volna vitázni, hogy ki mivel nyújthatott legjobbat a mozgalomnak...

A szalon-kommunistákkal ellentétben más volt a magasabb öntudatra és szellemi szintre emelkedett párttagok és ifjúkommunisták magatartása. Mi nem estünk kétségbe a feladatok, megbízatások hallatára. Soha egyikünk sem hivatkozott a munkából való elbocsátásra, tönkremenő „egzisztenciájára”. Ha a párt, a KISZ tüntetésre hívott, felvettük a munkaruhát, hogy a verekedés vagy letartóztatás esetén megkíméljük az elszakadástól, bemocskolástól egyetlen jó ruhánkat. Ha röpcét szórni hívott, mentünk röpcét szórni, ha falura küldött parasztokat felvilágosítani, megszervezni — mentünk a falvakra agitálni, szervezni. Mentünk, vállalva minden következményt. Pedig a mozgalomban való részvételért kijáró esetleges elbocsátás éppen úgy tönkretette a mi „egzisztenciánkat” is, mint bármelyik értelmiségiét, és ha felkerültünk a „kutyaszövetség”^{*} fekete listájára, várhattuk a napot, amelyen újra munkába állhattunk.

Ki tudná már megmondani (kutatóink tartoznak ezzel), hogy ezekben az években a sztrájkoló, tüntető, röpcéző munkások közül hány százan voltunk letartóztatva és megkínózva. (Persze akadt köztünk értelmiségi is éppen elég, akik főleg a segélyező szervek fölfedésénél kerültek letartóztatásba, ez azonban nem mond el lent annak a ténynek, hogy értelmiségi szimpatizánsaink egy része — Vásárhelyen — az aktív nyílt részvételtől húzódozott, többségük nem vállalta azt.)

A munkások mindent vállaló, a maguk anyagi életével, egyéni boldogulásával nem sokat törődő magatartásához nagymértékben hozzájárult a párt akkori politikai vonala is, amelyet a IV. kongresszuson dolgoztak ki.

Ennek a lényege az volt, hogy Románia közvetlenül a proletár forradalom előtt állt. Ebből a hibás megállapításból adódtak a párt, illetve a párttagok feladatai. Gyenge elméleti felkészültségünknel és politikai ismereteinknel fogva hittünk a megállapítás helyességében, és azt nemcsak propagáltuk, de mindent el is követtünk, hogy annak megfelelően éljünk és dolgozzunk.

Néha ugyan kételyek szálltak meg az akut forradalmi

*„Kutyaszövetség.” Marosvásárhelyen az öregebb munkások így nevezték a Gyáriparosok Országos Szövetségét (GyOSZ).

helyzetet illetően. A gyakorlatban tapasztaltam, hogy a néptömegek elszántsága, forradalmi harci készsége még nem általános. Valamely jól megválasztott és alkalmas időben kiadott jelszóval meg tudtuk mozgatni a dolgozók egy részét, de a nagy tömeget még nem volt erőnk mozgósítani. Sőt sok esetben a tüntetéseken az élcsapat magára maradt, a sziguranca előtt ismertté váltak a kommunisták, és a letartóztatások következtében — időlegesen — pangás állott be a mozgalmában.

A nyár folyamán otthon járt Simi. Nagyon őszintén elmondtam aggodalmaimat, Simi is töprengett a dolgok felett, de még nem voltak elég erősek a kételyei és igyekezett meggyőzni a vonal helyességéről. Nemcsak Simi meggyőző szavai, sokkal inkább Luka Lászlónak a pártvonal helyességét bizonyító beszéde — amelyet a Gyergyószentmiklóson megtartott konferencián mondott — valamennyire megnyugtatott, egy ideig olyanféle teóriát építettem ki magamban, hogy a forradalmat előkészítő szakaszban az élcsapat egy része feláldozza magát, ezt a sorsot vállalni kell annak, aki forradalmár. Az élcsapat önfeláldozó küzdelme példát és utat mutat a forradalmasodó tömegnek. Nekünk, az élenjáróknak teljesítenünk kell történelmi szerepünket, újra és újra a tömeg élére kell állnunk, időleges sikertelenségek nem szabad, hogy elcsüggessenek. Ezt az elméletet ugyan kiagyaltam és hinni is akartam, de a konkrét tények a legtöbb esetben azt bizonyították, hogy a vonal szélsőséges, nem a reális helyzetre alapul.

Persze, akkor még halvány fogalmam sem lehetett az V. kongresszus későbbi téziseiről. Még sokat, nagyon sokat kellett tanulnom elméleti és gyakorlati téren, hogy a frakcióharc idején elfajult személyi torzalkodások, valamint a helytelen politikai vonal lényegét s az V. kongresszuson tisztázott valóban helyes politikai vonalat megérthessem. (A frakcióharc romboló utóhatását a káderekben, a párt- és ifjúsági szervezetekben, általában a forradalmi tömegmozgalmában gyakorlatilag különösképpen a Bánságban tapasztaltam, amikor 1934 nyarán a Központi Bizottság odaküldött pártmunkára. Az

évekig tartó elvnelküli Luximin—Barbu frakciók harca a temesvári tömegmozgalmat is szétzúzta.)

A vásárhelyi munkásmozgalomban fontos jelenséggel találkozunk, amely szórványosan megnyilvánult ugyan más helyeken is, de olyan önállóan, szervezeten és sorozatosan, mint Vásárhelyen, talán sehol. Ez a jelenség az önálló inassztrájkokban mutatkozott. És nem véletlen, hiszen az Egységes Szakszervezetek mellett működő ifjúmunkás szekciók megszervezésének legkövetkezetesebb előharcosai a vásárhelyiek voltak. Sőt amikor az Egységes Országos Szaktanács még csak vitatta az ifjú szekciók felállításának szükségességét, Vásárhelyen azok már működtek, s a forradalmi szolidaritás szellemében nevelték az inasokat.

Maga az a tény, hogy a temesvári szakszervezeti kongresszuson a vásárhelyi Fuchs Simit választották az ifjúsági kérdés előadójának és később a szakszervezeti ifjú szekciók országos titkárának, bizonyítja azt a tényt, hogy Vásárhelyen az ifjakkal való foglalkozás és a szervezett ifjú (inas-)mozgalom országszerte elismerten élenjáró volt. Már 1929-et megelőzően voltak esetek, amikor az inasok szolidárisan csatlakoztak a felnőttek sztrájkjához, hangsúlyozva egy-két sajátos ifjúsági követelést. Már 1921-ből tudunk ilyen sztrájkokról. Soós Albi (Kuli) visszaemlékszik, hogy 1921-ben, amikor a Fürst cégnél a felnőtt munkások sztrájkba léptek, a mintegy 20—25 inas megtagadta, hogy a felnőttek helyett dolgozzék, és ők is sztrájkoltak. Külön követelést még nem fogalmaztak meg, de a munkát csak akkor voltak hajlandók újraindítani, amikor a felnőttek sztrájkja véget ért. Ez volt az első inassztrájk, amelyről tudunk — nem sokkal az első világháború után —, s aztán következtek szórványosan a többiek.

Más volt a helyzet az 1929-cel kezdődő inassztrájkokkal. Ezek a sztrájkok a védelmet nyújtó Egységes Szakszervezeteknek illegalitásba taszítása után kezdődtek. Az inasoknak nemcsak a munkaadó erőszakos fellépésével kellett megküzdeniök, nemcsak aggódó szüleiknek kellett ellenállniok, hanem bátor harcot kellett vívniök a hatóságok ellen is.

Ilyen értelemben talán a legjellemzőbb a Berger An-

tal lakatosműhelyében szervezett inasztrájk — amelyről előbb már írtam. Ezt a sztrájkot 1929 őszén Bernáth Andor és Löbl Marci szervezte, s 11 inas vett részt benne. Bergernél a társként ott dolgozó testvérén és egy esztergályoson kívül más felnőtt nem dolgozott. Berger csak inasokkal dolgoztatott. Amikor az inasok sztrájkba léptek, lényegében az egész műhely sztrájkolt.

A követeléseket egy ülésen a Csere-erdőben állították össze: a 8 órás munkaidő betartása (Bergernél 12 órát dolgoztak az inasok akkor, amikor Vásárhelyen legalább száz vasas volt munkanélküli), a verések megszüntetése, havi fizetés megállapítása, kezdő fizetés heti 50 lej. Csak szakmunkára használják az inasokat. Minden évben kétheti fizetett pihenőszabadság.

Ezeket a követeléseket papírra vetve egy háromtagú bizottság nyújtotta át (Fülöp Ferenc, Bíró Sándor, Grünész Ede ma is Vásárhelyen élő tekintélyes szakemberek). Berger először toporzékolt, veréssel, rendőrséggel fenyegetőzött, de az ifjak helytálltak — noha a rendőrség fenyegető beavatkozásán kívül a szülői rábeszéléssel is meg kellett birkóznok.

Az ifjak kitarítottak, s Berger engedett. Elfogadta a követeléseket, és ígéretet tett azok teljesítésére a jövőben is.

Ez a sztrájk lényegében elindítója volt annak az inasztrájk-hullámnak, amely 1930—34-ben egymást követte Vásárhelyen.

Ugyanebben az időben (1929 nyarán) lépett sztrájkba Unger Emil bútorasztalos üzemének 15 inasa is Tanászi Albert, Siklódi Károly, Katona Lajos vezetésével, pontosan ugyanazokért a követelésekért, mint a Berger-műhely inasai.

Ezeket a mozgalmakat követték 1930-ban az inasztrájkok a Transsylvania gépgyárban, a Kaucsár autójavító műhelyben, Csiszár Ádám szücsmester műhelyében, majd 1930 és 1932 között a felnőttek sztrájkjai mellett a Székely és Réthi bútorgyár 45—50 inasának hasonló akciói. A Székely és Réthi bútorgyár dolgozóinak majd minden évben megismétlődő munkabeszüntetése komoly tanulmányt érdemel. Csak megemlítem, hogy 1928-ban egy Bányai Domokos nevű sztrájkterőt Gólya István

sztrájkoló ifjún munkás nyílt utcán megpofozott, amiért a rendőrségre került. A vásárhelyi kommunista ifjún munkásoknak nemcsak politikai harci tapasztalatai voltak, de az inasok gazdasági harcainak szervezésében is olyan tapasztalatokkal rendelkeztek, amelyekért az illegalitás nehéz éveiben méltán megérdemelték az élenjáró nevet.

Ezeket az 1930—34-es inasztrájkokat a KISZ irányította, de a közvetlen kapcsolatot a szakszervezeti ifjú szekciók tartották velük, és szervezésükben különösen kitűnt Löbl Marci, Bereczky Jóska, Nemes Dezső és Jóska, Salamon Zsiga-Tojás, Csupor Laji és más elvtársak.

1930 nyarán nem emlékszem már, mi tette olyan sürgőssé a Blokk vonalán egy megyei paraszt-konferencia összehívását. Abban az időben Avramescu elvtárs — a Blokk ügyében — kétszer is járt Vásárhelyen, s úgy emlékszem, Vașuța is ott járt — aki akkor a párt tartományi titkára volt. Lehet, hogy Avramescu szorgalmazta a konferenciát.

Érdekes a tudat alatti érzések ösztönös működése. Míg Avramescu elvtárs megérkezésének mindannyian örvendtünk, és szívesen vettük volna, ha hosszabb ideig közöttünk marad, amikor Vașuța jött, alig vártuk, hogy már továbbmenjen. Avramescuval bizalmasan elbeszélgettünk, idősebb barátunk, megbízható elvtársnak vettük. Vașuțăban nem bízunk meg, csak általános dolgokról informáltuk. Igaz, Vașuțăval kapcsolatban már 1929 őszén bizalmatlanság merült fel, és az általánosan ismert volt Vásárhelyen. Míg Avramescuval aprólékosan megbeszéltük a Blokk paraszt-konferenciájának előkészületeit, Vașuțănak erről semmit sem mondtunk.

Úgy hiszem, ugyanebben az időben kezdett járni Vásárhelyre a KISZ-központ megbízottja, Papp Ilonka (Ileana Receanu). Határozott, kedves fiatal lány volt, sok esetben találkoztam vele. Lelkes, kitarító munkájáért becsültem és szerettem, de ez nem akadályozott meg abban, hogy az akkori időknek megfelelően „késhegyig” menő vitákat ne folytassak vele.

A konferenciát kissé frakciós módon hívtuk össze,

mert a Blokk helyi vezetői közül csak egy-két elvtárs volt jelen.

Én akkor már a párt vezetőségében dolgoztam, a konferencia előkészítésében a munkák nagy részét az ifjak végezték. Kölpényből az öreg Porkolábot, a volt vöröskatonát és Mezőcsávásról Vajna Ákos segítségével két szegényparasztot, Maroskeresztúrról Olteanut és Remeteszegről Marosánt hoztuk be, de voltak még néhányan Sáromberkéről, Jeddről és más községekből. A konferencia résztvevőit én tájékoztattam a politikai helyzetéről, a szervezeti kérdésekről, úgy tudom, Benke Pali bácsi beszélt, aki mint a Blokk-szervezet vásárhelyi elnöke részt vett a konferencián.

A jelentésekből kitűnt, hogy a nincstelen paraszton kívül már a középparasztnak is érdeklődnek a Blokk iránt. Különösen a magyarok lakta falvakban a nincstelenség és a Magyar Párt úri politikája miatt nőtt meg a Blokkal szimpatizálók tábora. Optimista jelentések hangzottak el, hogy egy újabb választás esetén nagy meglepetés fogja érni az urakat.

A Blokk befolyása különösen azokban a falvakban növekedett, ahonnan a cukorgyártás idején a nincstelenek vagy kevés földűek bejártak dolgozni a cukorgyárba.

Eredményes munkáról tettek jelentést az ifjak is. Salamon Zsiga minden héten kijárt Kölpényre, s a fiatal Porkoláb segítségével szétosztotta a kivitt propagandaanyagot, megbeszéléseket tartott a parasztfjakkal. Úgy hiszem, Marosszentgyörggyel Marci foglalkozott. Ott már a városban dolgozó ifjúmunkásokból sejtünk is volt, akik a parasztfjak körében szervezeten dolgoztak.

Mindezeknek az eredményeknek ellenére kitűnt, hogy falusi tevékenységünk még mindig jórészt kampányszerű és csak propagandisztikus. A leglényegesebb feladatnak láttuk a folytatólagosan dolgozó Blokk-szervezetek kiépítését. Egész illegális tevékenységem alatt erre az egy paraszt-konferenciára emlékszem, amely nem választási kampány ideje alatt volt összehívva. Kétségtelen, hogy a sok esetben kampányszerű munka, falun — különösen a Dolgozók Blokkja vonalán — egyik legnagyobb gyengesége volt mozgalmunknak; leküzdésének fontosságát

állandóan hangoztattuk, de sajnos a feltornyosuló nehézségeket csak szórványosan tudtuk elhárítani.

A konferenciát az Újváros valamelyik kisutcájában tartottuk. Csak nemrég szabadultam júniusi letartóztatásomból. A 4×5 méteres alacsony proliházban amúgy sem volt elég levegő a mintegy 25 ember részére. Az ifjak gavalléroskodni akartak, s néhány csomag erős Dorobanți cigarettát vásároltak. A közös dohányból olyan füst lett, hogy én, aki még gyengélkedtem — és sohasem cigarettáztam —, nemcsak hogy nem láttam a beszélőket a szürke, fojtó füstben, de a végén már — nikotintól megmérgezett agyam alig tudta felfogni a beszédek értelmét. Elképedve szemléltem, hogy a megrogzított bagósok milyen isteni élevezettel fújják egymás arcába a füstöt. Fájó fejjel, vérmes szemmel — mintha részeg lettem volna — tántorogtam haza a sok órás konferenciáról. De mégis a siker öröme semmivé zsugorította a füstmérgezés okozta bosszúságomat.

Július végén értesítést kaptam az Országos Szaktanácstól, hogy a Marosvölgyében tartandó konferenciára a kiküldött néhány napon belül megérkezik. A konferenciát úgy készítettük elő, hogy a kijelölt delegátusokat egy „futár” 24 óra alatt mozgósíthassa.

Az Országos Szaktanács részéről Luka László jött a konferenciára. Mielőtt elindultunk a Marosvölgyébe, Vásárhelyen tartottuk a szaktanácsi ülést. A helyi szaktanács összetétele szinte semmit sem változott, legfennebb annyit, hogy a szakszervezeti ifjú szekciók egy tagja helyett minden ifjú szekció küldött egy megbízottat. Az öregek — teljes joggal — zúgolódtak, mert egy-egy szaktanácsi ülésen 18—20-an is részt vettünk — nagy szám! —, ami fokozta a lebukás veszélyét. Az Egységes Országos Szaktanács titkárának jelenlététől sokat vártunk. Azt hittük, hogy tisztázni fogja a szakszervezetekben is dúló frakciós vitákat, és az elvtelen támadásokat felszámolja. Sajnos, órákon át tartó beszéde után még nagyobb káosz keletkezett fejünkben. Élesen kikelt a temesvári „mülleristák” s az ott megjelenő *Dolgozók Lapja* ellen — amelyet mi Vásárhelyen terjesztettünk. „Lefejezett” mindenféle legalizálási tenden-

ciát, a kolozsvári Nagy Géza „független” bőröseit éppúgy, mint a temesváriak ipari és gyári szakszervezeteit. Élesen elítélte a Barbu frakcióját, és határozottan állást foglalt a Luximin frakciója mellett. Vásárhelyen személy szerint nem foglalt állást senki ellen, sőt Jóska bácsival — akit a luxiministák kizártak a pártból — együtt utaztunk a konferenciára.

A marosvölgyi konferencia másnap kora reggeltől vonatindulásig tartott.

Távol áll tőlem az a szándék, hogy Luka Lászlót osztorozzam, de az igazságért meg kell említenem, hogy lényegében „átbeszélte” a konferenciát. Beszédében a fő súlyt arra fektette, hogy Luximin frakciós csoportja vonalát itt is ismertesse és megvédje. A Barbu csoportot — és valamennyi „opportunistá” csoportosulást — Müller—Baga, Berger, Nagy Géza, majd a bukaresti otopenistákat Marguliuossal — támadta és leleplezte. Az elhangzott jelentések alapján egy megvalósítható akcióprogramot kellett volna kidolgozzunk és meg kellett volna keresnünk azokat a szervezkedési lehetőségeket, amelyek alapján az 1929-es sztrájk után szétvert tömeget újraegyesíthessük azoknak a lehetőségeknek alapján, amelyek még kihasználhatók voltak a csendőr-terror alatt szenvedő Marosvölgyében. A konferencia sajnos csak az ismert túlzó baloldali jelszavakat ismételte. Gyergyószentmiklós és környéke (például), ahol szervezeteink erősek voltak, hasznosítani tudta azt a kicsit is, amit kapott a konferenciától, de a többi helyen szervezeti megerősödést alig értünk el.

Most utólagosan az a véleményem, hogy a luxiministák azért szorgalmazták a marosvölgyi konferenciát, hogy ki tudják mutatni: a Marosvölgye munkássága is az ő csoportosulásuk mellett áll.

Már korábban — a tavasz utóján — megpróbált Luka konferenciát szervezni az Egységes Szakszervezetek vonalán. A konferenciát Lemhénybe — Luka Háromszék megyei szülőfalujába — hívták össze. A vásárhelyi szaktanács semmit sem tudott a konferenciáról.

A KISZ-rajon Löbl Marcit küldte Lemhénybe, Kolozsvárról szintén egy ifjút, Hikkel Rudolfot küldték. Csak

egynéhányan jelentek meg, s így a konferenciát nem tartották meg.

Úgy hiszem, a lemhényi konferencia sikertelensége józanította ki a luxiministákat az ilyen puccskonferenciakísérletekből és tértek rá arra a formára, amely szervezeti és jelenléti sikert hozott. Ez esetben a vásárhelyi szaktanácsot és az öregeket nem lehetett kihagyni.

A marosvölgyi konferencia csaknem lebukással végződött. Túl sokan gyűltünk össze egy olyan kisvárosban, mint Gyergyószentmiklós. A rendőrség valamit észrevehetett, mert egy rendőr a BENAFÁ-telepen házról házra járt és valaki idegent keresett.

De résen voltunk mi is, posztolhattak éjjel-nappal a rendőrök a szentmiklósi állomáson és igazoltathatták a felszálló utasokat. Luka elvtársat szekeren vitték Csík-szereda felé, és valamelyik kisebb megállónál szállt fel a vonatra. Én pedig Jóska bácsival — a már ismert úton baktattam Szárhegy felé. Csak egy hajszálon múlt, hogy le nem buktunk, de elővigyázatosak voltunk.

A burzsoá-földesúri rendszer uralmának ideje alatt nemigen volt olyan év, amelyben annyi letartóztatás lett volna Vásárhelyen, mint 1929—31-ben. A letartóztatások mindenike egy-egy akció következménye volt. A nem eléggé konspiratíván véghezvitt megmozdulások következtében a szigurancának sikerült több esetben letartóztatni elvtársakat, akik közül egyesek nem állták meg a helyüket.

1930. szeptember első vasárnapjára — a nemzetközi ifjúnunkás napra — röpiratot adtak ki a vásárhelyi ifjak. A röpcse terjesztése közben Szabados Lajos titokzatos módon lebukott. Egy-két órára rá a sziguranca már kereste Löbl Marcit, aki a röpcéket neki adta. Marci tiltakozott a letartóztatás ellen már a műhelyben, ahol dolgozott, és olyan lármát csapott a főtéren, mikor a hekusok elhurcolták, hogy a járókelők összecsődültek.

Bosszúból, amiért összecsődítette a járókelőket és mert nem ismerte el, hogy a röpcét ő adta Szabadosnak — elverték, s estére már vért hányt.

A megijedt pribékek éjjel kórházba vitték, de a szolgálatos orvos nem volt hajlandó befogadni. Harmadnap reggel rettenetes állapotban átkísérték az ügyészségre, s ott előzetes letartóztatásba helyezték.

A mozgalom ügyvédje feljelentést tett a sziguranca ellen, ahol a letartóztatott munkásokat embertelenül megkínózzák, mert beismerő vallomásokat akarnak belőlük kicsikarni. Nemes Dezső, Vásárhelyi Domokos, Schnedarek Jancsi és én tanúknak jelentkeztünk, mint olyanok, akiket már több esetben megkínóztak a sziguranacán.

Elöttem a kép, ahogyan az ügyész előszobájában ülünk, Marci a sarokban az ablak mellett, veréstől eltorzult arccal, behunyt szemmel, alig lélegzik. Vele szemben a kísérő rendőr. Mi négyen, a tanúk, hosszú fapadon halkán beszélgettünk. Az ajtó mellett egy széken magába roskadva — az élettől és a kilenc gyermek születésétől elkínzott Löbl néni, Marci édesanyja ül. Kezében kis csomagot szorongat, valami enivalót kapkodott össze — s elhozta megkínzott, megéhezett fiának.

Az őt fél szemmel bóbiskol, Löbl néni úgy hiszi, alkalmas pillanat, hogy a kis csomagot átadja... tévedett! a rendőr durván rákiált: — Menjen innen! — De hiszen a fiam! — mondja halkán a kicsi asszony, s hangjából nem a félelem érződik ki, hanem a megbotránkozó csodálkozás. Mi négyen ráfordulunk a rendőrrre, Marci rekedt, színtelen hangon mondja: — Nem tudok most enni, menjen haza, édesanyám.

Löbl néni leül a kemény fapadra, két, munkában eldurvult sovány kezét ölébe ejti. Aggódva nézi nehezen lélegző fiát.

Így áll előttem a kép, amikor a kilenc gyermeket felnevelő dolgos anyát először láttam a törvényszéki fapadon aggodalommal és gyűlölettel telt nézéssel szemében.

Először Marci után járta a rendőrségi, törvényszéki és börtönirodákat. Aztán ahogy teltek az évek és nőttek a kisebb gyermekek, úgy sorban Piriért, Andorért, Mariskáért, Sáriért, Irénért kellett aggódnia. Eleinte csak

ült csendesen, magában imádkozott gyermekeiért és átkozta kínzóikat.

Először semmit sem értett abból, amit gyermekei akarnak, csak annyit tudott, hogy az ő gyermekei jók, rosszat más embernek nem akarhatnak. De ahogy végigjárta le tartóztatott és börtönbe vetett gyermekeiért a temesvári hadbírószéket, a nagyváradi törvényszéket, a karánsebesi, misleai és dumbravai börtönöket — ahova már nemcsak a fiának, leányának, de a többi elvtársaknak is vitt a Vörös Segély megbízásából élelmet és ruhát —, érzései, gondolatai megváltoztak. Nem félt már a durva rendőröktől és börtönőröktől, már nem „szépen kért”, hanem követelt, és lassanként gyermekeinek elvtársai az ő számára éppen olyan kedvesek lettek, mint saját gyermekei. Még néha imádkozott — megszokásból —, de már elfogadta, együttértett azzal a harccal, igazsággal, amiért gyermekei küzdöttek. És küzdött ő is — a maga képessége szerint. Még néha felötlött gondolatában, ki fogja elmondani a „kádist”, ha beteges ura meghal, de ezeket a gondolatokat elnyomták a sokkal nagyobb és nehezebb gondok. A postán elkobozták a dumbravai börtönben harcban álló kommunista elvtársnőknek küldött csomagokat. A Vörös Segély Löbl nénit bízta meg, hogy a dumbravai börtönbe bezárt Piri lánya útján juttasson be csomagokat a börtön-kollektíva részére.

Vásárhelyről lovas szekérrel vitték Dumbravára a harcban kiéheztetett elvtársnőknek az élelmet és ruhát. A szekeret Löbl néni kísérte Mariska leányával s legkisebb fiával, Öcsivel, aki alig volt hétéves. Napokon át gyalog és szekeren, esőben és hőségben törette, fárasztotta elkínzott testét a kicsi Löbl néni, az Anya, míg a szekér Dumbravára érkezett. Amikor átadták az élelmet, nagy megkönnyebbülést érzett, mint a tiszta lelkű emberek, akik valami jót cselekszenek.

A „beszélőn” sírva ölelte magához Piri leányát, és behunyt szemekkel — mintha önmagával beszélgetne — halkán sóhajtott: — Marci illegalításban, ki tudja, hol van? Te meg itt szenvedsz, istenem, milyen boldog az az anya, aki gyermekeit maga mellett tudja... Hogy szétszórtak minket... hogy kijut a szenvedésből mind-

nyájunknak. Vajon megérjük egyszer, hogy együtt legyünk? Istenem, de boldog is lennénk!

A „beszélő” ideje lejárt. A börtönőrök hangos kiabálásától az Anya nem értette már meg bezárt lánya vigasztaló szavait, csak egy mondatot rögzített sóvárgó lelke: „Bízzon benne, Édesanyám, együtt leszünk *akkor* és boldogok leszünk”.

Kilenc gyermeke közül öt — az illegalitás nehéz éveiben — megismerte Vásárhely, Temesvár, Nagyvárad, Karánsebes, Mislea, Dumbrava sziguranca- és börtöncelláit, és ezen a szenvedéssel teli modern Golgotán gyermekeit mindenüvé elkísérte az Anya.

Nagy vágya, hogy gyermekeivel együtt szabadon, boldogan élhessen, nem teljesült. 1944 májusában a fasiszta gyilkosok elhurcolták és az auschwitz-i gázkamrákban pusztították el.

1

BÖRTÖNBEN

Karcsi szólt, segítsék kivágni a nagy diófát a Szőlőben, tavasszal kipusztult. Nehéz fejszékkel, harcsafűrészekkel levagdostuk a vastag ágakat, aztán jó mélyen aláástunk, hogy el tudjuk vágni a törzset tartó gyökereket.

Különös érzés volt kiásni — kidönteni — azt a fát, amelyiket valamelyik anyai dédapám ültetett talán több mint száz évvel azelőtt.

Az ásásban elfáradtunk, s míg pihentünk, elmélkedni kezdtem. Lám csak, öreg Szócs Dániel, a híres kovács, örökölt kis vagyunkáját milyen szépen gyarapította. Ki tudná megmondani, hány lópatkó, kerékfa, kocsialj kellett ehhez a gyarapításhoz. A kovácslegények és inasok testéből kicsurgott izzadságot — amíg a vagyon összeállt — vederrel nem, csak akós hordóval lehetne megmérni. Négy hold gyümölcsös, néhány hold szőlő, nagy darab föld a Kövesdomb legszebb részén, a Sándor János utcai ház, s ki tudja még, mi mindene volt dédapámnak, amiről mi nem is hallottunk. Az öreg csak gyűjtött, gyűjtött gyermekeinek, unokáinak vagyont s magának tekintélyt, de mire az örökség a dédunokákra szállt, már csak romja maradt meg. A század elején a filoxéra elpusztította a szőlőt, a földeket eladták.

A kövesdombi földeken apró családi házak tízei épültek. Maradt a gondozatlan gyümölcsös és abban is egyre pusztultak az öreg fák. Széthullt a kíméletlen hajszában, kemény akarattal összehordott vagyon, s mi ketten — „hálátlanok” a dédunokák közül — nemcsak hogy nem tudjuk a kapott részt fejleszteni, de nem is akarjuk! Más a mi életcélunk, más „vagyont” akarunk magunk után hagyni, olyant, ami nemcsak az enyém, a tied, de mindenkié, aki dolgozik.

Csapongó gondolataimat, összehasonlításaimat megzavarta „Bimbó” (Grün Dezső) megérkezése.

Friss erővel gyarapodtunk, s mire lement a nap, a diófa ölnél vastagabb törzse, deréknyi vastagságú ágaival, ott tornyosult kidöntve azon a helyen, ahol az ősz egy nád-szál vékony csemetét elültetett jó száz évvel ezelőtt...

Fáradtan, de vidáman mentünk haza a szőlőből, amelynek fakópiros deszkás kalyibájában annyi illegális ülés zajlott le.

Otthon kellemetlen meglepetés várt, rendőr keresett törvényszéki paranccsal, hogy jelentkezsek a börtönigazgatónál háromhónapi büntetésem letöltése végett.

A börtöncella, ahova zártak, északi fekvésű volt, közvetlenül a sötét büntetőcella mellett, levegőtlen, sötét és hideg.

Másnap reggel jelentkeztem az igazgatónál, és kértem, tegyen más cellába. Válasza udvarias és rövid volt: — Sajnálom, egyelőre nincs más üres cellám. — Az én válaszom is éppen ilyen rövid volt: — Kérek egy ív papírt és írószert, hogy írásban jelentsem be, miszerint ha délig nem teljesítik kérésemet, éhségstrájkba lépek. — Az igazgató, amikor meghallotta válaszomat, felszisszent, mint akit darázs csíp meg. Egy óra múlva bejött az őrmester — egy derék keresztúri ember —, és megkérdezte, hajlandó vagyok együtt lenni Misivel, a Wesselényi utcai úri betörővel, néhány napig, amíg cella ürül. Elfogadtam ajánlatát.

Így kerültem össze négy-öt napra az érettségizett betörővel, aki legalább olyan ügyes szélhámos volt, mint betörő.

Már a második naptól kezdve kintről ebédet kaptam. Cica húgom, gyenge hivatalnoki keresete ellenére, mindennap, amíg a börtönben voltam, küldte egy kifőzdeből, amely az utca túlsó felén volt, szemben a börtönkapuval. Élelmem első naptól kezdve bőségesen volt, mert a rokonság — Kézel Jóska unokatestvérem felesége, Rózsi — hetenként kétszer is olyan vacsorákat küldött be, amelyeket csak az anyám főztjéből ettem. Margit néni is küldte rendszeresen a vacsorákat úgy, hogy a többi étel, amit Karcsi hozott be, szinte már felesleges

is volt, amíg egyedül voltam. Természetesen nem tudtam elfogyasztani az ételt a börtönkoszton éhező társam mellett, és minden nap, amíg együtt voltam az úri betörővel, az étel egy részét neki adtam.

A cella világos és levegős volt, de zavart a Misi jelenléte. Nehéz volt magam mellett tudnom egy embert, aki az igazságtalanság elleni „lázadás”-ban nem a harcot, hanem az egyének megkárosítását választotta. Sok mindenről beszélgettünk, és Misi hagyott engem beszélni, hogy ne kelljen magáról és tetteiről beszélnie. Különös érdeklődést mutatott a forradalmi dalok és versek iránt, sőt nemcsak hogy megtanulta a dallamokat, de egy, a fal-repedésből előkotort ceruzavégecskével le is írta azok szövegét. El nem tudtam képzelni, miért e nagy buzgalom? Néhány nap múlva megtudtam. Misit meginterjűvolta egy újságíró, és a betörő a szélhámosokra jellemző nagyképűséggel kijelentette, hogy szakított múltjával és ha kiszabadul, csak az irodalomnak fog élni. Úgy érzi — mondta nagy pátosszal —, van némi tehetsége a versíráshoz és csíkos zubbonyának zsebéből előhúzta a piszkos papírdarabkákat, amelyekre a tőlem tanult verseket írta.

Az egyik orosz börtönvers volt, én Jóska bácsitól tanultam. Hogy ki volt a fordító? Örök titok marad.

A nap fölkel és lemegyen,
de börtönöm, az csak sötét —
Ajtóm előtt éjjel-nappal
szuronyos katonák őrködnek —

A másik éneket, ha jól emlékszem, Klein Öditől tanultam, édes-bús dallamáért szerettük.

Álmaimnak csöndes éjjelén
lehullanak nehéz bilincseim —
Álmodni még a rabnak is szabad
a Szabadság ezernyi kincsein...

A jámbor újságíró, aki életében még börtöndalt nem hallott, bekapta a Misi maszlagját, és szenzációs cikket írt a „tehetséges betörőről”. Sőt elintézte a börtönigazgatóval, hogy Misi papírt és ceruzát kapjon. A börtön-

igazgató, akinek kapóra jött, hogy a vezetése alatt álló börtönben egy veszedelmes betörő így megjámborodott, nemcsak papírt és ceruzát adott Misinek, de külön rezsimet is.

Egy alkalommal a betörő elkapott a folyosón, és hatásos pózba vágva magát, szónokolni kezdett: — Uram, mindent önnek köszönhetek, estéli és reggeli imámba foglalom a nevét. — Aztán nagyon halk, alázatos hangon megkérdezte: — Uram, nem tudna még egy-két hasonló verset leírni nekem? Attól félek, az a baltüdő újságíró újra bejön, és ki kellene szúrjam valamivel a szemét, mert „spanglit” (cigaretta) hoz be, azt ígérte.

Nem tudtam segíteni Misit. Ha akartam volna sem, mert a többi vers — amit ismertem — túl forradalmi volt ahhoz, hogy a vásárhelyi lapocskák közöljék. De ettől eltekintve, úgy gondoltam, hogy ami sok, az sok, forradalmi dalainkat mégsem lehet egy betörő szerzeményként ismertetni, még Vásárhelyen sem, ahol a vicet-heccet nagyon szerették.

Marci — akinek 20 napi börtönbüntetése volt — jó két héttel később vonult be, addig már volt néhány össze-ütközésem a börtönadminisztrációval, illetve a főügyész-szel.

Már nem tudom, milyen alkalomból, de egy napon a mindenható főügyész inspekciót tartott. Mindannyiunkat levittek az udvarra. Valahogy úgy esett, hogy az első sorba kerültem, csaknem szemben a „mindenhatóval”.

A börtön belső rendje szerint kezdve a fogházortól fel az atyaúrstenig a foglyoknak mindenkit „să trăiți” (éljen) fölkiáltással kellett köszönteniök. Az őrmester jó előre kiiktatta az újonnan jötteket, hogy amikor a főügyész megáll előttünk, kapjuk le a sapkánkat, és hangosan kiáltuk: să trăiți!

A mintegy 80—90 fogoly hajdonfőtt hangos kiáltással fogadta a főügyészt, csupán én álltam csukott ajkakkal, micisapkámat jó erősen a szememre húzva...

A főügyész, amikor meglátott, rám ordított: — Te csavargó, miért nem vetted le a sapkád? — Mert emberi méltóságom nem engedi — feleltem.

— Négy napi szigorított sötét zárkát neki! — mondta az igazgató felé fordulva. Az igazgató mondani akart

valamit, de megzavartam, mert kiléptem a sorból, és hangerősen kijelentettem: — Romániában az emberek törvény szerint egyenlők, az előjogokat a jobbágysággal eltörölték. Csak a jobbágy állt levett kucsmával földesura előtt. Én nem vagyok jobbágy, ha ön megbüntet, éhségsztrájkba lépek. — Az igazgató teljesen elvesztette a fejét, hozzám rohant, és kért, kérjek bocsánatot a főügyésztől, s amikor látta, hogy tiltakozni akarok a rábeszélés ellen, rákiáltott egy börtönőrrre: — Vigyétek azonnal föl a cellájába. — Hogy mit beszélt azután a főügyész az igazgatóval, nem tudom, de tény, hogy sötétbe nem csuktak. Aznap nem engedték be az ebédemet, de másnap már bejött az élelem, sőt Karcsi bátyámnak külön beszélőt adtak, hogy meggyőződjék, nem vagyok éhségsztrájkban.

Persze, más börtönökben nem ilyen volt a helyzet. Évekkel később Doftanán minden este puskatussal verték végig azokat az elvtársakat, akik nem kiáltottak „să trăiți”-et és tíz-húsz napos éhségsztrájkokat tartottak, s mégis sokszor csak részleteredményeket értek el.

Vásárhely börtönében azonban egyedül voltam kommunista, és a terror sem élesedett még úgy ki, mint egy-két évvel később...

Néhány nap múlva a börtönigazgató bejött hozzám, és nagyon emberi hangon elmondta, hogy az év végén nyugdíjba megy, kért, ne csináljak neki kellemetlenséget. Kértem a nyitott cellaajtót és szabad sétát, kintről könyveket és szerszámaimat, hogy fémdomborító munkát végezhessek. Mindent megadott, csak zavart ne keltsek.

Másnap bementem a börtön könyvtárába, és átnéztem a könyveket. Mintegy 300 kötet lehetett, köztük néhány Jókai- és Mikszáth-mű, a többség katolikus vallásos tárgyú volt. De ott találtam a *Vasárnapi Újságnak* század elejéről való több évfolyamát, és csodák csodája, Voltaire *Candide* című könyvét. Voltaire-től addig nem olvastam semmit. Lakatoslegény lévén nem jutottam el olvasmányaimmal addig. Alkalmasabb hely és idő életemben a *Candide* olvasására nem is lehetett volna, mint a vásárhelyi börtönben eltöltött három hónap.

Amikorra Marcit behozták a börtönbe, már mindent készen talált. De mégsem, valamiről megfeledeztem, a keresztről, amely a falon függött. És megindult a harc

a kereszt eltávolításáért. Mivel a börtönőrök nem akarták levenni, levettük mi. Másnap az örök visszatették. Ahogy kimentek a cellából, mi újra levettük. Az őrmester helyettese megpróbált lelkünkre beszélni. — Én tudom — mondta —, hogy a Löbl vallása ellene van a keresztnek, de maga Veress keresztény, miért van az ellen, hogy a kereszt a falon legyen? És ez benne van a szabályzatban is. — Azért — feleltem —, mert mi mindketten ateisták vagyunk. — Hogy mit gondolt magában a helyettes őrmester az ismeretlen szó hallatára, nem tudhatom, de valamit mormogott, megvonta a vállát, és kiment a cellából.

Másnap bejött az írnök, felvette a keresztet a fal mellől, és hangosan odaszólt az őrnök: — Vidd ezt a keresztet a tizenegyesbe és tedd föl a falra.

Aztán a mocskos falra nézett, amely amikor a keresztet felakasztották, hófehér volt. A kereszt nyoma ott maradt hófehéren. — Na — szólt kárörvendően a fehér foltra mutatva —, ezt vegyék le, ha tudják.

Három hónap! Ilyen hosszú kényszerpihenőn addig életben nem voltam.

Hanyatt feküdtem az ágyon, behunytam a szememet, és gondolkoztam. Óriás léptekkel végigjárnék addigi életemet. Elmosódott és éles képek villantak át tudatomon.

Apám csizmát csináltatott nekem, amolyan magyar szárút, lakkbőrből font zsinórral a szár tetején. Kértem, hogy tétessen rá sarkantyút is, apám megrázta a fejét: „Kicsi vagy még — talán ötéves lehettem —, majd ha megnősz, és gazdatiszt leszel” — mondta vidáman. Mosolyogtam magamban, micsoda elképzelései lehettek apámnak jövőmet illetően?!

Aztán Gábor bácsi komoly arca jelent meg. Sem szeretet, sem mosoly nincs az arcon, csupán a kötelezettségvállalás erőltetett maszkja. „Urát akartam nevelni belőled, de te hitvány, szófogadatlan fráter vagy.” (Vastagabban kentem a cipőkrémet foltozott kis bakancsomra, mint ahogy Gábor bácsi megkövetelte.) „Vajon mit csinál most?” — merült fel bennem a nem túlságosan érdeklő kérdés. Bizonyára bosszankodik — állapítottam meg magamban —, hogy ilyen szégyent hoztam a csa-

ládra. Szinte mint egy idegentől kérdeztem meg magamtól, hogyan is tudtam jómódú, többségében nyárspolgári gondolkozású családom fölfogásától így elszakadni.

Mert elszakadtam, de mennyire elszakadtam, egyesek nem is akarnak tudni rólam, az öreg Tellmann úgy morgott, amikor utoljára láttam, mint megvadult medve: — Lehetnél tanult ember, úr, s te mindenféle tekergővel cucilistálsz (az öreg még a század elején tartott „megbélyegző” kifejezésével). — Tényleg, hogyan is lettem kommunista? — tűnődtem el magamban. Hogyan is lettem nagyapám s az öreg Bodrogi tanár nemzeti eszméit lelkesen valló kisfiúból nemzetközi kommunista forradalmár?! Nem próbáltam elemezni saját kíváncsiságomat. Egyetlen jól megfogalmazott mondattal válaszoltam magamnak. „Erkölcsei érzésem, emberi öntudatom nem bírja elviselni a kegyetlen kizsákmányolást, a társadalom igazságtalanságait s a dolgozók állattá alacsonyítását. Igazságérzetem lázadt fel az elnyomók ellen”...

Verések jutottak eszembe, megaláztatások a katonaságnál, ostoba, fennhéjázó nemzetiségi megkülönböztetés, nemzeti mivoltom ócsárlása. Kínzások, mert a dolgozók igazáért, emberibb életéért szót mertem emelni s a velem egysorsúak élére álltam. Verés és börtön, mert meg mertem mondani, hogy a kapitalista társadalom züllött és képmutató. Meg mertem mondani és le mertem írni, hogy a vagyonosok bármilyen nemzetiségűek, kizsákmányolják a bármilyen nemzetiségű dolgozókat, és hogy a rendszer másodrangú állampolgárnak tekinti azt, akinek más az anyanyelve, mint a többségi. Mert tiltakozni mertem, hogy idegennek tekintsenek és hirdettem, hogy a román és magyar dolgozók egymásnak testvérei és az anyanyelvünket beszélő kizsákmányolók mindannyiunknak elleneségei.

Kínoztak és hazaárulónak bélyegeztek meg, mert a Szovjetuniót példának, célnak neveztem. Hozzá hasonló államot kell formálniok a világ összes felszabadult dolgozóinak.

Új képek peregtek le előttem, ahol fizikailag már nem vagyok jelen, csupán együttérzésben azonosulok az eseményekkel, vagy lázad ellene a tudatom.

1929. április... a börtönben meghalt Fónagy János, holttestét elrabolták a csendőrök a temesvári Munkásotthonból. A holttestet védőkre és az utcán tüntető munkásokra lövet a reakció.

Chaja Lifschitznek a 43 napos éhségsztrájkban csonttá és bőrré sorvadtt holttestét látom. Meghalt, de törhetetlen kommunista meggyőződése átplántálódott tudatunkba. Gyűlöltem a gyilkosokat!

Aztán Lupény jelenik meg szemeim előtt. Soha nem jártam a Zsilvölgyében, de elképzelt arcokat látok, kemény férfiarcokat, akiknek bőrpórusaiba úgy égette be magát a fekete szénpor, mint a tus a tetovált bőrbe. A föld alatti pokol tündöt mardosó, gázos levegőjében elpusztíthatatlan óriásokat látok, amint kezükben magasra tartják a csákányt. Szemükben a gyűlölet és éhség lángocskái lobognak, és támadásba lendülnek a kizsákmányolók ellen. Félisteneknek látom a csákányos-vasdorongos bányászokat, mint a fejszés-capinás marosvölgyieket, akik nem alkusznek, akik az emberibb életért nem könyörögnek, de küzdenek és követelnek. Leteszik a szerszámot, és megáll a munka.

A lupényi sortűz látomásának percei alatt nemcsak Vaida és Maniu bandáját gyűlölöm, de megvetéssel gondolok a sápítózó semmittevőkre, a sopánkodó széplelkekre, a demokrata meggyőződésükkel kérkedő, de kiállni nem merő politikusokra, publicistákra, tudósokra és írástudókra, akik nyomorult egzisztenciájukra hivatkozva hagyják, hogy a reakció gúzsba kösse a szabadságjogokat és meggyalázza mindazt, ami emberi.

Látomásaim néhány képét versben próbálom rögzíteni:

Feketén, komoran hömpölyög a tömeg...
Támadón — harcra készen.
Mert az örök-sötétben élő ha követelni megy,
Csákányt, fészítővast viszen
S most követelni indult...*

*Részlet *Lupény 1929* című versemből, amelyet 1930 szeptemberében írtam a vásárhelyi börtönben. A vers teljes szövege megjelent Moszkvában a *Sarló és Kalapács* 1933-as 1. számában Marcu aláírással. A *Sarló és Kalapács*ban a vers címe: *Lupényi sortűz*.

Aztán megjelenik előttem a marosvölgyiek csendőrterrorral letört 1925-ös nagy megmozdulása a 8 órás munkaidőért, a kiharcolt jogok megvédéséért. És egy ujjbegynél nem nagyobb ceruzavéggel gyűrött papírdarabkára rovom a sorokat a marosvölgyiek hősi harcáról is:

Hát álljon meg a cirkulák forgása
mint 920-ban — mikor mindenütt állt a gyár —

S ha az úristen minden csendőre ránk tör
És mindnyájunkra szörnyű éhség vár,
Akkor se fogjon munkára fejszét senki
Míg meg nem kapjuk ami nekünk jár —

Az *Ifjú kommunistákban* vallom, honnan jöttünk és kik vagyunk:

Ahol vasolvasztók pokoltorka tátong
Ahol a puha föld verejtéket iszik
Ahol örök sötétben zuhog a csákány
Ahol füledt szobákban hivatalnok-sereg görnyed —
Ahol halált rikolt a gép és szenvedést szív a tüdő
Onnan valók vagyunk...

Jól tudom, hogy e versek nem irodalmi értékek. Én a bennem dúló forradalmi indulatoknak, osztályom iránti hűségemnek, a harc vállalásának adtam magamból őszintén kitörő hangot.

Úgy írtam le, ahogy akkor tudtam.

Börtönviselt elvtársak elbeszéléseiből ismertem már a börtönpszichózist. Ez nem mindenkinél egyformán jelentkezik, de a legtöbb ember a semmittevésben ideges, ingerlékeny, türelmetlen lesz. A megváltozott életrend, a rendszeres munka hiánya teszi ezt. Nálam és Marcinál ez nem állt fenn, mert első naptól kezdve igyekeztünk olyan elfoglaltságot keresni magunknak, ami kiegyensúlyozta a bezártság érzéséből fakadó ideges nyugtalanságunkat.

Sokat olvastunk és sokat beszélgettünk, sőt agitáltunk. Igen! agitáltuk a börtönőröket, és volt is fogatja. Egy

Szoboszlai nevű börtönőr, aki ifjú korában asztalos volt, érvelésünk hatása alatt szimpatizáns lett, és amikor elbocsátották állásából mint megbízhatatlant, bekapcsolódott a szakszervezeti mozgalomba, s ott derekasan megállta a helyét.

A legkomolyabb munkánk azonban az újságszerkesztés volt. Amikor elhatároztuk ketten, hogy börtönújságot szerkesztünk, csupán az volt a szándékunk, hogy gyakoroljuk magunkat az írásban, gondolataink helyes kifejezésében, amire kint röpcék, cikkek írásánál nagy szükségünk lesz. De aztán a cikkek változatossága és — szerintünk — sikeres megszerkesztése arra ösztökélt, hogy a lapot eljuttassuk a kinti elvtársakhoz.

A lapban levő cikkek egy része a mozgalmi ismeretek fejlesztését szolgálta, más része az elvtársak mozgósítását tűzte ki célul, a börtönben levőkkel való érzés erősítését és megsegítését. Lapunk első számában volt cikk Chaja Lifschitz meggyilkolásának egyéves évfordulójáról, megemlékezés az egy évvel azelőtti lupényi sztrájkáról, a Vörös Szakszervezeti Internacionálé megalakulásának 10 éves évfordulójáról. Volt benne vers, egy cikk, amely vázolja a börtönéletet, és más kisebb cikkek. A második szám a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal foglalkozott, hangsúlyozva annak történelmi jelentőségét, kihatását a romániai forradalmi mozgalomra, és volt benne egy-két cikk más témáról is. (Ebben jelent meg Marci cikke a „Bátorság”-ról.) A kettes szám megsemmisült. Csupa jóindulatból egy tyúktolvaj semmisítette meg; amíg mi sétáltunk, fel akarta mosni a cella deszkapadlóját, a víz befolyt a rejtekhelyre, és a tintaceruzával írt lapok olvashatatlanokká váltak.

Az első számot — amelynek címe *A 32-es cella* volt, Marci szabadulásakor egy termoszpallackban kicsempészte a börtönből, és miután az ifjak elolvasták, elrejtette egy padlás stakaturjában. 20 évvel később, 1950-ben jutott eszébe, hova tette, keresni kezdte, és megtalálta. Azóta én örzöm ifjúsági mozgalomunk s börtönben való tevékenységünk e dokumentumát.

Itt meg kell jegyezmem: nemcsak *A 32-es cella* börtönlap volt az egyetlen újság, amelynek megjelenését kez-

deményeztem. Még letartóztatásom előtt tervezgettük egy illegális pártlap kiadását.

A lap megjelentetésénél nem a cikkek megírása volt a nehézség. Az átszervezett párt helyi vezetőségének tagja volt Lázár Ödön is, aki nemcsak az egyik legképzettebb elvtárs volt Vásárhelyen, de komoly lapszerkesztési ismeretekkel is rendelkezett, hiszen már 1921—23-ban felelős szerkesztője volt a Vásárhelyen megjelenő Előre című legális pártlapnak. És nekem is voltak már valamelyes ismereteim, amelyeket az 1927—29 között Vásárhelyen megjelenő KISZ illegális lap kiadásának előkészítésében és szerkesztésében szereztem. A gyárakban levő párt és ifjúsági sejtek jelentései — megfelelően átírva — kitűnő gyári-levelek is lehettek és nem volt gond a nagy nemzetközi kommunista lapokból a fordítás sem. Hirsch Gabi és Paneth Pirci — két külföldön tanuló elvtárs diák — éppen otthon voltak. Sikerült az Inprekor — több számát becsempésznünk az országba, anyag tehát volt bőviben, amiből közöljünk.

A szerkesztőgárda készen állt a munkára, csupán a kéziratok stencilre gépelése és a lehúzás-sokszorosítás volt az akadály, mert nem volt saját technikánk. Azért mondom „saját”, mert a helyi KISZ-nek volt lehúzógépe — és kitűnő lakása —, amelyen Kiss Dénes és felesége az Ifjú Bolseviket készítették, de a júniusi lebukások után semmiképpen sem mehettünk bele abba, hogy a mi lapunkat is ott sokszorosítsák. Túl nagy lett volna a kockázat. Mindannyian egyetértettünk abban, hogy meg kell szerveznünk a helyi pártszervezet önálló technikai apparátusát, olyan konspiratíván, ahogy azt a szabályok előírják.

Úgy emlékszem, Grün Dezső szerzett egy régi, használaton kívüli sokszorosítót, amolyan rámás-szítás egyszerű gépet, amelyet már évek óta nem használt a régi pártvezetőség. A sokszorosítógép megvolt, de lakás kellett és „technikus”, aki a lehúzást végzi; no meg egy írógép és hozzá megbízható gépelő. És még valaki... egy elvtárs, aki feltűnéskeltés nélkül vásárolhat nyomdafestéket és többszáz ív papírt a lapnak.

Mindezek megszervezését magamra vállaltam, anyagi

gondjaim mellé (munkanélküli voltam) még új gondok, terhek neheztedek rám. Főtt a fejem, hogyan oldom meg a sok, nagy felelősséggel járó kérdést. A véletlen segített. Még álmomban sem gondoltam rá... egy este találkoztam Ungvári Jánossal, akivel katonaságom előtt a KISZ Helyi Vezetőségében együtt dolgoztam, de később az illegális mozgalomtól való eltávolodása után barátságunk elhidegült. Ő szólított meg, érdeklődött a júniusi letartóztatásomkor kapott verésekről, egészségi állapotomról.

Elérzékenyült hangon mondotta: hidd el, néha lelkiismeret-furdalásaim vannak, hogy amíg titeket letartóztatnak, megkínoznak s mégis újra meg újra bekapcsolódtok a mozgalomba... én, aki szintén le voltam tartóztatva, börtönt is ültem, — ma nem csinállok semmit...

Mint a vércse csaptam le rá... — Hát csinálj valamit — mondtam —, ha a lelkiismereted sarkall, kötelességed csinálni valamit. — Nem bízom az emberekben — felelte —, félek, beköpnék, hiszen nem mindenki bírja a kínzást, téged is beköptek s majdnem ott hagytad a fogad. Majd hirtelen hozzátette: — Elhiszed-e, hogy én nem magamat féltsem? Te tudod, hogy anyámnak s kis húgomnak én vagyok az egyedüli támasza, mi lenne velük, ha lebuknék?

Úgy éreztem, őszintén beszél és megkérdeztem: — Tőlem is félsz, hogy beköplek? Gondolkozás nélkül felelte: — Nem, tőled nem félek, hogy beköpsz.

Ajánlatot tettem a technika megszervezésére, egy pillanatig gondolkozott, aztán bólintott, hogy elvállalja azazal a kikötéssel, hogy csak velem tartja a kapcsolatot és rajtam kívül senki sem fog tudni az ő munkájáról.

Furcsa kérés volt, de belementem, megígértem, hogy senkinek sem szólok róla.

Amikor átvettem a sokszorosítógépet, kisült, hogy a lehúzóráján levő szita használhatatlan, tele van ujjnyi lyukakkal.

Napokon át kerestem, míg megtaláltam Molnár Jóskát, volt katonapajtásomat, aki az akkor még működő Mesztitz-féle műmalomban dolgozott mint molnár; abban reménykedtem, lehetősége lesz szerezni nekem egy darab finom szitát. Hogy gyanút ne keltsek, mire kell nekem a szita, nagy mesét adtam le, hogyan szakítottam el a nagy-

anyám fátyolszitáját (szegény nagyanyám akkor már csaknem tíz éve halott volt), s nincs tőle maradásom. A jó katonapajtás másnapra a derekára csavarva olyan darab finom szitavásznat hozott ki a malomból, hogy négy lehúzógépre is elég lett volna.

Most már majdnem minden megvolt a technika működtetéséhez. Csupán a papír és a festék hiányzott, és a gépelő, aki valahol titokban legépel az anyagot. Ez is megoldódott, hamarabb, mint gondoltam.

Ungvári János sógorságban volt a cukorgyári Vilcsek családdal. A kisebbik lány, Netti — egy csendes, fegyelmezett lány — gépírónő volt Dr. Dobai ügyvédnél a Bolyai utcában. Netti nem volt kommunista, csupán egy szegény munkáslány, aki a betűk millióit kopogta papírra ügyvéd gazdájának, nevetséges éhbérért.

Először öntudatlanul eleget tett sógora kérésének, de később az olvasott anyagok és a vele való hosszabb beszélgetések után, már öntudatosan vállalta a párt kiadványainak gépelését, gyanút nem keltő tekintélyes ügyvéd gazdájának írógépén.

Aztán papírt és festéket is szereztem Páll Zolti és Binder régi nyomdászbarátaim és elvtársaimtól. Hónapokig tartott a technika konspiratív megszervezése, mert Ungvári csak akkor vette át a sokszorosítógépet, amikor kész volt a *rejtekhely* megépítésével. Hogy hova csinálta a rejtekhelyét, azt nekem sem árulta el, csupán annyit mondott: Ha az ország minden hekusa egy álló hétig keresné, akkor sem találna rá a gépre...

Mire megkezdhattük volna a gépelést, a cikkek nagy része elvesztette aktualitását. Újakat kellett írni. Újakat írtunk és végre mégis megjelent az *Egységfront*. A nagybetűs cím alatt ez állt: Kiadják a marosvásárhelyi felnőtt és ifjú üzemi és munkanélküli bizottságok.

A lap névadásával kapcsolatosan kedves jelenetre emlékszem vissza. Anélkül, hogy megbeszéltem volna Lázár Ödönnel és Grün Dezsővel, linóleumba véstem a készülő lap címét. Hangzatos forradalmi nevet adtam a lapnak: *Vörös Vásárhely*. Soha nem voltam külsőségekben tetszelgő, sem demagóg. Már, amikor véstem a linóleumot, kételyeim támadtak, nem túlságosan bombasztikus-e a cím? Ezzel magyarázható, hogy amikor Lázár Ödön a

vörös tentás kefelenyomat láttán elmosolyodott és a fejét megcsóválta... én magam mondtam: — Egy kicsit ordít? — mi?

Úgy hiszem Ödön javasolta az egyszerű, de kifejező címet: *Egységfront*.

Sajnáltam nagyon kárba veszett munkámat. Forgattam-nézegettem a klisé, rajta a szépen gömbölyödő betűket, de meg kellett semmisítenem „művemet”, nehogy bajt okozzon. Idő már nem volt új klisé készítésére és a lapcímet Ungvári egy túvel lyuggatta a stencilre.

A lapot 30 példányban hoztuk ki — 6—8 oldalon —, de százan is olvasták, mert kézről kézre adták... mellé fűzve a kötelező utasítást: Olvasd és add tovább, ne áruld el kitől kaptad!

A lap anyaga érdekes és változatos volt. A nagy nemzetközi politikai események ismertetése mellett — mint amilyen például A Vörös Szakszervezeti Internacionálé kongresszusa volt — főleg helyi vonatkozású cikkeket és a Szovjetunióról szóló rövid híreket közöltünk, de legtöbb volt benne az üzemi levél és a munkanélküliek levele.

Szigorúan konspiratív megszervezésének köszönhető, hogy sem a technika, sem egyetlen lappéldány nem bukkott le az évek folyamán.

(Nagy elégtétel volt számomra, hogy több mint 40 év után — ha csak fotókópiában is — újra láthattam a nehéz munkával szervezett, ezer veszély közt megjelentetett, harcra kis lapunkat, az *Egységfrontot* a Párt központi levéltárában azok között a dokumentumok között, amelyeknek minden sora a munkásosztály hősi erőfeszítéseiről tanúskodik a kizsákmányolókkal vívott harcban... a felszabadulásért.

Több, mint négy évtized távlatából elfogultságtól mentesen állapíthatom meg, hogy Ungvári János az alatt az idő alatt, amíg a technikát kezelte, kifogástalanul viselkedett. Nagy kár, hogy később reakciós, sovíniszta politikuskok befolyása alá került és fokozatosan renegáttá, a reakciós horthysta politika kiszolgálójává vált. Ehhez az Ungvári Jánoshoz már semmi közöm nem volt... de 1930—33 közötti munkájával értékes támogatást adott a mozgalomnak.)

Úgy hiszem, október közepe táján történt. Valaki hal-
kan megkopogtatta a cellaajtót, aztán a csak kívülről
nyitható ablakocskán — ahol az ételt adták be — egy kéz
kis cédulát dobott be, s egy száj fojtott suttogását hal-
lottam: — Hat elvtársat hoztak be. — A hír annyira
megdöbentett, hogy a harmonikaformában összehajtogat-
tott papírdarabocskát néhány másodpercig szorongattam
a markomban, s csak miután magamhoz tértem, bontot-
tam ki.

A cédulán ez állt: „Egy röpcseakcióból kifolyólag ha-
tunkat letartóztattak. Ma adtak át az ügyészségnek,
amely gyorsított eljárást rendelt el. Éhesek vagyunk,
mint a farkasok, ha van kajád, küldd le valakivel. Pirit
is lefogták — külön cellában van —, gondoskodj róla is.
Izenj ki, hozzanak be mosdótálat, szappant, törülközőt,
tisztá fehérneműt — és ha lehet — sok kaját.” Az írás
alatt primitíven rajzolt gumibot felett hat fejecske sora-
kozott egymás mellé, s alatta idézőjelbe téve „off the
gumibot”. Epstein.

Mikor elolvastam a cédulát, elkáromkodtam magam;
hülyéskedésre van kedvük, de hogy kik a letartóztatot-
tak, azt nem írják meg. Az „off the gumibot”-ból s a
primitív rajzocskából megértettem, hogy a szigurancán
nagyon megverték őket, s lám csak, ahogy túlvannak az
embertelen kínzáson, vidám kedvük visszatér, mint Pe-
tőfi vándorcigányainak a tél elmúltával.

Ami élelmem volt, mind leküldtem nekik, de az annyi
volt a jó gyomrú legényeknek, mint hat medvének egy
vackor. Estére megérkezett kintről az élelem, s a szi-
gurancán kiéheztetett ifjak jóllakhattak amúgy isten-
igazában.

Persze mosdótálat nem kaptunk, ilyesmit csak ügyész-
ségi külön engedéllyel vagy harccal lehetett elérni.
Harcra már nem volt idejük, mert harmad-negyednapon
gyorsított tárgyalást tartottaák, Breiner Pirit és a kicsi
Kleint két-két évre ítélték, Nemes Dezsőt, Berecki Jós-
kát, Balogh Sanyit, Ady Lászlót viszont felmentették. Az
ifjak véleménye szerint Ady László különös és gyenge
viselkedése folytán került letartóztatásba a többi ifjú.

Dezső „off the gumibot”-jának vicces folytatása volt.

A börtön kerekeműhelyében dolgozott egy minden hájjal megkent, gátlástalan nyárádmenti ember. Amolyan falusi ezermester, aki mindent tudott, mindenhez értett, mindenütt ott volt. Sétáim alkalmával — a liliumtiprásért letartóztatott 40 év körüli ezermester — beszédbe elegyedtem velem, és bizalmasan megsúgta nekem, hogy ő is tagja a „titkos kommunista szervezetnek”, de neki várnia kell a „titkos parancsra”, ő akkor lép majd akcióba.

Megmondtam neki, hogy az ilyen hülyeségekkel bolondítsa az öregapját. Az ezermester megjátszotta a sértődöttest, és került a velem való találkozást.

Amikor Dezső az „off the gumibot”-os cédulát odaadta a bilincses rabnak, aki a suszterműhelyben dolgozott és nem volt más, mint egy gyilkos legény (Dezső nem tudhatta ezt), nem is sejtette, hogy mielőtt a cédula hozzám jut, az összes kint dolgozó rabok elolvassák és mindenkinek prücsköt tett a fejébe az „off the gumibot”, a hat gyermekfejjel. A többiek csak törték a fejüket, vajon mit jelenthet ez a „titkos jelszó”, de a liliumtipró meg is „fejtette”.

A délutáni sétám alkalmával, amikor a szekérszín előtt mentem el, kiléptem a színből, elémbé állt, és mosolygós arccal felém nyújtotta lapát nagyságú kezét. Nem tudtam, mit akar, de meg is voltam lepődve és önkéntelenül kezet fogtam vele. Erre a liliumtipró a bal lábával rálépett a jobb lábamra és fontoskodó képpel tagolva mondta: „off the gumibot”. Mielőtt elnevettem volna magam, bizonyára nagyon csodálkozó képet vághattam erre a pimasz ostobaságra. Az emberem diadalmas képpel harsogta: — No, testvérem, most már, hogy megmondtam a titkos jelszót, elismersz-e? — Első meglepetésemből magamhoz térve egyetlen szóval válaszoltam a szélhámosnak: — Hülye! — Többet nem láttam, elszállították egy nagyobb börtönbe, hogy leülje hét esztendejét.

Mikor Marci szabadult, a termoszba rejtett *A 32-es cella* börtönújságon kívül egy apró betűs levelet is kivitt, amit az ifjakkal írtam. A levélben nem szoltam konspiratív dolgokról, tartalma mégis elég volt ahhoz, hogy Nemes Dezsőt érette kőpadra vigyék. Mert a levél „le-

bukott”, s a lebukása csúnyább és elképesztőbb volt, mint a legostobább öngól.

Az történt ugyanis, hogy néhány ifjú annak örömére, hogy Marci kiszabadult, csoportosan elment a moziba, mozi után pedig a Szent György térre, ahol a késő esti órákban petróleumlámpa mellett még árulták a vásárosok a görögdinnyét. Dinnyeevés közben, hazafelé ballagva, szembetalálták magukat a rendőrségi razziával. A fiúk ösztönösen a kabát-nadrágzsebekbe nyúltak, hogy meggyőződjenek, nincs-e náluk valamilyen anyag?

Az ugratásra mindig kész Nemes Dezső is átkutatta zsebeit, és kabátja külső zsebéből kihúzta a börtönlevélnek vélt papírdarabot, s miután jó apróra tépte, szélnek eresztette.

Vidáman válaszoltak a hekusok kérdésére, hogy hol voltak, honnan jönnek. Alibijük volt: a mozijegyek. A hekusok mindenik zsebeit átkutatták, és savanyú képpel állapították meg, hogy egyiknél sincsen röpce vagy más illegális anyag. Már éppen tovább akartak indulni, amikor Dezső gúnyosan megszólalt: — Mureşan úr, maguk így kutatnak csak? A sportingem zsebeit meg sem nézték! — Mureşan az egyik legostobább detektív volt, morgván felelte: — Hát azt észre sem vettem. — S mancsaival már tapogatta is Dezső ingzsebeit. Dezső azt hitte, hogy az ing zsebében a mozijegyek vannak, és gúnyos arccal nézte, amint Mureşan az ívlámpa fényénél vizsgálgatja a papírdarabkákat. Jaj, de a gúnyos mosoly rémülétté változott, amikor megpillantotta a szőrös mancsokban a börtönlevelet.

Az történt ugyanis, hogy Dezső az előbb nem a levelet tépte szét és eresztette szélnek, hanem más cetliket. A szigurancára vitték, s a két-három héttel azelőtti röpceakciónál megkínzott testét újra kékre-zöldre verték. Dezső nem vallott, de a levél tartalma beszélt helyette. Harmadnap reggel felhívatott a főügyész, és faggatni kezdett, hogyan juttattam ki a levelet a börtönből. Kijelentettem, hogy az egész a sziguranca koholmánya, én nem küldtem ki semmilyen levelet. Dühében minden engedményt, amit élveztem, visszavont. Éhségstrájkjal már nem fenyegetőzhettem, mert összesen 14 napom volt

még a szabadulásig. Az igazgató azonban nem hajtotta végre a parancsot, és titokban mindent engedélyezett.

Egyedül voltam négyszemélyes börtöncellában. Megpróbáltam, hogy kicsi Kleint betegyék hozzám, de az igazgató nem engedélyezte. Harcnak már lehetősége sem volt, hátralevő napjaimat egyedül töltöttem. Egész nap fémdomborítással foglalkoztam, Breiner Pirivel leveleztem vagy verseket írtam, amelyeket szintén leküldtem Pirinek. Ismertem a Lenin-gyászinduló dallamát és orosz nyelven a szövegnek egy részét — amelyet I. Taub orosz nemzetiségű volt katonapajtásomtól tanultam. Szöveget írtam hozzá. Az ifjak később megtanulták, és szétvitték Erdély városaiba, akárcsak a karácsonyi munkáskántálás verseit, énekeit.

(1949-ben, mint Kolozsvár alpolgármestere, részt vettem Lenin halálának évfordulója alkalmával a városházán rendezett ünnepségen. A meglepetéstől elállt a szavam, amikor a kórus a Lenin-gyászindulót énekelte azzal a szöveggel, amelyet én 1930 őszén a vásárhelyi börtönben írtam.)

A börtönben készült kisformátumú domborműveket átadtam a Vörös Segélynek. Ma is büszke vagyok rá, hogy jobb módú szimpatizánsok és elvtársak milyen összegeket fizettek értük. (A bevételt elküldték a börtönökbe.) Egy elkalapált ezüstkanálból — amelyet Karcsi hozott be a börtönbe — apró ötágú csillagokat és sarló-kalapácsos jelvényeket készítettem. Egy részét szétosztottam legkedvesebb ifjú barátaim között, más részét a Vörös Segély értékesítette.

Salamon Zsiga barátom évekig megőrizte a kis ezüst jelvényt, amely nemcsak a forradalmi mozgalom jelvénye volt, de barátságunkat is szimbolizálta.

Börtönből való szabadulásom után nehéz napok következtek. A tél küszöbén nem a meleg otthon, nem a tűrhető anyagi élet várt, hanem a munkanélküliség testet-szellemet romboló kilátástalansága.

Az Aragonit gyár igazgatósága a gyenge konjunktúrára való hivatkozással a munkásoknak mintegy 30 százalékát elbocsátotta. Az első voltam, akit B-listára tettek. De

nemcsak az Aragonit gyárban volt munkáselbocsátás, hanem az összes még dolgozó gyárakban, vagy pedig leszállított munkaerővel dolgoztak. A gazdasági válság mélyülésével fokozódott a munkaadók támadása a munkások bére és a kiharcolt jogok ellen és vele párhuzamosan a terror mindent gúzsba kötöző uralma. Az éhbérért dolgozó munkások minden szavát, minden lépését besúgók, szigurancaügynökök — a falvakon és a Marosvölgyében puskatussal verekedő csendőrök — figyelték, és még a sóhajtást is a torkába fojtották a panaszkodónak.

Vásárhely a haldokló város képét mutatta. Az újságok tele voltak a kiskereskedők és kisiparosok csődjének bejelentésével, a gyárak egymás után zárták be kapuikat.

Írásom keretében nem vállalkozhatok pontos elemzést adni arról, hogy a burzsoá-földesúri rendszer uralmának első tíz esztendejében miért nem alapítottak *egyetlen számottevő* termelő üzemet sem Vásárhelyen, és miért nem építettek egyetlen iskolát vagy kulturális intézményt — csupán két templomot. Közgazdászokra és történészekre tartozik, hogy felderítsék azokat az okokat, amelyekért — még a háború utáni konjunkturális időben is — a század eleji rohamos ipari és városfejlesztési tempó nemcsak hogy lelassult, de alig vánszorgott. Azt azonban alaposabb tanulmányozás nélkül is állítom, hogy a mindenkorai burzsoá-földesúri kormányok elfogult nemzetiségi politikája volt a legfőbb tényező, amiért a többségében magyar nemzetiségű tömegek által lakott Marosvásárhelyen, s nemcsak Vásárhelyen, de az egész Székelyföldön új ipari beruházásokat nem eszközöltek, s a munkalehetőség hiányában a lakosságot vándorútra kényszerítették.

Gyermekkoromban reggel hat órakor a cukorgyár, petróleumgyár, Foresta, ERMAFA, Mestitz, a két téglagyár, a vasúti műhelyek, a meggyesfalvi szeszgyár és bőrgyár olyan gözduda-koncertet rendezett, hogy remegtek bele az ablakok.

1932-ig ezekből a gyárakból alig maradt néhány. Megszűnt a Foresta, ERMAFA, a Mestitz gyártelep, a famunkások bútorkészítő szövetkezete, az Eszperantó nagy bútorgyártó műhely. Bezárta kapuit a híres Transsylvania gépgyár, valamilyen mezőgazdasági géplerakattá silányult

a Sieb gépgyár, a petróleumgyár még harmadrészét sem foglalkoztatta egy-két évvel ezelőtti munkáslétszámának.

A meggyesfalvi szeszgyár és bőrgyár végérvényesen bezárta kapuit. Leállt teljesen a szentgyörgyi téglagyár, a Kossuth Lajos utcai kalapgyár — ahol szinte kizárólag csak lányok dolgoztak —, s a vörös falakig felépített üvegyárban soha üveget nem olvasztottak. Megszűnt a borzalmas büzt terjesztő enyvgyár, s a krízis éveiben — 1930—1932-ben — a cukorgyár sem dolgozott, mert a cukorkartellt vezető nagy cápáknak rentábilisabb volt osztalékot fizetni a nem dolgozó gyár részvényeseinek, mint üzemben tartani kisebb termelési volumen mellett.

A társadalmi nyomásra megindult nagykórház építése is megállt. Az egy-két évvel azelőtt még szerte az országban mindenütt keresett híres vásárhelyi építőmunkások százai a Főtér közepén — évtizedek óta kialakult találkozóhelyükön — csoportosan ácsorogtak egész nyár folyamán. Eddig ismeretlen nyomor és szenvedés fojtogatta Vásárhely munkásságát.

A nyomorgó munkanélküliek táborának én is egyik tagja lettem. A munkanélküliségről beszélve főképpen annak általános társadalmi-gazdasági kihatását szokták fejtegetni. A gazdasági-anyagi nyomor azonban sok esetben erkölcsi és lelki nyomort is kivált.

Én gazdaságilag nem jutottam a nyomor mélypontjára. Karcsiék testvéri segítsége ezt megakadályozta. Erkölcsileg is szilárd alapokon álltam, kommunista meggyőződésem mindentől megóvott, de tény, hogy a munkanélküliség nemcsak szélsőséges harcias gondolatoknak, tetteknek a szülője, de lélektani elváltozásoknak is. Önmagamon is megfigyelhettem egyes esetekben az alacsonyabbrendűségi érzés megnyilvánulását.

A munkás, aki 10—12 éven át folyamatosan dolgozott, és munkabérért kikövetelte, fellépésében magabiztos volt. Tudta — néha csak tudat alatt érezte — személye jelentőségét a termelő munkában, a társadalomban.

A munkanélküli bármennyire tudja, hogy munkanélküli állapotáért mások a felelősek, tudatában mégis zavarokat idéz elő munkanélkülisége. Már maga az a tény, hogy szakmunkás léteire mindenféle időleges alkalmi munkákat el kell vállalnia — ha nem akar éhen halni — alá-

rendeltségi érzést vált ki még a dolgozó munkatársaival szemben is. Az újra munkába állás a nyomorból s a megáláztatásból való kiemelkedést fejezi ki. Újra munkába jutása esetén a feleslegesek csoportjából való kiemelkedés tudata tölti el és alacsonyabbrendűségi érzése megszűnik.

Pszichológusoknak kellene elemezniök, miért volt az, hogy e lelkiállapot mellett a munkanélküliek döntő többségében mégsem a demoralizáltság, hanem a harcossá válás akarása nyilvánult meg. A kor munkanélkülieinek gyűlései, utcai tüntetései tudatos, bátor, a nyomoruk okozóit felelősségre vonó forradalmi megnyilvánulások voltak, s csak egyesek estek apátiába és zuhantak az erkölcsi mélybe (részegeskedés, teljes lezúllás, sztrájk törés).

A párt egyik legnagyobb problémája volt a nyilvánított több mint 2500 munkanélküli követelő megmozdulásainak szervezése. Már kora ősszel megkezdtük a kerületi munkanélküli bizottságok és az illegálisan tartott munkanélküli gyűlések szervezését. A kerületi gyűléseken készítettük elő azt a munkanélküli tüntetést, amelyet a városháza előtt tartottunk, amikor a városi tanács ülésezett. A városi tanácsban a Dolgozók Blokkjának kilenc képviselője szolidarizálta magát a tüntetőkkel, és követelte, hogy a tanács azonnal utaljon ki fát, kenyeret és készpénzt a munkanélküliek részére, valamint terjeszsen javaslatot a kormány elé a munkanélküliség problémájának megoldására (jelentős munkák elkezdésével és állami munkanélküli-segély bevezetésével). Amikor a tüntető munkanélküliek megbízottai az ajtónállók tiltakozása ellenére — bementek a tanácsterembe, a polgármester nyögve, izzadva megígérte — a tanács nevében —, hogy fát, kenyeret, pénzt fognak juttatni a munkanélkülieknek, sőt, a tűzoltó laktanya egy nagyobb helyiségében melegedőt is rendeznek be. Tanácstag elvtársaink nyomására karácsony előtt fát adtak, néhányszor kenyeret is osztottak, létrehozták a melegedőt, de pénzsegélyt — arra való hivatkozással, hogy készpénz nincs — nem adtak.

Városi tanácsosaink ebben az időben igaz forradalmárokhoz illő bátor harcot vívtak. Simó Géza, Soós József, Ioan Moldovan, Veress Károly, Rácz Béla és a többiek

neve, felszólalásaik tartalma naponta olvasható volt a hírlapokban. Jóska bácsi a város költségvetésének tárgyalásánál nemcsak a munkanélküliek pénzsegélyezéséért állt ki, de követeli munkaalkalom megteremtését közérdekű munkák megkezdésére.

Állást foglaltak a nemzetiségi megkülönböztetés ellen is. Gligor Moldovan a magyar nyelv szabad használatát követeli a tanácsban, és ezt az állásfoglalását a dolgozók testvéri szolidaritásának jeleként — a sovinszta elemek legnagyobb megrökönyödésére — magyar nyelven mondta el a román anyanyelvű munkásképviselő.

És ebben a forrongó, nyomortól terhes, krízistől sújtott kegyetlen télutón mivel foglalkozik a jómódú polgárság? A napilapok egymással versengenek, hogy melyik hozzon szenzációsabb hírt a Miss Transsylvania választásról.

A jóllakott polgárlányokat a Miss Transsylvania választás rendező bizottsága azzal kecsegteti, hogy a nyertes kísérőjével együtt Abbáziában, az Adria partján fogja kipihenni a választások okozta izgalmakat.

S amíg a polgári szüzek jól fűtött szobákban választási esélyeikről és Abbáziáról álmodoztak, az esti szürkületben különös csoportok indultak el a városi erdők felé. Hatos-nyolcas csoportokban szánkókkal, a munkanélküli családfők — s egy-két nagyobbacska fiú — rongyokba bugyolált bakancsokban csoszogtak a fagyott havon az erdők felé. A hold fénye mellett kivágtak egy-két fát, feldarabolták, szánkóra kötözték, és a rongyokba bugyolált menet nesztelenül vonult haza a perifériák felé.

Jogi terminológia szerint ez falopás volt, amit a törvény börtönnel büntetett. A hatóságok próbálták is megakadályozni. Megduplázták a fegyveres erdőőrök számát, azonban az erdőőrök nem mertek közel menni a fadóntó munkanélküliekhez, mert sokan voltak és mindeniknél éles fejsze volt. Egy különösen hitvány erdőőr fegyverével rálőtt egy csoport remeteszegi és besei munkanélküli-re. Az elkeseredett emberek körbefogták az őrt, s miután istenesen elverték, hozzákötözték egy fához. Hazafelé menet bekiáltottak az erdőőr házába: — Menjetek, keressétek meg apátokat, úgy ordít az erdőben, mintha nyúznák. — Az erdőőr legényke fia találta meg az apját félig megfagyva kötelékei alatt.

Ámbár egyedül voltam, rettenetesen sújtott a munkanélküliség. Pénzem nem volt, nem tudtam fizetni szobámért a házbért, felmondtam nyugalmas kis szobámat, és Karcsiékhoz költöztem.

Karcsi visszaköltözött a dédanyái házba, egyszobakonyhába. Laci bátyám, akit szintén elbocsátottak állásából, Csíkszentsimonból hazaköltözött, s a nagy családi háznak egy szobácskájában rendezkedett be. Lacinak volt valami megtakarított pénze, de az lassacskán elfogyott, és ő is lényegében a Karcsi és Juci nyakán élt. Abban az időben Juci — Karcsi felesége — is dolgozott még. Ők a kettejük keresetéből szerényen megélték volna, de magukhoz vették Juci kis testvérét, Bozsót, s ez nem volt elég, ráadásul engem, és később Lacit is ők tartották el.

Mindent elkövettem, hogy munkát kapjak s valamivel pótoljam ellátásom költségeit. Eljártam Kacsó Ferihez, aki egy tüdőbajos kismester műhelyében dolgozott valamilyen megállapodás alapján. Dolgozni dolgoztunk, de nem fizettek. Emlékszem, egy jónevű, de részeges kőművesmesternek (Lénárd) csináltunk egy remek konyhakályhát, de az árát sohasem kaptuk meg. Talán mindössze 1000 lejt kerestem azon a télen.

Ezer lejt akkor, amikor néhány hónappal azelőtt hetenként megkerestem ezt az összeget.

A munkanélküliségem ideje alatt, ha Karcsi bátyámék nem segítenek, talán még ingem-gatyám sem marad. Az utolsó rongyot is el kellett volna adnom, hogy megmeneküljek az éhhaláltól.

Géza bácsiéknál ismertem meg Bözsit.

Nem tudom, hogyan került az ifjak társaságába a még egyenruhát viselő copfos diáklány. Ha beszéltem vele, nagy barna szeméből az érdeklődés fényei csillogtak.

Először csak Géza bácsiéknál találkoztunk, később együtt sétáltunk. Délutánonként elkísért a távoli munkásnegyedekben tartott gyűlésekre. A csípős fagy, kora tavaszi hideg szél nem számított, ha hívtam, jött velem, noha tudta, szigorú, durva apja megveri, ha megtudja, hogy velem jár.

Kezdetben nem beszélünk a szerelemről. Nem is volt szükség rá, mindketten éreztük, hogy szeretjük egymást,

s azok az ujjnyi vastag véraláfutásos hurkák fehér válam — amit májusban apja sétapálcájával vert rá — beszédesebb bizonyítékai voltak hozzám való ragaszkodásának, szeretetének bármilyen szerelmi vallomásnál. Szerelmünk titkos volt, szülei nem is ismertek engem, de engesztelhetetlenül gyűlöltek, mert kommunista voltam.

A polgárok fantáziáját izgatta a „jó családból való úri-lány” s az ifjúkommunisták „vezér”-ének romantikus szerelme.

Érdekes volt barátnőinek magatartása. Egy Gábel nevű lány — noha még csak haladó polgári gondolkozású sem volt és a világon más semmi sem érdekelt, mint egy jó parti —, amikor Bözsit az anyja erőszakkal akadályozta meg, hogy kijöjjön a házból, készséggel vállalkozott, hogy eljön ő a találkára — ismeretlenül — értesíteni engem a történetkről. Nem tudom, a szép szőke lánynál mi adta az impulzust erre a vállalkozásra, a női összetartás vagy a határtalan kíváncsiság, megismerni a polgári körökben oly sokat gyalázott kommunistát?! Tény, hogy néhány percig kedvesen elcsevegett velem. Hogy milyen véleményt alakított ki rólam, sohasem tudtam meg, de köszönetemet mindig kedves mosollyal fogadta.

Régi regényekben a kisebb fiútestvér titkos szerelmek esetén majd mindig nővérének „cinkosa”. Nem mondhatnám ezt Bözsi testvéröccséről, aki valahányszor együtt látott minket, nővérét mindig beárulta anyjuknak. Ilyenkor Bözsi szobafogságot kapott.

Így történt egy szép május végi vasárnap délelőtt is. Hiába vártam, nem jött. Bánatomban kimentem a szőlőbe, éppen cseresznyeérés volt. Leszedtem a legszebb cseresznyéket, s egy ujjnyi vastag botocskára bokrétába kötöttem, majd sávozva a kétszínű cseresznyével beborítottam a botocskát, amely úgy festett, mint a nyárádmenti vőfélyek virágos felpántlikázott hívogató botja. — Visszajöttem a városba és Bözsiék Föld utcai házának nyitott ablakán — mint egy gerelyt — behajítottam a cseresznyés botocskát. Megkönnyebbülve ballagtam haza, bizonyítékát adtam, hogy rá gondoltam, lélekben vele voltam.

Úgy hiszem, az embernek öreg korában sem kell szégyellnie ifjúkori szép szerelmeit. Én szépnek tartom a mi

szerelmünket, noha Bözsi gyengének bizonyult ahhoz, hogy egy forradalmárnak élettársa legyen. Hívta a „napfényes oldal”, és nem hogy tíz évig nem várt rám — mint ígérte a Szovjetunióba távozásomkor —, de még két évig sem. Feleségül ment egy jómódú emberhez. Teljesen elpolgáriasodott, és nem hiszem, hogy nagy örömmel gondolt volna vissza kapcsolataira az ifjúkommunistákkal. Pedig amikor a Székely és Réthi bútorgyár irodájában dolgozott, sok értékes információt szolgáltatott a mozgalomnak. Hogy később, az évek folyamán mit örözött meg a velem való emlékekből, azt csak ő tudhatja. Sebtiben írt búcsúlevelében arról panaszkodott, hogy két-évi távollét után én a grivicai harcokról beszéltem neki. Ez igaz, de beszéltem szerelmünkről is, arról, milyen boldognak érzem magam, hogy újra egymásra találtunk. Tévedtem, nem találtunk egymásra, csak találkoztunk. Levelében azt írta, csak engem szeret és örökké szeretni is fog. Lehet, amikor írta, úgy érezte, de az idő és a jólét — amiben élt — könnyen felejtetett. Pedig azt mondják, a lány sohasem felejtí el azt, akinek szerelme első virágát igaz, őszinte szeretettel adta.

A munkásmozgalom ellen fokozódó vad terror időszakában alakult meg a vasgárda helyi szervezete Vásárhelyen. Megalakításakor — a rendőrség és más hatóságok támogatását élvezte. Nem tudom a dátumot pontosan megmondani, de úgy 1930 december végén egy vasárnap délelőtt a Főtér középső részén, nem messze a rendőrségi épülettől különös csapat jelent meg. Tagjai mindent elkövettek, hogy magukra vonják a sétálók figyelmét. Az öt emberből álló csoport megállapodott a Bolyai utcával szemben levő trafik mellett, és zászlót bontott. A zászlótartó egy alacsony, sovány ügyvédbojtár, Oțleanu Ovidiu, zöld vasgárdista egyenruhában, horogkeresztes karszalaggal, „antantszíjjal” felcicomázva komikusan feszített az öt körülálló négy, szünidejét itthon töltő vasgárdista diák között. Valamit halkan beszélgettek, aztán énekelni kezdtek egy ismert vasgárdista indulót.

A sétálók közül egyesek megálltak, pár pillanatig nézték-hallgatták a cirkuszi jelenetet, valamit morogtak, s továbbmentek. A majomképű Oțleanu az ének után nagy

szónoki hévvel beszédet intézett a szokatlanul enyhe december végi vasárnap délelőtt vidáman korzózó tömeghez, de néhány mindenre kíváncsi fiatal kivéve senki sem hallgatta.

Két kommunista ifjú keresésemre indult, s az építőmunkások temetkezési egyesületének irodája előtt találtak rám. Azt ajánlották, szedjük össze 20—30 munkást és verjük őket szét.

A „gyűlés” színhelyére mentem a fiúkkal. A helyi „vezér” már bevégezte programbeszédét, a diákok horogkeresztes vasgárdista jelvényeket kínálgattak a bámészködóknak, és hangos zsidógyalázó szavakkal invitálták a „nemzeti érzésű igaz románokat”, lépjenek be a vasgárdába, amely megtisztítja az országot minden baj okozótól, a zsidóktól s a megvásárolt zsidó bérencektől. Propagandájukban csak általánosan beszéltek „zsidó bérencekről”, de kiérződött, hogy rólunk, kommunistákról van szó.

Megállapodtam néhány elvtárrsal, hogy tömörüljünk minél nagyobb tömegbe és hurrogjuk le a pimasz mihasznákat. Többre nem gondolhattam, mert verekedésre nem voltunk felkészülve.

Már mintegy húszan-huszonöten gyűltünk egybe, amikor megjelent Cristea sziguranca-komisszár, és udvariasan felszólította a handabandázó terrorlegényeket, hogy oszoljanak szét. Rövid vita után az öttagú csoport harcias indulót énekelve, pattogó vezényszavak mellett elvonult a Bolyai utca irányába.

Néhány hónappal azelőtt a Dolgozók Blokkjának jelölő gyűlését gumibotos rendőrök, fegyveres csendőrök és farkaskutyás detektívek verték szét. A vasgárdista cirkuszt néhány méter távolságról — látható szimpátiával — nézték végig a sziguranca emberei, és szinte bocsánatkérően szólították fel a nagy hangú lármacsínálókat, hogy vonuljanak el, mert nincs gyűlésengedélyük.

A vasgárda első megjelenését — főleg Oțeleanuért, a majom kinézésű „vezérükért” — először majd mindenki kinevette, komolytalan, nagyszájú bandának tekintette. De a rendőrség jóindulata mellett szervezkedő vasgárdisták száma ha lassan, de mégis növekedett. (Néhány héttel a megalakulás után — egy újságcikk szerint — a vasgár-

dának 50 tagja volt.) Elégedetlen kishivatalnokok, a fizetésüket rendetlenül megkapó fiatal tanítók, sőt néhány — a közeli falvakból bekerült — munkás is belépett a vasgárdába. Kevesen voltak köztük munkások, nagyon kevesen, de voltak; jellemtelen, kalandor, öntudatlan elemek. Személy szerint egyetlenegyét ismertem a cukorgyárból (az is csak a harmincas évek végén lépett be a gárdába, amikor a királyi diktatúra minden legális munkásszervezetet feloszlattott), de a szomszédos Marosszentgyörgyről több munkás volt a vasgárda tagja.

(Az egyik, egy mázoló, Armand Călinescu meggyilkolásakor az életével fizetett öntudatlanságáért. Holtteste két napig ott feküdt a Baromvásár téren közszemlére téve. Hibát követnék el, ha nem mondanám meg, hogy a horthysta megszállás alatt — főleg a kezdetben — jóval több magyar munkás lépett be Vásárhelyen a vasgárdával azonos jellegű nyilaskeresztes pártba.)

A vasgárda azonban — amely nyilvános tevékenységét a főtéri jelenettel kezdte meg — Vásárhelyen soha nem nőtte ki magát politikai tényezővé. 1930 augusztusában Vásárhelyen még nem találnak odavalósi horogkeresztes huligánt, és Ludasról küldenek be három terrorlegényt, hogy az egyik helyi lap szerkesztőjét egy ellenük írt cikk miatt felelősségre vonják. Az 1931-es parlamenti választásokon — amikor a vasgárda Maros megyében már 1075 szavazatot kapott — Vásárhelyen mindössze 24-en szavaztak rá. Tömegbefolyásra nem tudott szert tenni, és tevékenysége inkább huligán akciókban jutott kifejezésre. Tagjai segítettek a rendőröknek az elfogott kommunisták megverésében, például 1931 nyarán, amikor az ifjúkommunisták Nemes Dezső és Nemes Jóska vezetésével akciót szerveztek, hogy megmentsek a *Dolgozók Lapját* az elkobzástól. Az utcán verekedő szigurancások és rendőrök mellett ott vitézkedett Oțeleanu is egy terrorlegény társával, és boxerrel felfegyverkezve ütötték, ahol érték a rendőri túlerőtől földre tepert s már félájulttá vert Nemes fiúkat. Sőt Oțeleanu a rendőrségre is elkísérte a le tartóztatottakat, és mint a rendőrség bizalmasa, kisegítője, úgy viselkedett. A vásárhelyi munkásság forradalmi mozgalmának tradíciója miatt a vasgárda csak kalandor

akarnokok, sovinizta huligánok szűk csoportja maradt.

A munkás és demokratikus szabadságmozgalmak vagy a demokratikus sajtó ellen sem tudtak olyan terrorakciókat kifejteni, mint például Kolozsváron.

Néhány évvel később — sajnos nagyobb sikerrel — „pótolta” ezt a Horthy-megszállás idején magyar testvér-szervezetük, a hitlerbérenc nyilaspárt.

A fák nem nőnek az égig — a frakcióharc sem tartott a végtelenségig.

A Kominternben is megelégtették az áldatlan testvérharcot, és kemény határozatban ítélték el. A frakcióharc megszüntetésére bizottságot alakítottak olyan elvtársakból, akik nem kompromittálták magukat pártbomlasztó tevékenységgel. A bizottság, miután a párt vezető szerveiből leváltotta a frakciózásért elsősorban felelős elvtársakat, 1931 január elejére szűkebb körű szakszervezeti konferenciát hívott össze a fővárosban, elsősorban azzal a szándékkal, hogy a Komintern határozatát feldolgozzák az ország legszámottevőbb szakszervezeteinek képviselőivel, elítéljék azokat az EOSZT (Egységes Országos Szaktanács) vezetőket, akik megengedték, sőt bevitték a frakciózást a szakszervezetekbe; de legfőképpen, hogy a frakciózás kiküszöbölésével a szakszervezetek központi és helyi vezetőségeit megerősítsék és alkalmassá tegyék a mélyülő gazdasági válságban a fokozódó tömegnyomor ellen, a dolgozók és munkanélküliek revendikatív harcainak megszervezésére.

A konferencián — amelyet Bukarest egyik külvárosában, egy szegényes szoba-konyhás munkáslakásban szerveztek meg — az EOSZT vezetőinek egy részén kívül képviseltették magukat a főváros és az ország számottevő szakszervezetei is.

Mintegy huszonöten szorongtunk a konyhaszékekre fektetett gyalulatlan deszkákból rögtönzött padokon a cigarettafüsttel telített kis szobában.

Jelen volt Dumitru Grofu* elvtárs, az EOSZT-nak a te-

*Dumitru Grofu (1876—1937) — bukaresti vasmunkás, a huszas években az Egységes Vasmunkás Szövetség elnöke, 1929-ben a temesvári szakszervezeti kongresszuson az Egységes Országos Szaktanács elnökévé választották. Főnagy elvtárs temetésén a csendőrök súlyosan bántalmazták; később betegen a Szovjet-

mesvári kongresszuson megválasztott elnöke — a romániai forradalmi szakszervezeti mozgalom nesztora —, Luka László, az EOSZT főtitkára, az érthetlenségig hadaró Pănescu, a mindenki által ismert Trandafirescu, Fuchs Simon, az EOSZT mellett működő ifjú szekciók központjának titkára és az EOSZT más tagjai.

A vidéki kiküldöttek közül személyesen csak Friedmann Mátyást, a temesváriak kiküldöttét ismertem, és Albert Antal bácsit, akit én vittem magammal Gyergyóból.

A frakciós mozgalmat fölszámoló bizottság két tagja, Gheorghe Stoica* és Jakobovits Jenő volt.

A Komintern határozatának felolvasása után Vasile Luca kapott szót, utána Fuchs Simi. Luca jelentését rendkívül élesen megbírálták. Kétségtelen, Lucának volt a legfőbb szerepe abban, hogy az Egységes Szakszervezetek a Luximin frakciós csoport befolyása alá került, aminek következtében a tömegek gazdasági harcainak szervezése helyett — sok helyen — vég nélküli elvtelen vitákban merült ki a szakszervezeti vezetők tevékenysége. Csak úgy zúdult a sok éles kritika a mülleristákra is, amiért a legfelsőbb bíróság döntése előtt már feladták a harcot az Egységes Szakszervezetek legalizálásáért. Amiért megalkotották a független „ipari és gyári” szakszervezeteket és önállóan kiadták a *Dolgozók Lapját*.

Ma ezek a kérdések csupán a történészeket, kutatókat foglalkoztatják. Több mint 40 év távlatából ma nehéz megérteni azokat az elvi és taktikai kérdéseket, amelyek akkor központi kérdései voltak a forradalmi mozgalomnak.

Aki azonban bele tudja élni magát abba az időbe, amikor a hitleri fasizmus már „a kapuk előtt állt”... könnyen megértheti, milyen jelentősége volt a szakszervezeti

unióba távozott.

*Gheorghe Stoica (sz. 1900) — a szakszervezeti és ifjómunkás mozgalom régi harcosa az első világháború óta, az RKP egyik alapítója, többször viselt börtönt. 1931-ben tagja volt annak a bizottságnak, amely a pártban dülő frakcióharc felszámolásával volt megbízva. A spanyol polgárháborúban a román önkéntesek egyik vezetője volt.

egységnek a hitleri sikereken felbuzdult román reakció terrortámadásainak visszaverésére.

Sajnos, nemcsak az 1923 óta amszterdami irányzatú és egységes szakszervezetekre való szakadás akadályozta a munkástömegek visszavágásának sikerét, amelynek elengedhetetlen feltétele volt az egységes föllépés, hanem már a nevében a munkásosztály egységét hirdető forradalmi Egységes Szakszervezetekben is *lényegében* szakadás állt be, amikor Kolozsváron Nagy Géza, az Egységes bőr-
ipari munkások országos szövetségének volt titkára megalakította a bőr-
ipari munkások független szakszervezetét. Ugyanebben az időben Müller Kálmán, az Egységes Országos Szaktanács volt elnöke — az egységes szakszervezeti mozgalomnak legtekintélyesebb tagja — Temesváron „Ipari és Gyári szakszervezet” elnevezés alatt szintén független szakszervezetet alakított, Baga János és más egységes szakszervezeti vezetők támogatásával.

Noha ezek a „független” szakszervezetek — amelyek viszonylag rövid életűek voltak — tiltakoztak az Egységes Szakszervezetek betiltása ellen, mégis megalakulásuk formailag az Egységes Szakszervezetek betiltásába való beleegyezést jelentette, amolyan önkéntes fegyverletételt a burzsoázia támadásával szemben.

A pártban és az Egységes Szakszervezetekben dúló elvtelen frakcióharc, a Temesváron, Kolozsváron és más helyeken az Egységes Szakszervezetek legalizálásáért folyó harc feladása, mielőtt a legfelsőbb bíróság kimondta volna a végleges feloszlatási végzést, az amszterdami szakszervezeti központ részéről megnyilvánuló legteljesebb közömbösség az Egységes Szakszervezetek sorsát illetően, de legfőképpen az országosan megnyilvánuló hatósági terror fokozatosan szétzüllesztette a legális tevékenység lehetőségétől megfosztott szakszervezeteket. A legaktívabb vezetők letartóztatása után sok helyen időleges pangás állott be.

Bukarestben, Marosvásárhelyen, Nagyváradon és még néhány más városban sikerült az illegálisban is egy

viszonylag tágabb szakszervezeti keretet megtartani, s az tudott is sztrájkokat, munkanélküli-megmozdulásokat szervezni (bukaresti Lemaître vasipari, Satum textilgyári sztrájkok 1930-ban). De átfogó, nagy tömegeket mozgató megmozdulásokra — mint amilyenek például az 1924-es és 1929-es maros völgyi sztrájkok voltak — már nem volt erejük.

Ugyanakkor azonban felvetődik az a kérdés is: vajon nem túlságosan sokáig próbálkoztunk az Egységes Szakszervezetek legalizálásával, még akkor is, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a legfelsőbb bírósági döntés kimondása után — amikor már valóságos hajtóvadásokat rendeztek az illegálisan ülésező egységes szakszervezeti tagok ellen — az illegális keretekkel nem fogjuk tudni a legalizálást kiharcolni?

Vajon nem kellett volna korábban taktikát változtatni az amszterdami szakszervezetekkel szemben, alkalmazva a sokat hangoztatott „minden legális lehetőség kihasználása” jelszót?

Erre a kérdésre nem könnyű felelni!

Az amszterdamista szakszervezetek jobboldali vezetői még évekkel később is hallani sem akartak a volt Egységes Szakszervezetek tagjainak szervezett belépéséről. Csak egyénileg fogadták el a tagok belépését, és az ismert kommunista elvtársakat egyszerűen nem fogadták be a szakszervezetekbe... Az egységes munkások belépése az amszterdami szakszervezetekbe sok helyen nagyon nehezen ment — Vásárhelyen még 1937-ben is az amszterdami szaktanácsban éles vita folyt afelett, hogy én, az ismert kommunista, beléphetek-e a helyi vasas szakszervezetbe. És noha a szaktanács döntő többsége egykori egységes munkásokból állt, a vétőjoggal rendelkező titkár csaknem megakadályozta belépésemet.

Nem volt szándékom részleteiben elemezni ezt a nehéz és sajnálatos időszakot, még kevésbé következtetést levonni valóságos vagy föltételezett hibákról. Csupán egy kis ízelítőt akartam adni azokról a kérdésekről, amelyek a burzsoázia terrorja mellett mozgalmunk egységét-erejét gyengítette.

Véleményem szerint a konferencia távolról sem oldotta

meg a feltorlódo kérdéseket, és az adott utasítások sok helyen nem vetettek véget a frakciózásnak, amely az oportunisták elleni harc köntösében továbbra is csupán megtúrta a szakszervezeti és a Dolgozók Blokkja mozgalmaiban az olyan tehetséges, harcos, párthű elvtársakat, mint Soós Jóska bácsit és másokat Vásárhelyen, Eugen Rozvanit Váradon, Müllert Temesváron, Dán Istvánt Kolozsváron.

(Később, 1934 januárjában, nekem jutott osztályrészül az a megtisztelő feladat a Központi Titkárság megbízásából, hogy — mint a párt erdélyi tartományi titkára — elintézzem egyik volt tanítómesteremnek, Soós Jóska bácsinak és a többi elvtársnak újrabekapcsolását a pártmunkába.)

A konferencia után hosszasan elbeszélgettem Simivel és a temesvári Analával*. Együtt látogattuk meg a brasói származású Ilyés Jóskát és feleségét, akik akkor valamilyen pártmunkát végeztek Bukarestben. Amikor megláttam, hogy Simi és Magda hogyan él egy 3×3 méteres vályogfalú szobában, valahol a (rég) Floreasca negyed nyomorlakásában, valósággal elképedtem.

De mindez semmi volt ahhoz képest, ahogyan Ilyések éltek, akiknek egy 6 év körüli fiacskájuk is volt, a Lenkó.

Ilyések meg akartak kínálni reggelivel, de sem cukruk nem volt — hogy teát főzzenek —, sem egy darabka kenyérük. Siminek sem volt egy fitying sem a zsebében. Anala és én adtunk össze fél kiló cukorra, egy kenyérré és brailai túróra pénzt. (Egy kiló cukor 1931 elején 40 lej volt — egy jó cirkulás a Marosvölgyében 40 lejt keregett naponta a gazdasági krízis idején.)

Azzal a kifogással, hogy nem szeretem a túró, mert sós, nem ettem, hogy maradjon valami ebédre is a gyermeknek. Analával csak teát ittunk, s egy kis mustárt kentünk a kenyérré.

Az, hogy egyes elvtársak ilyen gyötrelmes anyagi helyzetbe jutottak, a frakcióharc következménye volt. A szervezeti intézkedések, lebukások, sokszor a bizalmatlanság a kapcsolatok elszakadását idézte elő, az pedig az anyagi ellátottság megszűnését heteken-hónapokon át. (Mintegy

*Anala — textilgyári munkáslány, később a párt Központi Bizottságának kurírja.

három és fél év múlva alkalmam volt látni a frakcióharc utókövetkezményeit Temesváron... ahol évekig tartó munka után sem sikerült az 1929-ben csúcspontján álló temesvári tömegmozgalomhoz hasonló szintű mozgalmat teremteni. Ott én is az Ilyés házaspár nincstelenségével vetekedő szükségben éltem — nem egy esetben — heteken át.)

Az a nagy nemzetközi szovjetellenes háborús propaganda, amely 1930 folyamán bontakozott ki, s amelyben a romániai reakció is részt vett, arra készítette a pártot, de főleg a KISZ Központi Bizottságát, hogy fokozottabb mértékben szervezze és erősítse az antimilitarista tevékenységet bent a kaszárnyákban is. Az 1930 őszen lezajlott királyi hadgyakorlaton, amely a háborús készülődés jegyében zajlott le, ellenpropaganda tevékenységünket a kaszárnyákban működő katonasejtek gyengesége miatt kívülről szerveztük és irányítottuk. Az összes KISZ-szervezetekkel feldolgozták az antimilitarista (Ami) munka fontosságát, és konkrét utasításokat kaptunk a bevonulók közötti propagandamunka megerősítésére és az újonc KISZ-tagoknak és szimpatizánsoknak az „Ami”-munkába való bekapcsolására az ezredekben, ahova bevonultak.

Az újoncok közötti propagandamunkát már több héttel a bevonulás előtt megkezdjük, összeírtuk a bevonulók nevét, és a legmegbízhatóbb fiatalokat újoncülésekre hívtuk meg.

Néhány elvtárs — köztük Löbl Marci és Bodó Karcsi, akik maguk is bevonulók voltak — ez idő alatt csak az újoncok közötti háborúellenes és antimilitarista munkával foglalkoztak.

Kétségtelen, ennek a munkának a megszervezése sokkal könnyebb volt, mint egy-két évvel korábban, hiszen én alig egy évvel azelőtt szereltem le a katonaságtól, és viharos katonáskodásom idején rengeteg tapasztalatot szereztem, amelynek hasznosítására most megvolt minden lehetőség. Ennek a munkának a szervezése és irányítása minden munkák közül a legkonspiratívabb kellett hogy legyen.

Külön lakást szereztünk erre a célra a katolikus temető mellett, Kelemen Lajos kőműves elvtársnál, akinek szoba-konyhás ptyolat tiszta lakásában — a cigarettázás

kizárásával — üléseztünk. (Milyen szomorú, hogy ez a lelkes, a pártért minden áldozatra kész elvtársunk a felszabadulást követő napokban egy reakciós csendőrtiszt áldozata lett. Az utcán hangosan agitáló Kelemen elvtársat hasba lőtte.)

A jól előkészített újonc-kampányba legalább 20—25 helyi munkásfiú volt bekapcsolva, de a bevonulási napokban a vidékről bejött parasztfiúk között is széles körű egyéni felvilágosítást folytattunk. A KISZ-tagok gyűjtötte pénzből élelmiszer-segélyt nyújtottunk a nincstelen parasztfiúknak is, és az élelem, a cigaretta átadásakor nyíltan megmondtuk, hogy azt a pénzt, amiből nekik az élelmet vettük, a kommunista ifjak gyűjtötték a munkásoktól.

A kampány utolsó napjaiban Vásárhelyen tartózkodott Birtaş Gabriel is, a KISZ Központi Titkárságának tagja. Az ő segítségével teremtettünk kapcsolatot több KISZ-tag vagy szimpatizáns számára, akik olyan ezredkebe vonultak be, ahol már voltak kommunista ifjak. Tőle kapott kapcsolatot Marci is, a gyulafehérvári 6-os pionírezred KISZ-sejtjéhez, amelynek akkori vezetője Wolf Feri, a lelkes ifjúkommunista volt (a későbbi Boczor Wolf Ferenc a spanyol szabadságharc nemzetközi brigádjának katonája, a francia ellenállási mozgalom hőse, aki életét áldozta a hitleristák elleni harcban a francia nép szabadságáért).

Löbl Marci visszaemlékezése szerint a 6-os pioníroknál a katonasejtet kibővítették az újoncokkal. 1931-ben ennek a sejtnek Wolf Feri, Szakács Jóska, Marci, Lászlóffy Aladár tordai ifjú (az ismert költő édesapja), Vasile Casian, Komóczi Gyula váradi cipész és Sükösd Károly tordai villanyszerelő volt a tagja. Ez a katona-sejt Marci révén Vásárhellyel is tartotta a kapcsolatot, és onnan kapta az utasításokat a nagy konspirációt, fegyelmet és hozzáértést igénylő „Ami”-munkára. A konspirációs szabályok pontos betartásának volt az eredménye, hogy noha a sejt tagjai közül néhányan többször letartóztatott ifjúkommunisták voltak, akiknek minden lépését, tettét figyelte az ezred információs osztálya, mégsem bukott le senki, pedig ebben az időben az ezredben több esetben volt röpceszórás és más eredményes akció.

A TÖMEGEK BALRA TOLÓDNAK

Vásárhelyen a pártból félreállított elvtársak részére a konferencia semmilyen megoldást nem hozott, mégis az „öregek” bizonyos megnyugvással vették tudomásul a frakcióharc elítélését és a felszámolására hozott határozatokat. Pedig egyeseket — például Soós Józsefet — éppen ezután érték a legdurvább és legszégyellnivalóbb támadások. Ezekről eltekintve a konferencia kihatásaként javulás indult meg a mozgalomban.

A gazdasági válság tovább mélyült, újabb gyárak állottak le részben vagy egészben. A híres Bürger-sörgyár végérvényesen becsukta kapuit. A petróleumgyárban a meg-megismétlődő munkakonfliktusok és leállások után a valamikor 150—200 munkással dolgozó gyár munkásainak összlétszáma néha még a harmincat sem érte el. A cukorgyár már egy éve nem dolgozott, és a fenntartásra alkalmazott munkások létszámát a minimumra szállították le. Az építőiparban a tavasz semmilyen új munkalehetőséget nem ígért sem Vásárhelyen, sem más városokban.

A fokozódó tömegnyomor ellen néhány — kisebb jelentőségű — munkanélküli-megmozdulással tiltakozott a munkásság. Minden megmozdulás után a szigurancások mint hiénák csaptak le a mozgalomra, hogy a párt- és KISZ-szervezeteket szétzúzzák, de nem sikerült.

Az őszy folyamán két röpceszórás is volt. Sajnos mindkét esetben lebukások voltak. A KISZ rajoni vezetősége úgy látta, provokátor van a szervezetben, és az ifjú HV-t feloszlatta. A feloszlátással és az újraszervezéssel engem bíztak meg. Az újraszervezett ifjú helyi vezetőségbe — mivel Marcinak a katonasághoz kellett vonulnia — Csupor Lajit választottuk titkárnak, aki gyakorlati munkája és a szigurancán való állhatatos viselkedése alapján a legmegfelelőbb volt.

A pártban is nagy átszervező munkába kezdtünk. Egy-más után vontuk be újra a pártszervezetbe a frakcióharc folyamán széthullt régi pártsejtek tagjait és újraaktivál-

tuk őket. Lakatos Albi, Kiss Dénes és felesége — akik addig az ifjak technikáján dolgoztak —, Gergely Feri, a bádogos, Sütő Pista és Kiss Bandi petróleumgyári vasasok, Kutassi bácsi, a kazánfűtő, Karácsonyi bácsi, a cukorgyári segédmunkás, Balogh Andor asztalos, Crişan, a hídvégi kőműves, Szabó Domi, a pallér, Blütner Ignác és Cse-resznyés szabók, Socaciu Gyurița cukorgyári hegesztő és sokan mások a konferencia után kaptak konkrét pártmunkát és kapcsolódtak be szervezeten valamelyik sejt munkájába.

De sikerült új párttagokat is beszerveznünk éppen a leg-számottevőbb gyárból, amely akkor még működött. A Székely és Réthi bútorgyárból beszerveztem a pártba Kiss Sándort és Bakk Gyulát, s a segítségükkel Megyeri és Korondi Jenő elvtársakat. Székely és Réthinél akkor valóságos rabszolgatartó állapotok uralkodtak. A gazdasági válságra hivatkozva majd minden héten hol egyik, hol másik termelési részlegben bérleszállítást hajtottak végre. A kizsákmányolás és a munkaviszonyok olyan gyalázatosak voltak, hogy még a demokratikusnak nem éppen mondható *Hétfői hírek* című vásárhelyi újság is (1931. III. 9-én) így ír az ottani helyzetről *Éhbér és sztrájk* című cikkében: „Mi mostan azt kérdezzük, tisztességes dolog-e éppen ezt a keserves helyzetet kihasználva olyan munkabért fizetni... aminek hallatára egy brazíliai ültetvényes is megszegyellhetné magát. Nagyon könnyű az így szerzett pénzzel az örök nyár hónapban éldegélni... ezért is érthető aztán meg, hogy miért sztrájkol a munkás.”

Az „örök nyár hónapban éldegélni” — célzás a tulajdonosok családtagjainak a napfényes olasz és más drága fürdőhelyeken való nyaralására minden évben.

A gyalázatos kizsákmányolás ellenére a mozgalom megszervezése nem ment könnyen. Székely és Réthi kiépítette a maga speciális munkarendjét, amelyben a „partiführe-ekkel” (előmunkások) ha döcögve is, de tovább tudták vinni a munkát. Ezért az azelőtti mozgalmak néha nagyon gyenge eredményeket értek el.

A szaktanács elfogadta javaslatomat a sztrájkmozgalom elindítására, és megtárgyaltuk, milyen intézkedéseket kell

tennünk a sztrájk kitörése esetén annak erkölcsi és anyagi támogatására, helyes irányítására.

Kiss Sanyi összehívott néhány megbízható elvtársat, akikkel közösen kidolgoztuk a követeléseket, majd hozzáfogtunk a nagygyűlés előkészítéséhez. Illegális körülmények között ez volt a legfontosabb és a legnehezebb problémák egyike.

Legális körülmények között a bizalmiak az Otthonban vagy a gyárépületben összehívják a gyűlést, de illegális körülmények között?! Egy sor komoly akadályt kellett legyőznünk, amíg a gyűlés megtartásáig eljutottunk. Csak a legmegbízhatóbb elvtársak tudhatták, hogy mikor tartjuk a gyűlést. Hogy hol? Azt csak utolsó nap mondtuk meg, mert Réthinek beépített besúgói voltak, s ha meg tudják, elárulják, az pedig a megmozdulásnak csírájában való elfojtását jelentette volna.

Február végét meghazudtoló szép, langyos idő volt. Egész nap folyt a fölvilágosítás, hogy a gyűlésen minél többen jelenjenek meg. Kettős-hármas csoportokban jöttek ki a gyárból a dolgozók. A kapuban a megbízottak — főleg ifjak voltak — odasúgták: — A Kör utcán végig, az Új utca felé. — Az Új utca sarkán tovább adták az irányt: — A liget felé. — A Liget és a vasúti töltés között egy kis tisztáson gyülekeztünk. Negyedóra múlva a „se-reghajtó” ifjak vezetője — Nemes Jóska — jelentette: — Nem jön már senki.

Mintegy kétszázan lehattunk. Noha talán egy sem volt olyan, aki az elmúlt években — amíg a szakszervezet legálisan működött — ne lett volna szervezett munkás, mégis ezen az illegális összejövetelen majd mindenki izgult. Egyesek jobbra-balra tekintettek, nem jön-e a rendőrség. Mások idegesen várták a gyűlés megkezdését.

Az idegfeszültséggel teli csendben, úgy emlékszem, Kiss Sanyi nyitotta meg a gyűlést. — Szaktársak! Azért gyűltünk össze, hogy az ellen a kibírhatatlan állapot ellen, ami a gyárban uralkodik, tegyünk valamit. Hogy mit és hogyan, azt elmondja az elvtárs, akit a Szaktanács küldött ki, hogy tanácsot és segítséget adjon. Átadom a szót.

Lázasan, bedagadt torokkal mentem a gyűlésre, de a fel-

fokozott izgalomban sem a lázt, sem a torokfájást nem éreztem. Tagoltan és hangosan beszéltem — mivel szabadban voltunk —, hogy mindenki mindent megértsen.

Noha szürkületre az idő hűvös lett, a láz és az erőltetett beszéd miatt csurgott rólam az izzadság. Amikor az előzetesen megállapított követeléseket felsoroltam, „visszautasítjuk az újabb bércsökkenést, ellenkezőleg! a bérek kiigazítását követeljük és azt kollektív szerződésbe kívánjuk foglalni, amiben benne legyen a bizalmi rendszer elismerése”, észrevettem, hogy a vasúti töltesen egy katonáormányos áll és hallgatja a beszédemet. Ha nem lettem volna lázas, nem valószínű, hogy belekötök, de a láz ingerlékennyé tett, hangosan rákiáltottam: — Miért áll ott? mit hallgatózik? ha érdekl, mit beszélünk, jöjjön ide közénk! — Hirtelen mozgolódás támadt, és mindenki az őrmester felé fordult, aki nem várta a további invitálást, hosszú léptekkel elindult a város felé.

Sietnünk kellett, mert az őrmester esetleg ránk hozhatta volna a rendőrséget. Javasoltam, hogy válasszunk egy tárgyaló bizottságot, amely sztrájk esetén sztrájkbizottsággá alakuljon át. Megválasztottuk közfelkiáltással a 12 tagú bizottságot, amely megszövegezte a kollektív szerződés tervezetét.

Elhatároztuk, hogy másnap reggel a tárgyaló bizottság benyújtja a követeléseket. Amennyiben a munkaadók visszautasítják, azonnal gyűlést tartanak az udvaron, és kimondják a sztrájkot, őrséget választanak, és kényszeríteni fogják azokat a „partifühereket”, akik jószántukból nem csatlakoznak a sztrájkhoz, hogy ők se dolgozzanak.

A gyárban kiépített spicli-rendszer ellenére Réthiek mit sem tudtak a készülő mozgalomról. Ezzel is magyarázható kapkodásuk, határozatlanságuk. A kollektív szerződés-tervezetet először át sem akarták venni, rendőrséggel, elbocsátással fenyegetőztek, de a tárgyalóbizottság megállta a helyét. Bejelentették, hogy a munkásság sztrájkolni fog mindaddig, amíg a kollektív szerződés-tervezetben foglaltakat nem teljesítik.

A gyár udvarán megtartott nagygyűlés elkeseredett és harcias volt. Az emberek magukból kikelve kiabáltak, és olyanokat mondtak a Székely és Réthi család címére, ami-

től Székely Jóskának kiesett az örökké füstölgő angolpipa a szájából, és Réthi vérmes birkaképe halottsápadttá változott. A 4—8 lejes órabérért dolgozó és családjukkal együtt éhező munkások, akik az Európa-szerte ismert Székely és Réthi bútorokat készítették, a krízis mélyülésével növekvő elkeseredésüknek és lappangó gyűlöletüknek adtak őszinte, nyílt kifejezést. A sztrájkot ingadozás nélkül, egy emberként mondták ki. A „partiführerek” ez esetben nem csatlakoztak még a sztrájkhoz, de jó része „amerikázott”. Egyesek kijelentették, hogy az inasokkal nem mernek finom bútormunkát csináltatni. Az inasok is megtették a magukét, még nem álltak le mind, mint később, 1934-ben, de egyesek egyszerűen nem mentek munkába, mások beteget jelentettek, a többiek meg példát mutattak a „partiführereknek” az amerikázásra. A sztrájk jó időben tört ki, bizonyos munkafolyamatokat sürgősen el kellett végezni, hogy Réthiéket nagyobb károsodás ne érje. Ezzel is magyarázható, hogy az első sikertelen tárgyalást követő harmadnapon az igazgatóság megbízottja már nem jelentette ki olyan önhittén — mint az első tárgyaláson —, hogy a munkaadók nem hajlandók kollektív szerződést kötni és a bizalmi rendszert sem fogadják el.

Hosszas tárgyalás után, amelyben új párttagjaink, Kiss Sándor, Bakk Gyula, Megyeri, Korondi Jenő derekasan megállták helyüket, létrejött a megegyezés: „A munkaadók elfogadják a kollektív szerződést, amelyet egyévi időtartamra kötnek meg, elismerik a bizalmi rendszert és azt az elvet, hogy mindkét fél (munkások és munkaadók) bármely kérdést — amely egyik vagy másik felet érinti — csak a bizalmiakkal tárgyalja meg.”

Május 1-ét fizetett munkaszünetes munkásünnepnek fogadták el, megszüntették a lealázó testi motozást, és megígérték, hogy a fizetések a piaci árak után fogják kiigazítani.

Még sok sérelem maradt megoldatlan, de ez a sztrájk lerakta alapjait az 1932—1936 közötti évenként megújuló megmozdulásoknak — sztrájkoknak —, amelyekben már nemcsak a felnőtt munkások, de az inasok is — szám szerint mintegy hatvanan — a felnőttek oldalán, a maguk külön ifjómunkás követeléseikért sztrájkoltak.

Bolond áprilisi nap volt, talán éppen elseje, amikor hazafelé menet egy még csaknem gyermekszámba menő ifjú mellém állt az esős-sáros szürkületben, s nagy titokzatosan súgta: — Karcsi bácsi azt izeni, ne tessék hazamenni, mert keresték a rendőrök, azt izeni, tessék Kocsis Kálmán bácsiékhoz menni, oda megy ő is. — Mire megérkeztem Kocsis Kálmán cukorgyári lakatoshoz, a szoba-konyhás lakásban Karcsi és Socaciu Gyurica már aggódva vártak. Tőlük tudtam meg, hogy Simó Géza bácsit és Nemes Dezsőt letartóztatták, és hogy a rendőrség — a hírek szerint — egy „nyomdagépet” szállított el, amely Géza bácsi padlásán a szénába volt elrejtve.

Azonnal tudtam, hogy a „nyomdagép” ostoba mese, legfennebb egy használaton kívüli sokszorosítóról lehet szó.

Halványan emlékeztem arra, hogy az elmúlt őszen a Brassó és Gyulafehérvár vidékein tartott királyi hadgyakorlat alkalmával Simó Gyula és Mircea* vezetése alatt nagy, háborúellenes, antimilitarista kampány folyt, amelybe több vásárhelyi ifjút is bekapcsoltak, köztük Simó Béla diákot is, Géza bácsi közbelső fiát. A Brassóból és Vásárhelyről irányított akció keretében több ezer — a Szovjetunió elleni háborút elítélő röplapot szórtak szét a katonák között. A parasztházak katonaszállásain, a „felvonulási” területeken, robogó vonatokból, a gyulafehérvári várfalról, mindenünnen szórták az ifjúnunkások a párt és a KISZ röplapjait.

Összefüggést kerestem a múlt évi nagy háborúellenes kampány és a szénába rejtett lehúzógép között, amely nem a mienk volt, hanem azé a központi brigádé, amely az akciót szervezte.

Nem törtem sokat a fejemet rajta, hogy személy szerint ki rejtette oda a gépet. Világosan láttam, hogy Géza bácsi semmit sem tud az egész ügyről, viszont a szigurancán meg fogják kínozni, ismerje el, hogy a talált lehúzó a párt technikai apparátusához tartozik. Noha rettenetes érzés fogott el arra a gondolatra, hogy a súlyosan beteg Géza bácsit egy ifjú felelőtlenségéért megkínózzák, ami eset-

*Mircea (igazi neve Grün Zoltán) — bánáti származású egyetemi hallgató, tanulmányait félbeszakítva 1930 és 1933 között a KISZ központi titkára volt

leg halálát is okozhatja, de elhessegettem aggodalmaimat, és józanul latolgattam a lehetőségeket, aztán döntöttem: azonnal ki kell hoznunk egy röpiratot, le kell lepleznünk a szigurancát, amely alaptalanul vádolja és kínozza Géza bácsit és Nemes Dezsőt.

Szakadatlanul esett a még hideg áprilisi eső. Megkértem Karcsit, hozza el otthonról az apánktól ránk maradt — valamikor előkelő, de most szakadozott — bundás bőrkabátot. Amíg Karcsi otthon járt, megírtam egy röpiratot, amelyben bejelentettem a város dolgozóinak —általában a közvéleménynek —, hogy Géza bácsi a rendőrség provokációjának áldozata, mert a párt technikai apparátusa sértetlen, íme, olvashatja mindenki a röpcét.

Néhány sort írtam elgondolásomról Katinak, és kértem, valamilyen módon gépelje „stencil”-re a rövid röpiratot. (Kati akkor egy ügyvédi irodában dolgozott.) Socaciu Gyuricát küldtem el Katihoz — noha nem volt vele kapcsolata —, de bíztam abban, hogy e nehéz helyzetben szóba fog állni vele. Úgy is történt. Gyurica átadta a a röpirat szövegét és a cédulát. Kati este 8 órára találkat adott az enygyár mellett.

Karcsi megérkezett az öreg bőrkabáttal, azt magamra vettem, és a Kocsis Kálmán sapkáját feltéve úgy el változtattam a külsőmet, hogy amikor az évek óta nem dolgozó, mégis dögtető szagú enygyár mellett találkozunk, Kati nem ismert meg csak a hangomról.

A röpirat már stencilre volt gépelve.

Hogy hogyan csinálta ezt Kati, ma már ő sem emlékszik rá, tény, hogy néhány perc múlva Gyurica a koromsötét Váluskút utca sártengerében baktatott Ungvári Jancsihoz, aki ebben az időben a lehúzógépet kezelte. Gyurica már nagyon fáradt volt, de mégis el kellett mennie még Löbl Marci után is, hogy 10 órára találkára hívja a röpcék szétosztása végett.

Mindenki otthon volt, és mindenki megértette az ügy fontosságát. Ungváritól 10 óra előtt néhány perccel átvettem a 30—35 darab röpiratot, és néhány perc múlva már a Marci kebelében lapultak a röpcék s rajtuk a súlyos szavak, amelyekkel elítéltük a sziguranc provokációját és követeltük Géza bácsi, valamint Nemes Dezső azonnali szabadlábra helyezését. Az utasítás szerint a röpcéket úgy

kellott szétszórni, hogy a bírók, ügyészek, ügyvédek, újságírók, rendőrségi emberek kezébe kerüljenek (de azért gondunk volt arra is, hogy két-három darab a legszámottevőbb üzemekbe is bejusson).

Holtfáradtan érkeztem haza rejtett lakásomra. A kedves Kocsis Kálmánné forró teával, vetett ággyal várt. Megittam a teát, és mint zsák zuhantam a puha, fehér párnára.

A röpcézés utáni nap izgalomban telt el. Hogy idegességemet levezessem, meséket mondtam Kálmán kislányainak.

Aznap még semmit nem tudtam meg a röpcézés eredményéről, de másnap délben Karcsi örömmel újságot: Géza bácsit is, Nemes Dezsőt is az ügyészség azonnal szabadlábra helyezte. Az akciónak tehát sikere volt.

Évekig hajkurászta a sziguranca a párt technikáját, de Vásárhelyen nem találta meg soha.

A Mironescu kormány, miután belpolitikájában a legvadabb terror eszközeit alkalmazta, hogy a krízis terhétől megnyomorított tömegeket féken tarthassa, 1931 április elején megbukott.

„Gazda” kerestetett, aki a kifosztott, eladósított államháztartást birtokba vegye. Az államkassza üres volt, a politikai pártok nem tudtak megegyezni a további fosztogatás módjában.

A király Titulescunak ajánlotta fel, alakítson kormányt az összes pártok képviselőiből.

Ez azonban még Titulescunak sem sikerült.

Az államgazdaság ijesztő képet mutatott. A megelőző kormányok a kapott kölcsönökért a szó szoros értelmében bérbe adták az országot a külföldi nagy monopóliumoknak. A kölcsönök egy részét a hadsereg háborús felkészítésére fordították, más részét az „éhes” pártvezérek szippantották fel.

Maniuék 10 milliárdos hírhedt „Skoda”-panamába fuladt kölcsöne fejében a telefon, a só, a gyufa, a vasút, a dohány s ki tudná felsorolni, még hányféle állami monopólium teljes hozama — sőt ezeknek az intézményeknek az irányítása is — teljes egészében a külföldi monopol-

tőkések kezébe került. Ezeket a nagy cápákat az az egyetlen elv vezérelte gazdasági tevékenységükben, hogy befektetett tőkéjüket kamatos kamattal együtt minél hamarabb kisajtolják az ország dolgozó népéből.

A többszöri sikertelen próbálkozás után a király Iorgát, a nagy hírű tudóst bízta meg a kormányalakítással.

Iorga, a kormányzásban járatlan tudós, maga mellé vette a rókaravasz reakciós politikust, Argetoianut. Az új kormány, hogy parlamenti alapot teremtsen magának, kiírta a választásokat.

Az Argetoianu vezette 1931-es választások durva terror alkalmazásával folytak le. De minden terror, minden hatalmi beavatkozás ellenére ezen a választáson a balratolódtott néptömegek — először az ország történetében — a Városi és Falusi Dolgozók Blokkja útján öt kommunista képviselőt választottak be a parlamentbe.

Vásárhelyen a képviselőjelölések körül némi bonyodalom keletkezett. Az történt ugyanis, hogy a vásárhelyi Blokk-vezetőség nem várta be a központ utasítását a jelölésekre vonatkozólag — amely kétségtelenül kissé késett —, és Dán Pista bácsit tette meg listavezetőnek.

Néhány nap múlva megérkezett L. Pătrășcanu elvtárs, aki a Blokk Központjának utasítása alapján Simó Géza bácsit javasolta listavezetőnek. Géza bácsi azonban nem vállalhatta ezt súlyos betegségében. Pătrășcanu közölte, hogy ez esetben a Központ engem javasol.

Éles vita bontakozott ki a jelölésem körül. Pătrășcanu hivatkozott az utasításra, de végül mégis belement, hogy terjesszük a kérdést szavazás végett a Blokk helyi vezetősége elé.

Végtelenül kellemetlen volt részemre a szavazás. A felszólalók, akik Dán elvtárs mellett foglaltak állást, kifejtették, hogy bizalommal vannak irántam, elismeréssel, beszéltek tevékenységemről, de kijelentették, hogy Dán István alkalmasabb listavezetőnek, mint én; túl fiatal vagyok még ehhez. Javasolták, hogy föltétlenül legyek rajta a listán — de nem vezetőként.

Az a csoport is kifejtette véleményét, amelyik fegyelmezetten, szó szerint vette a Központ utasítását. Ha érveiket most leírnám, úgy tünne, hogy szerénytelen va-

gyok. A vita után szavaztunk — s ahogy előre látható volt — kisebbségbe kerültem. Kérésemre a listán az utolsó helyre jelöltek. Pătrășcanu elvtárs a kész tényekkel visszautazott.

Meg kell mondanom, hogy Dán elvtárs mellözése a Blokk Központjának a formailag megszüntetett, de a gyakorlatban sok régi vezető elvtárs ellen továbbfolytatott személyi harcnak volt káros és fájdalmas utómegnyilatkozása.

Mint a párt megyei titkára, lényegében feleltem a Maros megyei választási kampányért, de külön megbízást is kaptam: a Csík megyei választási kampány megszervezését és levezetését.

Vásárhelyen sok jó elvtárs dolgozott, és ott volt Dán Pista bácsi is, aki a választási kampány egész ideje alatt Vásárhelyen tartózkodott, s így ott valóban nem volt rám olyan nagy szükség.

Felutaztam Csíkba, és ott tevékenykedtem mindaddig, amíg a listát letettük.

Egy megye választási harcáról egész könyvet lehetne írni. Megpróbálom néhány epizód révén érzékeltetni azt a küzdelmet, amelyet a magyar párti urak és a katolikus klérus egykori fellegvárában, Csík megyében vívtunk az 1931-es választásokon. A baloldali mozgalom központja az iparilag fejlett Gyergyószentmiklós volt. Itt ütöttem föl sátorfámat, innen indultam ki a szomszédos Ditróba, Alfaluba és természetesen Csíkszeredába is a lista letétel előkészítésére.

Gyergyóban és egész Csíkban addig még nem volt folyamatosan dolgozó Blokk-szervezet. Választások alkalmával egy időszakosan működő szövet hoztak össze, amely a választás lezajlása után a legtöbb esetben megszüntette tevékenységét.

Az egész párt- és illegális szakszervezeti apparátust bekapcsoltam a küzdelembe. Amikor Imre Aladár* elvtárs

*Imre Aladár — az első világháború előtt Bukarestbe vándorolt székely szülők gyermeke. Mint ifjúmunkás kapcsolódott a munkásmozgalomba, majd az Egységes Szakszervezetek megalakulása után egy darabig a titkári teendőket látta el. 1931-ben a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának jelöltjeként országgyűlési képviselőnek választották, majd a kormány mandátumától törvényellen megfosztotta. Súlyos betegen a Szovjetunióba távozott. Irodalmi munkásságot is fejtett ki, Petőfit fordította románra.

néhány nap múlva megérkezett Szentmiklóásra — mint a Blokk központjának kiküldöttje és javasolt listavezető —, ott már egy jól szervezett választási apparátust talált. Sajnos a gyergyóiak tevékenységi köre nagyrészt csak Gyergyó vidékére terjedt ki, Csíkszereda környékén kapcsolatunk viszonylag gyenge volt.

A jelölést — a csendőrbakancs alatt nyögő Gyergyó-szentmiklóson — egy illegálisan összehívott ülésen végeztük el.

A gyergyóiak nem ismerték Imre Aladárt addig személyesen — a nevét is csak egyesek —, az egész gyűlés egyöntetűen engem javasolt Csík megyében listavezetőnek. Hogy a hosszás magyarázkodásnak elejét vegyem és Imre Aladárt kimentsem kényelmetlen helyzetéből, megköszöntem a bizalmat és megmagyaráztam, hogy én nem lehetek jelölt, mert még nem vagyok 24 éves. (Azt persze a gyergyóiak nem tudták, hogy Vásárhelyen rajta vagyok a listán). A gyűlés résztvevői sajnálkozva tudomásul vették bejelentésemet, és Imre Aladárt elfogadták listavezetőnek. A másik két helyre Both Jánost és Szabó Ignác famunkást, a párt hűséges, régi harcosát jelöltük.

Imre Aladár másnap Szatmárra utazott — ahol szintén jelölt volt —, s én ott maradtam tele gonddal, bajjal.

Nem lehet néhány mondatban leírni azt a leleményességet és lelkes tevékenységet, ami a gyergyóiak részéről megnyilvánult. Pénzünk nemigen volt kiutazásokra. Imre Aladár csak annyit hozott, amennyi szükséges volt a lista letételéhez.

Felvettem a kapcsolatot Vásárhellyel, és küldtek egy bőrönd magyar nyelvű röpcét, amit a Blokk Központja adott ki. A röpcé kevés volt, törtem a fejem, hogyan tudnánk minden községbe, gyárba legalább néhányat eljuttatni belőlük.

Albert Anti bácsi, aki fáradhatatlan volt az agitációban, megtalálta a módját. Éppen abban az időben a közelben búcsú volt, ahová ezrével özönlöttek, főleg az asszonyok. Kis tarisznyával a vállukon idősebb és fiatalabb munkások — székely harisnyát öltve magukra ez ünnepélyes alkalomra — a búcsúsokkal együtt vonulva faluról falura a

templomi zászlók alatt, szétosztogatták a röpiratokat az ismerősök között. Hazafelé jövet a megmaradt röpcéket az asszonyok átalvetőibe dugdosták, hadd vigyék haza férjeiknek. Persze egy ilyen nagy arányú röpcreakció nem történhetett meg anélkül, hogy a papok meg ne tudják. Rögtön ki is hirdették, hogy „megátalkodott emberek az ördög szavát terjesztették a cédulákon”, és fölszólítottak mindenkit, hogy a papírokat azonnal tépjék össze.

Valóban, a papoknak és más reakciós elemeknek nem nagyon tetszhetett a röpirat szövege, mert abban a politikai, gazdasági és kulturális követelések mellett a terror megszüntetését, a kommunista bebörtönzöttek szabadon bocsátását, a Kommunisták Pártjének legalizálását követelte a Dolgozók Blokkja. A befejező rész így hangzott: „Föl a küzdelemre, a proletariátus győzelmére, a reakció, a kapitalista kizsákmányolás és az imperialista háború ellen, az elnyomottak és kizsákmányoltak felszabadításáért.” „— Igen ám, de az asszony mindenre kíváncsi, nemcsak a kélgyó almájára vót” — mondta házigazdám, László Ferenc bácsi —, s hazavitték a röpcéket, hogy az emberük otthon olvassa el az ördög szavát.

Házigazdámról — László Ferencről — szólnom kell egynéhány szót. Ő nem gyári munkás, gazdaember volt, fiatal korában katonapajtása Albert Anti bácsinak, s azóta is igazi jó barátja. Az ő befolyása alatt lett szimpatizánsa a mozgalomnak. Felesége istenes asszony volt, templomba, búcsúkra járt, a mozgalmunkból nem sokat értett meg, de a „bankas”-okat (bankvezetőket, banktulajdonosokat) meg az ügyvédekkel feketefenyével meg száraznyavalyával úgy megtraktálta, hogy ha fogott volna az átka, egyetlen bankember, egyetlen ügyvéd sem maradt volna az élők világában. László néni „bankas”- és ügyvédgyűlölő haragjának meg volt a maga reális alapja. Valami bankkölcsönt vettek fel évekkkel azelőtt, azt hitték, hamarosan vissza tudják fizetni. De két év után kiderült, hogy a rengeteg befizetett pénzzel csak a kamatokat törlesztették, a házra betáblázott kölcsön, az adósság, teljes egészében megmaradt. A bank ügyvédje meg küldte a szigorú felszólításokat: „Ha nem fizetnek, árvereztetek.”

— Úgy határozotunk — mondta Ferenc bácsi —, inkább az állatokat adjuk el, a földhöz s a kaszálóhoz nem nyúlunk.

Öt növendékmarhát s tizenegy juhot adtak el, néhány juhval, egy fejőstehénnel s a két lovacskával maradtak, mire az adósságot kifizették — amelyet már rég letörlesztettek a kifizetett uzsorakamattal. A „bankos”-ok és az ügyvédek nagy része magyar párti vezető volt.

A László család — igazi székely vendégszeretettel — ellátott mindennel. Háromszobás — belül vakolt — szép gerendás házuk volt. A „belső” szobába vetettek ágyat éjszakára. Olyan keményre-gömbölyüre gyúrt „surgyén” aludtam, hogy moccani sem mertem, nehogy a magasról a földre guruljak.

László néni jól tartott aludt juhtejjel, sajttal s olyan savanyú salátalevessel, hogy amikor megkérdezte, ízlik-e, a szám úgy össze volt csucsorodva, hogy nem tudtam tetszésemet nyilvánítani, csak a fejemmel intettem „udvarias” igent. László néni kedvesen elmosolyodott, és kijelentette: — Na, hála istennek, me mű egy kicsit savanyún szerettyük. — De a fehérre kiszitált rozslisztből készült friss cipónál — amit a 17 éves Mariska dagasztott — jobb kenyeret életemben nem ettem.

László Feri bácsi nem amolyan kiagyalt, idealizált székely típus volt, amilyenekkel egyes íróinknál a múltban gyakran találkoztunk. Nem bölcselkedett, találós kérdészerű beszédekkel nem okozott nekem fejtörést. Egyik este leült mellém, s minden bevezető nélkül azt mondta: — Nagyeszű ember ez az Albert Anti, kifundál az mindent, ott is talál kibúvót, ahol más a seggire ül s hallgat. — Aztán elmesélte, hogy 1929-ben a marosvölgyi nagy sztrájk alkalmával Anti hogyan állította le a sztrájk-törökkel dolgozó Rubin fűrésztelepet. — A fene tudja, hogyan sikerült Rubinéknak sztrájk-törököt hozatni és úgy becsempészni a gyárba, hogy a sztrájkórség nem vette észre. Megpróbáltak többen a sztrájkolók közül bejutni a gyárba, de a csendőrök mindjárt le is tartóztatták őket. Egy reggel bejön hozzám Anti csizmásan-harisnyásan öltözve — mintha ünnep volna — s azt mondja nekem: Jössz-e velem, Feri? — Én igen — mondom —, de hova? — Na akkor fogd be a lovakat s tegyünk fel egy rönköt

a szekérre. — Hát azt minek? — kérdem én. — Megyünk bérvágtatni a Rubinba — mondja Anti... — De a gerendám, ami van, bejül tiszta reves. — Nem baj — mondja Anti —, annál könnyebb lesz feltenni s levenni. — Aztán feltettünk egy fene nagy gerendát, jól leláncoltam, a fejszét belevágtam a fába, s mondom Antinak: — Na, mehetünk, de nekem nincs pénzem a bérvágásra. — Nem is kell oda pénz — mondja ő —, csak egy kicsi bátorság. — Az megvan — feleltem s elindultunk a lovakkal.

Az úton kioktatott, te csak arra ügyelj, hogy én bejusak a gyárba, ott aztán mondd a térmesternek, hogy nem tetszik a deszka minősége, amit csinálnak, s igyekezz minél hamarabb a kapun kívül lenni. Úgy is volt minden. A kapuban nem nagyon valagászták, hogy mit akarunk, látták, hogy gerendával jöttünk, vágtatni, beengedtek. Amíg én a térmestert kerestem, Anti úgy eltűnt, mint a kámfor. A térmester, mikor meglátta a gerendámat, mérgesen rám kiáltott: Ilyen rönkkel nem bajlódunk, ebből nem deszka, de még fűrészpor sem lesz. — Na jó, mondom én nagy sértődötten, akkor keresek más helyet, ahol nem csúfolkodnak a szegény emberrel, s nagy gyorsan kihajtottam a gyárból.

Hazafelé menet azon törtem a fejem, mit csinálhat Anti?! Hamar megtudtam, mert megszólalt a Rubin dudája kétszer-háromszor, úgy, mint amikor tüzet vagy sztrájkot jeleznek. Hát Anti aztán megtette a magáét. Meggyőzte a máramarosiakat, hogy tegyék le a munkát, mert sztrájktrőrknek hozták ide őket. Le is tették, még dulakodtak is a csendőrökkel, akik nem akarták a gyárból kiengedni őket. A sztrájktrőrknek az igazgatóság egy banit nem fizetett, úgy elszámolták őket útiköltség, előleg és más előre adott pénzekkel, hogy egyiknek-másiknak még tartozása is maradt. A szakszervezeti sztrájksegélyből küldték haza őket.

Ilyen emberekkel szerveztem a választási kampányt Csíkban, 1931-ben.

Miután letettük a listát, el kellett jönnöm onnan. A listaletételnél a hatóságok rájöttek, hogy egy „idegen” irányítja a Dolgozók Blokkja Csík megyei választási kampányát, és tűvé tették a helyet, hogy megtaláljanak. De

akkorra már mozgásba volt hozva a mi választási szervezetünk. Gyergyó vidékét Albert Anti bácsi és Erős Pista, Csíkszentsimon környékét Vargancsik Guszti irányította. Tarisznyás-harisnyás agitátoraink végigjárták a távoli községeket, és fáradhatatlan fölvilágosító munkát fejtettek ki a kettős vonal, az egyenlőség jele érdekében. Erre a tömegagitációra Argetoianu csendőrei tömegterrorral válaszoltak. Először az ismert kommunistákat tartóztatták le és hurcolták gyalogszerrel csendőrőrsről csendőrőrsre. Aztán letartóztatták a BENAFÁ fűrésztelep munkásainak 12—14 éves gyermekeit, akik a reakciós pártok plakátjait letépdesték és a Dolgozók Blokkjának „nyalókáit” ragasztották az összetépdesett plakátokra.

A munkások — a gyűléstilalom dacára — gyári gyűlésen tiltakoztak a csendőrterror ellen.

A hatóságok elképedve tapasztalták, hogy hiába fogták le a vezetőknek ismert kommunistákat, helyükbe ismeretlen újak jöttek, és az agitáció nyíltan és titokban folyt tovább. Agitátorokban nem szűkölködünk, nemcsak egy család volt olyan, mint a Vargancsik, amelyben négyen dolgoztak a Blokknak, de ott voltak a Bandalovszkiak ketten, a csendes Szabó Ignác és ott voltak a komoly legénysorba nőtt ifjak: Emán József, Magyarai Károly, Opra János, Darvas István és Kopac Gyuri, a fáradhatatlan gépész Vaslábról, akit a választások alatt kétszer is letartóztattak a csendőrök. De került Csíkszeredában is néhány kisiparos, akik időt és fáradságot nem kímélve agitáltak a Blokk sikeréért.

Kalandos úton, Maroshévízig többet gyalog, mint vonaton, tértem vissza Vásárhelyre.

Vásárhelyen minden rendben volt — látszólag. A tömegek közötti agitáció kitűnően működött. A gyárakban és kisipari műhelyekben nem volt kérdéses, hogy a dolgozók kire szavaznak. A falvakon, különösen a Nyárádmentén, de a Mezőség Maros megyéhez tartozó részeiben is olyan képzett paraszt-agitátoraink voltak, akik önállóan is kitűnően tudtak dolgozni.

Az 1927-es és a későbbi választásokon résztvevő és volt képviselőjelölt Balló Albert nyárádmenti fakereskedő, a Mezőbándra költözött Csetri János, a Mezőcsáváson lakó

Vajna Ákos, a kölpényi Porkoláb bácsi és a jeddi Salát Antal volt vöröskatona, a maroskeresztúri Olteanu, a remeteszegi Maroşan, Furnya bácsi és ki emlékezhetik vissza több mint 40 év után a falun élő kommunistákra, akik különösen ezen a választáson megmutatták hűségüket a dolgozó tömegeknek és a pártnak.

Szászrégenben nagyon sokat nyertünk Dr. Sulariu fiatal román ügyvéddel, aki szinte az ismeretlenségből lépett közénk, és olyan bátran, öntudatosan küzdött a dolgozók ügyéért, hogy egy évre rá — 1932-ben — már mint a Blokk Maros megyei jelöltje vesz részt a választási küzdelemben. És mindezeknek ellenére az anyagi részről jövő nehézségek veszélyeztették a választáson való részvételüket. Vásárhelyet — mint az országos Blokk-mozgalom egyik legerősebb bástyáját Bihar, Temes és Szatmár megyék mellett — a Blokk-központ anyagiakban magára hagyta. A röpiratokat, „nyalókákat”* és más olcsóbb propagandaanyagokat, a kiutazáshoz szükséges pénzüsszeget elég könnyen elő tudta teremteni a mozgalom. A munkások százai 5—10 lejecket adtak le a választási kiadásokra. Kispolgári és értelmiségi szimpatizánsaink viszonylag nagyobb összegekkel járultak hozzá a kiadásokhoz. (Rácz Béla elvtárs, Fey ékszerész, Erdélyi drogista, Román Feri cipézmester és mások nagyobb hozzájárulását ismerem), de mindez kevés volt ahhoz, hogy az agitációs kiadásokon kívül a lista letételéhez szükséges 40 ezer lejt össze tudjuk hozni.

A veszély hallatára a központ gyorsan küldött bizonyos összeget, de még mindig hiányzott mintegy 20 000 lej. A helyzetet komplikálta az is, hogy a sziguranca hajtóvadászatot rendezett az ismert kommunisták után. Egyikünk sem lakott otthon. Dán Pista bácsi a felesége vásárhelyi rokonainál, én Nemes Dezsővel Demeteréknél húzódtam meg. Nemes Jóska valahol egy távoli rokonnál, Gáli Kálmán cukorgyári munkásoknál. Akik nem rejtőzködtek el idejében, azokat letartóztatták és gyalog csend-

*Nyalóka — 5×7 cm-es enyvshátú papírlapocska, rajta különféle rövid jelszavakkal, mint pl. „Szavazzatok a Dolgozók Blokkjára!”

őrörsről csendőrörsre hurcolták megláncolva, mint a gonosztevőket.

Simó Géza bácsit Kolozsvárra kísérték, s a gazemberek nem engedték meg, hogy az alig vánszorgó beteget a jóindulatú parasztok szekerekre felvegyék. Az egyik emberesebb csendőr kijelentette: — Én sajnálom ezt a beteg embert, látom, akármelyik percben meghalhat az úton, de szigorú parancsot kaptam, hogy csak gyalog szabad kísérem. — Gáll Kálmánt egy reggel mégis elkapták, és Maroshévízig kísérték gyalog, a posztokon a csendőrök meg is verték, amiért nekik is vele kellett gyalogolniok. Csak ezt a két esetet említem meg, de sorolhatnám oldalakon át az Argetoianu irányította 1931-es választások alatt a terror gyalázatos megnyilvánulásait.

Legális tömeggyűlések tartásáról szó sem lehetett. Aki megpróbált a Dolgozók Blokkjának gyűlésére engedélyt kérni, azt letartóztatták. Mindent illegálisan kellett csinálnunk, találkáinktól a röpce kinyomatásáig. Bent a városban nehezen tudtunk találkozni, mert azonnal felismertek. Találkáinkat, üléseinket a városon kívül tartottuk.

A dédnagyanyánktól örökölt nagy gyümölcsösben volt egy kalyiba a Kézel Feri bátyám részén, itt találkoztunk több esetben Dán Pista bácsival. Itt tárgyaltuk meg a röpce tartalmát — amelyet Pista bácsi szövegezett meg, és Tollas elvtársnak — a Révész nyomda művezetőjének — segítségével nyomtattuk és csempésztük ki a nyomdából — mielőtt a sziguranca elkobozhatta volna. Dán Pista bácsival, Grün Dezsővel, a Nemes fiúkkal s a Blokk más helyi vezetőivel sehol olyan biztonságban nem üléseztünk, mint az öreg Szőcs Dániel dédapánk kalyibájában.

Mindezen nehézségek ellenére mégis összegyűlt a pénz, és a listát letettük. Igaz, nem azok adták össze, akik a felszabadulás után olyan nagy számban jelentkeztek sokszorosára felnagyítva anyagi áldozatkészségüket.

Mielőtt a jég beszakadt volna, Grün Dezső elment egy kis hitelbankba, és jótállók garanciájára felvett tízezer lejt, én elmentem Papp Jenő bácsihoz — Vásárhely egyik legismertebb és legtisztességesebb vendéglőjéhez —, ki nek a vendéglőjében soha egy tokányt meg nem ettem, egy pohár bort meg nem ittam, és kértem tízezer lejt.

Jenő bácsi, aki családom minden tagját nagyapámtól lefelé ismerte, megfogta a két vállamat és azt kérdezte: — Valami bajt csináltál, Palika? — Merőn a szemébe néztem és nem feleltem... Jenő bácsi megbánta a kimondott szót, és gyorsan hozzátette: — Vagy politika? — Politika — mondtam nyugodtan —, de becsületszóra 12 nap múlva a pénzt visszaadom. — Behívott a belső szobába, kicsi vaskasszájából kivett egy csomó pénzt, leszámolt 8000 lejt, és azt mondta: — Többet nem adhatok, mert holnap jönnek a szászok... (Csak küüllőmenti bort árult, amit a kitűnő szász szőlősgazdák termeltek).

A pénzt zsebre tettem és zavartan megkérdeztem, milyen garanciát adjak. Mosolygott, és felelet helyett kérdéssel válaszolt: — Ne tudja meg senki, hogy kiségitetek. — Majd elgondolkozva mondta: — Én nemigen értelek meg benneteket, de akiket ismerek közületek, mindenik becsületesebb, mint a legbecsületesebbnek tartott polgárember.

Évekkel később elmondtam Dezsőnek, Kálmánnak az esetet, de most le is írom, hadd tudja meg nemcsak a még élő rokonsága, de mindenki: ilyen vendéglős is volt, ilyen ember volt Papp Jenő bácsi...

A még hiányzó két-háromezer lejt valahonnan összehoztuk, aztán a Gáll Kálmán „haditerve” szerint letettük a listát.

Ezt a haditervet más helyen is alkalmazták több vagy kevesebb sikerrel a terror éveiben. Kálmán terve szerint egy „áldozati csoport” a lista letételéhez szükséges összes aktákkal felszerelve — tömegben — felvonult a törvényszékre. Néhány perc múlva a törvényszéket megszállva tartó rendőrök a lista-ajánlókat letartóztatták, és a náluk talált aktákat a legpimaszabbul elkobozták.

Még jóformán ki sem fordultak a törvényszék utcájából, a beállott szélcsendben megjelentünk mi, *az igazi lista-letevők*.

A bírónak torkán akadt a szó, mindenféle kifogást próbált emelni, de mi mindenre fel voltunk készülve, kijelentettük, ha azonnal nem veszi át a listánkat és hivatalosan nem iktatja, olyan skandalumot csapunk, amilyent még nem hallottak a törvényszéken.

A bíró megadta magát, és kiadta az igazoló írást a lista elfogadásáról. Mi pedig a törvényszékről kijövet szétszóródtunk, nehogy a visszatérő rendőrök letartóztathassanak.

De azért mégsem kerültem el a letartóztatást.

A Demeter családnál levő búvóhelyünkön Nemes Dezsővel készítettünk egy öles plakátot, arra araszos nagy betűkkel azt írtuk: Minden becsületes munkás, földműves és polgár a városi és falusi Dolgozók Blokkjára, az egyenlőség jelére szavaz!

Demeter Mártontól kértünk két hosszú lécet, s úgy összeszerkesztettük, hogy egymáshoz illesztve hat méter hosszú volt. A plakátra olyan horgot illesztettünk, amellyel könnyen rá lehetett akasztani a villanydrótra.

Éjjel 11 órakor — két nappal a választások előtt — szép holdvilágnál elindultunk a cukorgyár felé, és azon az úton, amelyiken a meggyesfalvi, keresztúri és Maroson túli parasztok járnak be a városba, az utca közepén felakasztottuk a plakátot a két villanyoszlopot összekötő drótra.

Kitünően sikerült, lelki szemeink előtt megjelentek a parasztok százai, akik másnap a hetivásárra jönnek be és lassan silabizálják: „Szavazz az egyenlőség jelére!”

Mint két vásott kölyök, úgy örvendtünk a jó heccnek. A rendőrség nem mer hozzányúlni a villanydróton függő plakáthoz. Mire kijönnek a tűzoltók és leszedik, addigra olyan felhajtás lesz, amelyet még nem látott Vásárhely egy választáson sem.

Ahogy a strekk aljában, vállunkon a két hosszú léccel — Demeter Márton a lelkünkre kötötte, hogy a léceket el ne hagyjuk — ketten vidáman surrantunk hazafelé, egyáltalán nem úgy mutattunk, mint egy komoly képviselőjelölt és a megyei választási bizottság tagja (Dezső).

Örömünkbe hamar ürem vegyült.

Lakásunktól alig kétszáz méterre beleszaladtunk egy razziába, s hosszú léceinkkel a vállunkon már nem tudtunk elmenekülni. Felkísértek a rendőrségre.

Lényegtelen kis letartóztatás volt, választás után átadtak az ügyészségnek, amely a sziguranca jelentése alapján vádat emelt ellenünk, hogy a lécek végén levő szegekkel hasogattuk le a kormánypárt plakátjait.

Nem derült ki a vallatásnál, hogy a lécekkel és szegekkel valójában mit csináltunk. Ellenben a rendőrségi céljában szomszédunk volt öt fiatal gyerek, a legidősebb talán Zdravits bácsi tizenkét éves sánta fiacskája, a legfiatalabb egy kilenc—tíz éves fiúcska, úgy hiszem, Vásárhelyi Domi kisöccse, akik egy fogásnyi lécebe vert szeggel tényleg letépdestek néhány száz burzsoá párti plakátot.

A gyerekeket csúnyán megpofozták és egy részeg rendőr az éjszaka folyamán azzal kínozta őket, hogy hasra fektette a hideg cementpadlón, majd egy fejszét a nyakukra téve állati hangon ordította: ha nem mondd meg, ki küldött plakátot tépni, levágom a fejedet.

A gyerekeket valójában nem küldte senki a kormány plakátjait tépdetni, de apjuktól, testvérbátyjuktól sok mindent hallottak, láttak a választási kampányban. A gyermekben élő örökös tettekreklés — a hallottak alapján — ösztönösen vitte őket erre a hasznos csínytevésre.

Egyik-másik gyermek félelmében összevizezte magát, de a rémülettől valósággal megbénult a nyelvük, és csak hörgés tört elő torkukból. A további kínzásoktól az mentette meg őket, hogy Ioan Covrig, Dezső meg én tiltakoztunk a bestialitás ellen. A megvadult rendőr betört Covrig cellájába és összerúgdosta. A bonyodalomnak a szolgálatos tiszt vetett véget, aki a foglyokat jött ellenőrizni.

A terror a választás lejártával sem szűnt meg. A már biztosra vehetően megválasztott Maros megyei Blokk-képviselő Dán Pista bácsit egy éjjel az utcán rendőrök és detektívek támadták meg. Pista bácsi nem hagyta magát, szétverte támadóit, és az éjjeli csendben tele torokból kiabálva hívta a lakosokat, legyenek segítségére. Akkor nem sikerült Pista bácsit a rendőrségre hurcolni, de később besúgás áldozata lett, letartóztatták. Semmivel sem volt rejtettebb a terror a parlamentben sem, ahol a Blokk megválasztott képviselői közül egyeseket tettelesen inzultáltak a Goga-cuzista és vasgárdista képviselők. Aztán mandátumaikat a parlament igazoló bizottsága megsemmisítette.

Az 1931-es választás nagy erőpróbája volt a pártnak, az elért eredmények még jobban kimutatták, melyek a hiá-

nyosságok és hova kell összpontosítani a fő erőket a tömegbefolyás kiszélesítése, a párt és a tömegszervezetek kiépítése, a már meglévők megerősítése érdekében.

Maros megyében ezen a választáson néhány szavazat híján ötezren, Csíkban, az ország egyik legkisebb megyéjében több mint ezernyolcszázan szavaztak a Dolgozók Blokkjára s ezúton a Kommunista Pártra.

Pedig nem volt könnyű agitálni, a Dolgozók Blokkjának jelszavait hangoztatni.

A magyar urak önhitt szemtelenséggel a székely megyéket tabunak hirdették minden más párt részére. „A Székelyföldön csak a Magyar Pártnak van létjogosultsága” — jelentették ki a reakciós agitátorok és lelkipásztorok. Persze ezt csak ránk, kommunistákra értették, mert ha a grófok, bárók és pénzes emberek összevesztek a mandátumok birtoklása felett, a legbecstelenebb módon adták el a székelyek „voksait” hol az averescanusoknak, hol a liberálisoknak, a nemzeti parasztpártiaknak, annak a pártnak, amelyik legtöbb mandátumot ígért. Akkor nem számított a „magyar egység” szétszakítása, ha ők csinálták. 1931-ben a Magyar Párt önálló listával vett részt a választáson. Agitáló elvtársainknak nemcsak a csendőröktől kellett óvakodniuk, de a magyar párti reakciós agitátoroktól is, mert ezek csendőrkézre adták azt, aki a Dolgozók Blokkjának agitált.

Az 1931-es választások eredményeit mérlegelve fölvetődik a kérdés: mivel magyarázható, hogy a nemzetiségek lakta területeken a Dolgozók Blokkja — az urnalopások ellenére is — más választási eredményekkel összehasonlítva — meglepő sikereket ért el? Kétségtelen, hogy igen nagy szerepet játszott az állandóan fokozódó nemzeti elnyomás, a megkülönböztetett hatósági terror és a jobboldali nacionalista pártok (Vajda — Cuza — Vasgárda) tömegterrorja. Nagy szerepet játszott a gazdasági életben már konkrétan jelentkező megkülönböztetés a román és a nemzetiségi munkások alkalmazása, illetve elbocsátása terén. Mindez azonban nem magyaráz meg mindent. Mert amíg Temes megyében számottevő sváb tömegek szavaznak a Blokkra, a brassói szászok közül kevesen tették ezt.

Még beszédesebb a példa a székely megyékben.

Csikban, ahol azelőtt a nép a katolikus klérust s a magyar nagyurakat követte, az 1931-es választáson minden hatósági terror, egyházi és úri megfélemlítés ellenére, tömegesen szavaztak a Dolgozók Blokkjának programjára. Ellenben Háromszéken — ahol a viszonyok nem sokban különböztek a Csík megyeitől, összehasonlíthatatlanul kevesebben szavaztak a Blokkra.

Kétségtelen, az anyagi nyomor, a terror, a nemzetiségi elnyomás a legszámottevőbb tényezők voltak. De mindez együttvéve sem hozta volna meg a kívánt eredményt. Az adott viszonyok között — a krízis okozta gazdasági nyomor, a terror, a nemzetiségi megkülönböztetés és elnyomás, a polgári pártok vezetőinek hazug, becsapó politikája mellett — a leglényegesebb volt az aktív politikai harc, amit a párt s vezetése alatt a Dolgozók Blokkja végzett.

Ott, ahol hozzáértéssel, fáradságot nem kímélő, önfeláldozó aktivitással dolgoztunk, ott az eredmény nem maradt el. Az a munkamódszer, hogy néhány száz vagy néhány ezer röpiratot szétszórtunk a gyárakban és a falvakon, önmagában nem hozott, nem hozhatott eredményt. A tömeget élőszóval kellett felvilágosítani nap nap után arról, milyen igazságtalanul járnak el azok, akik a krízis okozta terheket a dolgozók vállára rakják, a parasztnak meg kellett magyarázni, miért zuhan terményeik ára, hogyan támogatja az állam a nagybirtokosokat, az exportörököt az ő terhükre. A nemzetiségi tömegeknek meg kellett magyarázni saját burzsoáziájuk folyamatos árulását, amely minden választáson azzal a reakciós párttal paktált le, amelyik több képviselőhelyet biztosított. Meg kellett magyarázni és be kellett bizonyítani, hogy a „grófi Magyar Párt” csak az urak érdekeit képviseli, az elnyomott magyar dolgozók tömegének nemzeti érdekeivel, jogaival nem törődik, hogy mindazt eladja a velük egy húrton pendülő román uraknak „egy tál zsíros lencséért”. És legfőképpen meg kellett tudni magyarázni mind a román,

mind a nemzetiségi dolgozóknak — parasztoknak —, hogy elnyomóik és kizsákmányolóik ellen csak úgy vívhatnak ki eredményeket, ha összefognak nemzetiségre való tekintet nélkül a közös ellenség ellen. A Dolgozók Blokkjának programja bármilyen tetszetős volt is a tömegeknek, magyarázat nélkül nem váltotta ki a kívánt eredményt. Csak ott, ahol nemcsak választási bizottságok, hanem *folymatosan működő állandó Blokk-szervezetek voltak*, a Blokk programját jól ismerő, azt magyarázni tudó képzett agitátorok végezték a választási agitációt, csak ott értünk, csak ott érhattünk el eredményeket. Csak ott tudtuk visszaverni az ellenagitációt, a gyalázkodást, amit tribünről, szószékről a kommunistákra szórtak a reakció kortesei.

Egy véletlenül fennmaradt érdekes dokumentum — az 1931 októberében tartott szűkebb körű pártkonferencia jegyzőkönyvi feljegyzései azt bizonyítják, hogy Váradon, Vásárhelyen, Aradon, Szatmáron, Gyergyóban, noha a központtól nem kaptak támogatást, mégis működtek a Blokk szervezetei. A felsorolt központok közül Biharból (Várad), Szatmár megyéből és Maros megyéből (Vásárhely) egy-egy képviselőt küldött a Blokk az 1931-es választásokon a parlamentbe. Ennél beszédesebb bizonyíték nem kell a Dolgozók Blokkjának az 1931-es választási sikere mellett.

A választásokat követő két-három héten viszonylagos szélcsend állott be. A sziguranca nem hajkurászta már azokat az elvtársakat, akik a választási kampányban aktívan részt vettek.

Gáli Kálmán — a „Zsiráf” — is előjött rejtekhelyéről, és nagy kampós botját karjára akasztva, hosszú gólyalábaival, gyerekkori barátja, a „Béka” (Csiszár Béla vas munkás) és Bíró Jani volt „Transyl”-os társaságában végigsétált néhányszor a korzón.

Úgy 12 óra felé mentem ki a főtérrre, ahol az elvtársak izgatottan újságolták, hogy Kálmánt egy hekus felhívta a szigurancára — már több mint egy órája —, és még nem jött le.

Vártunk déli egy óráig, de addig sem jött le, sőt másnap, harmadnap sem jött, mert letartóztatták, és három

nap után átadták az ügyészségnek, mely aztán szabadlábra helyezte.

Szabadulása után Kálmán maga mesélte el — hol dühösen, hol keserűen nevetve — önmagát ironizálva letartóztatásának okát és körülményeit.

— Hát bunkó voltam, fiam, szégyellem magam, túljártak az eszemen, beugrattak a hekusok, de hogy beugrattak, az anyjuk keserves istenit! — Kálmán tudottan büszke volt arra, hogy éles eszén, ravaszságán nemigen tud senki túljárni. „Ide süss, fiú, ez proli ész székellyel keverve” — mondta tréfásan, ha valaki elismeréssel tekintett rá, mikor egy-egy kényesebb kérdést megoldott.

Aztán elmesélte a történetet.

— Hozzám jön Furdui, a detektív, s azt mondja: „Gáll úr, Morar úr kéreti, szíveskedjék felfáradni hozzá néhány percre.” Úgy gondoltam, ha le akarnának tartóztatni, nem így beszélne a bitang, s felmentem. Morar nagyon udvariasan fogadott, hellyel kínált és elnézést kért, amiért megzavarták vasárnapi sétámat. Aztán tartott egy erkölcsi prédikációt, hogy az utóbbi időben igen sokat látnak a régi kommunistákkal, föltételezik, hogy be akarnak vonni a mozgalomba. (Kálmán akkor már újra be volt kapcsolva a pártmozgalomba). Figyelmeztetni akar csupán, hogy foglalkozzák más dolgokkal, mert könnyen megjárhatom. Dünnyögtem valamit, hogy engem nem akar senki semmibe bevonni, és felálltam, hogy induljak. Senki sem akadályozott meg, hogy eljőjsek. Már az előszobában voltam, amikor belépett Cristea komisszár, nagyon udvariasan köszönt, és tettetett kíváncsisággal megkérdezte, mi van, talán csak nincs valami baj Gáll úrral.

Cristea váratlanul megkérdezte: „Mondja, Gáll úr, mért hívják magát a kollégái Zsiráfnak?” Nem vettem észre a kelepécét, s csak úgy fél szájjal rávágtam, hogy még gyermekkoromban ragasztotta rám valamelyik játszótársam, mert magasabb voltam mindeniknél. Na fiam, amikor ezt kimondottam, azt hittem, belém csap a mennydörgős mennykő, ahányan voltak, mind nekem estek, leverték a földre, rúgtak, ütöttek. Morar egy levelet húzott ki a zsebéből és olvasni kezdte: „Drága Zsiráf komám.” Már az első sornál felismertem „Buffallo” (Hirsch Gabi akkor

Brünnben tanuló diák) stílusát. Mit csinál Bimbó?* Tutyi-mutyinak add át üdvözlétemet, Cito otthon van? és így tovább. Miután magamhoz tértem első meglepetésemből, nyugodtan kijelentettem: ez a levél provokáció, valaki azért írta, hogy provokáljon engem. Nem ismerek senkit, nem ismerek el semmit — jelentettem ki határozottan.

A hekusok behoztak egy letartóztatott fogtechnikust, ronggyá volt verve, nem is tudott már beszélni, csak a fejével intett a hozzá intézett kérdésekre...

Vasárnap délután egy poloskás priccsen kuksoltam, s azon törtem a fejem, hogyan bukott le a levél. (Grün Dezső szerint egy szerelmes postáskisasszony bontotta fel féltékenységében, és átadta a szigurancának, így bukott le a „fogász”, aki a verések alatt megtörve megmondta, ki a „Zsiráf”...)

Másnap elővettek. Estére úgy néztem ki én is, mint a „fogász”, azzal a különbséggel, hogy semmit a világon nem ismertem el. Kitartottam amellet, hogy a levelet provokációból írta valaki. Az ügyész aztán kiengedett.

Dühösen, kissé szégyenkezve mondta el mindezt, aztán hozzátette: — Te, úgy fáj a talpam, hogy bolondulok meg, de jobban fáj az, hogy azok a bunkó fejű hekusok így behúztak.

Sokáig nem hallottam Kálmán szájából az „ide süss, fiam! ez proli ész, székellyel keverve” inkább tréfás, mint hetvenkedő mondását.

Csaknem egy év telt el, készültünk az 1932-es választásokra. A képviselőjelöltek kiválasztásáról vitatkoztunk. Kálmán mint a 21-et a bankos, úgy vágta ki rövid bejelentését: — Beszéltem Sulariu doktorral, szívesen vállalja a jelölést és a régeni körzetben a választási kampány irányítását.

Ismertem dr. Sulariut, lelkes, de kissé félénk volt még az 1931-es választásokon. — Ki foglalkozott vele — kérdeztem Kálmántól —, ki győzte meg, hogy a várható nehézségeket, esetleg a letartóztatást is vállalja? — Kálmán magára mutatott, és tréfásan felelte: — Doktor én! — El-

*Bimbó — Grün Dezső, Tutyi-mutyi Izsák Jóska szimpatizáns, Cito maga a szerző, Veress Pál fedőneve baráti körben.

ismerőleg bólintottam, de nézésemből valami kétkedésfélét olvashatott ki, s nem alaptalanul, mert Kálmán alig gagyogott valamit románul. Sulariu pedig még annyit se magyarul. Kálmán groteszk fintort vágva megkopogtatta a kobakját, aztán nagyot kacagva kijelentette: — Te, olyan eszem van, mint egy kanonoknak.

Valóban Kálmán foglalkozott Sulariuval, és ő tartotta vele a kapcsolatot. Sulariu bátor-harcos kiállásával az 1932-es választásokon kivívta mindannyiunk elismerését. Csupán az maradt számomra titok, hogyan beszélgettek egymással.

A választások előtt és alatt annyi letartóztatás volt, hogy külön tanulmányban lehetne összegezni a szakszervezeti, Blokk-, ifjú- és pártvonalon történt letartóztatások jellegét, a brutalitásokat és az elvtársak magatartását.

A sziguranca brutalitása s ezzel szemben az elvtársak harcos-forradalmi magatartása szempontjából kiemelkedő és a demokratikus közvéleményt is felháborító eset volt a Nemes Dezső és Nemes Jóska letartóztatása, a *Dolgozók Lapjának* elkobzása, majd a kísérlet Bereczky Jóska letartóztatására a törvényszék kapujában.

Temesváron a Müller és Berger csoport szerkesztésében megjelenő *Dolgozók Lapját* — mint előbb említettem — a frakcióharc formai megszűnése után sem nézték jó szemmel a Blokk-központban és az Országos Szaktanácsnál. Nem így a sziguranca, amely veszedelmes kommunista sajtóterméknek tekintette, és mindent elkövetett, hogy még Temesváron elkobozza. Elképzелhetetlen leleményességgel, fáradtsággal és bátorsággal mentették meg elvtársaink a lapokat a nyomdában való elkobzástól. A vidékre megérkezett lapokat — nemcsak a *Dolgozók Lapját*, hanem a Blokk központjának és az Országos Szaktanácsnak a lapjait is, az *Ínaintét* és a *Viața Muncitoarét* is minden egyes helységben, városban újabb leleményességgel, s ha ez nem ment, erőszakkal kellett az elkobzásra kiküldött rendőrök kezei közül kiragadni.

Dezső az egyik lapküldemény megérkezésekor értesítést kapott, menjen átvenni a csomagot. Az értesítés gyanús volt, ezért öccsével, Jóskával, Salamon Zsigával, Bereczky

Jóskával és Vásárhelyi Domival együtt mentek a lapok átvételére. A rendőrök — a hírhedt Morar komisszárral az élen — már megszállták a posta épületét, amikor Dezső a lapokat kézhez kapta. Az ifjak úgy voltak elhelyezkedve, hogy szükség esetén Dezsőnek segítségére lehessenek. Dezső a lapsomókkal megindult a kijárat felé, ebben a pillanatban Morar s a rendőrök rárontottak, és cibálni kezdték kezéből a csomagokat. Dezső ellenállt, rúgott, harapott a szó szoros értelmében. Mert amikor Morar torkon ragadta, az újságcsomagot odadobta Jóska öccsének, és teljes erejéből az őt fojtogató hekus kezébe harapott. Morar üvöltött, vérző kezét rázogatta, de máris Jóska után rohant a rendőrökkel. Dezső felkapta Morar földre ejtett kampós botját, és a futó hekus után hajította, olyan szerencsésen, hogy a bot Morar lábai közé került, és a kövér hekus hasra vágódott, nagyot puffanva, mint egy földhöz csapott varangyos béka.

Jóskát a rendőrök utolérték, újra dulakodás támadt, miközben az újságcsomagok szétbomlottak. A szél szertefújít néhány újságpéldányt, amit a fiúk nagy hirtelen összekapdostak. Dezsőt és Jóskát le akarták tartóztatni, de ellenálltak, torkuk szakadtából kiabáltak, és hívták a járóelőket, segítsenek megakadályozni elhurcolásukat. Nagy tumultus keletkezett, az emberek felháborodottan tiltakoztak, amikor látták, hogy nyílt utcán a földre vernek két fiatal, és valósággal széttapossák a megvadult rendőrök. A rendőrök közben egy fiákért hoztak, és az ájulásig vert Nemes fiúkat — mint hasábfákat — felrakták a fiákerre. Bent a szigurancán tovább folyt a verés késő éjszakáig. A botrányos rendőrbrutalitásról felháborodott újságcikkek jelentek meg. Néhány nap múlva a verésektől súlyosan beteg ifjakat az ügyészség „ideiglenesen szabadlábba helyezte”.

(Aki e sorokat elolvassa, gondoljon arra, milyen áldozatkészség és öntudat kellett a múltban még ahhoz is, hogy a formailag legálisan megjelenő munkássajtó-termékeket eljuttathassuk a munkás olvasókhöz.)

Bereczky Jóska esete egyszerű és rövid volt.

Jóska mint szemtanú szerepelt a Nemes fiúk perében.

Szemébe mondta Morarnak, aki hamis esküt tett: — Minden szava hazugság! A szigurancán vernek, rettenetesen megkínózzák a letartóztatott munkásokat, hogy beismerő vallomásokat csikarjanak ki belőlük. Engem is — mondta Bereczky — több esetben megkínóztak, és a kínzásokat maga Morar komisszár vezette.

A tárgyalás után a törvényszék kapujában le akarták tartóztatni Jóskát, de a Nemes fiúk és mások segítségével megszabadult a letartóztatástól. Morar dühében revolverrel föbe ütötte Nemes Dezsőt, akit nyomban elöntött a vér. Dezső egy ifjú kíséretében a táblai elnököt lakásán kereste fel. Vértől szívesen mutatta csak ennyit mondott: — Ezt Morar csinálta a Tábla kapujában. Morar, aki eskü alatt vallotta, hogy a szigurancán nem vernek.

LETARTÓZTATÁS

Nemsokkal a választások után Breiner Béla Vásárhelyre jött, és üzente, hogy beszélni akar velem. Izgalommal vegyes örömmel vártam a találkozást. Feleségével, Pirivel, évekig együtt dolgoztam, de Bélát csak elbeszélések alapján ismertem. Legendás híre volt céltudatosságának, akaraterejének. Valakitől hallottam, hogy azok között az ifjak között volt, akik 1919 márciusában a börtönből szabaduló Kun Bélát egy autón a pártházba kísérték. Tudtam, hogy vasas, és ez valamelyes naiv büszkeséggel töltött el.

Az utcán találkoztunk. Szökés, piros arcú, csaknem közepes növésű, izmos testű, nálam 6—7 évvel idősebb, háttározott megjelenésű ember volt. Találkozásunk minden pózolás nélkül folyt le, nem rázogattuk egymás kezét, nem ütött hátra kedélyesen — mint egyes idősebbek a nekik tetsző fiatalabbakat —, keményen megszorította a kezem, mosolygott, aztán a sok cigarettázástól kissé rekedtes hangon — olyan váradi hangsúllyal, hogy mosoly vibrált tőle a szájam szélén — megszólalt: — Na nízid csak, kiskomám, hát te vagy a Veress Pali.

Vannak emberek, akik már első látásra nemcsak rokon-szenvesek nekünk, hanem akiket minden kényszer nélkül magunk fölé is emelünk. Így voltam én Breiner Bélával. Beszédjében nem volt nyoma sem a nagyképűségnek, a fontoskodásnak. Ahogy belemélyedtünk a beszélgetésbe, megfeledkeztem arról, hogy a Központi Bizottság egyik legszámottevőbb vezetőjével beszélek.

— Szét akarunk egy kicsit rázni titeket — mondta —, túl sokan vagytok Vásárhelyen. — Aztán rátért a lényegre. Mihály Jóska bácsit a párt a Zsilvölgyébe akarja küldeni illegális munkára, engem meg Aradra az Astra gyárba, sőt Nemes Jóskát is el akarják vinni az ifjak. Megkérdezte, mi a véleményem. — De őszintén beszélj, kiskomám! nagyon őszintén — mondta biztatóan, látva,

hogy beszéde hallatára elkomorodtam. Megmondtam őszintén a véleményemet. Mihály Jóska bácsi nem fogja vállalni hosszabb ideig a Zsilvölgyét. Idős is, véleményem szerint fiatal, dinamikusabb, kevésbé feltűnő figura kell oda. Béla bólintott. — Igazad van, de mégis megpróbáljuk. Tudd meg, az öregben annyi szuggesztív erő van, hogy elég volna három elvtársnak is.

(Megpróbálta. Mihály Jóska elment a Zsilvölgyébe, aztán néhány nap múlva visszajött. Nem találta meg a kapcsolatot, kicsi híja, hogy le nem bukott. Később Béla két szóval fejezte ki véleményét a kérdésben: „Igazad volt.” De mégis vásárhelyi került a Zsilvölgyébe. Nemsokára rá Csupor Lajit vitték el az ifjak. Laji jól bevált, de a csendőrökkel, ügynökökkel megtöltött Zsilvölgyében néhány hónapi tevékenység után lebukott, és évekre ítélték el.)

Nemes Jóska esetében egy mondatlal fejeztem ki véleményemet: — Jóska ügyes fiú, megállja a helyét bárhol.

A magam kérdésében csak ennyit mondtam: — Szeretem Vásárhelyt, ezernyi szál köt ide, de ahova a párt küld, oda megyek.

Béla bólintott, majd elmondta, miért kellene bemenjek az Astrába dolgozni. Beszédéből még most is visszaemlékszem két lényeges megállapításra. „Az aradi mozgalom az Astrára kell hogy támaszkodjék úgy, mint régebben. Ha az Astrában erős pártmozgalmat teremtünk, megerősödünk a nagy Textilben (Neumann báró-féle Aradi Textilgyár) és mindenütt...”

A beszélgetés után azzal váltunk el, hogy utasítást kapok, mikor induljak Aradra, és kivel vegyem fel a kapcsolatot.

Heteken át vártam, hogy Aradra utazzam, és napokon át vártam letartóztatásomat.

Az történt ugyanis, hogy sürgősen ki kellett adnunk egy rőpcét, de a gépirólány megbetegedett, nem volt, ki legépelje. Megkértem Laci bátyámat — aki még mindig munkanélküli volt —, hogy valamelyik barátjánál gépelje le a röpce szövegét stencilre. Kérésem hallatára Laci először elszörnyülködött. Oktatni kezdett, hogy jobb lenne, ha én is abbahagynám a röpce-szerkesztést, amivel nemcsak magamat teszem ki újabb letartóztatásnak, de fel-

dúlom a család nyugalmát is. Csendesen vitatkoztunk. Lacinak mind kevesebb ellenérve akadt, aztán egy hosszabb hallgatás után megváltozott hangon mondta: — Add csak ide a röpcét... — Odaadtam. Olvasás közben bosszúsan dünnyögte: — Mennyi helyesírási hiba van benne!

Ostobaság lenne azt hinni, hogy Laci bátyámat meggyőzte a röpcém és megváltoztatta eddigi demokrata-kispolgári felfogását... szó sincs róla. Az történt ugyanis, hogy lényegében egyetértett azzal a röpcével — amely, úgy hiszem, a munkanélküliség kérdésével és a háborús készülődéssel foglalkozott —, és segíteni akart rajtam, látva, hogy nem tudom megoldani a gépelést.

Este későn jött haza, behívott a szobájába, a gépelt stencilt a kezében tartva megkérdezte: — Fog tudni valaki arról, hogy én gépeltem le? — Senki a világon — feleltem halálos komolysággal. Erre átadta a stencilt.

Anélkül, hogy megnéztem volna a gépelést, reggel továbbadtam lehúzás végett. Este aztán majd hanyatt vágódtam, amikor olvasni kezdtem a Bustya Lajos hagyatékában levő múlt század végi öreg Remington dült betűit a fehér lapokon. Az történt ugyanis, hogy Lacinak nem lévén más lehetősége, az öreg Remingtonon gépelte le a röpcét. Ilyen öreg írógép ekkor már — a Bustyáét kivéve — nem volt Vásárhelyen. A negyven éven át tartó örökös „kalapálás” úgy elkoptatta a gép alkatrészeit, hogy a betűk le-fel-ki ugráltak a sorokból, néha egymást fedték. Az olvasás szempontjából ez nem lett volna nagy baj, olvasni azért elég jól lehetett, de a betűk típusa és a gép ütési hibái az első ránézésre lelepleznek, ha a sziguranca kutatni kezd a gép után. Szerencsére nem kutatott. Lehet, hogy abból a röpcéből nem is került egy példány sem a sziguranca kezébe, hiszen mindössze 250 darabot sikerült gyorsan lehúznunk.

Miután eltelt egy hét, biztos voltam benne, hogy az öreg Remington már bajt nem fog csinálni.

Nemsokára azután üzenet helyett újra találok Breiner Bélával. Közölte velem, hogy a helyzet megváltozott, a központ úgy határozott, hogy kiegészítik a Brassóba átköltözött erdélyi tartományi párttitkárságot, ő (Breiner

Béla) és Mateisz Péter mellé engem vonnak be harmadiknak. Találkát beszélünk meg, és harmadnap egy kis bőrönddel a kezemben felszálltam a Brassó felé induló vonatra.

Magyarázkodás nélkül váltam el Grün Dezsőtől, Lázár Ödöntől, a Nemes fiúktól. Géza bácsinak, Jóska bácsinak csak izentem, hogy egyelőre elutazom. Egyetlen kérdést nem tett senki, hova megyek. Tudták, ilyen esetben kérdészködésnek helye nincs. Karcsival levélcímben állapodtunk meg, elbúcsúztam testvéreimtől, és elindultam a hivatasos forradalmárok még nagyobb áldozatokat követelő — önként vállalt — nehéz útján.

Brassóban Béla várt reám. A Hosszú utca környékén. Láng Rudolf nevű bőrkereskedőnél bérelt bútorozott szobát. A spórlós szász asszony megkért én se jelentsem be magam a rendőrségen, hogy ne kelljen a lakbér után adót fizetnie. Mindketten örömmel egyeztünk bele kérésébe. Bélának kifejtettem aggodalmamat, amiért együtt lakunk, de azzal nyugtatott meg, hamarosan egyedül maradok. Az első napokban ismerkedtem a várossal. Elsétáltam a „tolvaj soron”, az újjgazdagok és a magas rangú állami tisztviselők baksisból és sikkasztásból épített villái előtt. Felmentem a Cenkre, bementem a híres Fekete templomba, amelyről Margit nénitől annyiszor hallottam beszélni. Megbámultam a piactér közepén a régi városházát, és füstölt sajtot vásároltam a komor arcú szász parasztság asszonyoktól.

Aztán megismerkedtem a brassói és az illegális munkára Brassóba küldött elvtársakkal.

A pártszervezet helyi vezetőségének titkára *Fodor István* elvtárs volt, hamar összebarátkoztam vele. A vas munkás Fodor egy Basa nevű kismesternél dolgozott, aki szimpatizált valamennyire a mozgalommal, a helyi vezetőség többi tagja egy Molnár nevű vidám, kissé bohém életű szobafestősegéd, Kahána Rózi, Kisgyörgy Tamás és egy gumigyári munkás volt. Pártvonalon a gumigyárban és a Schiel-gyárban volt egy-egy sejtünk, a többi üzemmellel egyelőre csak kapcsolataink voltak.

A KISZ tartományi titkárságában hárman voltak, Schützberger Olga — az ismert nagyváradi ifjúmunkás

lány —, *Mogyorós Sándor* és Morácz Margit aradi ifjúmunkás lány. Mogyorós Sanyi a KISZ helyi vezetőségének a titkára is volt, és mint lakatos, a Schiel gépgyárban dolgozott.

Mateisz elvtárs, a tartományi titkárság másik tagja vidéken volt, még nem érkezett meg Brassóba, így Bélával ketten tanácskoztuk meg az azonnali tennivalókat. Nagyon büszke voltam., hogy a mozgalomban nagy tekintélyű és nagy gyakorlattal rendelkező Breiner Béla mindent megtárgyalt velem és mindenbe beavatott.

— Ha nem vagyok Brassóban, ne félj önállóan intézkedni. Gondold át jól a kérdést, és ingadozás nélkül intézkedj — válaszolta arra a kérdésemre, mit csináljak, ha történetesen egyedül maradok. Mindezekből arra következtettem, hogy Béla hamarosan visszamegy a pártközpontba.

Brassó az ország egyik legszámottevőbb ipari központja volt. Olyan vélemények is elhangzottak, hogy Bukarest helyett Brassónak kellene az ország fővárosának lennie. Nagy ipari fontosságához mérve, a munkásmozgalom — a forradalmi mozgalom általában viszonylagosan gyenge volt itt. Éppen azért tette át a párt tartományi bizottsága székhelyét Brassóba, hogy jelenlétével, közvetlen gyakorlati segítségével a mozgalmat fellendítse.

Biztató jelenség volt néhány olyan román forradalmi és haladó gondolkodású értelmiséginek, mint Ilie Cristea tanárnak és társainak — a *Spre stînga* című legális forradalmi lap alapítójának és szerkesztőjének — bátor, aktív fellépése. Ilie Cristea tanárral személyesen — konspirációs okok miatt — nem volt kapcsolatom. Dr. Kahána Ernő és testvére, Kahána Rózsi tárgyalt vele. Rövid ottlétem alatt nem volt alkalmam megtudni, kik voltak még azok a román értelmiségiek, akik Ilie Cristea tanár baloldali csoportjához tartoztak, de azt tudom, hogy Ilie Cristea L. Pătrășcanu elvtárral szoros kapcsolatot tartott fenn, bizonyítja ezt Pătrășcanunak a *Spre stînga* első számában megjelent hosszabb tanulmánya a Tudor Vladimirescu-féle felkelésről. Meg kell említenem, hogy Ilie Cristea — ellentétben egyes értelmiségiekkel, akik haladó elveket vallottak, de a munkástömegekkel nem tartották a

kapcsolatot — kereste a munkásokkal való érintkezést, tárgyalt velük, és nagy szimpátiának örvendett. Fodor István, a párttitkár is jól ismerte, és lelkesedéssel beszélt róla. A magyar nyelvet beszélő értelmiségiekkel — noha éppen elegen voltak haladó gondolkodásúak — nem állunk jobban.

Dr. Kahána Ernő nagy tekintélyű orvos, számtalan nyilvános előadás szervezője és előadója mellett Kőmíves Géza, a *Brassói Lapok* munkatársa volt még kommunista és párttag. Nem célozom és nem is tudnám megmagyarázni, hogy a *Brassói Lapok* gárdájából Kőmíves Gézán kívül miért nem jutottak el idejében ezek a valóban haladó gondolkodású, később antifasiszta meggyőződésű írók a pártig.

Egy tartományi pártapparátust megszervezni nem volt könnyű dolog. Nem voltak „befutó” lakásaink, nem volt külön technikánk. A helyi bizottság lehúzógépjét használtuk mi is, az ifjak is. Mindent a helyiektől kellett hogy kérjek, pedig az ilyen „közös háztartás” megengedhetetlen. Első dolgom volt egy technikai felelős beállítása, hogy ne kelljen mindenért nekem szaladgálnom. Székely Lacit hívtam el Vásárhelyről ennek a munkakörnek a betöltésére. Közben megérkezett Mateisz elvtárs vidéki útjáról, lakása már volt, de nem akart bőrönddel beállítani, s ezért az állomási „garderobban” hagyta. Megkért, vegyem ki és vigyem egyelőre a mi lakásunkra. Nem nagyon tetszett nekem a dolog, de mégis elmentem az állomásra. A cédula alapján átvettem a bőröndöt. Feltűnően nehéz volt, nem is zárták be, csupán egy szíjjal kötötték át. Nagyon gyanúsnak tűnt fel; Mateisz ugyanis azt mondta, az ő bőröndje könnyű, csupán néhány alsóruha van benne. Amikor otthon kinyitottam, elképedve szemléltem a tartalmát. Egy félretaposott sarkú tisztí csizma, egy önkéntesi sapka, hadászati problémákkal foglalkozó könyvek, tüzérségi-haditémákkal teleírt füzetek és számtalan vázlat lövegekről, különböző távolságú pályákon.

És mindezek közé papírba vastagon becsomagolva egy gyermekfej nagyságú tömlőtűrő, nagy darab vastag, füstölt szalonna s egy otthon készített kis búzakenyér...

Amikor mindezt megláttam, dühömben felkacagtam: Hát ezt cipeltem én a Mateisz alsóruhái helyett?!

Azonnal értesítettem Mateisz elvtársat a bőrönd tartalmáról. Az első meglepetésében elállt a szava. Később enyhe szemrehányást tett, amiért nem vigyáztam jobban. A szemrehányás rosszul esett, elsősorban azért, mert én nem voltam köteles a bőröndért elmenni, hiszen ugyanolyan illegális beosztásban voltam, mint ő. Csupán az idősebb elvtársak iránti előzékenységből tettem. Másodszor: én a Mateisz bőröndjét nem láttam soha. Azt mondta, barna színű, amit hazavittem, az is barna színű volt.

Az esetet elpanaszoltam Bélának, aki egyáltalán nem látta olyan tragikusnak az ügyet, mint Mateisz. Nagyokat szippantott csaknem örökké égő cigarettájából, s csak annyit mondott: — Miért nem ment ő utána? Te nem vagy hibás!

A bőrönd-ügy ezzel lezárult, de a tisztí iskolás feljegyzései ott voltak nálam és nem hagytak nyugton. Szerencsémre találtunk egy pincér elvtársat, akinek a lakásán az illegális anyagot lerakhattuk az elszállításig. Oda tettem le a feljegyzéseket, aztán az első futárral, aki Bukarestből jött, felküldtem a központba.

Kissé késve, de megérkezett Székely Laci is Vásárhelyről, készséggel vállalta a technikai felelős munkakör elvégzését. Laci teljesen ismeretlen volt Brassóban, hivatása az lett volna, hogy a központi futárt fogadja, a kapott anyagot biztonságba helyezze, majd vidékre továbbítsa, és lakásokat szervezzen be ülésekre, elhelyezze a tartományhoz felhívott elvtársakat. De egyelőre még lakása sem volt.

Már kezdtem megismerni a várost, a mozgalom problémáit is tartományi viszonylatban mértem fel, minden lokálpatriotizmusom mellett elsődleges fontosságot tulajdonítottam Resicának, a Zsilvölgyének és az aradi, temesvári, kolozsvári nagyüzemeknek. A kapott jelentések alapján mozgalmi ismereteim horizontja szélesedett, s meg tudtam állapítani a problémák tömkelegében az elsődlegest, a legfontosabbat. Tervbe vettem, hogy segíteni fogok a helyieknek is a Scherg-gyári sejt megszervezésében.

Ebben a munkámban megakadályozott egy rendkívüli esemény.

Befutott Anala — a központi kurír —, és utasítást hozott egy szűkebb körű konferencia megszervezésére. Este Bélával sokáig beszélgettünk a tennivalókról, a biztonsági intézkedésekről. Béla szükségesnek tartotta két lakás beszervezését a konferencia részére, hogy bármi közbejötté zavart ne okozhasson. Lényegében megint csak Fodor Pista hátára raktuk a terheket, akinek a segítsége nélkül nem tudtunk volna három teljesen biztonságos lakást beszervezni (kettőt a konferencia, egyet a Központi Bizottság küldöttei részére). Noha a kurírral való beszélgetésnél én is ott voltam — sőt én hoztam össze őt Bélával —, csak másnap tudtam meg, hogy itt van valaki — egy „idegen” —, akinek a részére azonban nem kell lakásról gondoskodnunk, mert az illető szállodában lakik. Az „idegen” személye végtelenül rejtelmesnek tűnt nekem, és izgalom fogott el, amikor Béla megmondta, hogy a központi elvtárs megérkezéséig én fogom tartani vele a kapcsolatot, figyelmeztetve, hogy az illető elvtárs nem tud sem románul, sem magyarul, csak németül. Béla jelszavas találkát rendezett, és leírta, milyen az idegen. Világos szürke ruhában lesz, hatalmas termetű ember, a karjára sétatbot lesz akasztva. Megkérdezem tőle: Sie sind Herr Doktor Berger? Ha azt mondja, ja, azt válaszolom: Ich bin Walter! Másnap délelőtt a megállapodott helyen és időben egy ezüstös hajú óriás sétált karjára akasztott sétatálcával. Amikor megszólítottam, megállt, olyan kicsinek éreztem magam mellette, mint egy gyermek. Karon fogott és meginvitált, ebédeljek vele.

Nagy kinnal-bajjal elgagyogtam, hogy nagyon keveset tudok németül. Mosolygott és azt mondta: akkor hát csak én fogok beszélni, te meg ismételd, ha valaki a közepünkben lesz: ja, ja!

A Koronába mentünk ebédelni. Az idegen nyugodtan, határozottan rendelt, mint egy világjáró üzletember, magának makarónit gulyászsafittal, nekem valamilyen előételt, aztán bélpecsenyét.

Aznap délután megérkezett a Központi Bizottság küldöttje is. Anala, aki Brassóba kísérte, lelkemre kötötte,

hogy úgy vigyázzak rá, mint a szemem fényére, mert ha valami baja történik, nem is tudja, mi lesz mindnyájunkkal.

Legnagyobb meglepetésemre a központ küldöttje *Gheorghe Stoica* elvtárs volt, akivel már január elején találkoztam a szakszervezeti konferencián. Mindannyian tudtuk, hogy Gheorghe elvtársat távollétében 20 évi börtönbüntetésre ítélték. Megilletődve vezetem biztonságos lakására.

Másnap Bélával elmentünk a lakásra, hogy megbeszéljük Gheorghe Stoica elvtárrsal a konferencia főbb kérdéseit. A megbeszélés után Béla bejelentette, hogy Gheorghe Stoica elvtársnak a fővárosban hetek óta nem volt lehetősége fürödni, és szeretne elmenni a fürdőbe. Elleneztem a fürdőbe menését, és érveimet mindketten el is fogadták. Nem tudom, hogyan történt, hogy utólag mégis elment a fürdőbe, és Béla — érthetően — elkísérte.

Hogy micsoda véletlenek játszottak közre, azt nehéz és hosszadalmas lenne elmondani. Tény, hogy amikor kijöttek a fürdőből, egy Vasiu Gheorghe nevű detektív le akarta igazoltatni őket. Béla — a volt vöröskatona, a kemény öklű vasmunkás — nem vesztette el lélekjelenlétét, és a kötekedő detektívet úgy állkapcson öklözte, hogy az összerogyott. Mindketten futásnak eredtek. Béla a „Graft” felé igyekezett, és a hegyoldal bokrai közt hamar nyoma veszett. Gheorghe Stoica elvtárs — aki nem ismerte Brassót — a városközpont felé menekült, és hamarosan elfogták. (Gheorghe Stoica elvtársat nem ismerte fel a brassói sziguranca, ő meg nem árulta el kilétét. Hamis igazolványa aradi volt, átszállították Aradra, onnan meg Bukarestbe. Egyetlen szót sem vallott arról, miért volt Brassóban.)

Amikor Bélával találkoztam és megtudtam, mi történt, kétségbeesésemben öklömmel vertem a fejem. Béla határozottan rám szólt: — Ne hisztizz, kiskomám, nyugodtságra van szükségünk, hogy megfontoltan intézkedhessünk.

Egy kicsit megszegyélltem magam értelmetlen dühkitő-

résem miatt. Béla nyugodt határozottsága hatott rám, és mindent mérlegelve úgy döntöttünk: mivel a lakások teljesen biztonságosak, a konferenciát a történetek ellenére is megtartjuk. Ez a határozat teljesen ellentmondott a konspirációs szabályoknak, amelyek szerint lebukások esetén a legnagyobb óvintézkedésekre van szükség a kintiek biztonsága szempontjából. De itt volt az „idegen” — akiről Béla tudta, hogy a Komintern megbízottja —, aki föltétlenül találkozni akart az erdélyi tartományi pártvezetőkkel. Gheorghe Stoica elvtársról pedig tudtuk, hogy ha kérébbe törik, akkor sem fog egyetlen szót vallani. Ezért mertük vállalni a konferencia megtartását.

A konferencián a következő elvtársak vettek részt: az „idegen”, Breiner Béla tartományi párttitkár, Mateisz Péter titkársági tag, Veress Pál titkársági tag, Fodor István, a brassói pártszervezet titkára, Schützberger Olga, a KISZ tartományi titkára, Mogyorós Sándor, a KISZ brassói titkára (nem volt jelen letartóztatása miatt Gheorghe Stoica elvtárs).

Napirendi pont előtt letárgyaltuk Gheorghe lebukásának körülményeit, megállapítottuk, kit terhel a felelősség érte, majd az „idegen” elvtárs kért szót. Néhány rövid mondatban bejelentette kilétét, és ezzel eltűnt az őt körülvevő titokzatosság. — Elvtársak, a Komintern küldöttje vagyok, származásra isztriai paraszt, beszélem a szlovén, szerbhorvát, olasz, német és orosz nyelveket. A romániai forradalmi mozgalomban különösen érdekelnek a parasztsztráciák, a parasztsztráciák, általában a parasztkérdések, amelyeket az ország több vidékén tanulmányozni is szeretnék... (Úgy tudom, hogy a konferencia előtt már volt Biharban, és ott találkozott több román és magyar parasztsztráciával.)

A konferencia azonban nemcsak a parasztkérdéssel foglalkozott, sőt főleg nem azzal, mert a Brassóba áthelyezett tartományi titkárság legnagyobb problémája a szervezés volt. Meg kellett erősíteni a legtöbb helyen a pártszervezeteket, különösen a nagyipari központokban, Resicán, Aradon, a Zsilvölgyében, Kolozsváron, hogy a krízis nyomán keletkezett nagyfokú elégedetlenséget általános tömegmozgalmakká szervezhessük, amelyeknek

előfeltételei sok helyen már adva voltak. (Csak nemrég fejeződött be a resicai munkások sztrájkja, melynek szervezésében a párt lényeges szerepet játszott, s már gyűlt a tömegelégedetlenség, amely az 1932-es nagy dermatai sztrájkot kirobbantotta.)

A konferenciának én voltam a jegyzője, jegyzeteim alapján készítettük el a központnak küldött jelentést.

Ezek a jegyzetek a 10—12 nappal későbbi letartóztatásomkor a sziguranca kezébe s onnan az ellenem indított per dossziéjába kerültek, amit a felszabadulás után megtaláltam a vásárhelyi törvényszéken. Ahogy most silabizálom a megfakult, rövidítésekkel teli jegyzeteket — amelyeknek értelmét a legtöbb helyen csak én tudom megfejteni —, megdöbbsz, hogy a problémák között szinte túlteng az „opportunizmus” elleni harc tétele. A napirend 9. pontja az „opportunisták elleni harc” címet viseli. Csupán egy-két mondatot idézek a jegyzetekből: „eredmény az, ahogyan a »müllerizmust« a tömegeknek megmagyaráztuk, most, amikor a »müllerizmus« a fejét újra felütötte...”

„A Városi és Falusi Dolgozók Blokkja helyi vezetőségeinek újraválasztásával vigyázzunk, nehogy az »opportunisták« kerüljenek megint az élre”... De hát kik voltak eddig vidéken a Blokk vezetői? Nem mások, mint az országszerte ismert munkásmozgalmi harcosok, Nagyváradon Eugen Rozvani, Vásárhelyen Soós József, Kolozsváron Dán István, Temesváron Müller Kálmán, Berger Aladár és mások. Fölvetődik a kérdés, vajon véletlen, hogy éppen e három helyről több mint 25 000 munkás és a megválasztott öt Blokk-képviselő közül hármat Temes, Bihar és Maros megye dolgozói küldték a parlamentbe?

Jegyzeteim között van a konferenciának egy ilyen megállapítása: „A Blokk Központ nem ad szervezeti segítyt, mégis a helyi szervek Váradon, Aradon, Szatmáron, Vásárhelyen, Gyergyószentmiklóson működnek.” És mi mégis ezekből a magukra maradottan is működő szervekből akartuk eltávolítani az „opportunistát” Rozvanit, Soóst, Nisztort és másokat, akik fáradhatatlanul dolgoztak a munkásosztály ügyéért, és vállalták a legkegyetlenebb tortúrákat is. (Rozvani elvtársat agitációs útján a csend-

örök letartóztatták — az 1931-es választások alkalmával — és több oldalbordáját eltörték.)

Amikor e sorokat írom, úgy érzem, mintha fojtogató li-dércnyomásból ébrednék. Több mint másfél évvel az elvtelen frakciós harc formái megszüntetése után még mindig így kezeltük a párt és a munkásosztály legértékesebb, legbecsületesebb harcosait, akkor, amikor ezek személyes kiállásukkal, bátorságukkal példát mutattak a dolgozóknak a burzsoázia vad terrorja elleni harcra.

Konferenciánk számba vette a nemrég lezajlott resicai sztrájk eredményeit, amelyről jegyzetemben ez áll:

„a resicai eredményekben először van benne a kezünk...”

Utána ez következik:

„Hátul kullogunk a munkanélküliek mozgalmának indításánál.”

Majd szinte riadóként hangzik a beszámoló Nagybanyára vonatkozó része:

„A kollektív szerződés lejárt, a munkások harc előtt állanak.” Hogy ez a .bányamunkásokra vagy a Phönixre, a nagy vegyiüzem munkásaira vonatkozik, nem tudom megállapítani. Mindegy, egyformán fontos volt mind a kettő.

Kicsipegettem egy-két kérdést, amelyekkel az ország csaknem egyharmad területi részének szűkebb körű pártkonferenciája foglalkozott.

A konferencia utáni napokban Béla feltűnően sokat beszélgetett velem. Részletesen ismertette a tartomány legfontosabb üzeleinek pártszervezeti helyzetét, az egyes városok helyi vezetőségeinek tagjairól mondott véleményt, majd átadta 11 városnak jelszavas „befutóit”, amit én azonnal rövidített formában mákszem nagyságú betűkkel cigarettapapírosra írtam, és elrejtettem szobánk villanykapcsolójába.

Egy este Béla megkérdezte, van-e valami ennivaló itthon. — Van — mondtam — füstölt sajt, a bőröndben talált tömlőtúró és szalonna. — Délben mit ettél? — kérdezte bosszús hangon. — Ugyanezt — mondtam kissé konokul, mert éreztem, hogy szidást kapok a sok füstölt

sajt miatt. De nem korholt, csupán szelíden megjegyezte: — Azt hittem, okosabb fiú vagy, de úgy viselkedsz, mint egy bunkó. Ha most tönkreteszed a gyomrodat a sok betyárkoszttal, mi lesz veled a börtönben, ha lebuksz? Egykét év alatt elpatkolsz. Mit gondolsz, ezzel hasznára leszel a mozgalomnak? — Erőlködtem, hogy megmagyarázzam, nem vagyok képes húsz lejt elkölteni egy ebédre a mozgalom pénzéből. Béla bólintott. — Megértelek, így voltam én is, de nem szabad így nézni a dolgokat, naponta legalább egyszer meleg ételt kell enned, hogy a munkádat végezni tudjad. Ilyen kosztolás mellett gyomorfekélyt kaphatsz, és félányit sem tudsz majd dolgozni, mint ép gyomorral. Meg aztán megállj, kiskomám! — mondta gúnyos vidámsággal. — Ne gondold, hogy mindig így lesz, jöhet idő, amikor gond lesz az is, hogy fél kiló kenyeret vegyél!

Aztán leült az asztalhoz, s tenyéryi papírszeletre — amelyen ceruzarajz egy papot ábrázolt, aki megáldja az ágyút — hét szóban leírta a Nagy Orosz Szocialista Forradalom 14. évfordulójára kiadandó röpcze vezérgondolatait. Örökégő cigarettáját a hamutálba nyomva, két köhögés között csak annyit mondott: — Ezek az én elképzeléseim. Amíg elmegyek vacsorát venni, ülj le, és írd meg a röpcét. — Majd nevetve hozzátette: — Úgy tudom, verseket is írsz, vigyázz, nehogy versebe szedd a gondolataimat.

Jó két óra múlva jött haza, addigra megírtam a röpcét. Aggódva vártam, nem történt valami baja? Négy pár meleg virslit hozott és két darab finom — hánccsal négy-szögbe kötött — „Ost-See” heringet. Fejedelmi módon megvacsoráztunk, de az olajos hering után megettem egy szeletke füstölt sajtot — a csömör ellen. Béla félreértett, és a foga közt mormogta: — Javíthatatlan vagy!

A röpcét felolvastam, Béla némi változtatást javasolt, megcsináltam, majd minden átmenet nélkül azt mondta: — Nízd, kiskomám, én az éjféli vonattal elutazom, lehet, hosszabb ideig nem fogunk találkozni, mert a központ speciális kampány megszervezésével bízott meg. Ügyelj magadra, légy határozott! Ne befolyásoljon az, hogy fiatal vagy.

Keményen megrázta a kezemet, megölelt és elment. Jó három évvel később találkoztam vele csak.

(Évekkel később tudtam meg, hogy az a speciális kampány, aminek megszervezésével a pártközpont 1931 őszén Breiner Béla elvtársat megbízta, valójában a történelmi jelentőségű V. Pártkongresszus előkészítése volt. Breiner elvtárs mesterien oldotta meg a rábízott feladatot.)

A röpirat kéziratát átadtam egy Gidáli nevű elvtársnak, aki még aznap stencilre gépelte és visszaadta. Már csak a lehúzás volt hátra, de Brassóban egyetlenegy sokszorosító volt, amelyet a párt és az ifjak közösen használtak. Ez a sokszorosító a várostól mintegy 5—6 km-re, egy hegyipatakra épített, gerendákból összeácsolt rozoga vízimalomban volt elrejtve. Ez még nem lett volna baj, de a sokszorosító hollétéről sokan tudtak. Nem volt más választásom, el kellett hogy fogadjam azt, ami volt, hogy a röpiratot idejében — mielőtt a sziguranca megkezdí a szokásos házkutatásokat és előzetes letartóztatásokat — kihozhassuk.

A lehúzógép mellett nem volt tartalékpapír és festék, a bohém Molnár vállalkozott rá, hogy beszerzi mind a kettőt, de kijelentette, a lehúzásban nem vesz részt, nem ért hozzá.

Az ifjaktól kértem segítséget. Morácz Margit ajánlott a lehúzásra. De egyedül nem lehetett sokszorosítógépen dolgozni — legalábbis olyanon, amilyen a miénk volt —, a röpce pedig másnap reggelre kész kellett hogy legyen, mert a röpcezőket a párt és az ifjak is estére már beállították. Hogy újabb komplikáció ne állhasson elő — mivel más kiút nem volt —, én mentem a röpçét lehúzni.

Amikor találkat akartam adni Margitnak, hogy a malomba kivigyük, kiderült, hogy már járt ott, ismeri a molnárt is, mert az ifjak szorult helyzetben ott is tartottak üléseket. Eszembe jutott a vásárhelyi Kiss Dénes és felesége lakása, ahol az ifjak lehúzógépe volt, s melyről Löbl Marcin és rajtam kívül talán senki sem tudott, aztán a

párt ugyancsak titkos lehúzója Ungvári Jancsinál. Itt mindenki tud mindent, és szorult esetekben még üléseket is tartanak a lakáson.

Lehangoltan indultam a fárasztó hosszú hegyiútra. Molnár kurta bőrnadrágjában, havasi gyopárral díszített sport-sapkájával, hátán a még tiszta röpcepapírokkal degeszre gyúrt hátizsákjával úgy festett, mint egy előírásos alpinista. Én is megfelelően voltam öltözve ahhoz, hogy két kiránduló benyomását keltsük. Lábamon a Laci bátyámtól kapott vizahólyaggal szigetelt bakancs, sporting, pulóver és koverko ruhám nadrágja, amelyet sportnadrággá alakított át nemrég Csupor Laji szakértő keze...

(Ki gondolta volna, hogy azt a valamikor oly finom szövethadrágot 3—4 hét múlva Soós Jóska bácsi a vásárhelyi városi tanács ülésén a jelenlévők felháborodása közepette be fogja mutatni, de nem az eredeti állapotában, hanem szakadozottan, mocskosán, aludtvér-foltosan, magasra tartva maga előtt, mint harci zászlót, s gyűlölettel eltelve kiáltja majd a tanácsuraknak: — Vádolom a szigurancát! Gúzsba kötött tehetetlen elvtársainkat állati módon megkínózzák. Vádolom a szigurancát, hogy legjobb elvtársaink meggyilkolására törekednek! Íme, a bizonyíték! Veress Pál vasmunkás vértől átitatott ruhája.)

Már rég elhagytuk a várost, mélyen bent jártunk az erdőben, amelynek hatalmas fái és tömött bokrai csodálatos színekben ragyogtak az október végi napsütésben.

De én nem élveztem a zöld-sárga-rozsdabarna-vörös falevelek színpompáját, nem éreztem az őszi erdő nosztalgiaiát kiváltó varázsát. Nem hallottam az erdő titokzatos apró neszeit, nem néztem az ember zavarta csendben ijedten röpködő madárkákat, amint búvóhelyet keresnek a sokszinű lombátrakban. Egymást váltogató nehéz gondolatok foglalkoztattak: vajon eljött a lány? Ha eljött, nem figyelték le? Jókarban van-e a lehúzógép? A szita nincs elszakadva? Vajon megússzuk ép bőrrel ezt az akciót, amelyet konspirációs bajok miatt talán nem is lett volna szabad elindítani? Gondolataimat Molnár egy-egy vidám „heil” kiáltása szakította meg, aki a szembejövő ismerősöket — vagy ismerősöknek vélt kirándulókat — üdvözölte őszinte vidámsággal. A kirándulók pedig jöttek a

hegyi úton le, vissza a városba, és hangosan csacsogva-énekelve a városból ki.

Dirndlis-pruszklikos szőke szász lányok jöttek csoportosan, bájosak, gömbölyűek voltak, mint a fiatal galambok. Szeplős, hosszúra nőtt, nagy hátizsákokat cipelő fiúk kísérték őket elképesztően nehéz szeges bakancsokban. Egy pillanatra elröppent gondolatomból a sok „vajjon?” — s megakadt a szemem egy hátizsákot cipelő formás kis „Grätchen”-en, aki ismeretlenül mosolygó-vidámsággal kiáltotta felénk: — Grüss Gott! — A vidám társaság elvonult mellettünk, s mi szótlanul tapostuk a kövekkel teleszórt hirtelen emelkedő utat. Az egyik kanyarnál bizonytalan hangon megszólalt Molnár: — Azt hiszem, eltévesztettem azt utat... — Mintha orrba vertek volna, úgy éreztem magam, leültem egy kőre, és reménytelenül néztem Molnárra, aki megpillantva a szembe jövő gazdát, hangos „heil”-lel üdvözölve megkérdezte, jó irányba megyünk-e a vízimalom felé. A gazda nézegetett egy darabig, aztán nagy későre kinyögte, hogy a malom azon az úton van, mintegy kilométernyire, de a molnár nincs otthon.

A történetek után „most már minden mindegy” gondolattal cammogtam a vidáman füttyörésző szobafestő után, aki fűgén lépkedve cipelte a nehéz hátizsákot.

Mire megérkeztünk, Margit már türelmetlenül várt reánk. Előszedtük a gépet rejtekhelyéről, megtakarítottuk a lisztportól, s előkészültünk a lehúzáshoz. Senki sem volt otthon a felnőttek közül, csupán egy 12 év körüli leányka és egy kisfiú.

Az egyik garat mellé, rozoga fapadra tettük a gépet, és azon húztuk le a röpcéket. Nagyon nehezen ment, Molnár rossz, barnás papírt tudott csak szerezni, amelyen — ha nem ügyeltünk — szétfolyt a festék. Alig váltva szót dolgoztunk, amilyen gyorsan csak tudtunk, amíg bealkonyodott. Akkor elkértük a gyerekektől a petróleumlámpát és a szemrontó, füstölő lámpa mellett tovább dolgoztunk szótlanul, mintha némák lettünk volna.

Az októberi éjszakában Margit vékony ruhában, a hidegtől reszketve rakosgatta az üres lapokat és szedte a fekete sorokkal barázdáltakat. Szabályos, szép arcát meg-

világította a pislogó lámpa fénye. Nagy, sötétbarna szeme fáradtan ragyogott. Karcsú, formás teste ütemesen hajlengott a malom gerendázatának megnyúlt s ijesztő formákat öltött árnyékai között.

Határtalan megbecsüléssel néztem az alig tizennyolc éves energikus leánykát, aki tudatos elhatározással vállalta a forradalmárok nehéz, veszéllyel teli életét. Abban az órában ezer meg ezer vele egykorú lány, tiszta meleg ágyban, szerelemről — a maga boldogságáról álmodozott, ő viszont egy széltől huzatos rozoga malom padlásán a patkánycincogásos éjszakában álmatlanul, fáradtan mindannyiunk boldogságáért dolgozott...

(Morácz Margitnál nem szalmaláng volt a forradalmi mozgalomban való részvétel. 1934-ben Temesváron az áruló Wurmbrandt és Dudás József provokációja következtében letartóztatták, és szörnyű kínzások után 5 évre ítélte a hadbíróság. Harminc évvel később találkoztam újra vele. A börtönben töltött kínzó évek elhervasztották szép arcáról a vidám mosolyt, de sötétbarna szemében ugyanaz a határozottság és minden áldozatra kész lelkesedés lobogott, mint 18 éves ifjúnok lány korában.)

Néhány nappal a röpce lehúzása előtt kedves találkozásom volt Simó Gyulával és Katalival. Úgy hiszem, először Katalival találkoztam, aki a KISZ központja részéről jött Brassóba — csak rövid időre —, hogy segítsen ifjúsági vonalon a tartományi szervezési munkákban. Csatakos idő volt, és bementünk egy kifőzdébe ebédelni. Kati akkor már elég régen dolgozott a központban, a mozgalom problémáit jól ismerte, én még csak alig néhány hete dolgoztam a tartománynál, de a Bélával való esti beszélgetéseink hozzásegítettek, hogy ne csak Vásárhelyen és a Marosvölgyén keresztül szemléljem a dolgokat. Beszélgetésünk már nem a kis vásárhelyi problémák elemeire bontásában merült ki, mint ifjúkorunkban, hanem magasabb, tartományi, országos szinten vizsgáltuk a kérdéseket. Észrevétlenül vezetőkké nőttünk.

A Gyulával történt találkozásom rövid volt, alig negyedórát beszélgettünk, találkára kellett mennie. Akkor szerelt le, jóformán még ki sem pihente magát és mennie

kellott Dobrudzsába. Ott ismerkedett meg és lett élet-társa a hős lelkű Doncának, aki később mártírhalt halt a börtönben.

Mély baráti és elvtársi szeretettel búcsúztam Gyulától, akivel csak 1935 őszén találkoztam újra, amikor Kolozsvárra visszatérésemkor átvette tőlem a bánági tartományi titkárság vezetését.

Katival jó 14 évvel később találkoztam.

Brassói találkozásunk alkalmával megkért, viseljem gondját az ifjaknak, ne feledkezzem meg arról, hogy több mint öt éven át náluk dolgoztam, ott nevelődtem tudatos kommunistává. Megígértem, de nem tudtam teljesíteni, négy-öt napra rá letartóztattak.

Október 26-a volt, szép, bágyadt, őszi délelőtt. Siettem a találkára, amelyet Schützberger Olga kért sürgős ügyben. A Honterus-szobornál találkoztunk, Olga elmondta, hogy egy kurír útján Béla kéreti a nálam hagyott alsóruháit és borotvafelszerelését. Azonnal hazamentem a kért tárgyakért.

Amikor kis csomaggal a hónom alatt a ház kapuján kiléptem, egy gyanús alakot pillantottam meg, aki mintegy 20—30 méterre a kaputól lassan sétált a göröngyös úton. Amikor melléje értem, megragadta a karomat és rám kiáltott: — Mit loptál abból a házból?

Hosszadalmas lenne elmondani kettőnk párbeszédét, igazoltam, hogy a nálam lévő ruhákat nem loptam — mert a házban lakom —, és igyekeztem szabadulni a hekustól, akit a leírások után azonnal fölismertem. Munteanu volt, „Muki”, a hírhedt kopó, a brassói mozgalom réme.

De „Muki” megsejtett valamit, az is lehet, hogy besúgás alapján biztosra jött és várt engem. Mint egy kullancs tapadt rám, bármerre mentem, velem jött, nem tudtam szabadulni tőle. Már a Lóvásártéren jártunk — ahol Láng Rudolf házigazdának volt bőrös üzlete —, hirtelen az az ötletem támadt, hogy bemegyek az üzletbe és veszek egy skatulya cipőkrémet, de „Muki” oda is követett.

Az események aztán villámgyorsan játszódtak le. „Muki” leigazolta magát, hogy sziguranca-detektív, és felszólított,

emeljem fel a karomat, mert személyi motozást akar csinálni.

Házigazdám kétségbeesetten bizonygatta, hogy nem vagyok tolvaj, megbízható, rendes fiatalember vagyok. Falra hányt borsó volt minden igyekvés, a detektív farzsebéből elővette revolverét és rám szegezte. Kigomboltam a kabátomat és felemeltem két karomat.

Abban a pillanatban tudtam, hogy el vagyok veszve, a kabátom belső zsebében volt az a néhány darab röpcse, amit a lehúzáskor magamhoz vettem, hogy eljuttassam a központba. Erre jó alkalom kínálkozott, a Béla ruháival együtt akartam elküldeni, azért vittem magammal. A tapasztalt kopó azonnal megérezte, hogy röpcéket talált a zsebemben, revolverét kabátzsebébe süllyesztette, idegesen bontogatni kezdte a négyrét hajtogatott papírlapokat, majd morogva olvasáshoz kezdett: „Munkások! Munkások! Ifjúmunkások!”

— Á! — ordított fel — valóban nem tolvaj vagy! — Tovább folytatni már nem tudta beszédét, mert ahogy felém fordította dühödt képét, öklömmel teljes erőmből állkapcsom ütöttem. Úgy hiszem, horogütésnek hívják azt a boxban, és kemény állkapcsa kell legyen annak, aki egy ilyen ütésre nem rogyik össze. „Muki”-nak nem volt olyan állkapcsa, és összerogyott, úgy feküdt a földön, mint egy mosórongy.

Most, ahogy visszagondolok erre az eseményre, őszintén meg kell mondanom, hogy a hekus leütése nem tudatos kiszámítással és megfontolással történt, inkább a letartóztatásom veszélye okozta pillanatnyi felindulás, ösztönös védekezés, fölmérhetetlen erejű szabadulni akarás volt.

Eltelt egy-két pillanat, amíg tudatomban rendeződött a további tennivaló. Felkaptam a pultra esett röpcéket, és két-három ugrással az ajtóhoz rohantam. Lenyomtam a kilincset és nyomtam kifelé az ajtót, de az nem engedett, nem engedhetett, mert befele nyílt. Mire erre rájöttem, már túl késő volt. Házigazdám társa, egy száz kilósnál nehezebb, javakorbéli férfi, a gazda rémült kiabálására kirohant a raktárból és látva a földön fekvő hekust és az ajtót ostromló „tolvajt”, hátulról rám vetette magát és két karomat lefogva megakadályozott, hogy a dulakodás-

ban kinyílt ajtón elmenekülhessek. Őrütségig fokozódott dühömben beleharaptam a kezébe, nagy bakancsossal hátrafelé rúgva úgy lábszáron találtam, hogy elesett, a fájdalomtól ordított, de nem engedett el, magával rántott a földre, karomat továbbra is sikerült lefogva tartania.

A hekus „kiütése” nem tartott sokáig, magához tért, feltápáskodott, revolverét reszkető kezével a halántékomra nyomta, és ráparancsolt a sántikáló óriásra, hozzon segítséget a rendőrségről.

Hogy a megrémült ember miket mondott a rendőrségen, azt nem tudhatom, de néhány perc elteltével futólépésben megérkezett három rendőr és egy detektív.

Azután az események úgy peregtek, mint a filmen.

Az egyik rendőr össze akarta kötözni szíjjal a kezeimet. Ellenálltam, erre hatalmas mordályával úgy nyakon ütött, hogy összeestem. A megvadult rendőrök összerúgdostak szeges bakancsaikkal, ekkor törték el egyik jobb oldali oldalbordámat. Az embertelen ütésektől és rúgásoktól elájultam. Bőségesen locsolhattak vízzel, mert mikor magamhoz tértem, hátrakötözött kezekkel víztócsában feküdtem.

Véres arccal, a padlóolaj mocskával beszennyezve, tépett ruhámban diadalmenetben kísérték a szigurancára.

Az üzlet ajtajában nagy tömeg gyűlt össze. Ott állt minden konspirációs szabályról megfeledkezve — Schützberger Olga is, szemében az együttérzés szomorú kifejezésével. Noha tört bordám miatt alig tudtam kiegyenesedni, felemelt fejjel mentem a rendőrök között. Egy nő felháborodott hangon kiáltotta: — Né, a szemtelen tolvaj, nem is szégyelli magát! — Szemébe néztem a hisztérikusan kiabáló nőnek — s noha a rendőr rám ütött a gumibottal —, hangosan válaszoltam: — Nem vagyok tolvaj! — Hát mi? — rikácsolt a nő. Valaki választ adott: Lehet, hogy kommunista!

A brassói szigurancán nem kínoztak meg. Egy N. Zamfir nevű komisszár, amikor kihallgatásomat vezette, kedélyesen megjegyezte: — Mi nem verjük meg magát, nem akarunk babérokat szerezni, hogy elfogtuk a tartomány egyik vezetőjét, amit a lakásán talált iratok igazolnak. Vesződjön magával Kolozsvár vagy Bukarest. — Majd vicces gúny-

nyal tette hozzá: — Emléknek elég magának Brassóból, amit letartóztatásakor a rendőröktől kapott.

A kedélyesen fecsegő komisszártól megtudtam, hogy Brassó átad vagy a kolozsvári tartományi, vagy a bucaresti főszigurancának. A főszigurancát már volt szerencsém ismerni katona koromban, a kolozsvárit még nem. Aztán megismertem azt is.

Letartóztatásom utáni negyednapon vonaton átszállítottak Kolozsvárra. A lakásomon talált ruhaneműim ott maradtak Brassóban, velem csak az „átkozott” rádiódrótokat, alkatrészeket és egy, a Nemes Dezső fabrikálta primitív táviró-leadó készüléket küldték el, amit Székely Laci magával hozott Vásárhelyről, s mivel ideiglenesen nálam lakott, nálam találták meg. Ebből az következett, hogy vállalnom kellett, hogy az enyém ez a nagyrészt használhatatlan kacat.

Reggel korán érkeztünk Kolozsvárra. Egyenesen a — most Horea úti — zsidó templom mellett lévő tartományi szigurancára vittek.

Hosszas vita után úgy határoztak, hogy átadnak a kolozsvári szigurancának kihallgatás (vallatás) végett. Éppen vásárnap volt, Kolozsváron egy reumas öreg rendőr kísért. Ha az oldalbordám nem lett volna eltörve, háromszor is megszöktem volna a vásári tumultusban, de nem tudtam futni, még járni is alig a már négy nap óta tartó éhség-sztrájkban legyöngült testemmel, a tört oldalbordámmal...

Amikor megérkeztünk a helyi szigurancára, Orlescu, Marcu és Mundruț detektívek már vártak reám. Meg akartak félemlíteni. Egyetlen hozzám intézett kérdés nélkül — rövid dulakodás után — a földre tepertek, gúzsba kötöttek, és kisebb megszakításokkal délig vertek. Amíg ők ebédelni voltak, én gúzsba kötve a hátamon feküdtem. Egy rendőr vigyázott rám, szótlanul ült egy széken, egyik cigarettát a másik után szívta.

Behunyt szemmel feküdtem a kemény padban, gondolatban százszor megátkoztam a Székely Laci drótságait, rádióalkatrészeit s azt a felelőtlenséget, hogy magával hozta.

Az „okos” Orlescu ugyanis kitalálta, hogy titkos rádióleadó-felvevő állomást akartam létrehozni és azzal is vádolt, hogy kémtevékenységet volt szándékomban végezni a Szovjetunió részére.

Egyetlen kérdés, amit addig hozzám intézett: kivel akartam a rádióleadó-felvevőt megcsináltatni és hol akartam felállítani... Elmenetelekor ezzel búcsúzott: — Ezen gondolkozz, amíg visszajövünk...

Amikor visszajöttek, Marcu — a hírhedt verő — részeg volt, zsíros fekete haja izzadt, karvaly képére hullt, száját nyalogatta, mint vérengző vadállat...

Este 10 órakor két rendőr lecipelt egy cellába, az öreg szolgálatos rendőr átvett, és halkán megkérdezte az átadóktól: — Ki felel érte, ha reggelig meghal?

Később bejött az öreg rendőr, és kéretlenül vizet hozott. Megittam, és visszafeküdtem a vassodrony fekvőhelyemre. Az éjszaka hideg volt, reszkettem, de alakatlanná vert lábamat tűz égette. Másnap reggel újra kezdődött a verés, még veszettebb dühvel, mint előző nap. A hóhérok észrevették, hogy fáj az eltört bordám, és gumibottal döfködtek, ami leírhatatlan fájdalmat okozott.

A vallatás kezdetén olyan nagy jelentőségűnek tartott rádióalkatrészek fontossága a minimumra csökkent, már nem faggattak a felvevő-leadóállomással, s aztán megelégedtek azokkal a „mesékkel” — amiket Brassóban leadtam — a röpirat eredeti kéziratáról, a konferencia jegyzőkönyvéről, és arról, hogyan került hozzám a *Scînteia*, *Steagul Roșu*, *Kommunista Ifjú Rohamos*, a *November 7* című broszúra.

Estefelé rövid jegyzőkönyvet vettek fel, és visszahurcoltak a cellába.

Félig aléltan feküdtem az ágyrostélyon, amikor halk pisszegésre figyeltem fel. Mepróbáltam felülni, akkor megszólalt egy női hang: — Maga vásárhelyi kommunista? Hogy hívják? — Kétszer is elismételtem a nevem, amíg az ismeretlen nő megértette. Talán tíz perc telhetett el, a női hang újra megszólalt: — Dán István ismeri magát, és kérdezteti, mire van szüksége? — Válaszolni nem tudtam, mert egy durva hang a nőre ordított: — Mit keres maga ott, mindjárt becsukom magát is.

(Jóval később tudtam meg Dán Pista bácsitól, hogy Balla Erzsi szimpatizánsnak volt egy barátnője, aki a rendőrség épületében lakott. Balláné — Dán elvtárs kérésére — felkereste barátnőjét, aki a cellámhoz jött érdeklődni. Hogy milyen úton szivárgott ki a hír, mely szerint egy vásárhelyi kommunistát vallasznak a rendőrségen, azt ma már nehezen lehetne megállapítani. De kiszivárgott, és Dán Pista bácsi „öreg” barátom és elvtársam, kötelességének tartotta akcióba lépni, hogy segítse a letartóztatottat, amivel lehet.)

Negyedik nap ebéd után kivettek a cellából, és beállítottak egy transzportba, amelynek tagjai csehszlovák, magyar, jugoszláv és román hontalanok és határátlépők voltak, akiket ki tudja hányszor dobtak át a határőrök, hol egyik, hol másik határon. Mindaddig ment ez az embertelen játék, amíg egy határőr „eltévedt” golyója valamelyik oldalon véget nem vétett az emberrel való tragikus labdázásnak.

Már majdnem szürküldött, amikör rongyos, szakállas, éhes csoportunk három rendőrtől s egy csendőrtől kísérve a mai Mihai Viteazul, a volt Széchenyi térre ért. Azon a helyen, ahol ma a köztársaság mozipalotában a bútorüzlet és kiállítás van, akkor almaárus öregasszonyok ültek hosszú sorban, vastag hócipőbe bújtatták fázós-reumás lábaikat, s noha még csak október vége volt, már orruk hegyéig „hárászkendőbe” bugyolálták csonttá-bőrré aszott testüket... „Almáskofák” — mondaná az, aki nem ismerte őket. A drága kolozsvári almaárus öregasszonyok, mondom én — aki tanúja voltam egy olyan jelenetnek, amit elég hosszú városvezetői minőségemben soha kofáknál nem tapasztaltam.

A kiéhezett csoport alig néhány méterre vonult el cammogva-lődörögve az almaárusok sora előtt. A csoport tagjai rongyosságuk ellenére nem darisok* voltak, kiguvadt szemmel nézték az almával teli kosarakat, de egy sem kért. Ideges mozgolódás támadt az öregasszonyok között, az egyik belemarkolt kosarába, és négy-öt almát

*Daris — a nagyvárosok elesett, züllött, koldulásból élő lumpenproletárja.

belegyömöszölt az előtte elhaladó zsebébe. Mintegy vezényszóra álltak fel a kicsi fáradt anyókák, és motyogvasápitóztatva rakosgatták a jóízű batul almákat a szakadozott zsebekbe...

Én mintegy tíz méterrel lemaradtam a csoporttól, mert megvert, dagadt lábaimmal nem bírtam velük lépést tartani. De nekem is jutott egy anyóka. Hatalmas posztócipőjében mint beteg liliputi tyúk tipegett felém, sovány kezében két-három almát szorongatott. Kezembe akarta adni, fénytelen szemével nem látta, hogy csuklóímon lánc van. Amikor észrevette, megdöbbenve motyogta: — Ó, te szegény fiú, mi bűnöd van, hogy megláncoltak? Jaj! bocsássa meg a jóisten, vajon mit csináltál? — A csendőr nem durván, de rászólt: — Néni, menjen innen. — Az öregasszony egy almát becsúsztatott a zsebembe, a másik kettőt ijedtében elejtette. Színtelen ijedt szemével még egyszer a láncra nézett...

Ma is előttem áll a kép, és különös érzések fognak el, ha arra gondolok, hogy az a megvert, megbilincselte fiatalember, akit az almaárus öregasszony betörőnek — talán gyilkosnak is nézett — alig másfél évtized múlva mint a város vezetője kereste az almaárus néniket, de azok akkor már régen a házsongárdi temetőben pihentek. Mielőtt vonatra ültettek volna, újra történt valami, ami a kolozsvári elvtársak lelkes szolidaritását bizonyította.

Amikor a harmadosztályú váróterem ajtajába értünk, 3—4 hangos-heves ifjú közénk furakodott, és olyan lökdösődést provokált, hogy az egész transzport összegabalyodott. Egy jó növésű, lobogó hajú szőke fiú végigjártatva szemeit a csoporton, mellém lépett, és azt kérdezte: — Te vagy Veress Pali? — Majd feleletre sem várva ételneműt és pénzt akart a zsebembe gyömöszölni. Csak annyi lehetőségem volt, hogy megmondjam, nincs semmire szükségem, mert hazavisznek Vásárhelyre. Az egyik ifjút a rendőrök megfogták, és üvöltve faggatták, miért csináltak ilyen zavart?! A lobogó hajú fiú karjánál fogva kirántotta a bajba jutottat, és pillanatok alatt eltűntek az állomási zürzavarban.

(Nem tudom, ki volt a lobogó hajú, szőke fiú, de többeknek a véleménye szerint csak Hikkel Rudi lehetett, rá

vall az ilyen „partizános”, vakmerő fellépés. A spanyol polgárháborút végigharcolta, a fasiszták munkatáborba hurcolták. Valahol elpusztult a hitleri Németországban.)

Vásárhelyre hajnalban érkezünk meg. A kíséző csendőr, bármit is ígértem, nem volt hajlandó megengedni, hogy csak egy percre is bemenjünk Karcsiékhoz, pedig a házunk előtt mentünk el. Azt azonban megígérte, hogy egy cédulát elhoz. Ott a kapu deszkáján, ezt írtam egy noteszlapra: „Brassóban letartóztattak, itt vagyok a szigurancán, adj a csendőrnek 20 lejt.”

Még nem virradt meg, amikor a csendőr Karcsiékat felverte a rossz hírrel, hogy a szigurancán vagyok. Reggel 9 órakor már a Morar irodájának mocskos parkettjén feküdtem gúzsba kötve. Amiken keresztülmentem azon a szombati napon, azt elmondani nem, csupán lázálomban megálmodni lehet.

A késő éjjeli órákban ért véget a kínzás. Nem is tudom, hogyan kerültem a cellába. A letartóztatásomtól eltelt nyolc nap alatt csupán félkiló szőlőt, egy almát és két-három kiflit ettem összesen.

Elgyötört testemmel — az egymást követő letartóztatások alatt elszenvedett kínzások miatt —, meggyengült idegimmel úgy éreztem, eljutottam ellenálló erőm végső határáig. Feltéptem sapkaellenzőmet, és az oda rejtett borotvapengével bal kezem ütőerét elvágtam. Amikor a pengét az ütőerre tettem, nem éreztem aggodalmat, féltelmet, nem jutottak eszembe szeretteim, nem sajnáltam senkit, nem sajnáltam elhagyni az életet... Csak egyetlen gondolat foglalkoztatott: szabadulni, szabadulni a kínzó tudattól, hogy reggel folytatódik a kibírhatatlan kínzás, és hátha nem lesz már erőm tovább ellenállni. Mint megcáfolhatatlan igazság uralkodott tudatomban a tény: „Az erkölcsi halál rettenetesebb, mint a fizikai megsemmisülés”.

Éreztem, amint a penge mélyen behatol csuklómba és a ragadós, meleg vér bugyogva végigcsurog tenyeremen, ujjaimon. Egy ösztönös mozdulattal két combom közé dugtam csuklómat, és combjaimmal összeszorítottam. Csendes szédülés fogott el, aztán kis idő múlva lezuhan- tam a piccsről a földre. Amikor magamhoz tértem, a

cella földjén feküdtem, egy rendőr nadrágszíjával szorosán elkötve tartotta karomat, egy másik fászlival csavarta körül csuklómat... Valójában csak akkor tértem teljesen magamhoz, amikor a kórházban — miután összevarrták sebeimet — valamilyen injekciót adtak be.

Az egész város fel volt bolydulva a sziguranca bestialitása miatt. Polgári napilapok ismertették az esetet, és felháborodottan ítélték el a mindegyre megismétlődő brutalitásokat. Másnap reggel Ghibu doktornak bejelenttem, közölje az ügyésszel, hogy mindaddig éhség-sztrájkot tartok, amíg az ügyész itt a kórházban ki nem hallgat.

Az éhség-sztrájk hírére egy munkásdelegáció — melyet úgy hiszem Grün Dezső vezetett — a főügyésznél bejelentette: amennyiben visszavisznek a szigurancára, a munkások az egész város területén sztrájkba lépnek.

Harmadnap délelőtt a főügyész bejött a kórházba, és ígéretet tett, ahogy annyira jobban leszek, az ügyészségre vitet — nem a szigurancára —, és ott fog személyesen kihallgatni. Kért, hagyjam abba az éhség-sztrájkot. Abba-hagytam.

Napok múlva, ahogy fájdalmaim kissé szűntek és a gyógyszerektől idegállapotom is javult, megpróbáltam tervet összeállítani arra nézve, hogyan tudnám kiszedetni a brassói lakásom villanykapcsolójába rejtett jel-szavas „befutókat” és címeiket. Nem hagyott nyugton a gondolat, ha a „befutók” valamiképpen a sziguranca kezébe kerülnek — ha nem is tudnak mindent megfejtetni —, még úgy is tömeglebukást idézhetnek elő.

Nemes Jóskát választottam ki tervem megvalósításához. Tervem az volt: miután meggyőződtek az elvtársak, hogy a sziguranca nem figyeli a brassói lakást, Székely Laci — aki néhány napig nálam lakott — valamilyen ürüggyel bemegy a szobába és pillanatok alatt kiveheti a villanykapcsolóból az ujjbegynyi nagyságra összehajtogatott cigarettapapirosokat. Elgondolásomban az is szerepelt, hogy kiverik a ház előtti villanyoszlopon a biztosítékot, és annak ürüggyén, hogy keresik a hibát, kibontják a kapcsolót...

Jóskával személyesen nem tudtam beszélni. Bözsin és Mariska nénin — a főápolónő útján, akinek a férje régi

kommunista volt — juttattam el elgondolásaimat, szabad kezet hagyva a kivitelezésben. Jóska nyomban elutazott Brassóba. Türelmetlenül vártam hat napon át, míg végre megérkezett és beizente az oly nagyon várt eredményt: „Minden rendben van.”

A részleteket akkor nem mondhatta el, szabadulásom után új, fontosabb kérdések foglalkoztattak. Most, amikor e sorokat írom, levelet kaptam tőle, amelyben leírta a „bohém” Molnár bravúros tettét...

Molnárnak volt egy szimpatizáns kéményseprő ismerőse, aki kéményseprő ruhát szerzett neki, aztán mindketten beállítottak Láng Rudolf Porond utca 11/a alatti házába, és olyan seprést rendeztek nemcsak a kéményekben, de a kályhákban is, amilyen „elő volt írva”. Az ügyes Molnár alkalmat talált arra, hogy 2—3 percig egyedül legyen a szobában, ez idő alatt kiszedte a papírdarabkákat a kapcsolóból. Az örökké vidám Molnár ez alkalommal nagyon értékes szolgálatot tett a mozgalomnak. Bravúrja belekíváncozik egy filmforgatókönyvbe, mint fontos jellemzője a kommunisták ötletességének, bátorságának.

November 2-től december 12-ig feküdtem a kórházban. Amikor december 12-én kora reggel egy detektív és egy rendőr valósággal „elrabolt” a kórteremből, még nagyon gyenge voltam, csak sántikálva tudtam járni. Az ügyesség helyett a rendőrségre vittek.

A kora reggel ellenére Morar már az irodájában volt. A földön egy mosdótálban víz, az asztalon gumibotok és kötöző szíjak. Így várt. Azonban ez alkalommal a mosdótálon kívül a többi tárgyat nem vették használatba.

Morar elmondta feltevéseit a mozgalom állásáról, felsorolta a benne — feltételezett — részt vevő személyeket, aztán fenyegetően kijelentette: — Ma mindezt aláírásoddal fogod igazolni, vagy itt döglesz meg. — Minden erőmet összeszedve a levegőbe bámultam, és hallgattam, mintha nem is velem beszélne. Morart ez annyira kihozta sodrából, hogy felkapott egy keze ügyében levő fahasábot és föbe ütött vele. Hangtalanul zuhantam le a földre, a vér végigcsurgott arcomon. Morar ordított, rúgott, parancsolta, hogy keljek fel. Én félájultan mozdulatlanul feküdtem a földön behunyt szemmel. A hóhér benyitott egy másik szobába, hogy segítségül hívjon valakit, aki fel-

mosson. Ebben a pillanatban kinyílt az előszoba felőli ajtó, nem láttam az illetőt, csak megdöbbszent kiáltását hallottam. Morar és egy rendőr megmostak a vértől, székre ültettek, és vizes zsebkendőmet a sebre tették, amelyből még mindig szivárgott a vér. Nem tudom, mennyi idő telt el így, teljesen elvesztettem időérzéke-
met, valaki bejött és Morarral súgdosódott, egy-két öszszefüggés nélküli szót értettem csak meg, főügyész, halott, vértócsa...

Csak később tudtam meg a szavak értelmét. Az történt ugyanis, hogy egy építómunkás — aki engem jól ismert — az építők tradicionális, karácsony másodnapján tartandó báljára engedélyt jött kérni a szigurancától. Amikor benyitott és meglátott véres fejjel, behunyt szemmel a földön, azt hitte, agyonverték. Ész nélkül rohant ki a rendőrségről, és a főtéren mindenkinek elmondta, mit látott.

Egy óra múlva már az ügyészségen is tudtak a „halálomról”. A főügyész telefonon hívta a szigurancát halálhírem kérdésében, s miután ott azt megcáfolták, parancsot adott, hogy azonnal vigyenek az ügyészségre. Mindenféle huzavonával az átvitelemet délig késleltették, addig Morar jegyzőkönyvet írt, amely majd semmiben sem különbözött a brassói és kolozsvári jegyzőkönyvektől.

Palade főügyész, amikor meglátta behasadt fejemet, láthatóan indulatba jött. Nem azért, mert megkínóztak, hanem mert azután történt ez, miután ígéretet tett, hogy nem fognak bántalmazni.

Nem volt mit vesztenem, s én bizony jól odasóztam hiúságára. Megmondtam neki, hogy a szadista szigurancásoknak nincs szavuk és becsületük, de egy főügyésznek illő, hogy legyen. Az egész város tudja, hogy Ön mit ígért nekem, amikor abba hagytam az éhségsztrájkot, és most azt is tudja mindenki, hogy ígérete ellenére mi történt velem. Zavarában hangosan rám támadt: Hogy jön maga ahhoz, hogy ilyen hangon beszéljen velem? Szabadlára akarom magát helyezni — mondta csendesebben —, de ha így viselkedik, meg kell változtassam elhatározásomat. — Majd szigorúan hozzátette: — Ha megígéri, hogy nem hagyja el a várost és a tárgyaláson megjelenik, szabadlára helyezem.

Megígértem, és betartottam ígéretemet.

Az első tárgyaláson, 1932 márciusában megjelentem, azonban az ügyvéddel — különböző okokra hivatkozva — sikerült elhalasztatnom a tárgyalást. A következőkön azonban már nem jelentem meg két ok miatt: mert arra már nem tettem ígéretet, és mert akkor már Moszkvában voltam, később pedig illegálitásban dolgoztam.

Híre ment, hogy az ügyészségen vagyok, és néhány elvtárs a folyosón várta az ügyész döntését. Őszinte elvtársi szeretettel üdvözöltek, amikor az ajtón kiléptem.

Szabadulásom után jó néhány hét telt el, amíg fizikailag rendbe jöttem, de az idegeimmel nem. (Sokan azt hiszik, hogy sírógörcsös rohamokat csak hisztérikus asszonyok kapnak; az orvostudomány ezt cáfolja. De megcáfolom én is, nemcsak a magam esetével — hanem azzal is, amelynek 1933 nyarán szem- és fültanúja voltam Moszkvában egy régi párttag múltjának ellenőrzésénél, aki, amikor életrajzának elmondásába kezdett, sírógörcsöt kapott. A volt Putyilov gyári lakatosból lett professzor élettörténetét mások mondták el. A sok szenvedés és megpróbáltatás, a bátor harcos magatartás hallatára olyan emóció fogott el, hogy nekem is ki kellett mennem a teremből, mert sírógörcs környékezett.) Hónapokon át szinte minden éjszaka rémes álmaim voltak. Azt álmodtam, hogy letartóztatásban vagyok és kínoznak, vagy készülnék megkínozni. Sokszor álmomban erős fizikai fájdalmakat éreztem az álombéli „kínzások” alatt, amitől felébredtem.

Különös lelkiállapotba kerültem. Egy mélyértelmű vers vagy regény olvasásánál olyan érzékenység fogott el, hogy patakzottak a könnyeim. Bizonyos dolgokról egyáltalán nem tudtam beszélni, azonnal könnyezni kezdtem.

Ideggyógyászatra kellett volna mennem. Kényelmes életre, tartós pihenőre lett volna szükségem, de miből fizettem volna a költségeket én, egy munkanélküli lakatoslegény?! Az elvtársak jól látták ezt és mindent elkövettek, hogy segítsenek, de az a segítség nem volt elegendő súlyosan megbetegedett idegeim meggyógyítására. Akkor vetődött föl a kérdés, hogy a Vörös Segély segítségével valamelyik hazai vagy külföldi szanatóriumba menjek

alapos gyógykezelésre. Június első napjaiban kaptam az értesítést, hogy a pártközpont úgy döntött: kivisznek a Szovjetunióba gyógykezelés végett.

Ha valaki azt hiszi, hogy betegségem alatt a köldökömet néztem, vagy dologtalanul gyönyörködtem a kitáruló tavasz szépségeiben — téved.

Részt vettem továbbra is a helyi pártvezetőség munkájában, eljártam a kerületi Blokk és a munkanélküliek ülésére, s részt vettem egy munkanélküli utcai tüntetés előkészítésében is.

A helyi vezetőség határozatot hozott, hogy semmilyen nyílt akcióban részt ne vegyek, ahol letartóztathatnak. Ilyenformán több időm jutott olvasni, általános műveltségemet fejleszteni. Éltem is vele. Szinte naponta eljártam Géza bácsihoz olvasni, beszélgetni. Úgy hiszem, akkor ismerkedtem meg Szmuk Tónival, aki vidékről időnként bejárt Géza bácsihoz beszélgetni és olvasnivalóért. Szmuk Tónitól — aki elbeszélése szerint Stromfeld Aurélnak, a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege vezérkari főnökének hadsegédje volt — sok érdekes dolgot hallottam a forradalmi hadviselésről, a Tanácsköztársaság védelmi harcáról. Bizalmasabb barátságba nem kerültünk, mert nagyon ritkán találkoztunk, de kegyelettel őrzöm emlékeimben a lelkes Szmuk Tónival való beszélgetéseimet, akit 1941-ben a bukaresti hadbírótság több elvtársával együtt halálra ítélt és kivégeztetett.

A tavasz folyamán ismerkedtem meg, helyesebben — ismerkedtünk meg többen vásárhelyi munkásifjak Szilágyi Andrással. *Új pásztor* című könyvét sokan olvastuk régebből. *Az idő katonája* című könyve éppen akkor jelent meg, s már olvastam is.

Úgy tudom, Szilágyi András azért jött Vásárhelyre, hogy megismerkedjék néhány számottevő munkással és haladó értelmiségivel. Géza bácsi értesített néhányunkat, és mintegy tizenöten mentünk el találkozni az *Új pásztor* írójával. Érdekes vita alakult ki a baloldali irodalomról. Szilágyi András elismeréssel és megelégedéssel nyilatkozott a vásárhelyi munkásifjak vitakészségéről és irodalmi ismereteiről.

AZ V. KONGRESSZUS

1932 április első felében lehetett, a párt tartományi bizottságától valaki Vásárhelyen járt, tőle hallottam először az V. kongresszusról. Elejtett szavakból már hónapokkal azelőtt következtetni lehetett, hogy nagy események, változások előtt állunk. Az V. kongresszus előkészítése oly tökéletesen volt megszervezve, hogy ismereteim szerint a határokat átlépő elvtársak közül senki sem bukott le, s ez biztosította a kongresszus zavartalan megtartását. Mint már jeleztem, a kongresszus egyik szervezője — az ilyen kérdésekben nagy gyakorlattal rendelkező — Breiner Béla elvtárs volt. Április elején még nem olvastuk a kongresszus határozatait (állítólag az első „anyagszállítmány” a határon lebukott úgy, hogy én a határozatokat jóval később, csak októberben olvastam Moszkvában). Tanulmányozni, alaposan feldolgozni és minden részletében elsajátítani — míg itthon voltam — nem tudtuk, de információk alapján megismertünk néhány — a fontosabb kérdésekben hozott — határozatot.

Elméleti ismereteim gyengesége folytán teljesen értetlenül álltam „a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájá”-nak jelszava előtt.

Az a megállapítás pedig, hogy Románia „nem burzsoá demokratikus forradalom *előtt*, nem a *közvetlen proletárforradalom előtt*”, hanem „a *burzsoá demokratikus forradalom befejezése előtt* áll, *gyors átmenetben a proletárforradalomra*” és ebben a harcban a hegemon szerep a proletariátusé... minden ismeretemet a feje tetejére állította, mert ismereteim — a burzsoá demokratikus és a proletárforradalom célkitűzéseit, a benne részt vevő osztályok szerepét és egymáshoz való viszonyát illetően — igen gyengék és csak általánosak voltak.

Hogy megértsem a kérdést, meg kellett előbb ismernem azt a marxi megállapítást, hogy a burzsoázia 1848 után elvesztette vezető szerepét a polgári-demokratikus forra-

dalomban és a proletariátusé lett az a történelmi szerep, hogy vezesse a harcot a burzsoá-demokratikus forradalom célkitűzéseinek, jelszavainak forradalmi úton való megvalósításáért.

Először persze meg kellett tanulnom, melyek a burzsoá-demokratikus forradalom célkitűzései, csak azután értettem meg, miért nem állhat Románia közvetlen a proletárforradalom előtt. A kongresszus egyes határozatai és utasításai, mint „arccal a nagyüzemek — elsősorban a nehézipari üzemek felé”, ismertek és könnyen érthetők voltak. Könnyen érthető volt a kongresszusnak az a határozata, amely szerint a nemzetiségek által lakott területeken nemzeti forradalmi szervezeteket kell alakítani, amelyek a párt vezetése alatt — az elégedetlen román tömegek mellett — harcoljanak a nemzeti egyenjogúságért, a többségi, sovinszta burzsoá-földesúri nemzeti elnyomás ellen, de ugyanakkor harcoljanak a saját nemzeti burzsoáziájának revizionista-sovinszta politikája ellen is. Mindez könnyen érthető volt, de hogyan lehet legális nemzeti forradalmi tömegszervezetet létrehozni?! Erre választ a tartományi küldött sem tudott adni.

(Alig két évre rá, mint a párt erdélyi tartományi titkára — Kohn Hillel, Breiner Piri, Iosif Ranghet elvtársakkal 1934 nyarán — több esetben elemeztük a Magyarpárti Ellenzék munkáját és a párt központi titkársága előtt kifejtettem álláspontunkat arra vonatkozólag, hogy a Magyarpárti Ellenzék az addig kifejtett munkák alapján megérett az „önálló nemzeti forradalmi szervezetté” való átalakulásra. A MADOSZ megalakításának munkájában azonban már nem vettem részt, akkor Temesváron dolgoztam.)

Az V. kongresszus nagy történelmi jelentőségét pártunk politikai és szervezeti életében míg otthon voltam — 1932-ben — nem volt alkalmam alaposabban megismerni. A különböző társadalmi osztályoknak — és ezeket az osztályokat képviselő politikai pártoknak — a szerepét az elkövetkezendő forradalomban hosszas és alapos tanulmányozás és magyarázatok után értettem meg teljességében. Mivelhogy mindezeket, amíg itthon voltam, nem ismertem, nyilvánvaló, hogy az V. kongresszus sok kérdésben világosságot teremtő helyes megállapításait, a szervezeti kér-

désekben, politikai orientációban hozott határozatait csak nagyon kis mértékben alkalmazhattuk Vásárhelyen az országból való eltávozásom előtt.

Az V. kongresszusnak azonban elvi, politikai és jelentős szervezeti kérdésekben hozott pozitív határozatai mellett hibás, helytelen határozatai is voltak, főleg a nemzetiségi kérdésben, az amszterdami irányzatú szakszervezetek „szociál-fasiszta” titulálásában.

Azonban a kongresszus egyes hibás megállapításai, határozatai csak sok év múlva — lényegében a felszabadulás után — tűntek ki. De a hibák ellenére, amelyeknek a nagy tömegmegmozdulásoknál visszahúzó ereje volt — mégis az V. kongresszus jelentősége rendkívüli pártunk történetében, mert tisztázott néhány olyan kérdést, amelyek nélkül helyes politikai vonalat és harci taktikát tartósan felépíteni nem lehetett volna.

1932 tavaszán a gazdasági krízis elérte mélypontját. A vásárhelyi gyárak nagy része már régebb bezárta kapuit, és egyesek soha többé nem nyitották ki. A még dolgozó gyárakban a munkások létszámát úgy lecsökkentették, hogy alig voltak többen, mint amennyi rendes üzemeltetés esetén a karbantartáshoz szükséges. A munkaadók szemtelensége, bérlevágó és új kizsákmányolási formák, eljárások bevezetése a kibírhatatlanságig fokozódott.

(Akkor kezdtek foglalkozni az általánosan ismert és gyűlölt bedomódszer bevezetésével, amely az akkordrendszerre épült és a kapitalista kizsákmányolásnak magas szintű tudományos alkalmazása, a munkás munkaerejének és munkaidejének százszázalékos kihasználása volt.

A legenyhébb elégedetlenség kinyilvánítására, a munkások legjelentéktelenebb követelésére tömeges elbocsátással feleltek. És mégis, ebben az elbocsátással, munkanélküliséggel, nyomorral fenyegető kora tavaszi időszakban a Székely és Réthi bútorgyár több mint 250 munkása sztrájkba lépett, és a még dolgozó vásárhelyi gyárak és műhelyek munkásainak erkölcsi és anyagi támogatásával minden munkaadói és hatósági terror ellenére kiharcolta követeléseinek nagy részét.

Az előző, 1931-es rövid sztrájkhoz viszonyítva — amikor lényegében a sztrájk kitörése előtti napokban és a

sztrájk alatt szerveztük meg a pártsejtet —, az 1932-es sztrájkot a már meglevő és megerősödött sejt szervezte. Különös jelenség volt a sztrájkban, hogy ez esetben az előmunkások is sztrájkoltak, akiknek nagy része éveken át lényegében hajcsár volt, s akik addig nemcsak megnehezítették a megmozdulásokat, de mint sztrájkőrök sok esetben legfőbb okozói voltak a gyenge eredményeknek vagy éppen eredménytelenségnek.

A párt helyi vezetősége úgy határozott, hogy a szaknácás részéről Gáll Kálmánt küldjük ki az állandó és szoros kapcsolat tartására a sztrájk előtt állókkal, aki segítséget tud adni a kollektív szerződés megszövegezésében és a tárgyalások folyamán felmerülő kérdésekben is. Én a pártkapcsolatot tartottam Kiss Sándorral, aki a sejt titkára volt.

A jól megfogalmazott kollektív szerződés-tervezet alapján a sztrájk egységesen tört ki, de az ingadozó és egyes besúgó partiführerek jelenléte már a sztrájk kezdetén különös nehézségeket okozott. Mégis a munkások elkeseredése, a harcok hangulat és a jól szervezettség elnyomta néhány parthiführer demoralizált „vénesszonyos” jajgatását.

Már a sztrájk kitörésének pillanatában látható volt, hogy a harc hosszúra fog nyúlni és Réthiek mindent el fognak követni, hogy hatósági segédlettel, sztrájkőrökkel le-törjék a sztrájkot. Mi is megtettük azonban a kellő intézkedéseket. A sztrájk kitörésének másnapján a sztrájkőrök elállták a gyár kapuit és oda senkit be nem engedtek. Az első hét végén már működött a *sztrájkkonyha* az Alsó utcában, Torjai István lakásán, ahol a főszakácsi teendőket a háziasszony látta el. Később a konyha átköltözött a kövesdombi Kaptató utcába.

A vásárhelyi mozgalom egész tevékenységét a sztrájk támogatására összpontosítottuk. A még dolgozó munkások csodálatos öntudattal adták le hetenként az egy órai munkabért a harcban állók segítésére. Incze pékmester — a vásárhelyi Munkás Testező évtizedeken át legszámottevőbb patrónusa — ingyen és hitelben szekérszámra szállította a kenyeret, Kaucsár mézárasmester a húst. A Blokk vezetői kimentek a közeli falvakba, és ott is

népszerűsítették a sztrájkot. Agitációjuk nyomán egyes falvakból paraszt-szimpatizánsaink zsákszámra hoztak be krumplit, paszulyt és jelentős mennyiségű szalonnát.

A tartalékok azonban kezdtek kimerülni, a sztrájk-segély kisebb lett, a munkaadók ezt a lélektani pillanatot akarták kihasználni a sztrájk letörésére. Ügynökeik Aradon és más városokban — ahol sok munkanélküli asztalos élt — sztrájktörőket toboroztak. Bözsi segítségével — aki az irodában dolgozott — mindenről értesültem, és így lehetőségünk nyílt arra, hogy az érkező „sztrájktörőket” már az állomáson „fogadják” a sztrájkolók. Elkeseredett viták után a sztrájktörőknek hozott munkások, szinte kivétel nélkül, hazautaztak.

A munkaadóknak ez a próbálkozása kudarcot vallott. Ekkor besúgóikat állították „munkába”. Holinek partiführer — a híres inaspofozó — suttogó propagandájával megpróbált hangulatot teremteni a sztrájk eredmény nélküli — azonnali — befejezésére.

Holinek propagandájának ellensúlyozására, Kokos Béla Wesselényi utcai lakásán gyűlést hívtunk össze, amelyen nemcsak a sztrájkbizottság tagjai vettek részt, de minden részlegből részt vett néhány munkás.

Illegális viszonyok között 30—40 ember nem gyűlhet össze fényes nappal anélkül, hogy a közvetlen szomszédok ezt észre ne vegyék, ami lebukást okozhatott.

A Wesselényi utca azonban kivételes hely volt Vásárhelyen. Ott minden harmadik házban *elvtárs* és minden másodikban *szimpatizáns* lakott. Ott egy gyűlés denúnciálásáról szó sem lehetett.

(Nemegyszer vettem részt ott munkanélküli- vagy Blokk-gyűlésen. Télvíz idején ingujjra kellett vetkőznünk, mert a 16—20 négyzetméteres fűtetlen szobáskába 45—50 ember is bepréselte magát, hogy „hallhasson valamit a helyzetről”. Nem tudom, ilyenkor mi fűtötte jobban a szobáskát, az emberi test melege vagy az izzó elégedetlenség és gyűlölet a rendszer ellen? Rekedten mentem haza az ilyen gyűlésekről a sok beszéd miatt és a cigarettafüsttől, amely sűrűbb volt a legsűrűbb londoni ködnél.)

A Kokos Béla lakásán tartott gyűlésen jelen volt Gáll Kálmán, mint „tanácsadó” a szaktanács részéről, de jelen

volt Holinek is, akinek aljas propagandáját le akartuk leplezni.

Egymás után szólaltak fel a tárgyaló bizottság tagjai és a legharcosabb sztrájkolók: Kiss Sándor, Bakk Gyula, Korondi Jenő, Megyeri István, Tordai Gyula, majd Barabás Sándor, Alexandru Găbudean, Vakarcs Károly. Megvetéssel leplezték le Holinek — s a Holinek-félék — gyalázatos aknamunkáját, a sztrájk elárulására való törekvésüket. Holinek nem tudott védekezni, a rázúduló vádak elől úgy akart menekülni, hogy átkozódva, fenyegetőzve elhagyta az ülést. Gáll Kálmán egy Marossi Jóska nevű ifjúmunkást küldött utána, hogy lássák, hova megyen: Réthiékhez vagy a rendőrségre?!

A rendőrségre ment.

Azon a napon, amikor a gyűlést tartották, találkám volt Kálmánnal, hogy beszámoljon a történekről. Mivel nem jött ki a találkára, fölmentem a Főtérrre. Nem messze a rendőrség épületétől mintegy 20 munkást kísértek a rendőrök és detektívek. Azonnal felismertem közöttük Gáll Kálmán magas, szikár alakját és Bakk Gyulát — elmaradhatatlan önkéntes tűzoltó formasapkájával —, majd amikor közelebb jöttek, Kiss Sándort, Szép Ilonkát és a többi ismerős elvtársakat. Néhány nap múlva, miután szabadultak a rendőrségről, Kálmán így mesélte el nekem a történeteket: — Amikor megtudtuk, hogy Holinek a rendőrségre megy, azt mondtam a sztrájkolóknak: várjuk be, amíg a sziguranca kiszáll. Úgy gondoltam, hogyha szétmegyünk — és Holinek bementése alapján egyenként szednek össze —, rosszabb lesz. Azt javasoltam, mindenki mondja azt, Holinek hívta össze a gyűlést azzal az ürügygyei, hogy be akar valamit jelenteni. Amikor elment, azt mondta, várjanak itt, azonnal jövök az igazgatóság újabb ajánlatával.

Elment, mi vártuk, de nem jött vissza.

A letartóztatottak mindenike ezt vallotta.

A sziguranca tudta, hogy nem őszinte a vallomásuk, és megpróbálta veréssel kicsikarni az igazságot, de mindenki kitartott a Kálmán javaslata mellett. Az ügy bíróság elé került, ahol egy naiv jóindulatú bíró lehordta a sárga földig Holinekét: — Maga hívja össze a gyűlést, aztán el-

megy és feljelenti a társait a rendőrségen, miféle ember maga?

Holinek hebegett-hárogott, hogy nem így volt, a bíróság a tanúk vallomását vette alapul, és Holineket 3 hónapi fogházra ítélte.

Kálmán „szenzációs ötletét” etikai szempontból lehet vitatni, de a sztrájk bukásának veszélyét elhárította. A vezetők kiszabadultak, és rövid időre eredményes befejezéshez vezették a Székely és Réti munkásainak több mint négyhetes harcát a bérleszállítások ellen, egy elfogadható kollektív szerződéssel. Ez a sztrájk szilárd politikai és szervezeti alapot teremtett az 1934—35-ös heves sztrájkokhoz.

A munkanélküliség nemcsak gazdasági, de pszichikai állapot is. Az a tény, hogy soha nincs egy-egy fillér sem a zsebedben, a tudat, hogy amit megkívánsz, amit szeretnél — legyen az könyv, színházi előadás vagy egy flekken —, a magad erejéből megszerezni nem tudod, alacsonyrendűségi érzéssel tölt el. Kikezdi egyenlőségi érzésedet, fellépésedben félszeggé tesz... Kilatástalansági érzés uralkodik el rajtad, feleslegesnek érzed magad.

Ezek ellen védekeztem akkor, amikor újra visszamentem Kacsó Ferihez dolgozni. Ámbár Feri sem keresett annyit, hogy népes családját eltartsa, kész volt megosztani velem a kétszer semmit, amit egy pékműhelyhez ragasztott 6 négyzetméteres odúban kerestünk. De az a tény, hogy dolgoztam, lelkileg egyensúlyban tartott. Alkalmam volt megismerkedni olyan épületlakatos-munkákkal, amelyeket addig nem végeztem. És persze alkalmam volt izgulni, hogy a hét végére bejön legalább 100—200 lej, ami ugyan munkám *értékének* tizedrészét sem tette ki, de ott volt az a tudat, hogy valaki az elvégzett munkámért nekem tartozik, és alkalmam volt dühösködni, jól kikáromkodni magam, amikor Feri az ő elpusztíthatatlan optimizmusával bejelentette: — Ezen a héten senki sem fizetett, de jövő szombatra lesz pénz, ne búsulj, Pali!

Az optimista Kacsó Feri robotolt, talpalt az elvégzett munkák áráért, de sajnos mondókáját minden héten meg kellett ismételnie.

Az udvar, ahol a műhely volt, furcsa tarka képét mutatta az emberi életnek. A ház frontján — akkor komfortosnak nevezett lakásokban — két-három jobbmódú család lakott. Az egyik lakosztályban lakott Paneth Ferenc (Pirci). Pirci vegyészmérnökre járt, úgy tudom Brünbnben, s ha jól emlékszem, évfolyamtársa volt Hirsch Gabinak, aki — abból a négy-öt tagú fiatal műszaki értelmiségi csoportból, amely nemrég alakult Vásárhelyen — elsőnek vallotta magát kommunistának. Pirci és Gabi jó barátok — de két véglet — voltak. Gabi nagy hangon beszélő, szélesen gesztikuláló, indulatos-vidám, Pirci hallgatag, elgondolkozó, csendes beszédű, szinte zárkózott magatartású volt.

Míg Gabival ismeretségünk első napján összetegeződtem, s a fiataloknál szokásos hátbavágással üdvözlöttük egymást, Pircivel végig magázódtunk — s mivel mozgalmi kapcsolatom vele nem volt (Ábrahám Kati s, úgy hiszem, Grün Dezső tartotta vele a kapcsolatot), néhány percnyi beszélgetés után kifogytunk a közös témából. Pirci fejlődése lassú, de egyenletes volt.

(1941-ben, a szovjetellenes háború kitörése után, mint az ellenállási mozgalom csoportjának tagját, feleségével és Kornhauser doktorral együtt letartóztatták. Halálra ítélték és kivégezték Antonescu pribékjei.)

A jómódú kispolgári lakások után egyszobás nyomorlakások sora következett. Itt lakott csonttá-bőrré sorvadva a híres vásárhelyi lakatos-„dinasztia” egyik tagja, Kali József...

A gazdasági krízis és a tüdőbaj hamar végzett a neves mesterrel, akinek a régi nagy műhely-maradványában gürcöltem Kacsó Ferivel.

A legérdekesebb és egyben legsajnáltraméltóbb lakó mégis a „bronzhajú” nő volt. Talán 35 éves lehetett a hullámos sötétvörös hajú nő, aki hetvenéves öreg édesanyjával lakott egy állati ólnál is nyomorúságosabb odúban.

Az öregasszony az ószeren árult mindenféle eldobott kacatot, a bronzhajú nő azalatt aludt. Amikor délben az anya nyikorgó kétkerekű taligáját maga előtt tolva megérkezett, a lánya gyűrött, mocskos pongyolában, félretaposott sarkú rossz cipőben, borzas hajában apró tollpihé-

kel, felpuffadt arcában sóvárgó szemekkel várta az utcaajtóban, és megkezdődött a veszekedés, a trágár szidalmak és birkózás azért a néhány lejért, amit az öregasszony csontváz markában szorongatott.

Mindig a leány győzött, az öregasszony szipogva, átkozódva rakosgatta odújában az el nem adott mocskos ruhákat, lánya pedig egy félliteres rumosüveggel a kocsmába sietett. Otthon megitta a rumot, és szinte meztelenül végigvetette magát mocskos vackán, motyogott, vihogott magában részegen, amíg elaludt.. És másnap minden kezdődött újra.

Egy alkalommal Lázár Ödön felkeresett a műhelyben, éppen akkor érkezett meg a „bronzhajú” nő a rumosüveggel. Ödön megszorította a karomat, és kétszer egymás után szinte magának mondta csodálkozva: — Nem! ez nem lehet! — Aztán elmesélte, hogy a háború alatt a lángvörös hajú magas karcsú lány a legünnepelebb tiszti ringyó volt Vásárhelyen. Felékszerezve, könnyű selyemruhákban magas rangú tisztak gumirádlis kocsiján járt. A tiszti kaszinóban rendezett orgiákon félmeztelenül táncolt, és pezsgővel mosta le magáról az izzadságot. Az első nő volt a városban, akit a repülős tisztak a magasba vittek, s a fiatal huszártisztak párbajt vívtak kegyeiért. Aztán vége lett a háborúnak. A volt tiszti ringyó kiment divatból, nem volt ki pénzelve. Dolgozni nem tudott — nem is akart. Szenvedélyes alkoholista lett belőle, mind jobban csúszott lefelé a lejtőn. A lerongyosodott, alkoholtól felpuffadt arcú, mindenütt botrányt rendező nő már a „kispiac” lebujaiban részegeskedő „snapszbrúdereknak” sem kellett, s mikor már senkitől sem kapott egy pohár italtra valót sem, hazaköltözött, rátelepedett nyomorult, erélytelen öreganyjára, akit úri ringyó korában meg sem ismert. — Meglepő — mondta Ödön elgondolkozva —, hogy semmi de semmi sem maradt meg ebben a nőben múltbéli szépségéből, csak lángoló vörös haja, amely most a mocsktól kissé megsötétedett, de valamikor az orgiákról hajnalban hazafelé vágtató tisztikocsikban — ez a ma mocskos haj — akkor mint egy kibontott vörös-arany zászló lobogott meztelen fehér nyaka, vállalai fölött...

Ödön elbeszélését hangos ordítozás, ordinaré káromkodás zavarta meg. A „bronzhajú” nő újabb rumporciónját követelte sír szélén álló anyjától.

Amikor láttam a nőt keresztülmenni az udvaron, mindig visszatért gondolatomba egy el nem döntött kérdés: mennyiben volt hibás e nyomorult élet formálásában a társadalom, és mennyiben maga a nő? Mert én azt a dolgotalan — öreg anyját kiszipolyozó — némbert a felelőség alól felmenteni nem tudtam.

1932 június elején megbukott a Iorga—Argetoianu kormány. Az új kormányt Vaida-Voevod alakította meg, aki — miután elvált Maniutól és csoportjától — nyílt jobboldali magatartásával vonta magára a figyelmet. Vaida-Voevod egyik fő célkitűzése a „*numerus valachicus*” bevezetése volt. Ezt követték nagy feltűnést keltő parlamenti felszólalásai és újságcikkei a fasiszta vasgárdával és az egyetemi diákság egy részének a reakciós-huligán mozgalmakban való részvételével kapcsolatban. Amikor egyes — liberálisabban gondolkozó — politikusok aggodalmukat fejezték ki az értelmiségi ifjúság egy részének veszedelmes jobboldali kilengéseiért, Vaida mint egy — gyermekcsínyt elnéző — megértő atya kedélyesen jelentette ki: „*hagyjátok játszani a gyermekeket...*”

(Ezek a játékok két-három év múlva már gyalázatos vérengzésekbe nőttek ki magukat, és a haladó demokrata, a munkásújságok égő máglyáit körülzáró „gyermekek” munkásotthonokat támadtak meg, munkásokat vertek véresre, és 1941-ben vaskampóra akasztották a meggyilkolt zsidók százait, mint mészárosok a levágott barmokat. Mindezt Vaida „gyerekei” csinálták, de a példát ő mutatta nekik 1933-ban a grivicai sztrájkoló munkások legyilkolásával.)

Nos, ez a Vaida lépett újra a kormánykerékhez, hogy a tízmilliárd deficités államháztartást eligazítsa.

A Iorga—Argetoianu kormány nem folyósította a tanítók-tanárok fizetését, nem fizette ki a nyugdíjakat. Vaidák más eszközöket használtak az elherdált milliárdok fedezésére. Ezer meg ezer dolgozót bocsátottak el az állami intézményekből, üzemekből — főleg a nemzetiségieket—,

és megnyomorították az „áldozati adókkal” (curbă de sacrificiu) az állami vállalatokban még dolgozókat.

Tervük sikeres keresztülvitelére fokozták a terrort minden vonalon. Ebben a végsőkig fokozott terror-rezsimben írták ki és tartották meg a választásokat július közepén.

Addig is ismertek voltak a Dolgozók Blokkja és annak vezetői ellen alkalmazott terrorintézkedések, de az 1932-es választásokon alkalmazott terror felülmúlt minden addig.

A szemérmetlen Vaida kijelentette: „Tiszta választásokat akarok.” Az ő sötét lelkében a tiszta választások azt jelentették, hogy meg kell akadályozni a kommunistákat (a Dolgozók Blokkját) a lista letételében. Különösen azokra a megyékre feküdt rá a terror, ahol a Dolgozók Blokkjának nagyobb befolyása volt, így Maros megyére is.

Június 21-én kezdték meg a letartóztatásokat. A *Maros* című vásárhelyi lap szerint letartóztattak mindenkit, akiről tudták, hogy a Dolgozók Blokkjában tevékenykedik. „A letartóztatottak között vannak: Dr. Sulariu Ioan szászrégeni ügyvéd, Rácz Béla, Salat Mihály nyárádszeredai földműves, Blütner Ignác, Botos Sándor, a Dolgozók Blokkjának képviselőjelöltjei. Letartóztatták még Simó Gézát, Gáll Kálmánt, Veress Pált, Soós Józsefet, Kacsó Ferencet, Hirsch Gábort, László Gyulát és Szabó Jenőt. A letartóztatottak a hozzátartozóik által beküldött élelmet nem vették át... feltételezik, hogy éhségstrájkba léptek.”

Az egyszerű letartóztatásokkal a sziguranca nem elégedett meg. A július 6-i *Maros* már arról ír, hogy Szmuk Antalt, Gáll Kálmánt és Soós Józsefet csendőrörsről csendőrörsre kísérték, és több mint 200 kilométert gyalogosan megtéve visszahozták Vásárhelyre. De nemcsak a három elvtársat hurcolták meg ilyen gyalázatosan, de az összes képviselőjelölteket és aktivistákat. Simó Géza bácsit megint Kolozsvárra szállították, Rácz Béláról, Botos Sándoról és Blütner Ignácról hetekig nem tudtuk, hol vannak.

És szerte az országban ez volt a helyzet. Lapjelentések szerint a Génád fivéreket Déváról gyalog Kolozsvárra hurcolták, az erőltetett menetelés és a verések miatt a

testvérpár Kolozsvár határában összeesett. Kocsin szállították őket az ügyészségi fogházba. Nem választási beszámolót írok, csupán ízelítőt akarok adni arról a „szabadságról” és „szabad” választási lehetőségekről, amelyekben a burzsoá földesúri rendszerben a dolgozók részesültek. Jó ezt tudni, mert sokan hajlamosak a múlt elfelejtésére, elfelejtik — vagy nem tartják szükségesnek — emlegetni, hogy a burzsoá terror hogyan fojtotta belénk a szót, amit a tömegek érdekében, a tömegérdekek védelmében, a tömegek felvilágosítására akartunk elmondani.

Az egész országban — 14 megye kivételével — mindennütt elkobozták a Dolgozók Blokkjának listáit, elsősorban Temes, Bihar, Maros, Szilágy, Arad, Csík, Hunyad és más megyékben, ahol az 1931-es választások alkalmával tízezrek szavaztak a Blokkra.

Az 1932-es választási terrorhadjárat eredményeként a Blokkra leadott összes szavazatok száma 9400 volt az egész országban, 1000-rel kevesebb, mint amennyien a Blokkra 1931-ben egyedül Temes megyében szavaztak. (1931-ben Temes megyében 10 483 szavazatot adtak le a Dolgozók Blokkjára.) A választási terror utolsó tíz napjáról már nem tanúskodhatok személyesen, mert július első napjaiban elhagytam az országot.

Június elején végre megkaptam az üzenetet: a pártközpont elrendezte az illetékes szervekkel, hogy a Szovjetunióba mehessenek gyógykezeltetni magam. Berlinben a Nemzetközi Vörös Segély európai büroójánál jelentkezzem, le vagyok igazolva, ügyemet ők rendezik tovább.

Az országból való kiutazásomat — az anyagiakat is beleértve — én kell hogy elrendezzem.

Hát bizony ez első hallás után úgy tetszett, megoldhatatlan. Hogyan csináltassak hamis útlevelet, és főleg honét szerezzek annyi pénzt, amennyi ehhez szükséges? Mert hogy a saját nevemre útlevelet kérjek, akkor, amikor pörbe vagyok fogva — és a vád alapján 5—7 évi börtönbüntetést rakhatnak rám —, ez azt jelentené, hogy az ügyész azonnal letartóztatna külföldre való szökés kísérletének vádjával.

Napokig törtük a fejünket a megoldás felett, de a sok fantasztikus terv bármelyikének kivitelezéséhez pénz, nagyon sok pénz kellett volna.

Egy este Laci bátyám az egész család előtt nagy titokzatosan csak annyit mondott: megvan! Ez azt jelentette, hogy a kérdés megoldást nyert. Hogyan? Gyermekkori barátunk, Páll Zolti, aki több volt, mint szimpatizáns — hiszen addig is pénzzel, röpcének való papírral, festékkel támogatta a mozgalmat —, elvállalta, hogy útlevelet vált ki a maga nevére és átadja nekem. Ez a része a dolognak rendben lett volna, de hogyan kerül az én fényképem a Zolti fényképe helyébe, rendőrségi pecséttel lepecsételve?

Felmerült az a terv, hogy a Zolti fényképe helyett az enyémet adjuk be a rendőrségre — ahol az útlevélosztályon nem valószínű, hogy ismernek. Ez azonban veszélyes játék lett volna. Az útlevel-kijáró, a kis púpos Auspitz, biztosan elvállalta volna az elintézését nagyobb összegért, de a kockázat igen nagy volt.

Ezekben a vajúdasos napokban támadt Zoltinak egy zseniális ötlete: meg kell szerezni Kaplung bélyegzőkészítőtől a rendőrség eredeti fémbélyegzőjét, amely után a gumimásolatokat készítik. Igen, meg kellene szerezni, de hogyan?! Zolti elmondta tervét: Ismer egy Tompos nevű, amolyan ezermesterféle volt katonatisztet, aki fajtyúkók és galambok tenyésztésétől kezdve mindennel foglalkozik... még bélyegzők készítésével is. Az ő útján próbálja a bélyegzőt megszerezni. Azt persze nem érdeklődtem meg, hogy Tompos, az ezermester, hatósági engedéllyel készíti-e a bélyegzőket. Megelégedtem Tomposnak azzal az ígéretével — amit Zoltinak tett —, hogy két nap múlva hozza a rendőrség eredeti, fémből készült bélyegzőjét, amely után a gumibélyegzőket készítik.

És Tompos szavának állt... két nap múlva jelentkezett az eredeti fémbélyegzővel. Hogy ez a vakmerő és tehetséges ezermester hogyan jutott a bélyegzőhöz, örökre titok marad. A felszabadulás utáni elfoglaltságomban nem volt időm utánajárni Tompos — az ezermester — hollétének. Meg aztán őszintén szólva meg is feledkeztem a kapott ólombélyegzőről, amelynek megszerzése nélkül nem valószínű, hogy eljutottam volna a Szovjetunióba. Ma

bizonyára sokak előtt — akik ismerik az állami szervek pecsétjeinek biztonságos őrizetére tett szigorú intézkedéseket — hihetetlennek tűnik, hogy a burzsoá-földesúri rendszerben egy olyan városban, mint Marosvásárhely, a rendőrség fémbélyegzője, amely után akár száz gumibélyegzőt is lehet csinálni, csak úgy vándorolhatott Tompostól Zoltihoz meg hozzám. Pedig megtörtént. Hogy Tompos nem a rendőrségről csente el 48 órára, az biztos. Az is biztos, hogy nem hirtelen csinálta — bármennyire ügyes kezű ember volt —, mert a bélyegző kopott volt, látszott rajta a használat számtalan nyoma, amely a vele készített gumibélyegzők öntésekor keletkezik. Utólagos feltevésem az, hogy Tompos a fémbélyegzőt Kaplungtól, a hatóságok hivatalos bélyegzőkészítő mesterétől csenhette el rövid időre... Tompos ismerte Kaplungot. Egyes elvtársak feltevése szerint néha kisegítőként dolgozott is neki. Az azonban, hogy kinek a segítségével jutott az ott dolgozó munkások közül a Kaplung páncélszekrényében őrzött eredeti és hivatalos pecsétnyomóhoz... örök titok marad.

Tompos meghalt, titkát sírba vitte ez a biztos fellépésű, zseniális ezermester.

Az útlevéloperációt én végeztem el, jó előre elkészített finom kis szerszámokkal. Kibontottam a kapcsokat, amelyekkel a fénykép az útlevélhez volt erősítve, és eltávolítottam Zoli fényképét. Lukát vágtam az én fényképembe és az új kapcsokat egy susztertől kölcsönökért kézi rigliző készülékkel ráerősítettem az útlevéltre. Aztán a bélyegzőt — miután megjegyeztem, hogy melyik állásban vág össze pontosan az útlevélen lévő pecsétrésszel — rányomtam a fényképemre. Az „operáció” sikerült. De nem, mégsem. A rendőrségi bélyegző gumiból készült, és meglehetősen elhasznált állapotában betűi vastag lenyomatot csináltak. Az „én bélyegzőm” lenyomatának betűi vékonyabbak, olvashatóbbak voltak, de ezen már nem lehetett segíteni.

Mindezt azonban csak én láttam, mert bátyáim és Zoli is tökéletesnek találták az „operációt”.

Megvolt az útlevelem, azonnal indulhattam, de Karcsi és Juci, akik az összes addigi kiadásokat fedezték, anyagiilag úgy kimerültek, hogy időre volt szükségük, amíg

valahonnan kölcsönt szereznek az útiköltség és más apróbb kiadások fedezésére. Július első napjaiban végre megválthattuk a vonatjegyet Berlinig. Indulhattam.

Az utolsó napokban különös érzések dúltak bennem. Örvidenem kellett — s örvidtem is —, hogy a párt gondskodása folytán szakszerű orvosi kezelésben lesz részem s méghozzá éppen a Szovjetunióban, amely meggyőződéssemnek élő forradalmi valóságát, eszménk, végcélunk gyakorlati megvalósulását jelentette.

Örvidtem, mert tudtam, hogy addig is, amíg kijutok a Szovjetbe, rengeteg élményben lesz részem, gyakorlati ismereteket szerezhetek a német munkásmozgalomból. Közvetlenül szemlélhetem — ismerhetem meg — a nagy társadalmi osztályösszecsapásokat, amelyek elsősorban a kommunisták és a hitleri fasiszták között mennek végbe. Ezek kimenetelétől függ — Európa országainak többségében — a társadalom progresszív vagy regresszív fejlődése az elkövetkező években.

(Nagyképűség lenne részemről, ha az 1932 nyarán bennem élt gondolataimat, meglátásaimat a hitlerizmus uralomra jötte utáni felismerések és tények alapján adnám vissza. Még 1932 augusztus végén is — a rövid idővel azelőtt lezajlott választások után, amikor a kommunisták csaknem 6 millió szavazatot kaptak — hittem, hogy a német munkásosztály a veszély láttán megteremti nagy egységes összefogását, és gátat vet a fasiszmus uralomra jutásának. Ebben a véleményben nagyon befolyásolt az a tény, hogy Berlinben, Hamburgban és más helyeken a kommunisták kapták a legtöbb szavazatot, és a *Rote Fahne* azt írta: „Berlin és Hamburg vörös volt és vörös marad.”

A Szovjetuniót úgy tekintettem, mint ahol gyenge elméleti ismereteimet szilárd alapokra rakhatom, tudásomat kiszélesíthetem, és olyan gyakorlati ismereteket szerezhetek magamnak — az orosz proletariátusnak a hatalomért folytatott harca megismerésével —, amelyet itthon hasznosíthatok.

Jóleső érzés fogott el, ha arra gondoltam, hogy beteg idegeimnek meggyógyulása, a félelemérzettel zsúfolt gyötrő álmok megszűnése, a gondtalanság és nyugalom

szellemi felfogóképességemre is kitűnő hatással lesz. De amikor arra gondoltam, hogy itt hagyom testvéreimet, néhány jó rokonomat és elvtársaimat, akik sok esetben sokkal többet jelentettek, mint egy rokon, itt hagyom a várost, ahol születtem, s amelyhez annyi sok szép és annyi sok fájdalmas emlék fűz, itt hagyom a lányt, akit öszintén, becsülettel szeretek, kikapcsolódom a mozgalomból, amelyhez lelkes és őszinte forradalmi meggyőződéssel csatlakoztam, s amelynek immár nemcsak egyszerű közkatonája voltam, le kell mondanom — egyelőre — arról a szerepről, amelyet fáradhatatlan munkával, helytállással, megkínzott testem fájdalmával töltöttem be, és amelyet elvtársaim önként elismertek — olyankor gyötrő érzések kínoztak. S vajon sikerülni fog-e kijutásom? Valami előre nem látható esemény nem taszít-e a végnélküli hontalanságba? Vagy a fizikai megsemmisülésbe?! Visszatérek-e még egyszer a drága Vásárhelyre?

Indulás előtt való nap elbúcsúztam Géza bácsitól és Jóska bácsitól, Lázár Ödöntől, Grün Dezsőtől, a Nemes fiúktól és még néhány jó elvtárstól, akiket nem volt szívem úgy elhagyni, hogy kezet ne szorítsak velük. Bözsi kikísért az állomásra, búcsúzáskor megpróbált mosolyogni. — Lehet, két év is eltelik, amíg visszatérek, vársz-e rám? — kérdeztem, s a hangom nagyon fátyolos lett... — Tíz évig is, Citókám — mondta s egy kicsit elsírta magát.

Az útra elkísért Laci bátyám. Először Enyedre mentünk, hogy ha esetleg figyelnek, félrevezethessük a hekusokat. Mint később megtudtam, Laci felvetette a kérdést Gábor bácsinak, hogy az üldözések elől és gyógykezeltetés végett külföldre akarok menni, de nincs elegendő pénzünk. Gábor bácsi megértette Laci célzását és néhány száz lejt akart adni, de Laci bátyám önérzetesen visszautasította a könyöradománynak tetsző összeget.

Az Enyed—Halmi közötti úton Laci nagyszerűen viselkedett, mintha született konspirátor lett volna. Ugyanabban a vagonban, két paddal arrébb, a bőröndömmel, zsebében az útlevelemmel úgy ült, mintha soha nem is látott volna. Csak Halmiban a vámvizsgálat előtt adta ide az útlevelet.

A vámvizsgálatnál kis kellemetlenségem volt. Nem akarták elhinni, hogy 25 márkával utazom Berlinbe. De amikor nagyképpen kijelenttem, hogy a társam Berlinben a pályaudvaron vár az átutalt pénzzel, amivel nyomdagépeket széndékozunk vásárolni, látszólag elhitték a mesét és tovább nem kellemetlenkedtek.

Beültem az egyetlen vagonból álló „motorosba”, az idegeim felett már alig tudtam uralkodni. Mereven néztem a velem szemben ülő apácát, aki valamilyen német rendháznak Szatmáron élő tagja, szabadságra utazott szülőföldjére. Az apáca mentolos-cukorkás zacskót tartott a kezében, és zavarában megkínált. Akkor érkezett hozzám a határőr tiszt, és személyazonosságomat összehasonlítva az adatokkal, kezembe adta útleveletem.

Csikorgó, lassú mozgással elindult a vonat Csehszlovákia felé, ahol már nem érhetett el olyan könnyen a sziguranca keze. Felálltam, lehúztam a vagon ablakát, vállig kihajoltam, és mélyen a tüdőmre szívtam a huzatos, friss levegőt. A peron szélén állt Laci bátyám, magas, szikár alakja mozdulatlan volt, mint egy szobor, levette a kalapját, és magasra emelve búcsút intett.

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ

Az ifjak vezetőségében	5
Az első szeminárium	23
Parlamenti választások	50
Mégis megjelent az Ifjúmunkás	76

MÁSODIK RÉSZ

A hadseregben	91
A szigurancán	109
A fegyverműhelyben	126
Famunkások sztrájkja	159

HARMADIK RÉSZ

Újra civilben	170
A Munkásotthon kinyitása	201
Kapcsolatok a Marosvölgyével	232
Öngyilkossági kísérlet	249

NEGYEDIK RÉSZ

Börtönben	274
A tömegek balra tolódnak	308
Letartóztatás	336
Az V. Kongresszus	368

A könyv szerkesztője: Mikó Imre
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1974. Alak: 54×84/16
A nyomás kezdete: 1974. V. 29
Példányszám: 2000+60 füzve, 1480+80 kötve
Papír: 63 g-os félfamentes és famentes
Kiadói ívek száma: 20,65
Nyomdai ívek száma: 24+4 melléklet
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára: 894 511-3,
kis könyvtárak számára: 894 511

Tiparul executat sub comanda nr. 219/1974
la întreprinderea Poligrafică Crișana
str. Moscovei nr. 5, Oradea
Republica Socialistă România

VERESS PAL • VIAȚA UNUI UTECIST II
EDITURA KRITERION • BUCUREȘTI 1974

Lei 17